

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСЭРЛЭР

Лилия ГЫЙБАДУЛЛИНА. Өзәңгеләр өзгәләнә канда. <i>Шигырьләр.</i>	3
Фирүзә ЖАМАЛЕТДИНОВА. Кошлар оя корган жирдә... <i>Роман.</i>	8
Наил КАСЫЙМ. Мин арбаның күптөрлесен тарттым... <i>Шигырьләр.</i>	61
Тәлгат ГАЛИУЛЛИН. Ана корт. <i>Повесть.</i>	66
Гәрәй РӘХИМ. Замандашларга багышламалар. <i>Шигырьләр.</i>	96
Рамил ХАННАНОВ. Хикәяләр.	101
Факил САФИН. Арыш өстендә жилләр. <i>Шигырьләр.</i>	120

«ИЛЕҢ ТУРЫНДА УЙЛА» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА. Шәрифүлла. <i>Хикәя.</i>	124
Рәмис ЛАТЫЙПОВ. «Салдат» мөхәббәте. <i>Хикәя.</i>	133

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Билал АППАЕВ. Чаларса да, чүгеп калмас тау жаны. <i>Шигырьләр.</i> (<i>Сания ӘХМӘТЖАНОВА тәрҗемәләре.</i>)	146
---	-----

БЕРГӘЛӘП УКЫЙБЫЗ

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА. Зөлфәт Хәким. «Ана жыры».	149
--	-----

ИСТӘЛЕКЛӘР

Рүзәл ЮСУПОВ. Курган мажаралары.	153
----------------------------------	-----

СӨНГАТЬ

Алсу ШӨМСУТОВА. Яшәеш һәм чорлар сагында.	164
---	-----

ХӨТЕР

Лена ТЯБИНА. «Хәтердә мәңге исән».	168
------------------------------------	-----

КИТАП КҮЗӘТҮ

Филисә ХӘКИМОВА. Жыр шахтасы – йөрәктә.	173
---	-----

МИЛЛӘТТӘШЛӘР

Фәнил ГЫЙЛӨЖЕВ. Урал-тауның алтын бөртеге.	176
--	-----

КАМИЛ КӘРИМОВКА – 70 ЯШЬ

<i>Фотоархив:</i> Камил Кәримов тормышыннан мизгелләр.	180
<i>Кайтаваз:</i> Гүзәлия ТАРХАНОВА. «Хатларда минем язмышым».	182
<i>Шаян сәхифә:</i> Уены-чыны бергә.	188
«Казан утлары» архивыннан.	162
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Ринат Закиров
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Данил Салихов
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

**Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Фирүзә Җамалетдинова,
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.**

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Рәзилә Хәйретдинова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.06.2020, график буенча 30.06.2020, басылып чыгу вакыты 08.07.2020.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-1573. Тираж 4606.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлде.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

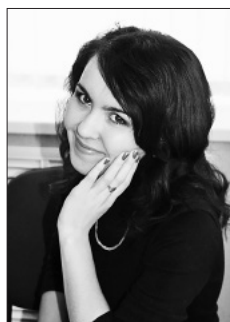
Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Лилия
Гыйбадуллина

ӨЗӘҢГЕЛӘР ӨЗГӘЛӘНӘ КАНДА

Яра

Калсын! Томан булып,
Хыял булып калсын,
Кагылма ла...
Бу дәверне
Кагылырга ярамаган
Жырлар яралаган.
Дагалаган бу дәверне моңнар,
Дагадагы дога булып
Күккә ашкан көйләр.
Алар безне тик үзенчә укыр,
Алар безне тик үзенчә сөйләр.
Кагылма ла!
Карындагы хыял
Аваз бирми калсын жир куенында.
Якты калсын, татлы калсын уйлар,
Азат калсын хәят уеныннан.
Тик үзенчә укыр дала жиле,
Кураларга салып, безнең сүзне.
Жиргә килер кемнәр күңеленә
Безнең моңнар үзме?...
Үзме безнең кыргый кайнарлыкның
Жырлар булып жиргә ашкынуы?
Кагылырга ярамаган сүзләр,
Акыннарның газиз бу жыруы
Үзме?
Кагылма ла,
Калсын! Дога булып тамсын –
Хәтер булып канлы яралардан.
Безнең эзне
Кагылырга ярамаган жырлар
Яралаган.

Көй

Мин нибары бер көй генә –
жил көенә, уй көенә, юл көенә.
Сулар талгын гына ярга сеңә,
карурманда киек кайта үз өненә.

Болыт микән, кәрнизлэргә кунып микән,
кыргый күктән таң сызыла миңа таба.
Иртэләрдә офыктагы очкыннардан
төсле утлар, жете утлар тынга каба.

Үз көенә бии-бии яңгыр ява,
ерганаклар буйлап чаба көн кызуы.
Юлын таба юлын жуйган мосафирлар –
кыйммәт бары көн узуы, юл узуы.

Кыйммәт бары, очкын чәчкән офыклардан
күзең алмый, сагынуың киләчәкне.
Вакытларны кичеп, сулар күчеп,
яңгыр булып кайтуыңны – күрәчәкне.

Һәм нибары бер көй – куралардан
умырылып кала жилләр белән.
Жирсү булып һаман кая дәшә соң ул?
Сулар тына, үз өненә киек иңә,

язлар сына, ярсу тына... Тыңла гына:
бер жаныңа мең куралар көй тутыра.
Үз җаена уза еллар, туза уйлар,
үз көенә жилләр тына. Жилләр тына...

Өмет

Дөньялыкта өмет утлап йөри.
Атлап йөри эзләреннән кеше.
Кем өчендер өмет – сукбай песи,
Берәүлэргә – тоз бүлешер күрше.

Утлап йөри иркен, рәхәт кенә,
Жир җаена, жил җаена гына.
Ялларына төннәр йолдыз сибә,
Тоягына таң чыклары куна.

Күзләрендә уйный дала өне,
Көлтә нурлар куна ялларына.
Жилләр дога укып тора булыр
Ул эчәсе чишмә суларына.

Тоягында көмеш дага булыр,
Карашына сөрмә – чиксез сагыш.
Өмет дигән чаптар утлап йөри,
Чыбыркылап өркетмәгез ялгыш.
(Аның өчен түгел кыргый чабыш!)

Ялгыз дөньялыкның ялгыз аты,
Өркетмәгез, ул ат Өмет атлы.
Таңнар кайта торган дөньялыкта
Үз ызаны аның һәм үз хакы...

Без кайтканда...

Луизага

Без кайтканда, тәуге тандагыча,
Кояш кунар таллар өстенә.
Юллар чиксез булып, гомер озын –
Үз жирең рәхим ит кенә!

Без узганда, еллар имин булып
Һәм жир шары булып бербөтен.
Эзләр калыр. Безнең эз дә калыр
Бер очкыны фани өметнең.

Без кайтканда, урман шаулап торыр,
Өткәй чалгы кайрар болында.
Чертләп, жиләк пешәр, чөчәк үсәр
Без туктарга базган урында.

Чишмә агар. Тере салкынлыгы
Йөрәкләргә салыр ялкынын.
Без сусарбыз, гел сусарбыз кебек,
Еракларда булып якыным!

Без узганда, синең чәчләрңә
Кыяр-кыймас йолдыз сарылып.
Вакыт күчәр, безнең сукмакта да
Жир күрмәгән энже табылып...

Без киткәндә, каерылып калыр
Капкалары ошбу жиһанның.
Бар тапканы сагыш булып аның,
Безнең сагыш булып жуйганы...

Газап

Үзәннәрдә үксез өзәңгеләр
Өзелергә теләп өзгәләнә.
Өрнүләре, киләчәккә күчеп,
Жилләр булып, безнең йөзгә бәрә.

Авыр, авыр... Безгәме соң кыен
Бу сөрәннәң ятим ихласлыгы?
Безне юллар көтә, алсу таңнар,
Кылганнарны юар таңнар чыгы.

Читекләргә, итекләргә безнең
Сарыла бар да:
Пычрагы да хагы...
Өзәңгеләр өзгәләнә канда,
Давыл булып өзгәләнә тагы.

Без – жәяүле жайдак токымыннан.
Иярләрдән төштөк, калды атлар.
Яңагына чаптар ялын терәп,
Иркәләнә булып хәзер атлар.

Жәяүлегә үрләр менү кыен,
Жәяүлегә авыр дөнья кичү.
Иң хәтерә – жәяү яшәүләрең
Тәкъдир булып, каннан канга күчү...

Хәтер сыкрый. Зарлы авазлары
Хурлык булып, безнең йөзгә бәрә.
Үзәннәрдә үксез өзәңгеләр
Өзелердәй булып өзгәләнә.

Бердәнбер

...Үтәр ул – жырлар да, еллар да.
Тын калыр вулканнар,
Исәр жил.
Зыр килгән бу фани дөньяда
Мин үзем – бердәнбер.

Мин шушы ялганга мең күнөп,
Мең тапкыр ярлардан ташландым.

Юлымны, жырымны – үземне
Мең кабат яңадан башладым.

Башландым өр-яңа жил булып,
Сарылдым карурман иценә,
Ташландым упкыннар иркенә,
Талпындым офыклар чигенә...

Чигенә-чигенә вакытлар,
Күчәрен югалтса жир шары,
Үрләрем күкләрдән югары,
Мин – көзгә бер йолдыз нибары.

Мәңгелек туктаса юлыннан,
Жилләре тышаулап елларын,
Мин – көзгә бер йолдыз, күкләрдән
Нур булып илереп елармын.

Үтәр ул чорлар да, жырлар да,
Сулкылдар да тынар эрнүләр.
Кем түләр яралар бәһасен,
Фанилык хакларын кем түләр?

...Жил йөрер куралар тузгытып,
Күкләрдә йолдызлар жемелдәр...

Сурәт

Өзелеп төшкән дә жаныңнан,
Иртәнге тынлыкка сыенган –
Елмаю – сурәтең бизәге.
Уяну – бер мизгел. Аннары,
Куалап таңнарны, самими йөзең
Кыргый көн кизәнер.
Умырып ыргытыр төшләрәң,
Кала дип, эшләрәң,
Озатыр кабат яу кырына...
Алай да, елмаеп уян син.
Иртәнге үзеңне яратам,
Шул гына.

Тынлык

Тынлык тулы утлы сулыш.
Эндәшегез, кычкырыгыз!
Йә жырлагыз бугаз ертып,
Елый-елый котырыгыз,
Юлдаш көннәр! Адаштырып,
Саташтырып күзләремне,
Үзәгемне өзгәләгез,
Өзгәләгез – түзәрмен гел.
Түзә-түзә йөзәрмен гел
Ят дулкыннар арасында.

Ул дулкыннар гел ак булыр.
Ак, диярмен карасын да.
Күрмәсеннәр сагышларны,
Ак-каралы алкышларны,
Мин оттырган орышларны,
Ярышларны, алышларны...
Мин сулуймын жирдә бүген,
Мин барыбер бүген жиңәм!
Тик үтенәм, тын тормагыз.
Тынлык тулы утлы жыллар...

Качу

Наман шул йолдызлар тирбэлэ,
йолдызлар – мэнгелек көзмө эллэ?
Ышыклап йөрөгөн узгынчы жиллэрдэн,
язлардан, ул күккэ төбэлэ.

Тирбэлэ канында бер дулкын –
салмак та, тансык та, моңлы да.
Күк Тэнре күз кысып куйгандай,
мэнгелек йолдызлар юлында...

Узгынчы дөнъяның аяусыз өнөннөн
яшереп энэ шул дулкынны,
күктөгө мэнгелек йолдызлар сагышын
сулуй ул йотлыгып, онытылып...

Тирбэлэ, тирбэлэ бу яшәү,
терелэй күмелэ көннәре.
Уяна саташып төннәрдә:
«Мин бүгөн кем әле? Минме әле?!»

Иртән

Бербөтен жиһаннның мең телем өметен
Син узар сукмакта калдырам.
Син әле йоклайсың, мин инде зарыгып
Син үтәр көннәрне сагынам.
Сагынам жилләрнең таң белән исүен,
Тибрәтеп тәрәзәң пәрдәсен.
Син әле белмисең,
Синең һәр карашың –
Күңелгә иң якин бер рәсем.
Бербөтен гомернең мең өлеш жылысын
Калдырам син узар юлларда.
Таңнарда уянып, дөнъяга куанып,
Чыгарсың бәхетәң юлларга.
Багарсың күкләргә, йолдызлар күзләрсен,
Кып-кызыл алмалар өзәрсен.
Эзләрсен, табарсың, сер булып тамарсың,
Жуярсың һәм кабат эзләрсен.
Уң булсын бу жирдә син табар, син багар
Һәр энже, һәр тараф, һәр болын.
Юлыңа жанымның жылысын түшәдем,
Аңла һәм югалтма син, Улым.

Фирүзә
Жамалетдинова

КОШЛАР ОЯ КОРГАН ЖИРДӘ...

РОМАН

*Тормыш – шахмат партиясе
ул, һәм чыннан да, уен беткәч,
корольләр дә, гади пешкалар да
бер тартмага салып куела.*

Сервантес

Жиһангөл коточкыч караңгы, яшенле-күкрәүле кичтә бистә өстеннән үткән афәт нәтижәләрен радиодан шаккатып тыңлады: һич көтмәгәндә, бүрек кадәрле генә кара болытка ияреп килгән давыл йөзләп йортның түбәсен алып аткан, сәүдә үзәкләрен жимергән, бакча саен диярлек, жимеш агачларын төбе-тамыры белән кубарып ташлаган иде. Кайдадыр автобус тукталышындагы баганалар ауган, киртә-куралар пыр уалып, жир белән тигезләнгән, ди...

Хәтта үлем-китемнәр дә бар икән: өсләренә агач ауган, ди, бахырларның. Узбәк дикторы бу хакта сөйләгәндә, тавышына көннең барча фажигасен салырга тырышты шикелле.

...Жиһангөл дә жил касрып ачкан тәрәзәләрен яба-яба урамга күз төшерде: электр баганалары урталай сынган, күк тимерчыбыклары буталып, жирдә ята. Әллә яфрактар, әллә Жир шары үзә дерелдәп-калтыранып тора. Шунда аның бөтен тәне чемердәп китте, жаны урталай ярылгандай тоелды.

Урамдагы чоқырлар, машина эзләре күзгә мөлдәрәп карый. Яңгырлы давыл түбәләрен йолкып атып, үзбәк күршеләрнең өй эчен тәмам мәсхәрә иткән. Жилле яңгыр ачык тәрәзәләрдән эчкә үткән, келәм-паласлар манма су булган. Аларның юеш келәмнәренә идәннән кубарганы Жиһангөлләрнең аш-су бүлмәсе тәрәзәсеннән аермачык күренә иде.

Жиһангөл чәйнегенә су тутырырга дип, кранны ачты, су юк икән, үрелеп кенә ут алмакчы иде, ут юклығын тоюдан аңа тагын да кыен булып китте. Баскан жирендә тормыш беткәндәй тоелды.

Фирүзә ЖАМАЛЕТДИНОВА (1960) – шагыйрә, прозаик; *Г.Такташ, Ф.Хәсни* исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Толымлы ай», «Жирбизәк», «Хикәяләр» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

...Жиһангөл давил тынуга, ашыгып, бакчасына чыкты. Һава сулышка бәрелерлек суынган иде. Көзләр соңында ғына була торган иде мондый салкынлык. Ни күрсен: сукмагына ботак-чатак түшәлгән, бер генә төп сынмаган помидоры, борычы калмаган. Кояш сөючән һәммә яшеллек әлегә афәттән коты алынып, ком-таш чәчрәгән, пычранган канатын салындырып, жиргә сарышкан. Үзбәкләрдә туган якларындагы кебек түгел, туфрақ дигәнә, нигездә, ком-таштан ғыйбарәт шул.

Ул ашыгып, йорттагы кош-кортны барламакчы булды: тапмады, кайсы кая таралып беткән иде.

Жиһангөл тауларга күтәрелеп карады: күңелендәге, әллә соң алар да урыныннан күчтә микән, дигән уй аны бер мәлгә эчтән калтыраткандай итте. Таулар кымшанып та карамаган иде. Югыйсә аларның нинди афәтләр күрә-күрә ничә гасырлар кичкәнән беркем дә белмидер. Бердәнбер шаһитлары – Аллаһы Тәгалә. Мәғһур да, илаһи да шул алар...

Давыл тынды: Жиһангөлне йокы алмады. Авил өстеннән сугыш гарасаты үткәндәй, бөтен жирдә тәртипсезлек: көйле генә үз жаена агып барган тормышны бүрек кадәрле бер болыт кисәге бутап куйсын әле!..

«Һич көтмәгәндә Раббыдан мондый кисәтү иңү тикмәгә түгелдер...» – дип, үз уйларыннан үзе үк сискәнде ул. Сәғыйтенә дә әйтте. Ире көлдә генә: «Ярар, помидор ашаган кешедән тир исе килүчән, бер яманлыкның бер яхшылыгы була аның», – дип, үзен дә, хатынын да юатырга тырышты.

– Сина әйткән мин жүләр, кайлардан уйлап табасыңдыр жыен тузга язмаган нәрсәне, – дип үртәлә-үртәлә түр якка юнәлдә Жиһангөл.

Ләкин табигать мәрхәмәтле: икенче көнне үк ялтырап кояш чыкты, суынырга өлгергән жир өстенә жылы нурларын койды. Бер атна булып, жил дә исмәде. Әле бакчадагы гөлләрнең тажларына кунып уйнаган күбәләкләр күренми, ауган чәчәкләр тирәсендә исә чебен-черки заты ғына жанланып килә иде.

– Йа Раббым! Көч бир, сабырлык бир! – дип, ерак офыкларга төбәлдә Жиһангөл.

Мәхәллә халкы бергәләп, киңәшләшеп-ярдәмләшеп дигәндәй, ватык-жимерекләрне тиз рәткә китерде. Кайдадыр түбә яптылар, кайдадыр рәшәткәләрне рәтләштерделәр. Әлбәттә, әрнү-сыкраусыз ғына булмады, һәммәсенә акча кирәк иде. Һәр гаиләдә сиплисе ертык-тишек болай да житәрлек. Ә монысын беркем дә көтмәгән иде.

Сәғыйть тә кульяулыкның ике почмагын маңгайга, ике почмагын баш артына тоташтырып бәйләп, түбәләре коелып төшкән үзбәк күршеләренә өмәгә кереп китте. Бу борынгыдан күчә барган күркәм гадәттерме, әллә татарларга ияреп килгәндерме, әмма алар урамында һәртөрле эш өмә белән генә эшләнә иде. Чөнки күрше төшенчәсе тирән мәғһнәгә ия авыл жирендә. Ул шәһәрдәге сыман өстәге балконнан башка тузан кагучы ғына түгел шул...

Давылдан соңгы бистә ялт итеп калды. Тик табигатьнең алыштыргысыз байлыгына, матурлыгына тигән зыянын ғына берәү дә каптый алмады. Жимеш куаклары бер атнада ғына үсми...

Зилзилә Жиһангөлнең каенатасы утырткан дүрт анар агачын, әстерхан чикләвеге, абрикос, шәфталуны да, груша-армутны да һич кызганып тормаган – аларның актарылып ятканнарын күреп каенанасы Сәрбинур да ачы күз яшьләрен түкте.

– Сыер тоткан өчен кулаклыкта гаепләндек. Туган жирдән сөрелгәч, монда

урнашкан атнада ук куак-агач утыртты бит, бахыркаем... Аның изге гамәлләренә никләр яманлык тидертәсең, Илаһым, – дип ачыргаланып такмаклады.

– Ярар, монда да начар яшәмәгәнсез ләса. Булдыклы кеше кайда да югалмый ул, әнкәй, – дип, күнелсез ноктада сүзне күтәреп алды Жиһангөл.

– ...Югалмадык югалуын, тик көннәрдән бер көнне Ватаныңны жуярга мөмкинсең икән... Бу хакта уйланыр вакыт күпме еллар үткәч, менә хәзер генә килеп житте. Син көтәсең алтыны, Ходай бирә яртыны – менә шул, балалар. Татар иле бездән ераклашты. Тик жанда шул туфрак жылысы икән бит әле һаман да... нигәдер... Нигәдер... Шул жылыны хәзер мин аерата тоям шикелле...

Сәрбинур бу сүзләрдән үзе дә куркып калгандай булды. Як-ягына карангалап, кул аркасы белән тирән жыерчыклар ермачлаган күз тирәләрен сөртештерде.

Жиһангөл аптырап китте: каенанасының ни гомер яшәп тә бу кадәр ачыргаланып, Ватанын искә төшергәнә юк иде. Сүз истәлек, хатирә итеп, кайчакта тарих итебрәк сөйләнә иде.

Жиһангөл дә һич тынычланмады: тирә-якта төрле сүзләр ишетелештерә. Һәм ул сөйләшүләр төрле күнелсез вакыйгалар белән аралашып, торган саен куера бара шикелле иде...

Тәрәзгә шакыдылармы, әллә таш тидеме? Теге чактагыча... Жиһангөл йокы аралаш берни аңламыйча исәнгерәп торды, аннан ак укалы пәрдәне каерып тышка карады. Кеше-кара күренми, бары бакчадагы юан каштанның шәмдәлләрдәге шәмнәр кебек күккә төбәлгән төз чәчкәләрен сыендырган эре яфракларының бердәм шыбырдашканы гына ишетелә.

Янә шак-шок иткән тавыш бу юлысы ишек тирәсеннән килде. Ул тиз генә дебет шәлен иннәренә салып, төнге авазларны сыендырган якка юнәлде.

– Кем бар анда? Кайсы, нишләп йөри бу сөмсез төндә? Төннең күзе караңгы бездә... һай, караңгы...

Беразга тынлык урнашты. Тышта чалымланган шәүләләр сак кына жанландылар:

– Без – Үзбәкстан мосафирлары. Казан тирәсендә фатир эзли идек.

«Үзбәкстан» дигән сүздән Жиһангөл кинәт дертләп китте. Бу исем аңа, ничектер, жылы ягымлылык аша килеп бәрелде. Шулай да тыштан тынычлык сакларга тырышты:

– Безнең тирәдә кем фатир тапшыра икән соң? Белмим дә инде... Бер дә ишеткәнем юк бит...

Жиһангөл ишекне ачып җибәрде. Карашлары сискәнүдән дөнья тибрәлеп куйгандай тоелды. Аның каршында йөзә кояшта янып, шоколад төсенә кергән, «төптән юан чыккан» ниндидер таныш чалымлы ир заты басып тора иде. Кояш яктысыннан кача-кача кысылып беткән чем-кара күзләренә ышанырга теләмәгәндәй, ул башын селкеп куйды:

– Апа! Жиһангөл апа!

Жиһангөл мосафирларның үз исемен атавына гажәпләнеп, күзләрен кыса төшөп, бар игътибарын туплап, аларга төбәлде.

– Апа, мин бу... әллә танымыйсызмы?

– Танып бетермәдем шул..

– Мин... апа...

– Абау, Бәхтияр, син түгелме соң? Тавышыңның чалымнарыннан гына

тотып алдым... Йә, йә... Үзең үзгәрсәң дә, карашың белән тавышың үзгәrmәгән ләса, күрчә...

Ир янәшәсендәгә жыйнак кына гәүдәле, шомырттай кара күзлө, караңгы зәңгәр парча жулыклы хатын исә канәгатә елмаеп, гажәпләнеп тора бирде.

– Сезне монда очратырбыз дип кем уйлаган, Жиһангөл апа?..

Алар якин туганнардай кочаклашып күрештеләр. Бәхтиярның шап-шоп аркасыннан какты Жиһангөл:

– Менә сиңа кирәк булса, дөнья киң дисәләр дә, бик тар ул кайчакта, балалар... Әйдәгез, түрдән үтегез.

Бәхтияр артыннан атлаган кара тутлы хатын баскыч төбөндә аягын сала-сала:

– Ачык йөзегез өчен рәхмәт үзегезгә. Күктән эзләгәнне жирдән бирде мәллә соң Илаһым? – дип сөйләнде. – Төнлә сыеныр урын да тапмас идек, бәлки. Алай да, кала халкы барыбер кертмәс дип, башта шәһәр янындагы бистәгә кагылып карыйсы иттек... Ишек кагып йөри торгач, менә бу очка килеп житкәнбезд. Кертмиләр... куркалармы соң?.. Әле Казанны рәтләп күрергә дә өлгермәдек, караңгы иртә төшә икән лә монда. Без күргән кадәресе матур. Үзе иске, үзе яңа шәһәр кебек тоелды. Рәхмәт, безне кире бормавыгыз өчен...

Мосафир хатынның дулкынланганы сөйләменнән, өзек-өзек сулышыннан, күкрәгенәң әле күтәрелеп, әле төшөп, тынгысыз хәрәкәтләнүеннән сизелеп тора иде.

Жиһангөлнең күңеленнән әллә нинди, аңлатып булмаслык жылы дулкын йөгерде. Ул аның уйларын яшьлегенә ашыктыра, бәрелгәнә саен үткән гомеренәң күбрәк якты сәхифәләрен ачып-актарып ташлый иде. Әллә эсселәде, әллә туышып китте: шәлен иңнәренәрәк күтәрә төшөп куйды.

– Сезне ни йөзем белән кире бора алыым? Бәхтияр – укучим лабаса минем. Урын гына табарбыз. Вакумлыча сыярбыз да. Аннан Аллаһ берәр жаен күрсәтми калмас, – дип сөйләнде. Үзе: «Нинди гажәп очрашу! Нинди гажәп дөнья бу!» дип, шаккатудан тыела алмыйча, Бәхтиярга төбәлеп сорау бирде:

– Йә, киленнең исеме кем була инде? Онытып жибәргәнмен. Олы кешенең хәтерә тишек лә аның.

Иреннән алда өлгереп:

– Мәхәббәт, – диде хатын тыйнак кына.

Жиһангөл артыннан атлаган мосафирларның талчыккан йөзләре балкый, күңелләре тулышкан иде.

Егерме-утыз ел гына да түгел бит... күпме бу вакыт, әллә азмы кеше гомере өчен? Чәй янында алар шул хакта сөйләштеләр. Иксез-чиксез куанычлар кичерелгән, хәсрәтләре дә читләтеп үтмәгән гомернен үзләре хәбәрдар булмаган сәхифәләрен актарып, шактый утырдылар. Уртақ танышлар, уртақ хатирәләр дә аз түгел икән. Жиһангөл һәм мәсәненәң тормышы белән кызыксынды. Арыш кабартмалары, бәрәңгә уып, онга болгатып пешерелгән коймакларның, сумса, ләвәшләрнең, ул килгән елларда сирәк кенә эләккән лагман, пылауларның авызда тәме яңаргандай булды. Бистәдәгә хәлләрдән соң сүз мамык кырларына күчте. Аннан, үз әнисе, каената-каенанасы, Сәгыйте яткан зират хакында тәфсилләп белеште. Әлхәмдүлилләһ, карап-чистартып тора ди Алмаз, Бистә халкы да өмәләр үткәрә ди. Рәхмәт аларга. Гөлфизә апасының улы Алмазның үзбәк бичәсе янында үзбәк жиренә сеңеп кенә китүен искә төшерделәр. Аның да инде чем-кара күзлө балалары буй житкән икән.

– Туган якларына кайтып төпләнергә уйлап тора Алмаз да, – дип куйды

Бәхтияр. – Бабаем утырткан юан наратлардан өй салам, ди. Хатыны да риза.

– Шулай диме? – Жиһангөлнең йөзенә нур йөгөрдә. И-и бала... Фәрештәләрнең амин дигән чагына туры килсен иде, йа Раббым...

Бәхтияр елмая төшөп, бая башлаган сүзен дәвам итте:

– Әйе, кайтам, ди... Жиһангөл апаны рәнжеттем, ди. Сүзен тыңламадым, апа алдында минем гаебем зур, ди. Шуңа хат та язмадылар. Апа чит-ят жирдә Зәйтүнә белән гаилә коруымны хупламады. Бик яшь идем бит. Үземә дә кыен иде ул чакта. Ләкин мин хәзер туганнарымны эзләп табарга, күрешергә теләм, ди...

– Хат язмавым һич тә Алмазга нәфрәттән дә, ачудан да түгел, Бәхтияр. Дөнъя мәшәкате иңгә басты. Буш жиргә кайтып төштөк бит. Өлө күченү авырлыкларын жиңеп кенә киләбез. Бер күченү – бер янгынга тин, диләрме... Балаларга гел әйтә тордым, хат язып салырга иде, нихәлдә микән ул бала, дидем.

– Иртәгә, әни, иртәгә, әни, – дия торгач, айлар гына түгел, еллар үткән менә. Хәбәрләшербез, боерган булса. Бәлки, үзләре дә кайтып житәр...

– Югыйсә ул вакыйгалар гүя еракта калмаган, һәммәсә бүген генә йөрәктән кичкән кебек. Жиһангөлгә рәхмәтле микән Алмаз, әллә күңеле тулы ярамы? Күңел хөжрәсендә ниләр бардыр? Жиһангөлнең үзенең дә йөрәк ярасына әверелде шул ул бала. Ләкин аның хәзерге минутта барысын да искә төшереп, авыр уйларга батасы килмәде:

– Ярар, иртәгә дә көн бар, сез дә арыгансыздыр, ятыйк, балалар, – диде ул, укытучыларча итеп. – Вакыт күрсәтер. Аңлый белгән кеше өчен вакыт – байлык ул. Аны бүлүргә, өләшергә, ниләргәдер, кемнәргәдер багышларга, таратырга була. Тик исраф итмәскә генә кирәк...

– Хәзер, ястү намазын гына укып алабыз да ятабыз, апа...

Карчык мосафирларга шкафттан яшел намазлыклар алып бирде дә зал якка урын жәеп, үз бүлмәсенә юнәлдә. Күңеле тулы хисләр кайнарлыгын тоеп, жылы түшәгенә чумды.

Жиһангөл төне буге саташып чыкты. Һай ул көннәр, ул төннәр! Күпме йокыны качырды, тынычлыкны алды бит алар. Үзбәк жиренең гаугалы еллары күңелләргә таш булып утырды. Исендә... әйе, барысы да исендә...

Төн уртасында тәрәзәгә таш килеп тиде. Пыялалары зыңлап, урам якка коелып төште. Сәгыйте уянады. Ул алдагы төннәрдә йөрәгә борчып торгангамы, борсаланып чыгып, инде тирән йокыга талган иде.

– Ни булды бу? – дип тәрәзә янына килсә, урамда кара болыттай халык кайный. Үзләре:

– Татарлар – Казанга, урыслар – Рязаньга! – дип кычкыралар иде.

– Димәк, Казанга! – диде Жиһангөл һәм дебет шәлен иңнәренә салып, урамга чыкты.

Аның каршысында чит-ят затлар басып тора, бер читтәрәк берничә укучысын да күреп алгандай булды, арада Бәхтияр да бар иде.

– Димәк, Казанга, дисез? Димәк, бусагага күрсәтәсез шулай?.. – дип һәр сүзенә басым ясап сорады Жиһангөл, Бәхтиярлар ягына төбәлеп. Егетнең бит алмаларына ут кабуы караңгы төндә дә күренерлек иде. Укытучысы алдында уңайсыз хәлгә калуыннан акланырга теләгәндәй:

– Юк, апа, сезгә әйтмибез бит без... без гомумән әйтәбез. Ә сез китмәгез, яшәгез безнең белән... – дип кычкырды. Аңа башкалар кушылды.

– Юк, апага тимибез, калсын, яшәсен ул безнең белән! Ояты безгә булып аннары. – Монысы яшрәк тавыш иде кебек.

– Раббыбыз каршында без һәммәбез бертигез, – диде Жиһангөл, телен көчкә әйләндереп.

– Беркемгә дә ташлама юк һәм булмаячак! – дип кычкырды калын тавышлы, үгезнекедәй юан муенлы өлкәнрәк ир-ат.

– Жәянне бик киермә, сындырысың! – Монысын да Бәхтияр әйтте.

Чү! Йөзе таныш та шикелле... «Үгез муен» Жиһангөлне хатирәләрдә актарынырга мәжбүр итте. Фетнәне оештыручылар һәрчак жирле мохитне белмәүчеләр, нигездә, читтән килүчеләр була – бусын Жиһангөл чамалый иде. Үзе: «Йөзе ничекләр шулкадәрле таныш соң бу затның?» дип уйлаудан туктамады. Безне дә дошман иткән кеше табылып икән... Дөнья бетәр, дошман бетмәс дип белми әйтмиләрдер...

– Ташлама юк, дидем!

– Апага бар! Апа безнеке! Бу сәясәткә катнаштырмыйк, ул безнең укутучыбыз. Бөтен авылны гыйлемле итте, укырга-язарга өйрәтте барыбызны да... – Бәхтияр кешеләрне аралап, өлкәнлек ягына чыккан эзмәвергә каршы басты. Тегесе һавада йодрыгын уйната-уйната аңа таба килә башлады.

– Жиһангөл апа, сез калыгыз! Саташа ул Бәкер! – дигән сүзләр колак яныннан яшен тизлегендә үтеп китте.

– Аңлашылды... – диде Жиһангөл. – Китәрбез... димәк... Йа Раббым! Көч бир! Сабырлык бир! – Һәм ул капка төбөндә колакларын каплап, берәз басып торды да иңнәренә шуып төшкән дебет шәлен янә муен төбөнәрәк күтәрә-күтәрә әкрән генә өенә юнәлде. Һәр атлаган адымы саен гажәпләнде: «Монда килгәндәге чаялыгың кая синең, Жиһангөл? Нигә бер дә җавап бирмисең, авызыңа су каптың мәллә соң? – дип, үз-үзен битәрләгәндәй итте. – Әллә туган жирне сагыну, жирсү хисе дәшмәскә кушамы? Әллә горурлыгыңмы?»

Шулай да капкага якынлашканда, «Татарлар – Казанга!» – дип кычкырышкан халыкка тагын бер төбәлеп карыйсы итте. Тик халыкның күзе үзәндә түгел, жирдә әүмәкләшкән Бәхтияр белән теге ир затында иде... Шул мәл аның күнелендә яшылекнең күңелсез күренешен яңартты... «Бүре тешләре төшеп бетсә дә, бүре булып кала икән», – дип куйды эчке бер тавыш. «Бәкер... Йә, үч алырга булдыңмыни шушылай?»

«Дау давыл белән бер дип, тикмәгә әйтмәгәннәрдер. Берни белән исәпләшеп тору юк, кара инде...» дия-дия йокы бүлмәсенә үтте ул. Болай булса, бу якларда хәлләр бөтенләй мөшкәлләнеп китмәгәе. Тажик ягында да тыныч түгел, диләр энә. Тажиклар да Сәмәрканд белән Бохараны үзләренекә саныйлар, имеш. Бүләш кенә башланмасын, Илаһым.

Жиһангөл гүя хәсрәтле уйлар камалышында калды. Шушы үзбәк балаларына усаллык-явызлыктан саклый торган никадәрле әкият-хикәят укыды, шигырьләр ятлатты. Кайда югалган ул салган хәерле орлыклар? Кем тудыра жәмгыятьгә мондый явызлыкны? Алар бит һәммәсә дә бәхетле булырга тиеш иде. Бәхетле кеше таш йодрыклап, урамга чыгамы? Коммунизмның якты таңы атмаганга Жиһангөлне гаепләмәкчеләр мәллә соң? Бәлки, алар аңа шушы сорауны бирергә килгәннәрдер? Коммунизмның киң офыгы күренә дип, безне дә алдадыгыз, үзегезне дә, диләрдер. Үзе дә озак көтте ул аны. Ышанып көтте. Кешеләр тынычлыкта, муллыкта һәм бәхеттә яшәргә тиеш

иде. Димэк, барысы да иллюзия генә булган... Ул заманнарда һәммәсә дә бер илдә яши иде ләсә, уртақ газиз Ватан СССР дип атала иде. Хәтта, киләчәккә карашлары да, өмет-хыяллары да бертөрлө иде бит. Коммунизмга кыю адымнар белән барган жирдән, ағач аяклы кешеләрдәй, кинәт арып, туктап калдылар да кирегә борылдылар менә. Кемне гаеплисә соң монда? Укучыларынымыз? Бәхтиярнымыз? Әллә Жиһангөлнең үзенме?

Ул сорауларына җавап таба алмады, уйлар тулы күңелә эчендә буталып бетте. Аннан гади генә бер нәтиҗәгә килеп, үзенең пенсия яшендә икәннен исенә төшерде: «Җәмгыятькә карчыклар кирәкмидер, бәлки, – дип, сәясәткә керергә теләмәүдән үртәлеп, сәбәп эзләп тапкандай итте. – Димэк, туган жирдән читкә китеп дәрәҗәсиз кылмаганмын». «Ят яхшы, ят яхшы, яман хәл килгәч – үзеңнеке яхшы», ди иде әнисе. Аны һаман туган иленә чакырды. Туган ил бер генә, ул – кендек каның тамган жир, кыйбла дүрт якта да булмый, балам, диде. Ә үзе менә... берәз яшәп алырга гына, тән жылытырга килгән төштән, үзбәк илендә, шул туфракка күмелеп калды. Ул чакта: «Туфрак кайда да бер» дип сөйләштеләр дә Әхмәт әнәсә белән шулай хәл иттеләр. Үзе дә әни янәшәсенә барып ятармын, дип уйлаган иде. Болай килеп чыгасын белсә, һәммәсен алдан күрсә, чит илдә калдырып идемә әнисен? Әхмәтне утлы табага бастырып иде. Җаны теләгән, кендек каны тамган жирдә ятсын, дияр иде. Инде «төтенсез авыл»га хатлар да бармый шул.

Ә бит Әсмабикә карчыкны монда килүгә жирсү биләп алды, төннәрен тынгысыз итте, йокысын изде. Үз илең – гөлстан, кеше иле – гүрстан, дип кабатлап кына торды. Шул хис алып китте бугай ла аны жир өстеннән.

Һәр көнне өе белән сөйләшеп ятар иде, бахыр. Көннәр язга авышканда, жирсүе тагын да көчәя. «Кулларым җитсә, кочар идем өемне, кызым. Шундый итеп кочар идем», – дип, күзләрен йомып, көчәнә-көчәнә кәкрәеп каткан бармакларын язгарга тырышып азапланыр иде.

– Көн сәен өем төшкә керә. Әле мич башына менеп китәм – тулган жып-жылы киез итекләре, әле карават астына төшәм – тулган кабак... Сап-сарыдыр үзләре. Әфлисун кебек... Тары ярмасын юып, кабак бөккәнә тыктым мичкә. Шунның хуш исенә уянып киттем, – ди ул, аңгыраеп калган йөз-кыяфәтен үз хәленә кайтарырга азапланып.

– Җәйләр генә җитсен, әни, үз өең кайтырсың, Алла боерса, – дип күңелен үсәндереп җибәрә Жиһангөл.

– Билдән кардыр шул әле. Верандага да такталар арасыннан кар кергәндер инде. Идәндә уйдыкланып, ап-ак булып, әнжәдәй җемелдәп ятадыр...

– Ничекләр һәр такта ярыгын хәтерләп бетерәсендер, әни?

Хәер, Жиһангөл жирсү халәтен үзе дә шулай ук кичерә. Бу сүзләргә ул әнисен тынычландыру өчен генә әйтә. Йә сагынутан йөрәгә ярылып үләр дип курка.

– Караңгы төшәп бара, кызым, кояш түр тәрәзәдән уңгарак авышкандыр, өй эче караңгыланды инде хәзер...

– Бу кадәр кояш белән бергә йөрерсең икән, әни. Кояш борылмый, без борылабыз бугай ла, – дип, гаебен сиздереп сөйләнгәндәй итә Жиһангөл. Ул шулай әнисенең боек күңелен күрергә тели.

– Туган нигезегез бит, кызым. Мин аның кыеклап тышланган һәр тактасын күрәм. Күземне йоммыйча да күрәм, балам. Җәйләр генә җитсен... җәйләр генә җитсен, – дип кабатлый карчык.

– Җәйләр генә җитсен... – дип кабатлый Жиһангөл бу сүзләргә мәгънәсенә төшенергә теләмичә генә. Әсмабикә карчык сөйләнгән белә:

– Ут алдырыр кеше булмагач, өемө дө бер дө рэхэт түгелдер инде... Каштаным язда тагын чәчәк аткандыр да көздә ялгызлыктан гажизләнеп, яфрагын да койгандыр... Шәмнәрен күккә чөеп жибәрергә жыенгандай, кыланчыкланып утырырга ярата да инде ул, хай!.. Ай яктысында яфраклары ялык-йолык килә. Ә беләсезме, каштан утырткан нигездә яннын чыкмый, диләр. Ут-күздән саклый, имеш, ул агач...

Әсмабикә карчык тора-тора да ишетелер-ишетелмәс кенә көйли башлый:

Өй каршындагы бодаем,
Чыгаем да ураем.
Чит жирләргә каберенне
Куйдырмасын Ходаем...

Жиһангөлнең йөрәкләре өзелеп китә: жир өстендә моннан да ачырак мон була аламы? Ни дип жырлый моны эни дип уйлый. Аңы-зиһене төзек чагында васыятен шулай жыр аша житкергән түгелме соң ул? Дөньяда калучыларга соңгы сүзе шушы булган ласа...

Жиһангөл жырны әнисенен беренче кат жырлаганында ук отып алды. Хәзер ни гомерләр инде йөрәкне көйдереп, колак төбөндә чыңлап тора. «Язмыш булды микән бу, әллә ялгышмы?» – дип гажәпләнә.

...Әнисен чит туфракка индереп, йөрәк ярсуларын баса алмый интеккән көнне авылдан янә хәбәр китерделәр: Әсмабикә белән Жиһангөлнең төп нигезе янып, көлгә әйләнгән, янә бердәнбер Коръән китабы гына яннынның корымы да ягылмыйча, исән-аман калган ди... Аны яннын сүндерүчеләр көл эченнән табып күршеләренә тапшырганнар. Йа Хода! Бер нигез ике мәртәбә яннын инде... Фал ачуучы түгел шул, берәр серен белер иде дө соң...

Ул көнне ике хәсрәтне бергә кушып үкси-үкси яшә түкте Жиһангөл.

Үзең ташлап чыгып киткән өйне туган-тумача да, чит-ятлар да карап бетерә алмый. «Нигез кадерә» дигән төшенчә төсен жуя. Карасаң – каралты, карамасаң – таралды, диләрме... Минем гаеп аркасында бөтенесе, дип инрәде.

Жиһангөл хәзер яхшы аңлый: «Сөягем төягемә кайтсын», дип, бер дө нигезсез сукранмаган икән шул әнисе...

Әйе, адашкан кош хәлендә иде Жиһангөл бу мәлдә. «Каза йә кайгы килгәндә, сабыр итү тиешле, ә шатлык һәм нигъмәт вакытында шөкер итү кирәк», – ди иде бит Әсмабикә карчык. Хәзер бәргәләндән ни файда, буласы булган...

Туган ягында жир өстен иркәләгән шәфкатьле кояшның жете нурлары, язгы әчкелт жир исенен пар булып күтәрелүе, буразна сызган ат-тракторлар Жиһангөлнең күз алдыннан шуып үтте. Яз саен учак ягалар иде ярда. Бәрәңге тәгәрәтәләр иде. Кетердәп пешкән бәрәңгене кабыгы белән ашауның ләззәтен авыл баласы гына белә. Кулны пешерә-пешерә, шырпы кабына салынган тозга мана-мана, и ул рэхәт чигүләр! Ә тоз салынган шырпы кабы кесәдә генә, кайлардандыр эзләп йөрисе юк... Янәшәдә жир өстендә әле тере, үзенчә хәрәкәттәге яшәеш барлыгын искәртеп сарыклар бәзлди, сыерлар мөгри. Көтүнен исә үз мохите, үз гаме. Гомеренен иң бәхетле чаклары да шушы булгандыр әле, бәлки?.. Бәлки... Тормыш арбасына бала-чага да жигелде шул.

Жиһангөл нигәдер яу кырыннан кайтмый калган авылдашларын искә төшерде. Әйтүе генә жиңел: ярты авылны сугыш яшене сукты ласа...

Хәер, ил белән, илдән аерым түгел, дип юандылар ул чакта.

Ул үзбәк фронтовикларын, монда килгәч тә, үзе фатир төшкән йорт хужасы

– буй-буй чапаны һич өстеннән төшмәгән чулак Ташбай агайны күз алдына китерде. «Татарлар – Казанга!» имеш... Сугыш белән тынычлыкның, ачлык белән муллыкның аермасын аңларга тиеш ләбаса бу кешеләр. Белмәгәннәрен яу кырыннан көчкә өйләренә кайтып егылган аксакаллардан сорасыннар иде ичмасам. Тәрәзә төбемә яу кичкән ил картлары килеп басмады шул. Алар тынычлыкның бәһасен яхшы белә. Миллион ярым кешенең яртысы кайталмаган ул канлы яудан», – дип фикер йөртте.

Хәер, иренең әби-бабалары да тоткынлыкка төшкәнче дип, туган илләреннән качканнар. Үзбәк жирендә сыену урыны тапканнар. Хәзер төрмә ишеге шыгырдавы ишетелеп тормаса да, бу илдә дә яшәүнең рәте китте бит әле менәтерәк. Утны ут үрчетә дигәннәре хактыр.

Тарих китапларын укып та, үзе күрүе тә илләр тарихында, язмышларны юлдан яздырырлык текә борылышлар һаман булып торганын белә Жиһангөл. «Монысы чираттагысы микәнни?» дип, күңелсез уйларга бирелде ул. Йә, ярар, бер без генә түгел, ил белән дип, үзенә юаныч тапты ахырдан.

Иң куркынычы шул: Жиһангөлнең әлегә күңелсез хәлләрдән соң кешеләргә ышанычы тәмам төкәнде. Аны жир өстендә бер генә жеп – Хак Тәгаләгә булган ышаныч кына тотып тора иде.

– Улың кара күзле булсын! Йөземемнең балдай татлысын бирим әле үзеңә, кызым! – дип, дүртпочмаклы түбәтәен күз өстенәрәк төшереп куйды да карт, аңа нәзек чыбыклардан үрелгән кәржиненнән сайлап, чем-кара виноград тәлгәшләрен сузды. Жиһангөл елмаеп, жәй төсенә тулышкан жимешне учына алды. Нәкъ шундыйны күңелә сорап тора иде ләса, базарга кагылырга гына һаман вакыты тимәде. Каенанасына да, Сәгыйтенә дә гел әйтә килде: бер төп булса да, йөзем куагы утыртык әле, диде. «Тәмле нәрсә түгел лә ул, бакчада урын алып, үзебезне мәшәкаткә салып кына торачак», – диделәр.

Күрчә, кара күзле булсын, диме? Хәер, ул баласының кара күзле булуын үзе дә бик телә. Бу якларда зәңгәр күзле кешеләр әллә юк та инде? Бәлки, Жиһангөл берүзе генәдер? Килешми кебек аның күзләре бу мохиткә: игътибар итмәгән бер зат очраса икән шушыңа. «Үзең кара тәнле, күзләрең ясалма мәллә соң синең?» дип сораучылар да юк түгел. Гомәр дә: «Күк чәчәктәй синең күзләрең, өзең аласы килеп тора», – дип куя иде бит... Монда чагыштырырга чәчәк исеме дә тапмыйлар, күрчә... Каян искә төште инде бу Гомәр? Аның карынында тыпырчынып яткан нарасые хакында уйлар чагы. Юк, юк, үткәннәргә кайтырга ярамый.

Житмәсә, көндезен табадай кызган қояш аны чиксез газәплагандай тоела, шуңа юлга чыккач та кире уйлый. Балага зыян килүдән коты оча.

Аннан, хатынның Сәгыйтенә бүләк ясыйсы – нәкъ аңа охшаган ир бала тудырасы килә. Түбәләре күккә тисен иде дә... Бәлки, көнләшүеннән туктар, кешечә яшәп китәрләр иде. Тик эш Аллаһыныкы шул...

Картның:

– Кх, кх, – дип, сансыз ишәген ашыктырып килүен ишетеп барса да, үз уйларына батып киткәнлектәнме, бер дә борылып карыйсы итмәгән иде дә, тик монда кемне генә игътибарсыз калдырырлар икән соң?

– Улың кара күзле булсын! Әллә кызыңмы икән? Мөгаллимәгә икесе бергә булса да яхшы. Кх. Кх! – Ул ике яклап, ишәкнең арык кабыргаларына суккалап, сүзен дәвам итте: – Оныгым Бәхтияр бик ярата үзеңне. Яшь, ди. Чибәр апа,

ди. Мәктәпкә бер сәгатькә алдан йөгәрә. Иртә бит әле, ашыкма, дим. Миңа анда рәхәт, апа көтә безне, ди. Без картлыкка барабыз. Яшьләр тормышка бара шул. Юл күрсәт, кызым, син аларга. Бәхтиярым ярата үзенне. Кояш кына түгел, алтын кояш ул безнең апа, ди....

Ишәккә атланган ак сакаллы карт сөйләнә-сөйләнә, Жиһангөлнең күңеленә рәхәтлек чәчеп, горур соры тауларга таба үз юлы белән китеп барды, хатын авыр эштән ныгыган калын бармакларын үзенә күрә бер нәфислек белән тиз-тиз хәрәкәтләнדרеп, сыңар учындагы йөзем тәлгәшләрән коймаска теләп, саклык белән генә өзеп-өзеп капты. Тәмен тел очында тотып торды. Хәзердән үк тәмгә талымлы жан иясенә күңеле сөнгәнне тойгандай булды. Кайлардан белгән бу карт аның шундый чөм-кара тәлгәшле, татлы йөзем теләгәнне? Иң тулышканын сайлап бирде бит, югыйсә үзенә дә балалары, оныклары аз түгелдер...

Жиһангөлнең карашы янә карт һәм ишәк киткән юлга төште. Алар тауларга якынаеп баралар иде. Тауларда ниндидер сер бар, алар картны көтәдер сыман тоелды. Биеклеп һәрчак күңелгә рәхәтлек бирә, ул кешене үзенә чакыра. Кеше һәрчак биеклеккә ашкына шул!..

Ишәкнең ике ягына бәйләп асылган йөк капчыгынан картның көрән фуфайкасы бүселеп чыккан, сыңар жиңе салынып ук төшкән иде. Тауларның табигате кырыс, жил иссә дә, тарлавыклардан төнгә салкын иңә. Жәйнә эсселек белән салкынлыкның уртақ бүлешүенә бик авырлык белән ияләнә Жиһангөл. Жәй чөлләсәндә салкын тидергән чаклары да булды. Хәзер ул үзе дә төнгә каршы юлга чыкканда, фуфайкасын калдырып йөрми.

Хатын ялан тәпиенә кинәт ниндидер каты жисемгә тиюен сизеп, сискәнеп куйды, үз күзләренә ышанмый торды. Ташбака да курыкты бугай: кабырчыгы эченә кереп качты да тынып калды. Югыйсә куаклар арасынан, юл кырыйларынан үз көйләренә генә хәрәкәт итәләр алар, кетер-кетер актамыр кимергәннәре ике яклап тезелгән таулар тынлыгында ап-ачык ишетелә, кешеләр һәм ишәкләр үтеп торган юлларны бар дип тә белмиләр булыр. Юкка гына ике йөз ел яшәмиләрдер инде. Пошмас, ашыкмас холыкларының әжәре шушыдыр. «Ялгышып киткәндер, мөгаен, юлга ук чыкмас иде болай, дип уйлады хатын, дәү ташбаканы кызганып. Хәер, кызганмаслыкмыни? Сугыш елларында үзбәк жиренә эвакуацияләнеп килүчеләрне ач үлемнән шушы жан ияләре коткарып калмаганмыни?! Язучылар, рәссамнар, сәнгать эһелләре, коммунистларны жибәргәннәр монда. Алай гына да түгел, Ташкентның үзенә генә дә күпме оешмалар, фәнни-тикшеренү институтлары, уку йортлары эвакуацияләнгән. Ташкентның да, башка шәһәрләрнең дә батырлыгы легендага тиң, диләр. Алты йөз мең кеше яшәгән шәһәр сугыш елларында ике миллионнан артып киткән. Ташкент кына түгел, башка калалары да халыкны киң күңел белән каршылаган. Һәркемне сыендырган бу ил. Бөтенесен тораклы, ризыклы иткән. Барысына да тормыш биргән.

Мөһажирләр иртүк торып, чиләк-көянтәләрен күтәреп тауларга, бармакбаш кадәрле ташбака йомыркасы жыярга менеп китәрләр иде, бахырлар, дип сөйли иде бит ул фатир төшкән йортның хужабикәсе. «Мондагы халык чиләк-көянтәне кызганмады, тик башкасын теләсәләр дә, арттыра алмаслар иде шул, кышлак тулы бала-чаганы ач үлемнән ничек йолып калмак кирәк!» – ди иде тирән эрнү аша.

– Ташбакалар ни ашап торалар соң? – дип кызыксынды кыз. – Сугыш вакытында ничек үзләре ачтан үлмәде икән алар? – Ул үз сораулары каршында берәз оялу да кичергәндәй булды. Шуны да белмәскә инде! Әлбәттә, ипи ашамыйлар.

– Янгыр суалчаны, лайлач экәм-төкәм, актамыр, тузганақ, тукранбаш... – дип тезеп китте хужа хатын. Аннан өстәде: – Итне дә яхшы ук сыпырталар... Дингез ташбакалары, белмим тагын, алары балық, суусемнәр белән тукланадыр инде... Туганда, биш сантиметрлап кына булалар, ди, бит барысы да. Юл буенда дүрт-биш яшьлекләре күбрәк очрый аның.

Кызда янә кызыксыну уяңды:

– Ә сез монысын кайдан беләсез? – дип сорап куйды. – Кабырчыкларына язылган мәллә соң?

– Кайдан беләмме? Буеның озынлыгыннан беләм. Биш яшьлекләре утыз сантиметр тирәсе була, ди иде минем бабам. Дүрт яшьлекләре егерме биш сантиметрлаптыр...

– Кызы-ы-ык, – дип сузды Жиһангөл, яңалыкка исе китеп. Аңа монда өр-яңа дәрәс кебек һәр нәрсәдә хикмәт бар, һәр нәрсә кызыклы иде. Тора-бара бу чит җирдәгә хәлләргә, сәерлекләргә дә күнекте кебек, артык гажәпләнмәскә өйрәнде. Тик нигә һаман хыялда ташбакасыз туган ягына, балачагына кайта соң ул? Бик кызык хәлләр хакында ишеткәндә дә, бездә ничек иде соң әле дип, туган-үскән жирен исенә төшерергә тырыша. Уйларын биләп, авылы аны һәр көн сагышка сала, һәр төн сагынуын тирәнәйтә. Кеше сагынып яшәр өчен чит җирләргә чыгып китәдер, мөгаен, дип нәтижә ясап куя аннары.

– Кемгә кирәк бу сәясәт дигәннәре? – Жиһангөл үзенә-үзе сорау бирә-бирә түр якка, ире янына атлады. Тавышларны ул да ишеткән, караватка ук торып утырган иде.

– Ни бар, Жиһангөл?

– Тәрәзәмә таш тиде... Бүген генә юган идем лә...

Жиһангөл бу хакта өйдә берни әйтми генә үткәреп җибәрергә җыенган иде. Тик Сәгыйть янә сорау алуға күчте:

– Нәрсә шаулашалар анда?

Хатын дәшмәде.

– Дөрәсен әйт, яшәрмә, – диде ире зәгыйфь тавыш белән.

– Безне куалар. Казанга кайтып китегез, диләр. – Жиһангөл жөмләсен йомшаграк итеп әйтергә тырышты.

Ире шунда ук күкерттәй кабынды.

– Казанга? Казанны күргәнем дә юк лабаса, ничек кайтыйм мин анда? Бәлки, безгә дә Рязаньга китәседер?

Димәк, бөтенесен дә ишетеп торган, дип уйлады хатын.

«Рязань» дигән сүздән Жиһангөлнең бөтен тәне куырылып килде. Бу кадәр дә чит яңгырашлы исем булса да булыр икән! «Ватан барыннан да газиз», ди иде әнисе, белми әйтмәгәндер.

– Ничек Рязаньга? Ни калган анда безгә? Безнең үз туган җиребез бар. Ата-бабаларның тамыры тоташкан җир безнеке дә бит инде ул.

Жиһангөл туган җир дигән төшенчәне шулкадәр тирән итеп аңлый алуына имәнәп китте. Бар икән бит ул! Чынлап та бар икән! Беркайчан да китеп бетеп булмый икән туган җирдән!

– Казанга кайтабыз! – диде ул, күз яшьләренә буылып.

– Ул минем дә күңелемдә яши. Күңелем башкаласы – Казан. Шулай булып калуын теләм дә. Ләкин анда безне кем көтсен? – диде Сәгыйте йомшак кына.

Жиһангөл аңа жанындагы шомны шактый сиздереп төбәлде:

– «Монда тудым, монда үстем, мондадыр безнең әжәл» димәкче буласыңмы? Сөяленә бассалар, сөялеп тә тора алмассың. Монда туган затлар калсын, димиләр бит. Китегез, диләр.

– Бу минем туган жирем, Ватаным. Атам-анам кабере монда, – диде ире. – Беркая да китмим мин. Атам-анам кайда – мин шунда... Синең әниң дә шушы туфракта ята ласа...

Сөйләшү шул ноктада өзәлде. Бер-берсенә аркаларын куеп, янә урыннарына яттылар. Икесе дә бер-берсенә газаплануын, бу сәясәтнең тирәнгә китүен, аннан чыгу юллары калмавын тоеп, авыр-авыр сулап куештырдылар. Таң атарга да күп калмаган иде инде. Урамда әле тавышлар тынмаган, чөнки монда татарлар күпләп яши, аларның бер төндә һәрберсенә тәрәзәләренә «кагылып» чыгу да мөмкин түгел иде. Жиһангөл торып утырган көнчә күзләрен йомды. Дөнья кара пәрдә коргандай, кап-караңгыга әверелде, һәм көтмәгәндә, шунда бер якты нокта пәйда булгандай тоелды. «Шәмдәлләрдә генә утлар яна...» – дип эчтән көйләде ул. Әйтерсең, күз каршында дүрт шәм калкып чыкты. Беренчесе – Тынычлык шәме. Ул сүнде. Мәхәббәтнекеннән дә көлләр генә калды. Ышаныч... – Анысы да жуелды. Соңгысы – Өмет шәме... Монысы исән әле. Кешенең туган жире, туган иле барында сүнми икән ул шәм! Сүнми икән! Жиһангөл гүя шул шәмне тоткан да гомер юлы буйлап бара. Билгесезлеккә табан бара... Серле билгесезлеккә...

«Шәмдәлләрдә генә утлар яна, Гөлҗамал...» – дип көйләде кемдер хәтер төпкеленнән. Аһ, ничекләр сокланып тыңлый иде ул шушы җырны балачакта. Каз өмәсендә, кичләрен, чыра, шәм яктысында әтиләренә сугышка оекбаш-бияләй бәйләгәндә, әниләре җырлый иде бит аны...

Таң алдында ир ешрак борсалана башлады.

– Ни булды соң сиңа? – дип сорады хатын.

– Йөрәк... кага, – дияргә генә өлгерде ир, шунда ук аңын югалтты. Жиһангөл ул гырлый башлагач та, корт чаккандай урыныннан сикереп торды. Картын селкеткәләп карады да тиз-тиз ашыгыч ярдәмгә шалтыратты. Кызына, улына хәбәр итте.

Тик ашыгыч ярдәм, бу урамда фетнә кузгалганны белепме, әллә башка сәбәп беләндерме, бер сәгәтгән соң гына килде. Сәгыйть алар капкадан кергәндә, соңгы сулышын алган иде инде.

Аны соңгы юлга озатуда татары, үзбәге, урысы, тажигы, яһүде барысы бергә катнашты. Фетнә сулышы тынып торгандай булды. Ирне әтисе кабере янәшәсенә жирләделәр. Сеңлесе Энже генә кайта алмады. Ул тажик ягында – Пенжикент шәһәрәндә яши иде. Бу ел башыннан ук вакыйгалары, яңалыклары белән әле борчуга, әле уйга салды – һәр республика үзен аерым дәүләт дип игълан иткәч, бер-берсенә ирекле кереп-чыгып йөрүләр бетте. 20-30 чакрымда калган туганнары янында хәсрәтне бергә күтәрешергә, хәтта абыйсын озатырга да мөмкинлек бирмәделәр Энжегә: бик күп рәсми оешмалар аша үтеп, шактый документ-эш кәгазьләре җыярга кирәк булып чыкты.

Жиһангөлнең аяк астында җир убылгандай тоелды. Авылда әтисе, аннан үзбәк жиренә килеп, әнисе бакыйлыкка күчкәч, ул үзен шулай җир өстендә шыр ялгыз итеп сизгән иде, инде тома ятим калгандай хис итте. «Чын ярату шушы булган ласа, ә мин аның кадерен белмәгәнмен бит», дип, үз-үзен битәрләде. Янәшәндә иң куярдай кешең барында бу хакта кем уйласын соң? «Яратам» дигән сүзне алар икесе дә кадерсезләмәделәр. Яшәделәр генә. Хәер, артыгын

телдә чайкый башласаң, ни яме, тәме калыр иде соң аның, дип уйладылар булса кирәк.

Әлбәттә, табак-савыт шалтырамый тормады. Барыбер гаиләдәге һәр каршылыкны бергәләп жиңделәр... Менә хәзер үткән гомерне кайтара алса, Жиһангөл башкачарак яшәр иде: иренә назлырак, ягымлырак булыр иде. Бәлки, үзбәк хатыннары иңнәренә авыр йөк салмыйча, ир һәм өй карап, дәрәс эшлиләрдер? Ирләренә дә ярдәмгә мохтаж, көчсез хатыннары янәшәсендә тормыш итү күпкә жиңелрәктер. Үзенә көчле хатын булуы, бәлки, Сәгыйтенең тормышын катлауландыргандыр гына... Укытучының канына сеңгән: кисәтү ясамый тора алмый. Шунсыз ул үзен өйдә дә, эштә дә үз урынында дип хис итми. Берчак юктан гына каты итеп үпкәләшкәч, шактый гына иренә дәшми йөргән иде Жиһангөл. Шуңа мәлдә балалар да рәхәткә чыкты: төн уртасына кадәр өйгә кайтып та кермәделәр. Укытучы дустаны эч серен бушатты шунда.

– Өйдә коммунизм ясадым. Дәшим, орышмыйм, тып-тыныч. Нигә әле коммунизм утопия булырга тиеш? – дигәч, тегесе эчләрен тотат-тотат көлдә дә:

– Әллә чынлап та коммунизмга ышанасызмы сез? – дип сорап куйды.

– Мин сине таныймын, – диде аңа Сәгыйте көннәрдән бер көнне.

Шуннан Жиһангөл өйдә укытучы булырга ярамаганлыкны аңлады. Ул – ана, ул хатын икән бит. Шуңа төшенгән көннән барысы да үз эзенә төште шикелле. Юк, Сәгыйте белән гомерне ямьсезләмәделәр алар.

Хәзер ире менә шунда, туган-үскән жирендә ята. Жиһангөл, бакыйлыкка күчсә дә гомер иткән ире янында калырга теләвен әле генә тойды. Моңа кадәр бу хакта сөйләшкәннәре дә булмаган икән. Хәер, кем үлсәңгә жыенган иде соң әле?

«Ә безгә монда көн итү турында уйлау да мөмкин түгелдер шуңа», – дип фикер йөртте Жиһангөл. Тик үзбәк жирендә туып үскән улы Шамил белән кызы Назлы кайларгадыр күчкәнне башларына да китерә алмыйлар, «Әти кайда – без шунда, бу туфрак безнең дә туган жиребез бит», дип кенә жибәрәләр. Азат кияве дә шулай ди. Жиһангөлгә дә алар гажәпләнеп карыйлар:

– Әтине ташлап китсәңгә ничек батырчылык итмәк кирәк? Ярармы соң болай? – дип, сораулы карашларын әңиләренә төбиләр иде.

Жиһангөл бу үткән карашлардан тәмам чарасыз кала. Үзен гаепле сизә. Ни дисәң дә, үзе бутады түгелме ул нәсел жепләрен? Чарасыздан ерак тарихны исенә төшерә.

– Сәрбинур әбиегезнең сүзләрен хәтерләмисезмени, балалар? Ул бит туган жиремә кайтып, мунчада каен себеркесе белән бер чабынып килсәм, үлсәм дә, үкенмәс идем, дип яшәде. Хәтерләгез әле, әбиегез «кайтып килсәм» дип сөйләште бит, «барып килсәм», димәде. Ә кайтырга насыйп булмады аңа... Гел бер мәшәкать чыгып торды. Казан байларына теккән киёмнәрен сөйләр иде һаман, бахыр.

– Әби шулай дип яшәде. Ә бит бабай: «Сталин тудырган кабахәт затлар үлеп бетмичә, нәселем Ватанга кайтмасын», дигән түгелме?

Бу васыйятьне Шамиленең бер кат та искә алганы юк иде. Менә ничек чыга икән ул жай. Жиһангөл шактый сүзсез торды. Әйтерсәң, ул улы әйткәнне ишетмәде.

– Минем дә туган-үскән жирем анда, жиде буын ата-бабамның кабере, нәсел жепләребез Татарстанда, балалар. – Жиһангөл тирән итеп көрсенде. Ике ил буйлап сибелгән зиратларны хәтеренә төшерде. Аннан авызын ачар-ачмас кына өстәде: – Дәрәсән әйткәндә, туфрак кайда да бер түгел микән соң, алайса?

Әлбәттә, ул бу сүзләргә, әнисен, ирен үзбәк жирендә калдыруын аклар өчен, чарасызлыктан әйтте кебек.

Инде бу якларда милләтара тавыш-гауга күптәннән бара, әлегәчә килеп тәрәзәләргә генә коеп төшөргәннәре юк иде.

Фирганәдә энә төрек-месхетеннар яшәгән Ташлык бистәсендә, Маргелан кебек шәһәрләрендә кырыш-үтерешләр булган, дип сөйләделәр. Кокандта, Риштанда да кешеләр үлгән, ди. Дәүләт бәйсезлегә әләме астында барган канкоешлар күпме халыкның язмышын жимерәчәк әле. Шуны аңлаучы бар микән жир өстендә?

Жиһангөл тәрәзә аша гына киртләч-киртләч соры тауларга төбәлдә: аларга шәфәкъ кызыллыгы иңгән, һәммәсә дә комачтай кызарып күренәләр иде.

Жиһангөлнең күз каршыннан балачагы йөгереп үткәндәй булды. Этисе, әнисе күз алдыннан китмәде. Алар да Чистайга йомырка сатарга йөриләр иде. Элбәттә, тавыкныкын инде... Авылда ташбака йомыркасын түгел, ташбаканың үзен дә күргәннәре булмады. Этисенә иярергә ярата иде кыз. Бер куркусыз, иркен сулап яшәргә мөмкин, чөнки эти – янда. Малайлар да тел чыгарып үртәшүдән шүрлиләр хәтта, тыныч кына артларына борылып карый-карий үз юллары белән сыпырталар. Гомәр генә үртәшми иде алар сыйныфында. Жиһангөлне үртәргә дип, авызларын гына ачып карасыннар... йодрык кунганны сизми дә калырлар иде... Кыз аңлый: күбесенә этисе сугыштан кайтмады. Этиле кешегә кызыга торган заман. Һай, кайлардан искә төште әле бу Гомәр? Кирәкмәс иде инде хәзер аны хәтердә яңартулар...

Жиһангөлнең уйлары үз-үзләрен ирексезли-ирексезли янә базарга кайтты.

Юк, йомырка гына түгел, ярма да алып барырлар иде. Әнисе көндөз бодайны пешерә, киптерә, яргычта әйләндереп, ярма ясый. Аны кичтән янчыкка салып эзәрләп куя. Кыз төенчекне күрүгә этисенә сырпалана:

– Минем дә барасым килә! – ди. Этисе мык астыннан гына елмая, мич янында бүкәндәй нык булып, калкынып утырып торган төенчеккә бармагы белән төртә:

– Менә шуны шәһәргә житкәнчә күтәрсәң, алып барам.

– Күтәрәм, күтәрәм!

Жиһангөл сөөнечтән баскан урынында сикергәләп тора да кинәт кузгатып, берәз чүгә төшеп, көчәнә-көчәнә «бүкән»не иңенә сала.

– Ай-һай, көч бар да соң үзәндә...

– Мин аны шәһәрне узганчы да күтәрәп бара алам әле...

Жиһангөл кичтән үк бишмәтенә ычкынып киткән төймәләрен төймәли. Бер кичкә юрганны да ябынмаска мөмкин хәтта. Хәер, идәндә ул кадәр жылы да түгел, аның каравы, этисе уянуга ул инде эзер, киенеп тә торасы юк: бишмәт – өстә. Болай булгач, калдырып китә алмас этисе... Барыбер дә ышанып бетеп булмый олыларга.

Кызының әрсезлеген этисе дә хуплый, үзенә ияртүе дә шуңа гына. Заманалар авыр, еллар ябык чорда басылып кала күрмәсен бу бала, дип фикер йөртәдер, мөгаен...

Менә алар кыр юлы буйлап атлылар. Төенчек кызының иңнәренә баса, аягындагы итекләре дә авырайгандай тоела. Шул мәлдә ул хәйләнә үзеннән алгарак чыгара һәм еламсырап:

– Төшеп китә, китә, китә! – дип кабатлый.

Пычрак юлга ак киндер капчыкны ничек төшерә алсын инде этисе, ул сыңар кулы белән үрелеп кенә төенчекне тотып ала.

– Үжәтлек житәрлек тә соң үзәндә, кызым. Тәки шунда кадәрле күтәрәп килдең бит, ә, – дип, башын чайкап тора. – Болай булса, югалмассың, Ходай кушса... Ничек тә өскә үрмәләрсен. – Ул аны рәшәткәгә ябышып, һаман өскә үрләргә тырышкан колмактай күз алдына китерә булыр... Кыз шулай фикерли.

Алар күрше авылны үткәч тә, ярга төбәлеп торган пристаньга килеп житкәннәрен сизми дә калдылар. Әтисе юл буена сугыш яраларын кузгатты. Жиһангөл тойды: сугыш аның бөтен барлыгына, тормышына сенгән. Илнең жинүен якынайткан, аны яулап алып биргән нинди дәрәжәле кеше икән лә ул! Ник бу хакта бер дә сөйләшми икән соң өйдә? Әнисе аңа тагын да игътибарлырак карар иде бит. Чөнки никадәрле яра алып, үз сүзләре белән әйткәндә «контужен булып», япъ-яшылы зур көрәшкә кергән, шушы хәлдә дә исән кайтып житкән бит энә.

Ерактан йөзеп килгән пароходлар моннан су өстендә тын гына тирбәлгән акчарлаklar кебек күренә. Ә шап-шоп ярга бәрелгән дулкыннар йөгереп чыгып, кызының битләреннән үбеп алырлар сыман тоела.

Пароходның да иң дәвенә утырдылар менәтерәк. Салмак кына йөзеп киттеләр. Ярлар сабыр гына озатып калды. Озаклап карап бармакчы иде әле кыз жыерчыклы су өстен. Тик әтисе стена ягалый якынаеп, бер почмаккарак чакырып китерде дә чүгәләргә кушты һәм өстенә иске фуфайкасын ябып та куйды. Үзе иелеп:

– Тыныңны да чыгарма, – дип пышылдады. Кыз башта куркып калды. Гомеренә беренче мәртәбә әтисе белән ерак юлга чыкты ул. Елганың диңгездәй шаулаганын, дулкыннарның бер-берсен куышып уйнаганын тәрәздән күзәтеп барырга, хәтта ачык тәрәздән жилләргә кул сузып хәбәрләшеп алырга да уйлаган иде. Берсе дә чынга ашмадымыни инде? Күңеленең кайсыдыр почмагында, караңгы күкләрдәге ажагандай әтисенә үпкә хисләре дә сызылып калды. Пароходыбыз батып китмәгәе тагын, дигән шом жанын кимерде. Тик ул һәммәсен шунда ук онытырга карар кылды, чөнки фуфайка кырыеннан әтисенә күн итек башы күренеп тора, ә фуфайкадан «әти исе» килә иде. Ул исне кыз әтисе сугыш кырынан әйләнеп кайтканчы сагынып яшәде. Әнисе күрмәгәндә, әтисенә иске бүрегән алып йөзенә каплап торыр иде. Тик бүрекне әнисе яңа чыккан каз бәбкәләренә оя иткәч, әчкелтем татлы, үтә дә газиз, йөрәк кылларын тибрәтеп юксыну хисләрен тирәнәйтүче ис жуелды. Озакламый әтисе үзе дә кайтты.

Кыз уйларыннан арынып, әтисенә итек башына төбәлдә.

Димәк, ул аны калдырып, бер адым да ары китмәячәк. Димәк, хәзер тынычланырга да була. Кемнәрдер килеп табып алсалар да, һәммәсе өчен әтисе үзе җавап тотачак чөнки.

Караңгыда кызының күзенә йокы эленде. Ул төшендә акчарлаklar белән сөйләште. Су өстеннән колач җәеп йөздә дә йөздә.

– Син бишмәтеңне суга ташла, югыйсә, авыраеп, үзеңне суга батырыр. Күрәсеңме, безнең күлмәгебез ничек жиңел! Тамчы да тәгәрәп кенә төшә өстебездән! – диде ап-ак йомры башлысы.

– Әтием миңа да яңа күлмәк алачак, – дип җаваплады кыз.

– Безнең яңда сиңа рәхәтме? – дип сорады бала акчарлак.

– Рәхәт, бик рәхәт, тик сулышым кысыла, бишмәтем аска тарта, – диде Жиһангөл, дулкын өстенә үрмәләргә тырышып. Шул мәлдә кыз пароходның тагын да ачырак кычкырткан тавышын ишетте.

Жиһангөл су астына менә китәм, менә китәм дип торганда, аңа бу тавыш фәрештә канатын сузгандай тоелды.

Кинэт йокысыннан айнып, фуфайка астыннан башын чыгарып, куркынган күзлөрөн этисенэ төбөдө:

– Ник кычкырта ул, эллэ батабызмы, эти?

– Килеп життегез, ди, кызым! Тик элегэ күренми тор.

Жиһангөл янэ «этисенэ исе» бөркелгэн жанга якын фуфайка астына кереп качты.

– Этием, син нигэ мине качырдың? – дип сорады кыз, ярга аяк баскач.

– Билет тикшерүчө абыең шулай кушты, жэллэде ул безне, билет калмаган... юл йөрүчө күп, үзең күрөсөң, – диде этисе. – Аннан, чыдарсыңмы икэн, дигэн идем. Сабырлыгың житте бит. Болай булса, югалмассың, кызым.

Билет тикшерүченең ник шулай кушканын да, этисенэң ник фуфайка белэн каплап куюын да кыз аңлап бетермэде, дөрсөргө, кызыксынасы да килмэде, чөнки шәһәр кадәрлэ шәһәр янында этисенэң аягына карап барган вакытлы минутлар чүп кенэ иде.

– Ташла бу бишмэтенне, кызым. Күрөсөңме, энэ тегендэ, тимердэн чүп савыты күренэ. Шәһэрдэ болай йөрмилэр...

Кыз як-ягына күз йөгөрттө: шәһэрнең күзлөре күп икэн. Алар янып тора икэн. Йортлары да катлы-катлы икэн. Үз фатирларына кайтып житкәнче, биек баскычлардан менэ-менэ үк арыллардыр инде, бахырлар.

– Кызым!

Жиһангөл айнып киткэндэй булды: бишмэтенэ карап алды. Карашларын тирэ-юненэ күчерде. Кешелэр һәммәсе жылы күлмэк, костюмнардан. Бишмэтлэ бер генэ кеше дә күзенэ чалынмады шул. Ул этисенэ күтэрелеп карады да бик борчулы кыяфэттэ:

– Ә кайткач ни киярмен соң? – дип сорап куйды. Этисе дә матур хыялларыннан айнып киткэндэй булды.

Жиһангөлне шунда ук юл өстендөгө бер кибеткэ алып керде. Кибетчелэр белэн бергэлэп, бик матур йон күлмэк сайлап алдылар. Кыз күлмэкне киbettән киеп үк чыгып китте. «Менэ хэзер Гомэр күрсен иде мине бу киёмнән!» дип, үзалдына елмайды кыз. Ул аның һаман үзенэ төбөлгөн карашын тойгандай булды. Эллэ толым очыннан да тартты шунда...

Ә кыршылган бишмэтне этисе кызның өстеннән салдырып, бөклөп капчыгына салды.

– Иске яңаны саклый, дилэр, кызым, әйдэ, кайтсын әле...

Этисе белэн берсүзсез килешсэ дә, «Тэки шушы иске бишмэттән котылып булмады...» дип, авыр сулап куйды Жиһангөл. Яңа пэлтэгэ акчалары житмэде шул...

Ә иң мөһиме: алар ике капчык тутырып, шәһэрдән ипи алып кайттылар. Берничэ киbettэ озаклап чират торырга туры килде килүен. Арсалар да, чыдадылар.

– Сабырлык жинде, кызым, – диде этисе. Кайткач, кар базаына тутырып куярбыз да рэхэтләнеп бер икмэк ашарбыз ичмасам.

Сугыштан соң беренче мәртэбэ туйганчы икмэк ашаган көн хэтер дэфтэрэнэ бэйрэм булып язылып калды. Ах, тэмлэ булды да соң шәһэр икмэгэ! Ризыкка кытлык кичергэн мәллэрэндэ ул гел шушы вакыйганы хэтерэндэ яңартты, һәм тамагы туеп киткэндэй тосла иде.

Ә этисе аның – бик кызык кеше. Бер тапкыр дәшми-тынмый гына көрэк күтэрөп урманга китте. Сугыш жәрэхэтлэрэннән кечерәеп калган, бөкрэя төшкән гәүдәсенэ, салмак хәрәкэтлэрэнэ күздән югалганчы карап торды

Жиһангөл. Барыбер аның этисеннен дә акыллы, яхшы кеше юк дөнъяда. Урманга балта күтәреп барганын күргәне бар иде кызның, бу юлысы тәмам аптырашка калды. Ә төштән соң ул әнисе белән икесен йортка чакырып чыгарды да дәү капчыгын ачып жибәрде.

– Жимеш бирми торган агачларны урмандагы урыныннан кузгатып ник вакыт исаф итеп йөрисең болай? – диде әнисе, ачуланып.

– Йорт искереп бара, карчык, үссеннәр эйдә. Дөнъяларның кем кулына каласы билгеле түгел, ә болай үзебезнеке булып. Кеше жиренә утыртмыйбыз ич. Кисәрбез дә яңа йорт салырбыз, Әхмәтебез берзаман рәхмәт әйтер әле миңа, – дип җавап бирде этисе һәм иске өйнең артына чыршы-нарат агачларын утыртып чыкты. Һәм бер төп каштан да төртеп куйды. Бу агач йортны ут-күздән саклый, имеш. Житмәсә, язын шау ак чәчәк ата, ди: ул чәчәкләр шәмдәлләрдәге шәмнәр кебек төп-төз, алар өскә карап, күкләрнең илаһи якты нурларын жыеп утыралар, имеш.

– Һай, кызык кеше син, Һай, мәзәк кеше син, – дип, әнисе кат-кат кабатлап торды да үз эшенә ябышты...

Этисе өстенә фуфайка каплап куйгач та, кыз шушы вакыйганы исенә төшерде. Хәер, этисе начар эш эшләмәгән бит, ничек матур булып, ел фасылларына һич бирешмичә күкрәп үсә ул агачлар! Юлга алып чыгуының да хикмәте бар: кызының ачлы-туклы балачагына бер бәйрәм ясады ласа ул.

Чистай кечкенә шәһәр икән. Үзе яр буйлап, ерак-еракларга сузылган. Инде кояш офык сызыгыннан күтәрелеп килсә дә, урамда энже-мәржәннәрне бауга тезгәндәй утлар яна. Матур, ике-өч катлы биналар да хәтта күккә тоташкандай тоела, иркен урамнар буйлап тыз-быз халык чабыша. Таң тишегеннән кая баралар алар? Кызының күзләре боларны күреп туялмый. «Моннан соң беркайчан да... беркайчан да зур юллардан курыкмаячакмын», дип уйлый ул. «Калаларның зурлары да була», – ди этисе. Кыз уйлый: «Кешеләр ничек адашмый йөри ала икән анда?» Хәер, этисенә дә ул бу уен кычкырып әйтми түзмәде.

– И-и кызым, – диде этисе, – кешене шәһәрләр адаштырмый, язмыш адаштыра...

Тәкъдир дигәннәре адәм баласы яралганчы ук язылып куела, ди. Язмышы адаштырдымы соң әллә аны? Ничек болай тиз уйлап чыгып китә алды ул мондый зур юлга?

Жиһангөл шаккатты: кешеләр төрле-төрле телләрдә сөйләшә, йөз-битләре дә бер-берсенә охшамаган. «Язмыш адаштырды микән боларны?» дип уйлап тукталып басып торды ул.

Ташкент та – зур шәһәр, Сәмәрканд та кечкенә түгел икән. Бу шәһәрләр аның күз алдында аллы-гөлле төсләр уйналаган, сый-нигъмәттән сыгылган, кайнап торган базарлары, өем-өем карбыз-кавыннары, көне-төне эшләүдән туктамаган киң сәкеләр тулы чәйханәләре, карт чинар астындагы такта сәкеләргә кунаклап, «йога»чылардай аяк бөкләп утырган акка, йә күккә буй-буй сызыклар төшкән жиләнле, кара өстендә ак бизәкле түбәтәйлә чал картлары, алар кулындагы ялтыр-йолтыр касәләре белән торып калды. Урамнардагы ялкын уйнаткан тандыр-мичләре, алсу-кызгылт ләвәшләрне өеп куйган сәүдәгәрләре, аларның тәмле теле, кояшта янган якты чырайлары... Өсләрендәге җете ал, куе кызыл, ак-кара буй-буй сызыклар төшкән ефәк йә атлас күлмәкләргә, дүрт почмаклы

түбэтэй астыннан эллэ ничэ толымы уйнаклап тирбэлгэн кара күзле кызларга ул сокланып карады. «Бөтенесе үзлэрэнчэ», дип нэтижэ ясады.

Жиһангөл, мондагы төслэрнөң күз алдында жемелдэшүенэ сәерсенеп, рәтлөрдөн кырыйгарак чыкты. Колагыма гына ишетелә микән эллэ дип, кай тарафтандыр килгән таныш аһәңне тотып алырга тырышты. Бик якында әкрен генә кемдер жырлый иде:

Сандугач баласы микән
Бакчаларда сайраган?
Нинди кайгыларым икән
Йөрәгемдә кайнаган...

Кыз таныш моң иясенэ якынлашты.

– Сөз татарча жырладыгыз түгелме? – дип сорады ул, төенчекләрен жиргә куеп.

– Татарча, – диде ир-ат күтәрелеп тә карамыйча, балчык чүлмәген әйләндерә биреп. – Үзебезчә. Ә нәрсәсә гажәп? Монда ике кешенәң берсе безнең халыктан... Минекеләр революция чорында ук качканнар.

Ул кинәт башын күтәрәп, Жиһангөлгә төбәлдә дә сүзсез калды.

– Һай чибәр дә соң безнең кызлар, ә! – диде аннан, чүлмәгендәге тузанга өрә-өрә.

Чүлмәкченең зырылдатып әйләндерә-әйләндерә балчыкны ике куллап тигезли-тигезли чүлмәк ясавына кызыгып, юлыннан бүленеп шактый басып торды кыз. Янәшәдә генә әле сары, әле коңгырт төслә чүлмәкләр тигез сафларга тезелгән. Ә чүлмәкченең шома таштай нык учыннан озын муенлы балчык савытлар коелып кына төшә шикелле. Хәер, кемнәрдер шул арада сатып алырга да өлгерде. Янәшәсендәге бер хатын Жиһангөлнең кабыргасына төртеп:

– Аларда ризык озак саклана, алып жибәр, үскәнем, бер дә үкенмәссен, – дип, ныклап мактарга жыенганда, кыз айнып китеп, үз юлына борылды. Нидер онытып калдырган кешедәй янә чүлмәкче янына килде. Эчтән «татарча тагын бер генә сүз әйтсен иде бу адәми зат», дип теләде. Туган телне, туган жирне, әтисе белән әнисен ул инде сагынырга да өлгергән иде. Үзәкне өзә торган мондый авыр хисне әле моңарчы бер кат та тойганы-кичергәне булмаган икән. Әйтерсен, сагынуларны баса алырлык мөгжиза шушы чүлмәкче кулында, әйтерсен, ул гына кызны әлегә авыр халәтеннән чыгарырлык сергә ия. Тик чүлмәкче зыр-зыр чүлмәк әйләндерүен белә, кызга күтәрелеп карарга исәбәндә дә юк иде. Жиһангөл аңа берәз төбәлеп торды да барча өмет жепләрен өзеп, олы юлга юнәлде. Кайдадыр тимер чүкегән авазлар ишетелде. «Димәк, кемгә балчык, кемгә тимер, рәхим ит!» дип, уйларын башкага күчерергә тырышты ул.

Узып барышлый гына күзгә ташланды һәммәсе дә.

Ә ул базар аша үтеп ары китте... Сәмәрканд янындагы бер шәһәрчеккә тартым бистәдә яшәп ята менә. Әле Жиһангөл килен булып төшкәнче, бу жирлекне кышлак дип кенә йөртәләр иде. «Ярый, тынычрак жиргә жибәргәннәр, зур шәһәрләрдә яшәве бер дә жиңел түгелдер», – дип уйлап алды Жиһангөл.

Чистай... Ташкент... Сәмәрканд... Ничек якин аның күңеленә бу шәһәрләр. Ә якиннарда да якыны Казандыр, мөгаен. Тик Казанның үзендә туып-үскән газиз халкыннан да арыган чагы. Ишетелә: яшәр өчен вакытлыча фатир табу да мөмкин түгел, диләр...

Ә ул чактагы хатирәләр жылы, матур... Өметләр якты, бәхетле киләчәк

алда иде... Ул татлы мизгелләр Жиһангөлнең әле дә күңелен күтәрә, көннәрен нурландырып жибәргәндәй тоела.

Очсыз-кырыйсыз Алай базарында аңа ул чакта бөтен халыклар да бертуган сыман тоелды. Бу кешеләрнең бер-берсенә каршы килерлек сүз әйтүләрен ул күз алдына да китерә алмас иде. Чорлар башка, заманалар башка иде шул. Әллә кешеләр замананы бозды, әллә замана – кешеләрне?..

«Татарлар – Казанга!» имеш... Ничек әйтә алалардыр мондый сүзне?!

Инде өйләрне шартлатмасыннар дип, халык урамда кизү тора башлады. Береңнең өенә икенчеңнең келәте тоташкан дигәндәй. Төнге икедә ата башладылар бер көнне. Авыл урамнары буйлап, танклар дулап йөрергә тотынган, халык туган жирен исенә төшерде. Урыслар өлгеррәк булып чыкты: шунда ук качып котылу җаен карадылар. Хәтта, бер күршеләре умарталарына кадәр контейнерга төягән, тик юлда тоткарлык ясап, бөтен әйберләрен алып калганнар, ди. Менә бит нинди законсызлык китте! Мондый яманлыklar хакында сөйли башласалар, бөтен үзбәк халкы шундыйдыр кебек тоела. Ө бит чынында алай түгел. Бергә гомер кичерделәр ләса. Бер-берсенә авыр сүз әйтү түгел, кырын караганның да булмады.

Әле беркөнне оныгы кунакка килде. Нидер сизенгәндәй, тәрәзәдән карап тора иде, кинәт: «Әбекәем, танклар килә!» – дип кычкырып жибәрде. «Кит тәрәзә яныннан, ата башласалар, үлгәнәңне дә белми калырсың, кызым. Кит!» – дип кычкырды Жиһангөл, коты алынып. «Аталар, дәү әни, ишетәсеңме?» – дип, авызын ерып, тик тора бирде Әлфинә. Жиһангөл аны жиңненән эләктереп, бүлмә уртасынарак сөйрәде:

– Тиз ят идәнгә!..

Үзе эчтән пошынып: «И Ходаем, нинди көннәргә калдык бит, ә!» – дип тәкарлады. Өнә, күрше районда бер картны кибеткә чыккан жирдән атып үтергәннәр, ди бит... Аллаһ сакласын.

Танк ыжгырып килүен дәвам итте. «И Ходаем, әллә соң өебезне иштерергәме исәпләр?» – дип, Жиһангөл күзләрен зур ачып карады. «Үлем арбасы» аларның тәрәзә каршысына ук килеп туктады. Жиһангөлнең куркудан бөтен тәне калтырады. Танктан күрше егете Хәлбай сикереп төште. Йөрәге аны күргәч кенә тынычланды. Оныгы Әлфинәне алырга кергән икән:

– Әйдә, танкта йөртеп алып кайтам үзеңне, зәңгәр күзкәй, ди. Авызы колагына җиткән. Әйтерсең, аны сугышка түгел, ә мәхәббәттен эзләргә чыгарып жибәргәннәр.

Әлфинәсе дә сикереп тора. Жиргә тияр-тимәс бөрмәле итәкләрен, озын җиңле кофтасына шунда гына игътибар итте Жиһангөл. «Бер генә урап кайтыйм инде, әбием, рөхсәт ит инде», – ди. Ни әйтсен инде Жиһангөл? «Хәзерге яшьләр безнең сүзне тыңламыйлар шул, үзләренчә яшәргә телиләр», дип пошынып калды ул.

– Аһ, бу яшьлекне! – дип сукранды дәррәү кузгалып киткән иләмсез танк артыннан. – Боларга сугыш ни дә тынычлык ни... Үзенәң коты очты. Өнә бит бөдрә чәчле, кыска итәкле, иннек-кершән ягынган бер кыз баланы үле килеш табып алганнар. Имеш, бу жиргә мондый затсызлыкны «килмешәк»ләр алып килгән. Ялангач ботлы кызлар күбәйде, имеш... Аларны кумый торып, әхлак турында сөйләшеп булмый, имеш...

Танк эзе трактор-машина эзе генә түгел, аның киң, иләмсез тәпиләре жирне ертып кергән, ул ерымнар исә күңелдә шом уята, ямьсез тәэсирләр калдыра иде. Жиһангөлнең ул эзләргә караган та, кан юлларында каны катып калгандай

тоелды. Яшылеккэ бэйле булмаса, үзегез безне куасыз, үзең минем оныгым кирэке, дияр иде. Сезнең белән алыш-биреш бетте, дияр иде. Өйтсә сүзләрен эчендә тотып калды. Хәер, Хәлбай да аның үз укучысы шул. Яхшы укыды, хәрәфләре дәфтәр битендә томырылып торыр иде. Бабасына охшамаган ул яктан. Бабасы авыл советында Әлфинәнең туу турындагы таныклыгына «Альпина» дип язып җибәргән күргәч, коштай очып барып җитте Җиһангөл. «Ф» менә мондый була ул дип, ике кулын биләнә куеп, гәүдәсә белән хәрәф сурәтен ясап күрсәтте. Хатасын үзеннән төзәттерде барыбер.

Яшьләренең чырык-чырык көлешүләре хатирәләрдән аерды.

Уйларын йөгәнләп:

– И Раббым! Боларның дуслыгын – дошманлыкка, мэхәббәтләрен нәфрәткә әверелдермә берүк! – дип, ярымкараңгы, болытлы күкләргә төбәлде.

Җиһангөлне ерак сәфәргә озаткан көнне Әсмабикә белән Корбангали намазлыкны җыеп тормадылар. «Илаһым, үзең туры юл күрсәт, газиз балабызны ташлама, үзең сыендыр. Читкә китәргә хәер-фатиха биреп, бәндәчелек белән кылган гөнаһларыбызны үзең ярлыка! Иманнан язарга ирек куйма, бәхет бир кызыбызга!» – дип, һәр намаздан соң озын-озак Аллаһыга ялвардылар, кат-кат теләк теләделәр.

«Ни Гөлфизәбезнең бәхете булмады. Ятим баласын безгә ташлап калдырды. Атасының саулыгын тәмам какшатты ласа, югыйсә кызыбыз кыз гына түгел иде», – дип, Әсмабикә һаман үз эченнән янып-көеп яшәде.

Гөлфизәсенең язмышы Корбангалине аеруча борчыды:

«Сугыш хәле яман: алдына бомба төшә, артыңда ядрәләр ярыла, уңга карыйсың – үле, сулга күз ташласаң – яралы. Бөтен дөньясы ут эчендә калгандай тоела. Шуннан да исән чыктым ласа мин. Әни бер доганы куен кесәмә тыгып җибәргән иде. Ә теп-тере, исән-сау бала хәсрәте безне аяктан егарга торамы?» – дип, борчуларын басарга теләвен тышка да чыгарыштырды.

Әсмабикә:

– Артыгын төпкә төшеп уйлама, безнең Алмазны кеше итәсебез бар әле, – дисә дә, Корбангали көннән-көн кипте. Тәне буйлап таралган ярчыклар ана үз-үзләренә урын табалмый һаман йөрәп торалардыр кебек тоелды. Жан тынычлыгын югалту Корбангалине талкыды, күзләренең нурын сүнәрдә. Ул мәрхүм әтисе кебек үк ап-ак күлмәктән капка төбенә чыгып, баеп барган қояшка карап утырырга гадәтләнә. Алмаз бер дә бабасыннан калмады. Корбангали аны қочагына алып, қысып-қысып қочаклый, чәчләрен исни, әле башыннан сыйпый, әле бер сүз әйтми генә аркасыннан қага. Шулай үзенчә яратуын аңлата иде. Моңы бала да тоя, ул Корбангалинең култык астына ук кереп бетә. Кайчак, жылы қочакта изрәп йоклап та китә иде.

Алмаз әби-бабайның жан жылысын тоеп, ай үсәсен көн үсте. Әсмабикә нинди эшкә тотынса да, кул арасына керергә тырышты.

– Мин зул инде, – дип қуярга өйрәнде. Әбисенең қуанычы була белде. Ул пешергән тәмле ризықларны әле теле ачылып җиткәнче дә мактый белә иде. Баш бармагын өскә тырпайтып «во!» дияргә кемнәр өйрәткәндер?..

Бигрәк тә бабасының күңеленә һуш килгән эшләргә қатышты. Җәен бабасы белән бергә йорт тирәсен себерә. Карт ана кечкенә генә себерке дә бәйләп бирде. Шунда бабасы малайның әтисен искә төшерә. Малай инде аны хәтерләми дә. Әмма, күңеле тудырган «әти» дигән сурәтне ул жанының

иң тирэн төпкелендә саклый. Аңа һич тә сүз тидерергә ярамый иде. Әнигә дә шулай ук. Карт моны яхшы белә. «Бала ғына булса да, тормышка фәлсәфи карый», дип куана. Шуңа алар күбрәк бергә кичкән күнелле вакыйгаларны ғына ешрак искә төшерәләр иде.

Жиһангөл апасының китәсен белгәч, өзелә-өзелә елады бала. Бер кыерчык шикәр биреп, көчкә туктаттылар.

Жиһангөл кунаклардан иртәрәк уяңды. Өчпочмакка камыр куйды. Итләрен турап, бәрәңгесен арчырга кереште. Электр самоварын токка тоташтырды. Аның жанында гомеренең иң матур чорлары үткән Үзбәкстан иленең жылы жылләре исә иде. Ул илнең якты кояшы астында жылынып яшәгән гомере әле әлләни ерак та китмәгән, аны куып тотарга да мөмкиндер күк тоелды.

Юынып-кырынып алгач, Бәхтияр Мәхәббәткә дәште:

– Апага булышасы түгел микән анда?

– Юк, юк, әйдәгез, табын янына үтегез! Бөтен эшем беткән минем. Хәзер өчпочмакларны мичтән алам, – диде Жиһангөл.

Әлбәттә, Бәхтиярның да, Мәхәббәтнең дә күнелләре тыныч түгел, аларны татар жиренә бәйләнәсе киләчәкләре борчый иде.

– Газеталардан эш белешеп карадык, тик бер дә ышаныч юк, апа. Кайларга кагыласы булыр инде, – диде ир тәмам өметсез тавыш белән.

– Шәһәрдән эзләргәме исәбегез?

Чарасызлык иңнәренә басканын кыяфәтеннән үк сиздергән Бәхтияр:

– Безгә кайда да ярар иде инде, – дип куйды.

– Әллә берәр авыл тирәсенә урнашып карыйсызмы? Кул-аяк тимәгән жирләр житәрлек, – диде Жиһангөл, үзләрен, шулай ук күрше авылда эшмәкәрлек белән шөгыльләнгән, ягъни үз бизнесын булдырып яшәп ятучы улын күз алдында тотып. Сөз ничек уйлыйсыз? Безнең халык авылларны ташлап бетереп бара. Һәрберсендә анда-санда берничә карт-карчык гомер йомгагын сүтеп ята, диимме. Алар берсе дә эш кешесе түгел инде, пенсиягә шөкер итүчеләр. Ә болай, сезнең яклардан килгән халыкның күпчелеге шәһәрдә. Автобус-трамвай йөртәләр, төрлө төзелешләрдә эшлиләр. Хәзер инде аларны йортлар салырга да остарып беттеләр, дип мактыйлар. Урам себерәләр. Хәтта кафелар ачып, шактый дан яулаганнары да бар. Шаурма, шашлык, пылау мондагылар өчен дә ят ризыклар түгел хәзер. «Самса» исемле кафеларны халык үз итә. Дәмләмәләре телеңне йотарлык, диләр. Ризыкны мулдан салып бирәләр. Югалып калмаска ғына кирәк. Аллаһ жан биргәнгә жүн бирә ул.

Жиһангөл туган авылына кайтып төшкәч, яшьләренең эшсезлегенә таң калган иде. Ничек була инде ул билдән печән үсеп яткан жир өстендә хужа була алмыйча яшәү? Үз чоры көтүендәге сыерларны әле күрсәтсәләр, дә таныр иде ул. Акмаңгайны танымаскамы? Аның күзләренә яшьләр тулды. Шушы сыер туклыкта яшәтте ләбаса аларны. Хөкүмәт эшендә дә эшләмәгәч, нинди пенсия алырлар икән соң бу балалар дип, яшьрәк авылдашларының картлык көннәрен күзәлләп кайгылы уйларга батты. Дәүләт үзе ничек шуңа юл куя икән соң дип гажәпләнде. Бу кадәр җавапсызлык була аламы жир өстендә?

Жиһангөл нигәдер төне бие апасының үзбәк якларында адашып калган улы – Алмазны уйлады. Беркөн килер: кайтыр, Алла боекса. Әнә бит, бөтен нәсел-нәсәбәсе күченеп беткәч тә, үзбәк жирендә яшәп ята. Хәер, анардагы үжәтлек беләнме?! Әрсезлек беләнме?! И бахыр! Шуклыгы да балачактан ук ласа.

Жиһангөлнөң күз алдында ялкын телләре уйнаклап алгандай булды. Әнисенәң аптырап:

– Каян керә өйгә бу төтөн исә? – дип торганын күрөп, йортка йөгөрөп чыкса, абзар түбәсеннән күккә ялкын күтәрелгән, ул таралып, тирә-юньне ялмап алырлык көч жыеп ята иде. Урамның кайсы башыннандыр:

– Пужар! Пужар! – дип кычкырган ярсу тавышлар ишетелеп китте. Абзарны гына түгел, йортны да коткарып булмаслыгы көн кебек ачык иде. Ул арада чиләк күтәргән күршеләр йөгөрешә башлады. Арты киселгән резин галошларын сөйрәп, Хафизә түти кереп житте. Авыз ачып, утка карап торган дүрт-биш яшылек малайларга төбәлгән сөңгедәй карашын тоюга, күрше малайлары атыла-бәрелә өйләренә элдерте. Карчык, Алмазга якынаеп ук:

– Утка атыгыз, бәдбәхетне! – дип кычкырып жибәрде.

Кая басканын да сизмәде Алмаз, балакай. Ут урынына чапты. Ут коточкыч иде. Моңы аңлаудан аңгыраеп басып торган мәле иде малайның. Бәрәңге буразналары буйлап үрмәли-шуыша барды да бакча башындагы олы юл аша чыгып, арыш басуына кереп югалды.

Янгын басылды. Халык таралышты. Алмазны күздән жуйганнарын аңлап, барысы да борчуга төште.

Әсмабикә карчык нишләргә белмәде. Үзләренекен генә түгел, тирә-юньдәге буразна араларын актарып-йөрөп чыкты. Күршесенә рәнжеде. «Бала-чага нишләгәнән төшенеп, ут төртәмә инде? Булган – беткән. Барыбер дә көл-күмер өемә генә торып калды өйдән», – диде.

Абзардагы саламга ут якканнар, балакайлар, шунда күп итеп пешәргә бәрәңге ташлаганнар. Бәрәңгеләрне баздан чыгарган чак бит. Утны жәелә дип белмәгәннәрдер инде, учак булып, бер урында гына янып тора дип күзаллаганнардыр. Бөтен печәнлекне минут эчендә ялкын ялмап алган.

Жиһангөл бар батырлыгын жыеп, абзар ишеген ачып жибәрде. Сыер-сарыкларның көтүдә икәнлегә исенә төшөп, күңелендәге шом берәз таралгандай тоелды. Чынлап та, йортта ут теле тими калган берни дә юк, самавырга кадәр эрегән, ниндидер мөгжиза белән бердәнбер Коръян китабы гына исән-имин калган иде. Ярый әле кыш түгел, башы гына булса да, жәй ни дисәң дә, жәй инде ул, йортта чатыр корып та йокларга мөмкин, дигән юанычны күңеленә беркетте.

Малай югалды. Милиция атлар белән ике көн, ике төн эзләде. Өченче көнне Алмазны арыш басуыннан табып алдылар. Малайның ачлыктан, куркудан күзләре калайланган, үзе шактый хәлсезләнгән иде. Бу хәлдә күрөп, Әсмабикә янә хафага төште. Хафалануы тикмәгә булмаган: малайга төнгә басудан «лунатик»лык – ай чире йогып кайткан иде.

Ул елны алар жәй-көз буена янгын ялмарга өлгөрмәгән мунча ишегалдында кундылар. Малай күзләре йомык көе дә төнлә торып чыгып китү ягын карый. Әсмабикә карчык жәй буена йокы күрмәде. Эт-фәлән куркытып, бөтенләй зәгыйфь калмасын дип борчылды. Жайлап-көйләп, кире алып кереп янына яткырып, кочагына алып йоклатыр иде. Унөч яшыкчә малай шулай әбисе кочагында төн кичте. Атлар ярата иде Алмаз. Ат дип белеп, әбисенәң чәчләреннән эләктәрә дә: «На-на!», дип куалый. Тешләрен кысып, иреннәрен тешләп чыдый Әсмабикә. Йолкынып чыккан чәчләрен, карчык, иртән кеше торганчы урын-жирдән учлап-учлап жыеп ала торган иде...

Тик милициядән коты алынып калды малайның. Погонлы затларны күрде исә, бәрәңге буразнасына кереп кача. Тынын да чыгармыйча шактый яткач

кына, төс-кыяфәтен югалтып, тәмам агарынып килеп чыга торган иде. Бер тапкыр уянып китсәләр, йортта милиция белән бергә берничә кеше йөри. Арада авыл советы рәисе дә бар. Имеш, кемнәрдер колхозның люцернасын урлаган.

– Әйтегез, кая яшердегез? – дип, күз иләгеннән үткәрде погонлы зат. Тентемәгән жирне калдырмадылар. Мунчаны урап чыктылар, базларны ачтырдылар.

– Карагыз, кара, нахак гаепне күтәрү авыр ул, – дип, бик иркен күңел белән барча ишәкләрне ачып-ябып йөрдә Әсмабикә.

Нишләп алардан шикләнгәннәрдер? Алмаз погонлы затны күрүгә һуштан язып егылды. Авылның шәфкаты туташын чакырып, көчкә игә китерделәр.

Икенче көнне күршеләре Хафизә түти кереп сөйләде:

– Төне буе люцерна урнаштырдык, ашамаган-эчмәгән... Урлашуга керми ул, хезмәт хакын түләми бит колхоз. Без хезмәт хакын шулай алырга карар кылдык, – диде.

Сатмый, сүзне читкә чыгармый Әсмабикә. Ике кулын ике тез өстенә куеп, тыңлап тик утыра бирә. «Иман дигәне шушы була торгандыр инде», дип уйлый Жиһангөл. Элбәттә, Әсмабикә ашамаган-эчмәгән күршесенен хәленә кереп, чәй куеп жибәрде. Тары коймагы атлаган иде, шуны туң майдан чыжлап торган табага салды.

Юк, ул чакта, Жиһангөлләрнең үзләрен дә язмыш иркенә ташламады авыл халкы. Кем бәрәңге күтәрәп килә, кем он китерә. Әсмабикә карчык елады да елады. Югыйсә йорты дөрләп янганда, тамчы яше дә таммады, ахырдан жебеп кенә төште. Алмаз да:

– Әбекәем, ник елыйсың соң син, бөтен кеше безгә әйбер китерә бит, – дип кат-кат сорап аптыратты. Күп тә үтмәде, башка шәһәрдән табак-савыт, кашык-пычак ишене төяп, туганнары кайтып төште. Мул итеп акча да калдырдылар. Тирә-күршенен гайрәтле ир-егетләре бурасын да бурады, өен дә торгызды. Өмәгә кеше өерелеп килде. Аллаһының рәхмәте рәхим-шәфкатыле кешеләр аша ирешә түгелме бу дөньяда?

– Корбангали агай, артык картаеп киткәнче, яңа йортны салып та куйдың бит, ә, – дип үсендереп тә алгалады күрше-күлән.

– Рәхмәт барыгызга да, – диде Корбангали. – Урамда калдырмадыгыз, туганнар...

Үзләре дә сабырлык белән уздырырга тырыштылар бу афәтне. «Барыбыз да исән-сау, Алмазның бу халәте дә үтеп китәр, курку галәмәте мәңгелек түгелдер», – дип тынычландылар. Ләкин Жиһангөлгә яңа өйдә озак яшәргә язмаган булып чыкты. Ул туган-үскән нигезен мәңгелеккә ташлады шикелле. Хәер, Жиһангөлгә генәме соң? Корбангали агай да сугыш яраларыннан һәм дә Гөлфизә кызы хәсрәтеннән мантий алмыйча фани дөньяны калдырып китте. Шундый көн килде: Әсмабикә дә Алмаз оныгы белән Жиһангөләнә сыенды... Алай гына да түгел, шунда мәңгелек сыену урыны тапты. Ә Жиһангөлгә туган иленә кайтып, өр-яңадан тормыш башлау ихтыяжы туды. Менә Жиһангөл туып-үскән нигезе ташына басып тора. Йорт та юк инде. Әллә нинди сәер бушлык... Бушлыкта жилләре дә кырысрак исә икән...

Кирәк бит, бер яну язгач, тагын да яна икән инде: яңадан салынган йорт та янып көлгә әйләнгән, ди. Аш бүлмәсе ягындагы янмый калган бер стенаны сүтеп, нигезне көл-күмердән чистартып куйганнар... Ә агачлар исән! Алар – мәңгелектер. Каштан мәңгелектер... Коръән мәңгелек! Бәлки, мәхәббәт тә мәңгелектер...

Жиһангөл үз уйларыннан ояла-ояла Гомәр белән соңгы очрашуны искә төшерде. Капка төбөндә йолдыз санап, шактый утырдылар ул кичне. Йолдызлары да гадәти генә түгел иде кебек: тиктомалдан тоныкландылар-тоныкландылар да күк киңлегендә эреп юкка чыктылар... Икесе дә күкләрнең сәер халәтен сизеп-тоеп торды, ләкин алар авыл хәлләрен, сыйныфташлары хакында сөйләштеләр. Уен-көлкөдән сүз житди әңгәмәгә күчтә. Кыз нигәдер гадәттән тыш тыныч, бу кич аны тынлыкка салган иде. Егетнең:

– Китмә, Жиһангөл! – дигән сүзләре колак төбөндә яңгырагандай булды.

– Китмә, Жиһангөл! – Егет кызга каштанның иң эре чәчкәләрен сузды.

– Күрәсеңме, һәр тажы күккә төбәлгән, дөньяга без дә шулайрак карарбыз. Матур итеп, жир-күкләрнең киңлегенә сокланып яшәрбез...

Нигә берничек тә җавап бирмәде соң ул шул чакта? Әтисенә: «Безнең якларда тормышның тиз генә рәткә салынасы юк», – дигән жөмләсе куркыттымы, әллә балачакта ук көч җитмәстәй авыр эштән өзелгән сеңерләре һаман сиздереп торгангамы, кыз егетнең сүзләрен колак яныннан гына үткәреп җибәргәндәй итте. Аның янә авыр хезмәткә җигелерлек хәле дә, көче дә калмагандай тоелды. Чынлап та, 16 яшьлек кыз баланың бәхет эзләп, авылдан чыгып китүе һич тә романтикага бәйле түгел иде... Нәфис, оялчан бер кыз иде шул ул...

Аның күз алдыннан алабута ипие, черегән бәрәңге кәлжемәсе, туң жир астыннан килеп чыккан «изге жимеш»не учка куеп, куанычка тулышып иснәп караулар, бозлы салкын суның чабата аша аякка үтеп, бәгырьне кискән мәлләре чагылып үтте...

Шуны уйлапмы:

– Белмим, минем монда бер дә каласым килми шул, – дип авыр сулады.

– Мәхәббәт хакына дамы?

– Минем тегендә эшем дә әйбәт, балаларны да, хезмәттәшләремне дә яратам, – дип үзенекен тәкратлагандай итте. Дөрөсрәге, аңа җавап бирү өчен вакыт кирәк иде. Әнисе белән киңәшләшү кирәк иде.

Аннан, Гомәрнең үзе янында коелып төшүе, ирен очыннан бер кат үбеп алу түгел, кулын кулга тидерә алмавы да Жиһангөлдә каршылыклы уйлар тудыра, йөрәге болай кабул итмәсә дә, акылы «жебек лә ул» дип кабатлап тора иде. Ай да күзләрен йомып кына елмайганда, ирен чите белән генә бит алмасыннан «пәп» итеп алырга да җай тапмагач инде... Абау! Оят! Кыз үз уйларыннан үзе оялып китте. Әнисе белеп алса тагын... Шул мәлдә әнисенә: «Егетләр янында авызыңны үлчәбрәк ач, һәр аваз авыздан чыккач, ул сүз була», дигәне исенә төште. «Кешедән оят» дигәне исә аның даими тәкратлап торган гыйбарәсе иде. Кайчакта шушы кыска гына бер жөмлә Жиһангөлнең бөтен тормышына тоткарлык ясый сыман тоелды. Кыз башкалар кебек кычкырып көлүдән дә, кычкырып сөйләшүдән дә тыелды. Кеше рәнжетүдән бигрәк тә.

«Әйдә, син дә кил», – дигәнне көткән мәллә соң Гомәр? Нигә шул жөмләне әйтә белмәде икән соң ул чакта? Бәлки, «мин тракторчылыкка укырмын, авылда йорт төзермен», дип, һаман сөйләп торганга, аның хыялларыннан кубарылып, үз артыннан китәсенә ышанмагангадыр? Соңгы очрашуда да кыз тарафыннан бернинди дә кызыксыну сизелмәгәч, Жиһангөл авылда чакта ук Миңнисаны озатырга китүе дә тикмәгә булмагандыр. Ишеткәч, төне буга елап чыкты Жиһангөл. Аның жаны икегә аерылган: йөрәге кушканга акылының буйсынасы килми, акылга йөрәкнең халәте чит-ят иде.

– Димэк, Гомэр исеме минем тормыш дэфтәремнән сызылырга тиеш! – дип, катгый боерды кыз үз-үзенә. «Югалтумы, түгелме, тагын ниләрдер аңларга теләве, мәхәббәтме, мавыгумы бу?» дигән соравы шунда ук томан сыман таралып юкка чыкты. Әллә нинди сәер бушлыкта торып калды гүя. «Синен бит авылга кайтасың килми, Жиһангөл... Асылынып төшкән өзек сәенрләрен белән нишләрсен монда? Шулай икән, нигә үз-үзеңне газапларга? Димэк, хәл ителде бит инде...» – дип, үз-үзе белән сөйләшеп төн кичте ул.

Житмәсә, икенче көнне иртүк торып юлга кузгаласы бар, билетлары алынган иде инде.

Кыз китәргә дип, олы юлга чыккач та, әллә ничә кат артына борылып карады. Бәлки, Гомэр белән янә бер кат очраштырыр олы юл? Түзмәс, барыбер аны куып тотар. Кызның инде аны үзенә дә күрәсе килә иде. Кинәт күкрәгенә сыешмасык әллә нинди сәер дә, ят та сагыну хисе пәйда булды. «Әллә ярата башладым микән?» дип сәерсенеп уйлап куйды. Тик егет күренмәде. Жиһангөл, очрый калса, дип, аңа әйтәсе сүзләрен төне бие уйлап ятты. Юк, юк, үзе янына чакырыр ул аны. «Әйдә, кил», дияр. Үзбәкләр киң күңелле халык, сине дә сыйдырырлар, дияр... «Безне дә...» дип, төзәтмә кертте янган йөрәге. «Безне дә...» дип кабатлады акылы.

Тик егет горур иде. Кушаматлары да «Горур» иде шул аларның.

Кыз үзбәк жиренә көйләнеп, бер-ике атна үтүгә әнисеннән хат килеп төште: «Гомэр авылдан китте, үзе сөргән кырларның жылы буразнасын кочып, бик каты елаган, диделәр. Кайдадыр, себер якларындагы туганнары ярдәме белән хәрби кешеләр әзерләүче уку йортына кергән икән, балакай, – дип язган иде ул. – «Әйдә син дә, бергә китик», дигәнеңне көткән икән бит, бахыр...»

Кызның башы әйләнде, жанын нидер кысып алгандай тоелды. Гомэрнең Миңнисаны озатырга китүе исенә төште. Шунда үз-үзенә боерык бирде: «Йә, күтәр әле, башыңны! Бәлки, мәхәббәтнең чыны сине монда көтәдер...» Жиһангөл аера алмый газаплана түгелме: бу балакак гыйшыклыгымы, әллә чын мәхәббәтме? Ниндидер юләр өмет аның йөрәген читкә тарта, ә акылы үз соравына җавап табасы килеп тартыша иде. «Аннан бу әле бөтенләй үк өмет өзәлү дигән сүз түгел, мин авылдан мәңгелеккә хушлашып чыгып китмәгән, кем белә әле дөнья хәлен?» дип, үз-үзен юатып, тынычландырырга теләде ул.

Тик югалып калмаска гына кирәк...

Югалмаска... Югалып калмаска... Моңа аны әтисе генә түгел, тормыш үзе дә өйрәтә бугай. Жиденче сыйныфны тәмамлагач, апасы янына, шәһәргә урнашып, укуын давам итәргә теләгән иде дә... Гөлфизә апасы: «Син урысча белмисең бит», – дип бер генә җөмлә әйтте. Жиһангөл өнсез калды. Хак булса да, мондый сүзләр ишетермен дип, башына да килмәгән иде. Ятныкы яннан үтәр, үзеңнеке үзәктән үтәр, диләр бит. Үзәктән үтте кебек апасының сүзләре. Бухгалтер, имеш... Сатучылыкка укыйм дия башлагач, әтисе сүзне коры тотты. «Синен өчен сатып түләргә артык сыерым юк минем», – дип кенә куйды. Кызының язмышына төзәтмә кертүне кирәк тапты: «Былгахтыр булырсың», – диде.

Апасы авылга кайткан саен дусларым күп, танышларым чиксез, дип сөйләште. Үзе сеңлесенә ярдәм итәрдәй бер дус та тапмады. Теләмәде дә

кебек. Шулай итеп, Жиһангөл туган авылында торып калды. Озакка түгел түгелен. Бер кышны таңнан торып фермага эшкә йөрде: колхоз бозауларын карады.

...Шуннан менә Үзбәкстан дигән илгә килеп житте. Дөрөсрәге, жилнең йомшак кына исеп, жәй рәхәтлегенә исерткән, һәр йортның ишегалдыннан кипкән печән исә аңкыган бер мәлендә, күршеләренә Шакирә исемле хатын кайтып төште. Әнисенә ахирәте булып чыкты ул, шул кичтә үк чәйгә чакырдылар. Кунак үзбәк якларын мактап туялмады. «Жир өстенәң жәннәте менә кайда икән!» – Жиһангөл аны тыңлап торгач, шундый нәтижәгә килде.

«Сиңа монда калырга ярамый, сөңлем, юл йөрүдән бер дә курыкма, йөргән таш шомара ул», – дип, алтынга бәрабәр киңәшен дә бирде. Житмәсә, үзбәкләр наданлыкка каршы көрәш ачканнар: укымышлы татар кызларын мәктәпләргә, хастаханәләргә, язу-сызу эшләренә эләктереп алырга гына торалар икән.

– Хәрәф танымаган халыкны тиз арада гыйлемле итәргә жыеналар анда, – диде ул.

– Мәктәпкә? – дип гажәпләнәп сорады Жиһангөл. – Мин бит бозау караучы гына. Жәйгә укытучылар мәктәбенә барырга торам да... Бу уемны эти белән әнигә дә әйткәнем юк әлегә.

– Син мәктәп тәмамлаган кыз ласа. Шул житә. Укырга-язарга өйрәтерлек кенә гыйлемәң бардыр...

Апасына булган жен ачулары әле сүрелмәгән, кызга шул гына кирәк иде:

– Алайса, алып китегез сез мине моннан, – дип куйды ул, кыюланып.

Баштарак «үзем белән алып китәм», дип ышандырып торса да, тәвәккәллеге житмәдеме, әллә кеше баласы өчен жаваплылыкны үз өстенә алудан курыктымы, бер иртәдә Жиһангөл кунак апаның эзе суынганын белде. Шулай да көтү куганда, әнисенә очрап, бер адрес калдырып киткән иде. Менә шуларга, Зәйнәпләргә керсен, дигән. Алар мине яхшы беләләр, дигән. Жиһангөл бер дә аптырап тормады: адресны әнисе кулыннан алып күз йөртеп чыкты да сумкасына салып куйды һәм юлга жыена башлады.

– Тәвәккәллек таш яра, дисәләр дә, артыгын тәвәккәл, ахры, безнең бу бала, – диде әнисе, бик борчылып. Әтисе берәз дәшмичә утыргач:

– Әйдә, барсын, үзебезнең ил ич, чит-ят жирләр түгел, кайда китсә дә, шул бер СССР инде. Ярты авыл китте ләбаса анда, Шакирәнең үз ата-бабасы да колхозга кермәс өчен чыгып качканга ни гомерләр үтте, бер дә кире кайтканнары юк әле, – дип кенә куйды. Берәздән өстәде:

– Шуклык та, шаянлык та житәрлек кызыбызда. Безнеке генә югалмас, Алла боерса. Югала торган кыз түгел ул, кайгырма. Ә монда тормышларны үзең күрәсең...

Әнисе шунда, әллә чарасызлыктанмы, кетер-кетер көлә башлады:

– Мунча вакыйгасы искә төшәп китте әле... – диде, ирен читләрен яулык очы белән сөртеп. Жиһангөл дә кычкырып көлеп жибәрде.

Хәтерли Жиһангөл ул вакыйганы. Күрше Гомәрләренә этләре балалады. Бер тапкыр малай Жиһангөлне үзләренә чакырды да иң матурын сайлап алырга кушты.

– Сиңа кайсысы ошый соң? – дип сорады Жиһангөл.

Малай кара тәнле, ак маңгайлысын күрсәтте.

Жиһангөл аһ итте.

– Миңа да шунысы ошый, – диде ул, кыенсынып кына.

– Ошагач, ал, сиңа булсын.

- Жәлләмисеңме соң?
- Жәлләмим инде.
- Билләһи жәлләмим диген.
- Билләһи...

Кыз ана Шаян дип исем кушты. Беркөнне ул уенга чыккач, Гомәр янына жыелган малайлардан бер бик мөһим хәбәр ишетеп кайтты. Имеш, этне кызу мунчага алып кереп яхшылап чапсаң, ул чиксез усал булачак икән. Хужасына бер жан иясен дә якын китермәячәк, ди... Ә тугрылык турында сөйләп тә торасы юк, ди, аннары... Югыйсә аргы урамдагы сыйныфташы Азат һич көн күрсәтми аңа. Гомәргә бигрәк тә. Менә Шаян бик этәчләндереп йөртмәс әле аны. Чалбар балагыннан бик тиз эләктерер.

Жиһангөл әнисенен мунча якканын түземсезләнеп көттө.

– Бүген жилләп тора, хәвеф-хәтәргә үз аягың белән барып керү ярамас, балам, – диде әнисе беркөнне. – Янгын ул уен-муен түгел. Бөтен авылыңны ялап кына алып. Салам йә такта түбәгә күп кирәкме?

Икенче көнне артыгын кызу булды. Шулай да бер яңгырлы кичтә әнисе мунча кабызып жибәрде. Кызның сөнече эченә сыймады. Борын тишәкләрен киерә-киерә төтен исен иснәде. Төтенле һава аңа, әйтерсәң, ниләрдер вәгъдә итә иде. Маэмаен кочаклап, мунча тирәли әллә ничә кат урады кыз.

Йорт тирәсендә колак салгалап йөри торгач, әнисенен әтисенә:

– Мунча әзер, – дигәннен ишетте. Кыз аларның өйгә кереп киткәннәрен көтә башлады. Алар чиста киёмнәрен, сөлгеләрен алып чыкканчы өлгерергә тиеш иде ул. Менә алар сөйләшә-сөйләшә өйгә табан атладылар. Кыз маэмайны кочаклап, мунчага йөгерде. Ишек төбенә килеп житкәч, ни күрсен – Гомәрнен көчеге дә мунча ишеге төбендә тора. «Туганын сагынган, күрәсен, – дип уйлады Жиһангөл. – Әйдә, булгач-булгач, монысы да усаллансын әле». Һәм ике маэмайны да кочагына сыендырып, мунча ишеген ачты. Битенә мунча эссесе килеп бәрелде. Битләре, куллары парланып, юп-юеш булды. Кыз маэмайларны идәнгә куеп, жиз чүмечен кайнар су кисмәгенә сузды, икенче кулына тыгыз бәйләнгән кие себеркене тотты. Суны батырып алды да себеркегә салып жибәрмәкче иде... Тик, ничектер, кайнар су кызның кулын коендырды. Кайнар су чәчрәгәнгә куркынган этләр чинашып, ләүкә астына ук кереп шылды.

Кызның тәнненә ут каптымыни, моңа чыдап булмаслык әрнү өстәлдә. Жиһангөл кулын салкын су ләгәнненә тыкты. Авыртуы берәз басылгандай булды. Берзаман колагына әтисенен тавышы ишетелеп китте.

– Киләләр! – диде кыз үзалдына һәм йөгереп чыгып, бәрәңге буразнасына тәгәрәде. Кул аркасын яшел бәрәңге сабагына тидерде. Салкынча үсентеләр аның әрнүен киметкәндәй тоелды. Тик жәрәхәтле кулын үсентедән алуға әрнү тагын да көчәя иде.

Әтисе белән әнисенен аяк тавышлары якынайганнан якынайды һәм тынып калды.

– Кереп киттеләр! – дип пышылдады кыз. Берәзга тынлык булып алды. Кыз үзенчә фаразлап ятты. Менә әтисе пар салды да ләүкәгә үк менеп китте. Менә әнисе аның алдына су тулы тазны китереп куйды. Ул чүмеч тутырып, өстенә су койды. Һәм... Һәм шул мәлдә ләүкә астындагы маэмайлар чинап жибәрде.

– Аһ, мәлгунь, шушы кыз эше генә бу! Йөрәк чирле итә бит, каһәр!

Кыз әтисенен калтыранып чыккан сүзләрен аермачык ишетте, аның ишек ачып, маэмайларны бәрәңге арасына томырганын күрәп торды. Сыртлары

белән бәрәңге сабагы уртасына килеп төшкән көчөкләр, тәпиләренә әйләнәп, ян-якларына каранып тордылар да юашлыкларына буйсынып, туп-туры кызга табан тәпиләделәр. Янына ятып, кул сыртын яладылар.

Маэмае ярата да соң Жһангөлне. Кайчакта ул кызга ияреп, бакчага чыга. Көчөк нәни койрыгын болгый-болгый түтәл өстенә үк менеп китә.

– Оятсыз син! – дип ачулана кыз. – Эт туганнарың килеп казып-чәчеп биргән дип беләсең мәллә син бу буразналарны... Эшли-эшли мускулларым, сеңерем өзелде бит. Менә, беләк итләрем ничек капчык кебек асылынып тора...

Көчөк аңлый. Арадан, сукмактан гына йөри башлый.

Ә бер көнне кызны умарта корты чакты. Без-безләп, үз тирәсендә очканын ишетеп торса да, бер бакча чәчкәләр барында кулына кунар дип башына да китермәде Жһангөл. Авыртудан ул кинәт кычкырып жибәрде. Маэмае йөгереп килде дә кыз янында бөтерелеп очкан умарталарны өрә-өрә әллә кайларга кадәрле куып китте. «Менә дус шундый була», дип уйлады ул көчөгөн сыйпап сөя-сөя. Тик усаллык житеп бетми шул әле, кулым гына төзәлсен. Усал булачак әле ул... Мунча тагын да ягылыр...

Дус дигәннән, алар бер тапкыр куышлы уйнап аргач, Гомәр белән капка төбөндәге эскәмиягә барып утырдылар. Маэмай исә каршыларына килеп сузылып ук ятты.

– Әйдә, юри сугышкан булып кыланык әле, кайсыбызны яклар икән? Сездеке икәнлеген оныткандыр инде, мөгаен, – диде Жһангөл малайга. Әлбәттә, ул көчөкнең үзен яклавын тели иде.

– Әйдә...

Һәм алар утырган көе генә эткәләшә башладылар.

Маэмай әле берсенә, әле икенчесенә сынаулы, аптыраулы караш ташлады: «Йә, ничек була инде бу? Дуслар сугышамыни? Миңа бит сезнең икегез дә акын, чөнки икегез дә сөт, аш белән сыйлыйсыз...»

...Һәм эт икесе арасындагы эскәмиягә карап өреп куйды... Шул чиктән чыкмагыз, янәсе. Дуслыкны бәяли белү этләргә тумыштан салынган, ахрысы. Әллә мэхәббәтне микән? Кыз башына килгән бу уйдан оялып китте, бит алмалары кызышты хәтта.

Тукта! Ник боларны искә төшерде соң әле Жһангөл? Ә-ә, Әлфинә оныгы сәбәпче инде. Өнә бит, нәкъ Шаянга охшаган эт баласын алып кайткан. Шундый ук елтыр күзле. Аклы-каралыдыр үзе. Өйгә күтәреп керде дә диванга ук кертеп салды. «Безнең белән бер өйдә яшәячәк ул, әбием», – ди.

Житмәсә, өстенә – бәйләгән күлмәк, аякларына башмаклар кидергән. Сыңар башмагы, тәпиләп кайта торгач, төшеп тә калган. Һай, әйбәт тә булган соң! Мескенне жәфаламасалар соң! Ah, бу замана яшьләре! Эткә дә эт булып яшәү мөмкинлегә бирмиләр кана!

– Мөселман кешегә өйдә маэмай асрау – гөнаһ, балам, – диде Жһангөл, дивандагы жан иясенә текәлеп. – Өйдән рәхмәт фәрештәләре чыгып качса, ни кылырбыз? Кайдан алсан, шунда илтеп куй аны. Йорт хайваны ул. Өйдә тотып, эт рәнжешен алырга ярамый... Этиң белән сөйләшерсең аннары: йортта яши торганын табар.

Дистә еллар аша көннәрне аралап, нишләп искә төшә дә тора соң туган як? Бәлки, китәсе дә калмагандыр? Шунда төпләнеп яшәсә, ни югалтыр иде икән? Читтән торып, укытучылар әзерләү мәктәбенә керер иде. Бәлки, Гомәр дә чегәннәргә охшаш хәрби кешеләр тормышын сайламас иде... Авылдан гомерендә дә чыкмас иде кебек ул...

Бәхтияр белән Мәхәббәтнең кинәт сүзсез калып үз эчләренә бикләнүләре, тирән уйларга чумып, һаман нидер күзалларга тырышып йөрүләре табигий хәл иде. Шуңа Җиһангөл еш кына дәшмичә калырга тырышты. Үзләре фикерләп, нәтижәләренә үзләре күрә белсәләр яхшырактыр да. Ни әйтсәң дә, татар иле аларның туып-үскән, кендекләре береккән жир түгел. Мондагы горейф-гадәтләр ят, мондагы жир дә үзенчәлекле: табигать шартларына яраклашмый гына уңыш жыеп алам, димә.

– Үзбәк илендәге туган-тумачаларыгыз белән дә киңәшегез, – диде Җиһангөл.

Киңәшләштеләр, әлбәттә. Туганнары шатланды да соң!

– Җиһангөл апаны тыңла, ул дәрәс юнәлеш бирми калмас, без аңа ышанабыз, – диделәр. – Бөтенәбез дә аңардан алган башлангыч белән яшибез, диделәр.

Шамил дә аларны бер иртәдә үз йортына алып китте. Биләмәләрен күрсәтте, башкарган эшләренә күләмле, киң колачлы булуы кунакларның зинһәренә һич сыеп бетмәде. Һәр жирдә төзеклек, тәртип иде.

Мәхәббәт беркөнне: «Әллә соң базарга чыгып сату итү юлын гына карыйк микән?» – дип куйды. Бәхтияр аңа күзләрен тутырып карады.

– Базар ул ышанычлы урын түгел, үзәң эшләп тапкан гына киләчәккә өмет уята, – диде. – Шамил урнашырга ярдәм итәм дип торганда, бу эшәбез һич тә дәрәс булмас, диде.

Дәрәс, Бәхтиярның да кашлары жыерылган, тавышы зәгыйфь, үз-үзенә ышанмаган кешедәй сөйләшә, күзләре дә усал карый сыман. «Авыр булачак, әмма кайда жиңел соң?» – дип куештыра. Әле кайда урнашасы да билгеле түгел. Чәчим дисәң – орлык, үстерим дисәң теплица юк. Кышлары да зәмһәрир бу якларда.

– Илнең узганнарыннан, тарихтан гыйбрәт жыйсан, дәрәс юлны табарга мөмкин, – диде Шамил. – Ни генә күрмәгән монда адәм башлары. Колхоз да төзөгәннәр, аларны ваклап, аннары эреләндереп тә караганнар. Уңай нәтижәгә генә ирешә алмаганнар. Ә сәбәп бер генә: үзәң өчен эшләмәүдә.

Сүзгә Җиһангөл кушылды:

– Дәрәс, улым, һәр кешенең ризыгы, эше тәкъдиренә языла. Ходай шуны өлешләп-өлешләп, ияләренә жибәрә. Ә колхоз дигән нәрсәгә нинди язмыш язсын соң? Ул бит кеше түгел.

Бергәләшеп көлешеп алдылар.

– Хактыр, шулайдыр, – дип жөпләп куйды сүзгә Мәхәббәт. – Күз алдына китерәсезме, без мамык жыйган чактагы кара такта, кызыл такталарны...

– Хәтердә, – диде Шамил. – Хәзер сезне беркем дә ул такталарга теркәмәячәк. Сез – ирекле!

– Каршылыктар булмас микән? – дип, кыюсыз гына сорады Бәхтияр. – Авыл халкы тарафыннан, дим.

– Анысына һәрчак әзер торырга кирәк, – диде Җиһангөл һәм үзбәк илендә оныгына кагылган вакыйганы сөйләде.

Әлфинәнең мәктәптән үкси-үкси елап кайтып керүе Җиһангөлнең күңеленә шом салды. Сумкасын ишек төбенә атып кына бәрде дә үз бүлмәсенә кереп бикләнде кыз.

– Кем тиде, кызым? Ач эле ишегенне, – дип, бусага артында шактый таптанып торды Жиһангөл.

Элфинэ тагын да катырак үксеп, бикне ычкындырды.

– Кем, нишлэтте сине, кызым?

– Карт эбине атканнар...

Жиһангөл ни уйларга да белмәде.

– Карт эбиең вафат лабаса инде. Кем ата алсын аңа?

– Атканнар шул...

Элфинэ инде үкси генә түгел, елый иде. Күзеннән мелт-мелт тамган яшьләре энже чыкны хәтерлэтә. «Яшьлекнең елавы да матур икән!» – дип сокланып карады оныгына Жиһангөл. – Жә, нинди каһәр суккан чебен тешлэгән икән инде моны?..»

– Зиратта, каберендәге ташка куелган фотога атканнар. Кемнең сурәтен күрсәләр, шуны кырып чыкканнар. Бөтен зиратны челпәрәмә китергәннәр...

Жиһангөл телсез калды. «Ничек була инде бу? Кемгә тигән ул фотолар?» Ул, элбәттә, жавабын белә иде. Мөселман зиратына фоторәсем куюны беркайда да хупламыйлар. Сурәтләр жиргә фәрештәләр керергә оялыр, ди. Качып ук китәрләр, ди. Ә фәрештәләр качкан урынга шайтан оялар, ди. Фотоларын гына алып чыксалар, булмас идеме? Дөньяга сыймаслык гамәл инде монысы. Шулай да, Жиһангөл, жирле горейф-гадәтләр, бигрәк тә дингә саксыз кагылуның яхшылык белән бетмәсен дә чамалый иде.

– Ярар, кызым, елама. Башта ук фото ярамый, дидек бит, тыңламадың. Динебез уртак: үзбәкләр аңа аеруча да хөрмәт белән карый. Гамәлебез канун-кагыйдәләргә каршы килә икән – димәк, гаеп үзәбездә. Коммунизм бутады дип кенә, тормыш-яшәешнең үз агымын үзгәртсә, аны кирегә борырга ярамый.

Элфинэ кинәт елавыннан туктап, эбисенә текәлде:

– Ә ташын ник жимергәннәр?

– Менә хәзер аңладың инде, кызым, яшәешнең көтелмәгән үз кануннары бар аның. Син шуларны күзгә чалынмаслык итеп үзгәртсәң уйласаң, нәтижәсе бөтен галәмгә күренерлек була. Ярар, елама, яңа таш куярбыз. Фоторәсемсез дә ялт итеп торыр. Карт эбиеңнең рухын рәнжетмәбез, иншалла...

Кыз аптыраш-гажәпләнү тулы күзләрен сөртештерде.

– Инде хатаңны аңладыңмы, кызым? – дип сорау бирде Жиһангөл.

Элфинэ күз яшьләрен битенә сөртә-сөртә килешүен сиздерде. «Бала туса – заманасына охшар», диләр. Жир өстендә һәркем замана корбаны, баксаң. Жиһангөл үзе дә динсез-имансыз гаиләдә үсмәдә ләса. Нәселенәт затлылыгын да белә ул. Тармак саен мулалар булган. Шәжәрә дигән нәрсәләргә мәктәптә игътибар юнәлтмәсәләр дә, аның эбисе белән бабасы бу хакта сөйләп кенә торды. Эти-энисе дә жиде буын бабаларын яттан белә иде. Барысы да намазда, Аллаһыга баш иеп, сәждәгә китүнең амен-тәмен, тирән мәгънәсен тоеп яшәгәннәр. Келәм тукурга өйрәнгәч тә эбиең башта үзенә, аннан этисе белән энисенә намазлыклар суккан. Аларны кеше күзеннән яшерә-яшерә саклап чорлар, авыр заманалар аша үтте ул буын. Намазны укып бетерүгә, кадерләп, сандык өстенә төреп куярлар иде дә шәльяулык капларлар иде, бахырлар. Шул намазлыкларны Әсмабикә карчык үзбәк жиренә дә алып килде.

– Берсе сиңа, кызым, – диде Жиһангөлгә. – Ата-бабаңнан калган ядкарь бу. Тузан жыеп, почмакта ятмас, шәт, иншалла...

Жиһангөл энисенәң ни әйтсәң теләгәнәң шунда ук төшенде, намазлыкны

кулына алды. Аннан эллэ нинди таныш моң бөркелэ, таныш исе жанын рэхэт кытыклагандай итэ. Ул намазлыкны туздырып жибәрде. Күрде: бер як баш-башы өчпочмаклап аскы якка тегеп куелган иде.

Өрек, чикләвек куаклары арасыннан чыгып, үргэ табан күтәрелгәч тә, күренә Жиһангөл укыта торган мәктәп. Бер тәрәзәсез балчык белән сыланган камыш йорт, дөресрәге. Тәбәнәк кенә үзе, кысан да. Әмма белем алырга теләге булган һәркемне сыйдыра торган бер хикмәтле бина шушыдыр төсле. Дәресләрдән тыш эллә күпме түгәрәк алып баруны да йөкләделәр яшь укытучыга. Кемнең укырга-язарга өйрәнәсе килсә, шуның теләген үтәргә кушылды. Менә бүген аның түгәрәк-дәресенә яңа укучы кереп утырды. Гел балалар, яшьләрне генә күз алдына китергән, зур омтылышлар белән янган, киләчәккә яктылык аша караган кызга алдында өлкән кешене күрү берәз гажәбрәк тоелды. Апа кеше житмештән узса да, калын, бүртеп иреннәрен кыймылдата-кыймылдата хәрәф өйрәнде.

– И, башыма керми бит, Аллакаем, – дия-дия тәмам тинтерәтеп бетерде.

Жиһангөл аның нигә шушы яшьтә укырга килүе белән кызыксынганч:

– Шәкерт булып үлсән, урының олмакта була икән, жәннәткә керәсем килә минем дә. Хәрәф таний башласам, догаларны да күбрәк өйрәнәр идем әле, – дип җавап бирде. – Киләчәктә догалыклар кирил хәрәфләрендә генә чыгачак, диләр... Гарәп язуын өйрәнә алмадым, хәерлегә булсын...

Бу апа Ташбай агайларның күршесе булганлыктан, алар өйгә бергәләп кайтып киттеләр. Юлда аларга жүләр Вәкил очрады. Яшь укытучыны да таний, күрше апаның аңардан гыйлемгә өйрәнгәнән дә белә икән. Кем сөйләгән бу хакта? Озынколак дими, ни дисен?..

– Совет дигән булып, безне телсез-динсез калдырмакчылармы? Йөрмә шулар артыннан барып, Сәгадәт апа. Кызыллар куша дип... Менә куып жибәрербез әле берзаман... Безгә дә көн килер...

Борын астыннан яшел суалчан сузылган, тишек ыштанлы, яланаяклы бу кешедән Жиһангөлнең коты очты. Житмәсә, ата каздай кагына, кулларын болгый, жанында ачу-үч кайнаганы сизелә иде.

Сәгадәт аны туктатырга ашыкты:

– Ни сөйләсән син, Вәкил? Өтермәнгә алып китәрләр үзеңне. Болай ук ярамый. Кызыллар безгә каршы эшләмәгән, безнең өчен тырышканнар, – дип аңлатырга маташып карады.

Вәкил иелеп, кулына таш алгач кына, алар кызу-кызу йөгереп киттеләр.

– Беләм мин кызылларны! – дия-дия таш атты ул алар артыннан. Очлы таш кисәге Жиһангөлнең чигәсенә эләкте. Кызның бөтен бите, чәчләре канга манчылды.

– Бетердең баланы! Милиция чакырта хәзер! – дип кычырып жибәргә Вәкил мизгел эчендә юкка да чыкты.

– Каннан курка, жүләр булса да... – дип сөйләнә-сөйләнә, Сәгадәт кызның жәрәхәтенә кулъяулыгын каплады.

– Медпунктка житкәнче чыда, – дип боерды.

Яшь кенә кыз Жиһангөлнең ярасын чистартып, бәйләп чыгарды.

– Зурга жибәрмик инде, бала, – дип йөзен кызга борды Сәгадәт.

– Жүләргә суд юк, диләр бездә, – дип елмайды Жиһангөл.

Сәгадәт ханымның да кызга авылда фикерләр төрелеген сиздерәсе килмәде. Сүзне үзенә табарак борып жибәрде.

– Соңардым дип тормадым эле, түгэрэгегезгә беренче булып язылдым, – дип куйды. Жиһангөл дэшмәде. Жүләрнең кыланышынан аның күнеленә берәз курку төшкән иде. Үзе эчтән генә Сәгадәтнең сүз очын ычкындырмыйча уйлады: хәер, кем кайсы мәлдә нәрсәгә соңарганын кайлардан белсен соң? Ә өйрәнү беркайчан да соң булмас.

Үзе ничек килеп эләкте бит ул монда! Бирим дисә колына, чыгарып куяр юлына, диләрме эле. Нәкъ шулай. Гөлфизә апасы булышырга теләмәсә дә, югалып калмады эле Жиһангөл. Күршеләренә кайткан кунак хатын биргән адресны башта сумкасына бөкләп салгач та, ашыкмыйча гына яраткан күлмәген киеп жибәрде. Этисе белән аны Чистай базарыннан юнәткәннәр иде. Итәге жиргә тияр-тимәс иде ул чакта. Үскән саен күлмәк килешлегә әйләнә барды. Берзаман кечерәеп тә китте. Әсмабикә авылның алтын куллы тегүчесе, күлмәкне сүтте дә ике яклап үзенә киндер альяпкычыннан берәр буй кисеп, тегеп төшерде. Жиһангөл кыскартып култык астына өстәде. Яңа төс биреп, кызның бөтен гәүдәсен ассызыклап торса да, яшылеккә килешә торган күлмәк булып чыкты ул. Галлошларын салып, аягына әнисенә чүәкләрен дә киеп куйгач, дөнъяның бер чибәрәне әверелде Жиһангөл. Чыгып барган шәпкә бакчадагы каштанга берара төбәлеп, күнеленнән генә хушлашты да зур сәфәргә кузгалды. Шәһәргә кадәр аны энесе озатты. Капка төбөндә әнисе өзелеп-өзелеп елап калды.

Аннан Самарага су юлы белән барды, поездга күчеп утырды. «Шактый юл үттек инде, тәки килеп житә алганыбыз юк», дип, әллә ничә кат уйлады Жиһангөл. Паровоз айгыр сыман пошкыра-пошкыра алга жилдерә. Тәрәзәдә иксез-чиксез гөлгә күмелгән далалар шуыша... Чүлләр... Жәй уртасында да эре-эре кандай кызыл лаләләр сибелгән иксез-чиксез киңлекләр аны таң калдырды. Болары казакъ дала-чүлләре икән. Юлдашлары юл уңаендагы Арал дигән дингез хакында да сөйләшеп алдылар. Әллә дингез кадәрле дингезне кибә, диделәр шунда?.. Күлләр, елгалар да очрап кына торды. Кечкенә вагоннарны хәтерләткән өйләр тирәсәндә алагам зур дөяләр жирдә нидер иснәштереп йөри. Кактус сыман чәнечкеле дөя чәнечкесе кимерәләр мәллә соң?.. Укытучы апасы шулай ди иде бит. Дөяләр чәнечке белән туена, ди иде. Жиһангөл юлына тамак ялгарга берни дә алмаган иде.

Поездга утыруга кызның үтереп ашыйсы килә башлады. Бер плацкартка урнашкан ирле-хатынлы гаилә татарлар иде. Соңгы тукталышта төшөп, алар эче ап-ак, тышы ямь-яшел жимеш алып менделәр. Исемен дә ишетеп белде: кавын дип атала икән. Ире бик юмарт зат: кызга зур-зур кисәкләр кисеп бирде... «Бик тәмле икән чит жирләрдә үскән бу жимеш», дип уйларга да өлгермәде, алар янына әзмәвердәй эре гәүдәле бер ир килеп утырды.

– Сыйлагыз мине дә, – диде ул, бүредәй усал карашы белән төбәлеп.

Хужа иң эре кисәкне сайлап «чакырылмаган кунак»ка сузды.

– Саранланма, – дип канәгатьсезлек белдерде теге ир йөзләрен жыерып һәм кулындагы кисәкне эре-эре капкалап йотты.

Бу юлысы аңа эре кисәкне хатыны өстәде.

– Инде кызыгызны тәмләп карыйсы килә, – дип, ямьсез ыржайды ир.

– Анысы булмас...

Кай арада ике арада сугыш башланганны Жиһангөл абайламый да калды. Өстәлдәге бар нәрсә идәнгә төшөп, чәлпәрәмә килде.

– Тач Гомәрнең этисе Сафа абзый инде бу, ул да яудан шулай сугыш чукмарины әвереләп кайтты бит, – дип фикерләп алды кыз.

Тиз арада хокук сакчылары пайда булды. Исерек эзмөверне тарткалап-откәләп, көчкә башка вагон ягына алып киттеләр.

– Син аны гаепләмә, сеңлем, – диде ир идәннән кавын кыерчыкларын жыя-жыя. – Яудан аларга сугыш өрәге ияреп кайтты. Шуңа тыныч яши белмиләр хәзер. Кыз идәндә аунап яткан татлы жимешләргә карап, телен ялап куйды. Һәм берара үзе барып төпләнәсе чит-ят жирләр оҗмахка тиндер сыман тоелды. Бу хис аны барып житкәнче ташламады, иреннәреннән кавын тәме китмәде.

Инде Жиһангөл чит-ят илдә чит кешеләр капкасын какты. Ярыктан эчкә күз ташлады: ул поездда ашап килгән жимеш белән бөтен бакча тулган һәм кавынга уралгандай, бөгәрләнәп, көлсу елан ята иде. Бар жиһан тып-тын. Шул тынлыкта кыз берара сулыш алырга да куркып басып торды. «Йа Раббым, көч бир, сабырлык бир!» дип, соры таулар ягына төбәлдә ул. Капкага шакыган тавыш дөнъяның теге ягына, хәтта әтисе белән әнисенә дә ишетеләдер шикелле тоелды.

– Әй, кем бар анда? Таң тишегеннән кем йөри?

– Мин, – диде Жиһангөл шыпырт кына. – Бакчагызда елан бар бит, беләсезме?! Котым очты.

Эчтән генә «Каршы чыктылар, рәхмәт яугырлары», дип уйлады. Кыз капка ачкан олы гына түтигә тиз-тиз сөйләп калырга ашыкты.

– Шакирә апа сезгә кагылырга кушты. Алар мине беләләр... ярдәм итәрләр дип әйтте.

– Көчөкнең дә башыннан сыйпыйлар, сеңлем, без андый ук каты бәгырьле түгел, кер, әйдә. Кемдер чакырган бит инде. Килгәнсең. Аннан, моржаң күренмәсә, мосафир саналасың. Ә мосафирны кире бору – зур гөнаһ безнең халыкта.

Кызның күзе һаман да еланда иде. Хужа да сизде бугай:

– Син тимәсәң, тими ул елан, тисәң – рәхим-шәфкать көтмә, йортыңа каза киләсен көтәсе кала, гаеп үзәңдә чөнки... Бала чыгаргач, кайларгадыр китеп югалалар алар аннары... Әйдә, курыкма.

– Куркам барыбер дә, – диде кыз калтырана-калтырана.

Аның күз алдыннан әнисе белән икәүләп, бүреләрдән качкан мәлләре исенә төште. Кайларга барсаң да, бер хәвеф сагалый кешене, дип уйлады. Хәер, күзләрен ут яндырып карап торсалар да, ул чакта тимәде бит аларга бүреләр...

– Тимиләр, дим ләбаса. Сусаганда, чүлмәк тышына карап тормыйлар, диләрме әле? Еланлы йортка килгәнсең бит инде, кер әйдә. Еланнан түгел, кешеләрдән куркырга кирәк, сеңлем...

Чит ханым капканы япмады. «Син кем соң?» дип сорамады.

– Татар баласыдыр инде, тагын кем йөрсен болай дөнъя нужасында, – диде дә өенә чакырды. – Әйдә, бала, үт. Жан биргәнгә жүн бирә ул Ходай. Без үзөбез дә беркемне дә беләп килмәдек. Бер урнашкач, яшисең инде кайда да. Кайда да нұжа куасы, тормыш итәсе...

Хатынның карашларыннан тынычлык бөркелә иде.

Жиһангөлнең түбәсе күккә тиде. Аякларының калтыравы бетеп киткәндәй булды. Жиде ятлар да куып чыгармады бит аны... Ә ул моны көткән иде. Үлөп терелгәндәй булды гүя. Кеше һәрчак яман уйлары белән үз-үзен үтерә шул... Яман гамәлләре белән дә...

– Рәхмәт, апа, рәхмәт, апа, – дип кабатлый-кабатлый өйгә таба атлады кыз.

Моңарчы болай ук каушаганы да курыкканы да юк иде шикелле. Хәер, булган икән... Авылда вакытта. Алтынчыны тәмамлаган елы иде кебек.

Куркынычның уртасында торып калырга туры килде ана. Сыерын житәкләп, чегәннәр таборына килеп чыкты Жиһангөл. Күрше авыл базарыннан үз авылларына кайта торган олы юл кырындагы агачлыкка чатырларын корып маташалар иде алар. Кызны күрүгә бөтен юл өсте аллы-гөлле төсләр белән чуарланды, ярминкәгә әйләнде тәмам. Үзләре көлештеләр, сөйләштеләр... Үзләре кызны тимер кыршау кебек бер әйләнәгә китереп кыстылар. Кош көтүдәй бала-чага шушы кыршау аша алга агылып чыкты: дөңгеч кебек нык малайлар кызның күлмәк итәкләрен тотып-тартып карадылар, сыерның дилбегәсен элэктермәкче булып үрелделәр. Кыз һаман дилбегәле кулын артына яшерде.

– Минем акчам юк, – дип, сыңар учын ачып күрсәтте ул. – Бер тиен акчам да юк менә. Билләһи... Валлаһи...

Шуннан куллары, үзе дә сизмәстән, әнисе акчаны урнаштырып тегеп жибәргән буш кесәне капшады.

– Бер тиенем дә калмады. Өле сатучы агай кыйммәтрәк тә сораган иде...

Жиһангөл исәңгерәп калды, чегәннәр елмаешып, ана карап торалар иде. Тәмам аптырап, куркудан ул кесә төпләрен әйләндерде. Кемнәндер «Чегәннәр йөзек, алка ише әйберләргә кызыгалар икән», – дип ишеткәне бар иде, бер бармагы белән колак яфрагын сыйпап алды, аннан йөгәнле кулын жәйде.

– Алкам да юк, йөзегем дә юк.

– Юк, юк, – дип кабатлады чем-кара күзле чегән кызы. Жиһангөл дәвам итте:

– Мине сыер алырга жибәрделәр, базарга. Инде кайтып барам.

Әлбәттә, чегәннәр татарчаны белмәсәләр дә, кызның ни әйтергә теләгәнән яхшы аңладылар шикелле.

Дөресрәге, картайган сыерларын сатарга кирәк, дип хәл итте бер кичтә әтисе белән әнисе. Кызга: «Урынына яшырәк тана алып кайтырсың», – диделәр. Тана ук туры килмәде килүен, шулай да әле дүрт бозау гына китергән жан иясен бер күрүдә ошатты Жиһангөл. Кесәсеннән чыгарып, ипи кыерчыгын каптырды да муен астын кашыды:

– Тәтием минем, Акмаңгай, сине алырга килдем бит, – диде.

– Акмаңгай түгел ул, Зойка, – дип дөресләде елмая-елмая хужасы.

– Миңа Акмаңгай дигән исем ошый, – дип үжәтләнде кыз.

Акмаңгай үзенә мондый игътибар көтмәгән идеме, кызга ияреп, бер каршылыксыз китеп барды. Сыерга да назлы сүз, йөрәк жылысы кирәктер шул.

Ярый әле тана очрамады дип, акчасын йомарлап кайтырга жыенмаган. Менә булыр иде хәлләр! Хәер, кыз бер башлаган эшнә ахырынача очлап чыкмыйча, ярты юлда туктала торганнардан түгел. Моңы яхшы чамалаганга, райондагы базар тикле базарга, сыер кадәрле сыер тоттырып, ялгызын жибәрде дә инде аны әтисе белән әнисе. Үзара сөйләшкәндә дә, алар сыерны «бура кадәрле» дип сөйләшәргә яраталар иде ләбаса. Моңысы өй бурасы кадәрле үк булмаса да, мунчаныкы кадәр бар да бар инде, дип уйлады кыз.

Жиһангөлнең уч төпләре тирләп чыкты. Минутлар сәгәтиләрдәй озак үтте.

– Безнең карап торган бер сыерыбыз гына бар, – диде ул. Үзе дә төшенмәстән, янә учларын ачып күрсәтте. – Без өйдә күбәү... Ә сыерыбыз берәү генә...

Шул мәлдә хәлне аңлагандай, муенын алга ук сузып сөтлебикә мөгрәп куйды.

– Му-у-у.

Чегәннәр янә бер-берсенә карап елмаештылар да нидер сөйләшә-сөйләшә кызга әйләнәдән чыгу өчен юл ачтылар. Кыз, малкаен житәкләп, кызу-кызу

атлап китте. Ул эле шактый вакытлар артына борылып карарга да куркып барды. Аралар ераклашып, ят тавышлар ишетелмэвенэ ышангач кына борыласы итте.

Яшкелт чатыр тирэлэре аллы-гөлле төслөрдө жемелдэп, тагын да жетерэк булып күренэ иде.

Кыз жинел сулап куйды. Туган жирнең жылы жиле чөчлөрен назлап исэ, баш очындагы өрфиядэй болытлары гүя кара курку инэ язган күңелен агартырга тели иде.

Бу хакта эти-энисенэ дэ, дусларына да сөйлэмэде. Гомэр генэ белде, чөнки сүзне сибеп йөрми ул. Аннан, курыкканын эйтеп торсынмыни дус кызларына? Э Гомэргэ сер чишэргэ ярый... Энэ бит:

– Икенче юлы мине дэ чакыр, икебезгэ берни дэ куркыныч булмас, – дип, иңен куярга эзер икәнлеген искэртте.

Күп еллар үткән инде бу хэллэргэ. Жиһангөл кабат элге вакыйганы исенэ төшерде. Менэ шул була икән инде ул туган жир, дип уйлады. Монда сиңа беркемнең дэ тияргэ хақы юк! Хэтта адрессыз, билгесез затлар күңеленэ дэ мэрхэмэт сала икән ул туган жир...

Инде менэ Жиһангөл туган жиренэ, хатирэлэр иленэ кайтырга жыена... Эйе, кайтырга... Эш бетте, контейнерларны гына жибэрэсе калды...

Ул башын иеп, тирэ-юненэ күз дэ салмыйча, тимер рельслар ягына атлады. Күзен күтэрөп карады да имәнөп китте: якты көннең бер генэ нуры да анын өчен түгел иде гүя. Юл буенда ара-тирэ очраштырган куак-агачлар да моңсу, күктэге болытлар гажэеп авыр. Кояш та жылысы беткэндэй, сүрэн күренде. Э бит монда һэр сэләмэт яшэлгән көн өчен Аллаһыга рэхмэт тэ эйтелмэгән. Гомер буге шулай булып дип уйланылган. Инде менэ иске, күп юл нужасы күргән вагоннар аларның бар мөлкэтен төяп китэр...

Дөресен эйткэндэ, табак-савытны да, шкаф-урындыкларны да Жиһангөлнең мөлкэткэ санаганы булмады. Бар мөлкэте анын күңелендэ иде... Бай иде ул шулар белән... Дөньяның бер бае да аңа тиңлэшэ алмаслык бай иде...

Жиһангөл уйлар дингезендэ йөзэ. Дулкынлана. Адымнары шуңа салмак. Күңеленэ бу хэллэргэ ышанасы килми. Һэммэсе шулкадэр тиз хэл ителде: өмөт гөлтлөп сүнэргэ дэ өлгерми калды ласа...

Янэ анын күз алдына туган ягы килеп басты. Акмаңгай... Э сыер... Бигрэклэр дэ акыллы булып чыкты малкай. Кызның күзлэренэ бер генэ төбэлэ, һэммэсен төшенеп тора. Бер тапкыр чират көтүенэ чыкты Жиһангөл. Жэй дэвамына да иң кызу көннэрнең берсе иде. Көтү эле эссегэ иялэшмэгән, сыерлар болынга таралып, жиргэ ятты. Сусыл үләнне дэ утлуйсылары килми сыман. Кояш күкнең гөмбэзенэ үк менеп баскан кызыл этэккэ охшап калган, бөтен галэмгэ ут көлтэсе чэчэ. Кайнар уклы нурлар гүя тәнне генэ түгел, жанны да пешерэ. Жиһангөл кое чилэгеннән тутырган салкын сулы шешэсен муеныннан кыса төшебрэк тотты да бер кырыйгарак чыкты. Бөкөсен ачып бер йотым су эчеп куйды һәм үзе дэ аптырап китте: кай арада яртысына ук төшэргэ өлгерде икән соң ул? Яртысыннан да күбрэк лэбаса! Хэер, бу кадэрле эсселэтер дип уйламаган иде. Шуңа сыерларны күлгэ төш якынлашканчы ук алып төштелэр. И, рэхэт тэ булды инде хайваннарга! Нич тэ судан чыгасылары килмэде. Наман эчкэрэк керергэ тырыштылар, жиленнэре дэ чистарды. Сыер сауганда, бер рэхэт чиксеннэр эле кешелэр! Акмаңгайның көтүдән чиста жилен белән кайтканын энисе бигрэк тэ ярата. Саварга да күңелле, үзенэ дэ рэхэттер моның, ди.

Шунда кыз башын күтэрөп, көтүгэ күз ташлады. Сыерлар һэммэсе иркенэеп

яткан, тик эсселектән авыр һәм тирән итеп сулауларына тукранбаш чәчкәләренә кунган күбәләкләр сискәнәшәп очып китә иде. Абау! Аның Акмаңгае үрә катып баскан көнчә Жиһангөлгә төбәлеп тора. Менә аларның карашлары очрашты... һәм шул мәлдә сыер туп-туры кызга табан юнәлде. Бер-ике адым атлый да мөгезен болгап ала, койрыгы белән әле бер як сыртына, әле икенче ягына суга, элбәттә, эсселектән нишләргә белмәве аксабрак атлавыннан ук күренә иде. Акмаңгай, интегеп яткан сыерларны урап үтә-үтә, Жиһангөлнең каршысына ук килеп басты. Моңсу, ялварулы күзләре белән кызга карады.

Жиһангөл аның карашыннан «Әйдә, кайтарып жибәр мине өйгә, күрәсәнме, ничек кыен, эссегә һәм явыз черкигә чыдый алмыйм бит», дигән уйларны укыды.

– Кайтара алмыйм мин сине, Акмаңгай! Сине жибәрсәм бөтен көтү сиңа ияреп китәчәк. Аннан миңа кешеләрдән элэгәчәк! Һай, ничек элэгәчәк! Ник көтүне туздырдың, диярләр. Иртәгә тагын көтүгә чыгарырга да мөмкиннәр әле...

Акмаңгай гүя аңлады: моңсу газап тулы күзләреннән ике бөртек яшь тәгәрәп төште. Кыз сыерның киң маңгаеннан сыйпады, муен астын кашып алды. Сыер селкенми дә басып торды. Кыз букчасында сулы шешә барлыгын исенә төшерде. Аны кулына алып бөкесен ачты. Суны учына салып сыерның битенә сипте. Тагын сипте. Тагын... Шешәдә тамчы су да калмады, аның каравы Акмаңгайның бите юпь-юеш булды, тансык тамчылар кипкән иреннәренә агып төште. Ул бияләй кадәрле телен чыгарып ирен өстен ялап-ялап куйды. Бәләкәй генә булса да, куаныч тойган жан иясенә охшап калган иде малкай. Аның корсак куышлыгы әле эчкә суырылып керә, әле бүлтәеп тышка чыга, йөрәк тибешенә табигий түгеллеге еш-еш сулавыннан, дәү бәдәнәнен тынычсызлыгыннан сизелеп тора иде. Ул яшьле күзләрен мөлдәрәтеп, янә бер кат кызга төбәлде.

– Әзрәк түз, тәтием минем, сабыркаем минем...

Жиһангөл сыерны жәлләп елап жибәрде.

Акмаңгай, Жиһангөлнең хәлен аңлагандай, мөгезләрен бутап алды да сыерларны аралый-аралый баягынак үзе килгән якка таба китеп барды...

«Һәммә жан иясе сабырлыкта сынала», – дип уйлап куйды кыз шул мәлдә. – Татлыдан-татлы сөт менә ничек урау юллар аша үтеп кенә табыла бит ул».

Акмаңгайның гадәтен белә: көтү алдыннан элдертеп кайтып керә ул. Капка келәсен дә мөгезе белән генә эләктереп ача. Кызның матур сүзләр әйтә-әйтә үз урынына керткәнән болдыр төбенә басып көтеп тора. Жиһангөлнең авызы тулы татлы сүз, алар тел очында гына. Чөнки аның укыганы бар: имеш малга ямьсез сүз әйтсән, аның сөте агуга әйләнә, ди... Хактыр. Әнә бит, Акмаңгай иркәләгән саен сөтен арттыра. Әнисе дә тәмам аптырады инде бу хәлгә.

Жиһангөл киткәч, Әсмабикә белән Корбангали сыерны сатып, яшьрәк тана алырга ниятләделәр. Алучысы да тиз табылды. Күрше авылдан иделәр. Шактый карыша-карыша яңа хужа артыннан атлап китсә дә, Акмаңгай берничә адым атлаган саен артына борылып карады.

Ә кичен Корбангали сарыкларны абзарга ябарга дип чыкса, Акмаңгай йорттагы тагарактан су эчеп тора иде.

– И бахыркаем! – диде ул, аеруча бер жылылык белән малкайның шома сыртыннан сыйпап. – Көнә дә нинди бит, тач минем сугыштан кайткан көн!

Акмаңгай да аңлагандай, башын хужасына борып мөгрәп куйды. Аның өстеннән күбекләнеп тир ага, күзләрен кан баскан иде.

И сөенде дә соң Корбангали!

Бот чаба-чаба ишектән чыгып килгән Әсмабикәсенә төбәлеп:

– Акмангай кайткан! Бер тиенгә тормаслык план дәфтәребезне хәзер үк ертып атыйк, карчык. Иртәгә килерләр. Акчаны туздырмый тор, кире бирербез, – диде ул.

Аннан янә йортка чыгып, сыерның тамак астыннан сыйпады. Бар хәленә шап-шоп сыртыннан какты.

– Жһангөлне дә көтәдер әле ул. Ничекләр яратты бит кызыбызны, малкай..

Жһангөлгә жир өстендә явызлык-явызлыкны, игелек игелекне арттыра, ә тормышта барыбер гаделлек жһәдер сыман тоела. Авылда игелек күп, шуңадыр, анда тынычлык та күбрәктер кебек кайчакта...

Туган жиренә тартылу, шунда узганны уйлап яшәү – табигый халәте аның. Шуңа да кайту халәтен кичерү – югалтуы түгел, табышыдыр сыман. Ул кайтып бара... Үз-үзенә кайта! Кеше кайчан да бер үз-үзенә кайтырга тиеш ләса инде!

Бусы нигә хәтеренә төште соң әле? Иске, урыны-урыны белән бирчәйгән соры вагоннар янәшәсендә контейнерларга әйбер төрә торгач, хәле китеп бардымы әллә? Бу халәттә кемнән су сорыйсы? Туган жирдә ирененә тигән бер тамчы су да сусыныңны баса ала иде бит... Андагы сусау ул табигый, үзенә бер төрле куаныч кына булган икән лә...

Ә... юк, оныгы Әлфинәнәң иркәлеген күз алдына китерде дә уйлар уйларга ялганып китте менә. «Шамиленекеләр – ир балалар. Эш белән үстерәләр. Ә кыз бала башка. Безнең чор белән чагыштырырлыкмы соң?» дип фикер йөртә ул. Этисе белән әнисе дә базарга сыер алырга чыгарып жһбәрмәячәк аны. Берәр жиргә барасы булса да, хәзер такси чакырталар. Озаталар, каршы алалар... Хәер, иркәлисе килеп кенә тора шул Әлфинәнә. Яратасы килеп кенә тора. Әйдә, кемдер шул рәхәтлекнең тәмен дә тоярга тиеш ләса. Замана баласына килешә ул. «Үзем машина йөртәргә өйрәнәчәкмен, машина алачакмын», – дип сөйләнә. Анысы да килешер замана яшьләренә...

Бәхтияр белән Мәхәббәт Жһангөлнең улы Шамилгә ияреп, шәһәрдән утыз-кырык чакрымлап юл үтеп, ташландык бер авылга килеп төштеләр.

– Жир – иң зур байлык, чын-чынлап мөлкәт ул. Хәзер безнең татар авыллары буш. Ятим дисәң дә – тамандыр. Шуңа монда игелек кыларга да, яманлык үрчәтергә дә чара юк әлегә. Ә тынычлык табарга була, калганы соңыннан килер әкрәнләп... – дигән иде Жһангөл, кунакларны улы белән озатып жһбәргәндә. Мәхәббәт шуны исенә төшерде. Белеп әйткән икән, дип уйлап куйды.

Барча юлларны, сукмакларны бәбкә үләнә каплаган, биек-биек алабута, шайтан таягы, эремнең былтыргыдан калган корыган кура-таяклары арасындагы йортларның шактый таушалып, бүрәнәләренә караңгылык иңгән, жһде ятып бер кат та төшкә кермәгән ят авыл аларны берара шомландырып, пошаманга салды. Дөнъяның бу билгесез ноктасыннан киләчәкне түгел, берәз арырак китсәң, бер-береңне күрү дә мөмкин түгел иде.

«Кирәк бит, адәм балалары гына сыймый жир өстенә. Сугышалар, талашалар. Ә жир, уйлап баксаң, бөтен кешегә дә жһтә», – дип уйлап куйды Шамил. Аның үзенә дә бабалары туган жирнең тарихы бик үк таныш түгел. Ә үзбәк илендә дә күпме әдәбият, сәнгать жәүһәрләре юкка чыкканны, мәгърифәтне яклаган Олугбәк патшаның шәфкатьсез үтерелүе хакында китаплардан укып белә. Шуннан Төркестан¹ караңгылыкка юл алган. Гөл-чәчәккә күмелгән оазислар

¹ 1920 елдан Төркестанны Урта Азия дип йөртә башлыйлар.

эссе чүлгә әверелгән. Шул мәлдә Шамилнең жаныннан әнисе белән ихластан горурану тойгылары узды. Алар биргән гыйлем илне тиз арада алгарышка этәргән ләбаса. Һөнәрчелеккә юл ачылган. Үзбәкстанның ак алтын иле дигән даны еракларга таралган. Советлар берлегендә ул газ, дөгә игү, каракул сатуда аеруча киң колач жыйган. Корыч кою, самолётлар, суыткычлар ясауда да ил алга киткән. Ә мамык үстерүдә аңа тиңнәр табылмаган. 1980 елларда Советлар Берлегендә житештерелгән мамыкның 70 проценты үзбәкнеке булган.

Шамил кинәт уйларынан аерылып, мөһажирләргә эндәште:

– Нигә куркып калдыгыз? Йортлар да йөз меңнәр тирәсендә генә йөри монда. Газ кергән, су бар. Тагын ни кирәк? Безгә, гади халыкка беркайда да әзер юл юк, без аны үзөбез ярырга тиеш. Жирне үзем сукалап бирермен. Чәчәрсез, үстерерсез... Зато үзегезнеке. Химия белән агуланмассыз. Чиста ризык ашарсыз. Чиста су. Чишмәләре бик салкын, тирәннән бәрә. Берсе хәтта таш астыннан юл тапкан. Ишетәсезме тавышын? Өнә ничек чөлтери.

Бәхтияр колакка катырак затка охшап тик тора бирде. Мәхәббәт исә беренче кат елмайды:

– Ишетелә... – дип куйды. Хатынының серле елмаюы ирнең каткан күңелен бераз йомшатып жибәргәндәй тоелды. Ул Мәхәббәткә карап:

– Топилмаган мол тог бошида². Ризалашыйкмы, йә? – дип, сорау тулы күзләрен төбәде. Мәхәббәт баш какты...

– Кайчандыр Жһангөл апа да безнең кебек үзбәк кышлагына килеп төпләнгән. Аны да язмышы алдап йөрткәндер, күрәсең...

– Нигә «алдап» дисең?

– Аңлапмы әллә?

– Бәлки...

Бәхтияр янә уйларга чумып, сүзсез торды. Кеше һәрчак нидер эзләгән. Бәхетне гел читтә күзаллаган. Кәрваннар әле көнчыгышка, әле көнбатышка үтеп торган. Базарлар тирәсенә кунакханәләр белән бергә кәрвансарайлар да төзелгән. Күп гасырлар элек шулай булган. Бүген дә адәм баласы юл чыгудан туктамый. Кемнәрдер озакка, кемнәрдер вакытлыча... Бәлки, бу сәфәрләр кешегә туган-үскән жире хакында тирәнгә төшөп, сагыну әрнүләре катыш уйлансын өчен дә кирәктер...

Язмышка кешенең матур өмет-хыяллары ярдәм итмәсә, адәм баласы шуларга ышанып, юл сапмаса, бу Жир шары да кояш тирәли әйләнеп йөрүне һич кирәксенмәс иде... мөгаен... Баксаң, яшәү шулай корылган. Яшәү ышаныч нигезендә корылган. Ә яшәү һәм өмет тирәли әйләнү – бәхет ул.

Әйе, яшәргә дигән өмет белән аяк басты Жһангөл үзбәк жиренә.

Жһангөл, чыгып, капка ачкан хатынга ияреп, өйгә атлады. Хатын артына борылып карамый гына сорау бирде:

– Гыйлемен турында таныклыгың бардыр бит, сөңлем?

– Бар, апа.

– Булгач! Тагын ни кирәк?! Борчылма бер дә... безнең яктан килгән халыкның эшсез калганы юк монда. Үзбәк хатын-кызлары хөкүмәткә эшләми алар. Бала тудыралар, бала багалар, ир карыйлар, өйләрен тәртиптә тоталар. Ирләре шуны таләп итә. Хатынын эшкә йөрткән ир затын бик булдыксызга

² Табылмаган мал тау башында.

санийлар, хэтта хөрмэт итмилэр, шуңа бу гарьлекне күтэргегэ бөтенесе дә эзер түгел. Ә безнең халык өчен чиклэр юк. Эшлэсеннэр генә.

Хатын чынлап та Зәйнәп исемле булып чыкты. Ул кызны, әйтерсең, гомере буге белә, чит санау уенда да юк иде. Сөйләнә-сөйләнә ишегалдына чыгып самоварына утлы күмер өстәде. Бакчасыннан өзеп-өзеп кереп, жиләк-жимешләрен тезде.

Чәй янында кыз моннан ерак түгел генә Пенжикенд исемле шәһәр барлыгын белде. Сәмәрканд белән Пенжикенд арасы 48 чакрым тирәсе икән. Ике арадагы кышлаklar йә үзбәк иленә, йә тажик иленә карый. Машина бик йөрми, ди, әмма Сәмәркандка, бик тырышканда, жәяүләп тә барып житәргә мөмкин, ди. РОНОга ук барасы була икән әле.

Иртән аны хужа хатын шәһәр юлына чыгарып, хәерле юллар теләп озатып калды.

Халык мәгарифе бүлегенә ул бик кыенсынып, үз-үзе белән көрәшә-көрәшә барып керде. Каян инде аңа мәктәпләрдә эшләү! Мамык жыярга озатсалар да, риза булып иде, мөгаен. Аның башында һаман апасының сүзләре бөтерелде: «Урысча да белмисең бит...»

Кыз арыган иде. Гүя көн дә арыган иде. Гасырдай сузылды, үтеп китә алмады. Жиһангөлнең һәммә мәшәкәтыне үткәнгә олактырасы килә иде. Аның, гомумән, «риза»дан башка сүзе калмады кебек.

РОНОда аны өлкән генә бер агай каршылады. Кыз аның каршысында «урысча белмим, урысча белмим» дип, һаман бер сүзне эчтән кабатлап басып торды.

Ул кызның белеме турындагы таныклыкны әйләндерә-әйләндерә карады да: – Жиһангөл атлы икәнсең. Һай, килешле исем кушканнар да соң үзең, ә! Ә мин Канчура Юлбаевич булырмын, – диде, күзлегә өстеннән карап. – Йә, ни эш корырга килдең? Нинди эшкә осталыгың бар, сеңелкәш?

Жиһангөл бер мәлгә аптырап калды.

– Печән чаба беләм, утын кисәм, бала карый алам. Пешерәм-юам... – дип тезеп китте.

– Тагын? – дип гажәпләнәп һәм хәйләкәр елмасп, кызга төбәлдә мөдир.

– Тагын... өй жыям, идән юам.

– Туктале, сеңлем, мәктәптә алган гыйлемиңне күрсәт.

– Үзбәкстан ССРның 1926 елда төзелгәнән, ул вакыттагы башкаласы Сәмәрканд икәнне беләм... – Моңысын ул Үзбәкстанга чыгып китәр алдыннан гына тарих укытучысыннан барып сорашкан иде.

– Афәрин! – дип сузды мөдир. – Димәк, сезнең бөтенесен белергә теләгегез бар.

– Тагын шигыр сөйли беләм. Күп ятладым...

– Йә, йә... Жырлыгың дамы?

Жиһангөл бер мәлгә кайсыннан башларга икеләнәп торды. Аннан башын югары күтәрә төшөп көйләп жибәрде:

Шомлы жыллар исәләр өстебезгә,
Үч тойгысы йөрәкне жилкетә.
Канлы сугыш ачтык без дошманнарга,
Билгесез ямышлар безне көтә.
Әйдә, эшчеләр,
Изге яуларга.
Марш, марш алга,
Ирек дауларга!

Оялчан бер кыз түгел, арыслан йөрәкле сугышчы иде ул гүя.

– Арт-и-ист! – дип сузды мөдир. – Сездәй кадрлар кирәк безгә, бик кирәк! Укытучы артист та булырга тиеш ул! Кадер кышлакка юлларбыз үзегезне, ризамы? – дип кызның күзләренә төбәлде.

– Нишләргән соң мин анда? – дип сорап куйды кыз, берни ишетмәгәндәй. Ул чынлап та мөдирнең сүзләрен колак яныннан үткәргән иде.

– Укытырга, әлбәттә. Жиденче сыйныфка кадәрле укытучыларыбыз житешми. Риза түгелсез мәллә? Наданлык сукурылыктан яманрак, сеңлем. Ул афәттән котылырга кирәк безгә ничек тә. Татар кызлары да ярдәм итмәсә, кем булышсын тагын. Татарлар монда үз кешеләр. Явыз Иваннан, чукуындырудан качканнар. Ни дисәң дә тел бер, дин бер. Дини гыйлемнең нигезе нык бездә. Мәдрәсәләр Бохарада да, Сәмәркандта да, Хивада да эшләп тора. Тик заман үзгәрде. Дөнъяви гыйлем дә кирәк... Әйе, сүзөбез татарлар хакында иде бит әле. 1865 елда инде Төркестанда биш меңләп татар яшәгән. 1920-30 еллар арасында гына да ачлыктан качып, күпме халык килгән.... Аннары да. Йә, ярар, ризасыңдыр бит?

Жиһангөл телен йоткандай сүзсез калып, мөдиргә текәлеп торды.

– Риза микән инде?... – диде ул эчке сөенечен яшерә алмыйча. – Ләкин бит мин русчаны бик үк яхшы белмим.

Кыз күнелендәгә көрәшне күрсәтергә теләмичә, Канчура Юлбаевичның көләч күзләренә тутырып карап торды. Ниндидер өмет тулы ышаныч чалымлана иде аларда. Шунадырмы, Жиһангөлне кыюлыгы жинде, эчтән генә: «Барыбер дә башлангычта укыта алырмын кебек әле...» дип уйлап куйды.

– Телне житәрлек белмәү берни дә белмәү дигән сүз түгел әле. Өйрәнерсең шунда, балалар белән бергә... Беркем дә бөтенесен белеп тумаган... Иң мөһиме – укый-яза беләсең, – диде мөдир, аны юатырга теләгәндәй. – Ә укытучы ул, сеңлем, хәрәф танырга өйрәтүче генә түгел, балаларның акылы үсәргә тиеш. Мөстәкыйль фикер йөртергә өйрәнергә тиешләр. Наданлык белән көрәшү җиңел булмас. Ә сезнең яктан килгән кызлар тумыштан чып-чын укытучылар. Булдыралар алар. Димәк, марш, марш, алга! – Ул ниндидер уеның жебен югалткандай, тәрәзгә карап торды да кызга борылып сорады: – Туктале, бездә яшәп яңа совет хакимиятен ныгытучы, мәгарифебезне жайга салучы милләттәшләрәң турында ишеткәнең бармы синен?

– Юк, – диде кыз, башын аска иеп. Әйтерсең, ул нидер урлашуда тотылды. Йөрәге еш-еш тибә башлады.

– Халык мәгарифе комиссары вазифасын үтәүче Шәһит Әхмәдиев хакында, 1920 елда ачылган Шәрәк мәгарифе институты директоры Габдулла Мостакаев турында, мәсәлән, берни дә ишеткәнең юкмы?

Кыз бу юлысы башын гына селкеде. Эчтән генә: «Юк булгач, юк инде», – дип жилкә башларын сикертте. Аннан Ульяна апасы сөйләгәнә исенә төшеп:

– Мин үзбәк классигы Алишер Нәвоине беләм, – диде шыпырт кына. Үзенә коты очты: берәр шигырен сөйләргә кушмасын тагын. Нигәдер ул берсен генә дә хәтерли алмады хәтта.

– Моңысы әйбәт, моңысы бик хуп, – дия-дия мөдир сүзен йомгаклаганчы ук ул шофёрына кычкырды:

– Бәкер!

Чем-кара чәчле, кара туткыллы, кырыс карашлы, усаллыгы кыяфәтеннән үк күренеп торган шактый озын буйлы егет ишек төбенә кереп басты. Мөдир аңа боерулы тавыш белән:

– Бу Жиһангөл исемле укытучы кыз булыр. Син аны хәзер үк Кадер кышлакка илтеп куярсың, – диде. Мөдир янә кызга төбәлеп сөйләвен дәвам итте:

– Ул якларда табигать бик матур. Багъстанга тиң. Таулар... Бездә таулар да төрле: кайсыларын кош-корт ярата, кайсыларына бөркетләр оя корыр урын тапмый. Төсләре белән дә бер-берсенә охшамаганнар: күкләре, сорылары, ямь-яшелләре бар. Эре-эре ташлы-кыялылары, гәрәбә комлылары... Биекләре, таучыктай күренгәннәре... Әйдә, боларын үз күзләрң белән күрерсең... Ә бит биек тауларны хәтта жилнең, болытларның юнәлешен үзгәртәргә сәләтле, диләр...

– Тауларны чиксез ярата икән бу кеше, – дип уйлап алды Жиһангөл.

Мөдирнең әле сүзе бетмәгән иде:

– Балалар да шул таулар кебек инде... Игътибарлы, илтифатлы булыгыз аларга, сөңлем... – дип йомгак ясады ул һәм кинәт тынып калды.

Кыз мөдирнең ни әйтәргә теләгәннен шунда ук аңлады.

Жиһангөл салкын карашлы, эре гәүдәле үзбәк егете янәшәсенә кыюсыз гына кереп утырды. Нигәдер үз энекәшен исенә төшерде. Ул да шундыйрак. Кыяфәте белән берәз бандит кавемәнә охшап тора. Үзе, әлбәттә, яхшы укый. Китапны ачып кына карый: барча гыйлем башына кереп кенә утыра гүя. Жиһангөлләр сыйныфына каршы якта гына иде аларның сыйныфы. Көр, калын, шәп тавышы һаман ишетелә сыман. Мәктәп директоры да ят кеше түгел: әниләренең энесе. Шуңадырмы, ул Әхмәтне бер дә күздән яздырмый. Тикшереп кенә тора. Еш кына:

– Кер әле, малай, сүзем бар, – дип, кабинетына да чакыргалый. Кыз аның озын линейкасы белән өстәлгә суга-суга сөйләшкәннен ишек артына гына качып тыңлады бервакыт. Директор ишек ачып, аны чыгарып жиһәргәч тә:

– Ну, үткән! Хулиган булыр бу! – дип борчулы кыяфәттә башын кашып басып калды.

Хәер, шулкык житәрлек инде малайда. Еш кына ул апасына да боерык бирештерә:

– Әйдә, апа, кар базыннан катык алып чыгып бир әле, каймагын күбрәк сал, – ди.

– Әни күрсә... Орышыр бит..

– Үзем сөйләшермен, – дип кенә жиһәрә малай.

Хәзер менә шундый көйсез һәм ач балалар берәү генә түгел, сыйныф саен егерме берәү булачак бит... Күбрәк тә булмаса әле.

Дөрәс, энесен артыгын иркәләде кебек әти-әнисе. Нишләсә дә, сүз әйтмәделәр. Ә монда килгәнче ул, Макаренко фикерләрен эзләп тапты. Кырыслык һәм назны бүлүдә чама хисе, кыл урталык, ниндидер гармония биш яшәтә дә, алты, жиде яшәтә дә – һәрвакыт булырга тиеш, дигән ул.

Жиһангөл тәрәзгә күз төшереп алды: өрек, йөзем-виноград куаклары арасыннан үтеп баралар икән. Ачык тәрәздән ят табигатьнең сәер, әмма хуш исле һавасы ургылып кергәндәй тоелды. Кызга берәз куркыныч булып китте.

– Әнә, күрәсезме, сезнең мәктәп шушы була инде, – дип, алда торган тәбәнәк кенә йортка ымлады Бәкер.

– Тәрәзәсә дә юк мәллә соң?

Кыз шомланып сорап куйды. Егет тыныч иде:

– Нигә ул тәрәзә? – диде егет, серле карап. – Жәйләрен рәхәт анда, қояш пешерми.

– Яктылык төшмидер бит?

– Ике якта ике ишеге дә ачык тора, шуннан кергән яктылык та житә. Лампалар да бар. Моңысы ярты бәла генә. Кышын ягылмавы менә кыенракка туры килер... Тик сезнең халык өчен куркыныч түгелдер анысы да. Сездә кышлар салкын, диләр бит. Имеш, кар көртләре өйләрне күмеп китә, кешеләр капкаларның өстеннән йөриләр, ди. Болай ук түгелдер инде, әлбәттә, берәз су кушалардыр...

– Ич арттыру түгел, суы тамчы да юк, чынлап та шулай, – дип җавап бирде кыз.

– Димәк, сезнең өчен монда бер куркыныч та калмас. Монда мин барын белеп торыгыз. Яклаучыгыз үзем булырмын.

– Миңа яклаучы кирәкмәс, дип ышанам...

Егетнең йөзе туфрак сипкәндәй каралып китте.

Ул арада машина балчык йорт каршысына килеп туктады.

– Әнә, директор каршыларга да чыккан, – диде егет, шомландыргыч карашы белән кызга төбәлеп ишеген ачканда. Машина тәрәзәсе артында бер төркем бала-чага белән чәчен артка тараган, буйчан, яшь кенә ир заты басып тора иде.

– Менә тагын бер мөгаллим китердем үзегезгә, – дип елмайгандай итте егет кул биреп исәнләшкән арада.

– Исәнмесез! Мәрхәмә! Янә татар кызымы?

– Әйе, Җиһангөл булам мин, – дип, тыйнак кына җавап бирде кыз. Шул мәлдә биш-алты яшьлек бер малай йөгереп килеп, Җиһангөлне кочып алды.

– Безнең мөгаллим! – диде ул, кызның кочагына кереп бетеп.

– Сезнеке, әйе! – диде укытучы. – Ә исеменчә ничек синен?

– Бәхтияр.

– Ничәнчедә укыйсын?

– Укымым әле.

Җиһангөл бер читтә үзенә төбәлгән карлыгандай күзле балалар төркемен күрәп алды. Алар аңа шулкадәр яратып төбәлгәннәр ки: күбесенең авызлары ачылып калган, чөп-кара күзләре исә яп-якты нур чәчә иде.

И гөнаһсыз жаннар!

– Сөз мине укытучыгыз итәргә, мине тыңларга, мин кушканны үтәргә эзерсез, күрәм. Мин дә сезне яратырмын! Һәрберегезне дә. Аллаһы Тәгалә ничек яратса – шулай кабул итәрмен. Сөз минем кадерлеләрем булырсыз... – Җиһангөл бу сүзләренә күңеленнән әйтә-әйтә Бәхтиярның чәчләреннән сыйпады.

Директор, малайны каерып алып, башы белән генә читкәрәк китәргә ымлады. Бәхтияр теләмичә генә иптәшләре ягына юнәлде.

– Бик хуп, бик хуп. Димәк, математиклар булды дигән сүз. Физикларыбыз бар. Инде биолог та китерсәгез, бер борчу да калмый безнең.

– Аттестатыгызны күрсәтә алмассызмы, сеңлем? – Директор нигәдер ишегалдында ук сорыйсы итте.

Кыз тиз генә сумкасыннан гыйлемә турындагы таныклыкны табып алды да ир-атка сузды.

– Менә ул.

Директор ачып карады да:

– Сөз миңа завуч китердегез, димәк, – дип, елмаеп, Бәкергә күз ташлап алды. Җиһангөлнең йөрәге жу итте. Ничек инде завуч булсын ул? Беренче сыйныфларга хәрәф өйрәтергә кушсалар – бер хәл!

– Минем башлангычта укытасым килә, – диде кыз кыюсыз гына.

– Башлангычларда Сафия ханым укытыр, минем хәләл жефетем, ә менә завуч бик кирәк безгә. Менә монда математикадан таныклыгыгызда бишле утыра, димәк, расписание төзү сезнең өчен әллә ни кыен булмаска тиеш...

Жиһангөл чамалады: директор да, аның хәләл жефете дә укытучылыкта үзе кебек үк тәжрибәсезгә охшап торалар... «Бергә-бергә өйрәнербез, Алла боерса. Бәлки, курыкмаска да кирәктер...» – Монысын аңа эчке бер тавыш пышылдады.

– Сөз безнең тәкъдимгә ризасыздыр бит? – дип сорады директор.

Кыз башын селкеде. Ниһаять, йөрәге үз урынына кайткандай булды. Шуннан соң гына аны бирегә алып килгән егет теләр-теләмәс машинасына юнәлде. Бәкернең кыз янәшәсендә күбрәк буласы килү теләге сизелеп тора иде. Тик Жиһангөл әлегә бик җаваплы минутлар кичерә, шуңа егетнең игътибарын ул абайламый да калды сыман.

Жиһангөлнең күз алдынан әти-әнисе, энесе Әхмәт, Гөлфизә апасы, ак маңгайлы сыерлары, көтүлекләр, кырлар, эскертне ат белән түгел, сәнәк белән өюләр, колхозның иген амбарлары, молотилка, ашлык өстендә үлек кебек йоклап ятучы уполномоченный, ике тәгәрмәчле кул арбасы – тагын әллә ниләр йөгереп үтте.

Әнисе төннәр буге йон эрли, сугышчыларга жылы оекбаш-бияләйләр бәйли иде. «Бәлки, берәрсе әтиңең дә эләгер әле», – дип елмайганда, бөтен бите нур белән тула. «Ходай шулай кушкан, балалар, урлама, алдама, кешегә яманлык теләмә», – дип, үзенчә яшәвен белде ул. Үз тырышлыклары аркасында каты ачлык күрмәделәр кебек алар, һич югы исән калдылар.

Бабасы кебек оста чабата тукучы авылда да юк. Жиһангөл чабата астына башак салып алып кайтыштыра. Кайчакта йокы симертүче уполномоченный күрмәгәндә, ашлыкны яшереп тә калдырыштыралар. Аны төн уртасы үткәч кенә килеп алалар. Имәннән ясалган кул тегермәнәндә тарттырып, шуннан аш пешерәләр иде. «Юкка гына читкә таралмаган инде авыл халкы...» – дип уйлап куйды ул. Ө уйлар агыла да агыла, алар аны һаман ычкындырырга теләмиләр иде.

...Ө теге уполномоченныйны – «йокы чүлмәге»н мактап кына торалар. «Яхшы сүз еланна да оясыннан чыгара, – ди ахирәте Рәкыйга. – Гел яхшы сүз генә әйтик без аңа. Ышансын безгә. Сизенә күрмәсен».

Теләмәсә дә, тамак хакына энә шулай әз-мәз урлашырга өйрәнде кыз. Ө әнисе мулла гаиләсендә үскән. Ул мондый эшкә бара алмый, ишетсә дә, дер калтырый башлый. Димәк, Ходай шулай кушкандыр, ди дә үлем көтеп ач утырырга да риза.

Салам урлау һич тә ат урлаудан ким түгелдер. Урламас идең – өй түрәндә зур мич тора. Адәм баласының һәр кышкы көне шул мич авызына төбәлгән. Басудан төнгә әллә ничә кат әйләнә иде Жиһангөл. Ул күтәреп кайткан саламны көлтә генә дию аз, көшеле белән дисәң, бәлки, дөрөсрәктер дә. Салам терлек-таруга ризык кына түгел, өй жылыту өчен төп ягулык та иде. Ө бит салам күз ачып-йомганчы янып бетә. Аның жылысы да шуның кадәр генә. Туңып үлмәстән ярый инде барыбер дә. Шушы зәһәрир кышлардан качып та чыгып китмәде микән халык үзбәк-тажик якларына? Әтисе дә, бәлки, шуңа каршы килмәгәндер. Кызгангандыр Жиһангөлне. Жылыда яшәсен, жылы сөяк сындырмый, дигәндер. Тәне тулы ярчык булганга, гел өшеп йөри торган иде бит ул.

Жиһангөл үзе дә сизмәстән, кул мускулларын тотып-тотып карады. Аның авыр эштән бала чакта ук ике кулының да мускуллары өзәлгән, шуңа чүпрәктәй йомшап, асылынып торалар иде.

– Кечкенә генә арба алыяк та сыерны жигик мэллэ, кызым? – дип карады ана энисе бервакыт.

– Юк, эни, ул безне ашата, шул житкән, – дип жавап бирде кыз. Печәнне ул киерелә-киерелә чапты: этисенен чалгысы үткен, пакусны тәмам пеләш калдырып бара иде. Өйгә дә ул елга буйларыннан чапкан печәнне ике тәгәрмәчләр арба белән үзе ташыды. Бер тапкыр энисенә колхоз ат бирде бирүен, тик камыт сугып әрнүгә төшкән ат иде, бичара. Бик хәлсез, дөресрәге, эшкә яраксыз, сафтан чыккан иде. Энисе аның авыртуларын, әрнүләрен жиңә алмасына ышангач, кире илтеп тапшырды...

Кыз янә ябык беләкләренә карап алды һәм:

– Мин Сезнең тәкъдимгә бик ризамын, – дип жавап бирде.

Жиһангөлне Ташбай картка фатирга керттеләр. Бөтен йөзе көлеп торган чандыр карт укытучы кызны бик гажәпләнеп күзәттә. Тыйнаклыгын күрепме:

– Ай-һай, бик яшьсез бит әле, балаларны тыңлата алырсыз микән соң? Малайлар, һай, шук та соң, кызлары да тик тормаслар, – дип куйды. – Хәзергеләр – замана балалары башкачарак шул, тәрәзәдән урамга күз сал анә: чатыр чабалар...

Ул озак кына сүзен дәвам итмичә, башын селкеп торды.

Жиһангөлнең күңеленә дә курку йөгәрде. Әгәр дә аны тыңларга теләмәсәләр? Санламасалар? Кайтып кына китәсе кала инде аннары. Шулкадәр зур юллар үтеп килүен дә тикмәгә генә булачак...

Ташбай картның Жиһангөлнең үзеннән берәз гына яшьрәк кызлары, дөресрәге, оныклары булуы кызының күңеленә берәз тынычлык өстәде сыман, чөнки ул да укытучысы белән бергә мәктәпкә йөрмичәк, соң булса да уң булсын дигәндәй, беренче сыйныфка керергә эзәрләнә иде.

Жиһангөл мәктәпкә тиз ияләште, һәр балага олыларча, үз тиңе итеп карарга өйрәнде. Балалар да әллә уйларын укый, әллә күңелләре сизә: яратуын беләләр һәм шуңа ярату аша жавап кайтаралар иде. Бер дәрес калдырмый йөрүләренә башка укытучылар гажәпләнүдән туктамады.

– Яшь, чибәр кызларны балалар ярата ич инде, сәбәбе шул гына, – дип ачыклык кертте директор хатыны педсоветка җыелгач.

Ничек булса да, Жиһангөл шат: иң мөһиме – укучылары дәресне бирелеп тыңлый. Төшенеп бетермәсәләр, китап-дәфтәрләрен күтәреп, хәзер укытучы янына килеп житәләр иде. Дәресне белмәгәндә дә, ситуациядән үпкәләтми-рәнжетми генә чыгарга тырышты. Бала-чага бала-чага инде: үпкәләшеп, төрткәләшеп алсалар да, ачу саклау юк, шунда ук оныталар иде. Бу гадәтләрен Жиһангөл бигрәк тә ошатты.

Кайчакта:

– Ярый балалар белән эшлисе, югыйсә бу тәрәзәсез бинадан артыңа карамый чыгып качарлык, – дип куя ул эчтән генә.

Вакыт-вакыт аның тәрәзәгә төбәлеп, мәктәп тирәсендәге тут агачларына карап торасы килә. Дәрес өчен күпме көч-ишам алыр иде бит алардан. Биектәге җимешләренә күз текәп, соклана-соклана утырырлар иде балалар да. Табиять үзе дә тәрбияче ләса. Балалар гасыр кичкән агачның: «Гомерегез җимешле булсын өчен сез дә тырышыгыз!» – дигән аңларлар иде, шәт.

Юк шул инде, уңга карасаң да – дивар, сулга карасаң да – дивар...

Ә беркөнне укучылары дәресләр беткәч, өйләренә таралышты. Жиһангөлнең

дәфтәрләр өемен күтәрәп кайтасы килмәде. Шунда – мәктәптә үк эшен бетерергә уйлады. Күзе хата эзләсә дә, күнеле тынлыкны кабул итмәде. Бу тынлыктан күнеленә әйтеп-аңлатып булмаслык шом йөгөрдә. Жиһангөлнең күнел күзләре ачылып киткәндәй тоелды: шау-шуда, балаларның шат авазында икән лә аның чын бәхете. Шушы бәхете тартып китергән икән лә аны монда. Язымышына ни язылганына канәгать ул. Мең шөкер итә белә.

Тик үзбәк телен яхшылап төшенеп бетмәве аркасында үзе дә кыен хәлгә калыштыра иде. Беркөнне өйдә үзе генә чагында Бәхтияр килеп керде. Үлчәү сорарга килгән икән. Укытучысының төшенеп бетмәвен чамалаган малай, әле бер йодрыгын, әле икенчесен күтәрә-төшерә тәки аңлатты бит. Икәүләп көлештеләр ахырдан. Икенче елны башлангычларның беренче сыйныфын аңа бирделәр, Бәхтияр шул сыйныфта укый иде. Жиденчеләрдә математика да алып барды. Завуч та булды. Укытучы булу бик кыен да, бик кызык та икән: дәрәс – дәрәскә, тәнәфес тәнәфескә охшамаган. Балалар да төрле: бер ишесе керде генә, икенчеләре инде чыгып китә. Иң мөһиме: үзен дә, ул укыткан фәннәргә дә балалар ярата, һәр дәрәс аларда кызыксыну уята иде.

Расписаниенә бөтен көчен куеп төзеде, хәтта баш миенең кызурак эшләвен тоеп алды, ватман кәгазыне коридордагы тактага беркетеп куйды да кем дә булса берәр сүз әйткәнне көтә башлады. Озак көтәргә туры килмәде аңа, сыйныф бүлмәсенә директор кагылды:

– Ай молодец та соң бу татар кызлары! Ай молодец та, – дип мактады ул аны тантаналы тавыш белән. Жиһангөлнең өстеннән тау төштемәни!

Укулар башлангач шул мәгълүм булды: мөгаллимнәргәң белем дәрәжәсе һич мактанырлык түгел, бигрәк тә математика укытучысы еш кына аннан ярдәм сорый, алтынчы-жиденче сыйныфларда укучыларга дәрәснә тиешенчә бирә алмаганга борчыла, кайбер мисал-мәсьәләләрнең чишелешен тапмаганга көенә иде.

Ә бер тапкыр РОНОдан инспекторлар килеп төште.

– Ярдәм ит, – дип атылып керде Сәрвәр Жиһангөлгә.

Әлбәттә, ярдәм итте кыз. Алдан һәммәсен әзерләп, дәрәснә укмаштырып чыктылар. Директор да канәгать елмайды. Шулай да әллә Жиһангөлнең бәясен күтәрергә теләпме, әллә математигының йомшаклыгынан файдаланыпмы:

– Син бүтән аңа ярдәм итәм, дип әйтмә, аш ясасын, барыбызны да симез куй итеннән пешкән шурпа белән сыйласын башта, – дип куйды.

– Иртәгә үк табын әзерлим, ит алып киләм дә шурпа пешерәм, – дип гаепле кыяфәттә ризалашты математик.

– Шаярталар алар, берни кирәк түгел, – дип уңайсызланып, әрсез тәкъдимне кире какты Жиһангөл. Хезмәттәшләренең алыш-бирешкә корылган вазгыять тудыруларынан бит алмалары алуланды хәтта. Намуссызлыкка өйрәтмәде аны әтисе белән әнисе. Киресенчә, булдыра алганча, ярдәмчеллеккә өйрәттеләр. Шул мәлдә ул нигәдер авылдагы күршеләрен исенә төшерде. Милиция теге чакта, икенче көнне алар йортына тентү белән килгән. Тапканнар бит печәнне. Штраф салганнар үзләренә. Шунда әнисе: «Шулай буласы билгеле иде инде, кыңгыр эш кырык елдан соң да беләнә, диләр, тик безнең бер гаебезебез дә юк. Күршене сатмадык. Кеше рәнжетмәдек», – дип чын күнеленнән сөнгән иде.

Шулай итеп, ул коллективта иң гыйлемле укытучы һәм завуч булып китте.

Кызны фатир хужасы Ташбай агай да үз күрдә. Дәрәс, кайчакта ул шикчел сораулар биреп куйгалый:

– Безне жәдидләштерергә килдегезме? – ди. «Әлхәм», «Фәләкь» сүрәләрен беләсезме? – дип сорый. Жиһангөлнең бисмилла әйтеп, табын янына утыруын,

амин тотып торып китүен күргөч, тынычлангандай була. Күпмедер вакыт үткөч, янә шул хәл кабатлана. Ташбай агай колакка катырак. Ядрә тигөч, сыңар үпкәсен дә кисеп алганнар, шулай да исән кайткан. «Аятелкөрси», «Әлхәм»не сугышта да теленнән төшермәгән. Окоптан башын күтәрәп, ерактагы каенлыкка төбәлгән саен, их, исән-сау кайтсаммы, бу сугыш афәтләрен бөтен кышлак яшыләренә сөйләр идем. Кешеләр күңелендә сугышка ачы нәфрәт уятыр идем, дип уйлаган. Тик дөнья күргән ир-егетләр карт чинар төбенә жылышып, кызып-кызып башларыннан үткән хәлләрне сөйләшкәндә, авызын да ачып япмаган. «Өйдә дә шулай ул, без аның сугыш кырында ниләр майтарып йөргәнән бер дә белмибез. Яралары сызламаса, ыңгырашмас та иде әле бәлкем», – ди карчыгы.

Кыз да аның сугышта тирән жәрәхәтләр алуын ишетеп белә, шуңа нинди сорау бирүенә карамастан, бер тамчы да үпкә сакламаска тырыша. Карт:

– Жир өстендәге һәммә явызлык динсезлектән, имансызлыктан килеп чыга, безне динебездән аермагыз, берүк, – дип кисәтә. Бу хакта сөйләшкәндә, Жиһангөлнең күңеле шомлана. Бу хакта кычкырып сөйләшәргә дә ярамый иде бит туган илендә. Монда да жыллар шулайрак исә. Югыйсә, балаларны кача-поса гына намазга өйрәткәннәрен ишетеп-тоеп тора.

Карт оныгы белән икесен бер дә аермады. Ни пешсә – шул уртак булды. Бер сәкөгә урын жәйделәр. Жиһангөл картны үз этисенә охшатты, бигрәк тә холкында этисенә чалымнарын күрдә. Хәер, аларның икесендә дә бер уртаклык бар: алар сугыш афәтләрен кичеп, сау ук булмаса да, илгә исән-имин кайтып егылган затлар иде.

Ташбай карт та какча гәүдәсендә жилфердәп торган буй-буй сызыклы күлмәген киеп, урамдагы эскәмиягә чыгып утыра, күзләрен зур ачып, озак итеп, баеп барган қояшка карап тора. Сүрән қояш нурлары күзләремә фәйдалы, ди. Көндезләрен Корьән китабын қулыннан төшерми, намазын қалдырмый. Бернинди ыгы-зыгыларга қатнашмый. Бик сирәк һәм бик аз сөйләшә. Күрәсен, бөтен дөньяны яндырган сугыш афәте янында бүгенге тыныч тормышның вак-төякләре аның өчен бөтенләй дә игътибарга лаек түгелдер, дип уйлый Жиһангөл... Кайчакта ул үзен япа-ялгызы хис иткәндәй тоела.

Жиһангөл бервакыт карттан сорады: «Ялгыз кеше сыман гел үз уйларыгыз белән генә яшисез кебек сез...» – диде. Сүзне дәвам итеп, карт аңа шундый хикәят сөйләде: «Бер аксакалдан:

– Болай ялгызлыкта яшәргә ничек сабырлыгыгыз житә сезнең? – дип сораганнар.

– Мин беркайчан да ялгызлыкта яшәмәдем. Минем һәрвакыт сердәшем бар: ул – Аллаһы Тәгалә. Ходам минем белән сөйләшсән, дисәм – Корьән укыйм. Ә үзем аның белән сөйләшәргә теләсәм – догада булам, намазлыкка басам, – дип җавап биргән».

Карт күзләрен қыса төшеп, қызга төбәлеп, сорап қуйды:

– Акыллы әйткәнме?

– Акыллы әйткән, – диде Жиһангөл, намаздагы эти-әнисен күз алдына китереп.

– Хәзергеләрнең дингә кизәнүләре дәрәс гамәл түгел, қызым. Тик бу хакта қычкырып әйтергә генә ярамый... Тегендә, сугыш қырында бер атеист та күрмәдем мин. Окопта, дога укыганда, солдатларның телләре телгә йокмый иде... Монда қайткач қына, ничек атеист була алыым инде, жә?

Қызның әтисе белән әнисе сөйләгәннәр исәнә төште. Алар да нәкъ шул

сүзләрне әйттеләр түгелме?! Ә бит баксаң, Ташбай карт та, әтисе дә дөнья күргән кешеләр, тормышның, сугыш афәтенен ачысын татыган затлар.

Жиһангөлнең күз алдыннан кинокадрлардай тезелеп, әтисе сөйләгән вакыйгалар үтте.

Ватан сугышында Ташбай агай кебек үк әтисе дә пленга эләккән. Әтисе исә... Сугыштагы үлекләр өчен чокыр казыганнар алар, мәетләрне шунда ташып күмә барганнар. Бер тапкыр Корбангали агай пленнан качкан. Бик тыныч төн булган ул. Тирә-як тып-тын, әйтерсең, жир өстендә тынычлык хөкем сөрә. Әйтерсең, аждаһадай сугыш афәтен тураклап атканнар да кешеләр тып-тыныч йокыга талган. Үзе качып бара, үзе шулай уйлый икән.

Тотканнар, әлбәттә. Бик каты кыйнаганнар аны. Бөөренә типкәннәр. Бөтен дөньясына ышанычын югалткан. Жир өстенә, кешеләргә... Тик исән калган. Көннәрдән бер көнне «Тагын тәвәккәлләп карыйсыңмы әллә, Корбангали?» – дип, ул үз-үзенә сорау биргән. «Әлбәттә, ычкынырга кирәк! Өендә сине Әсмабикәң жиңеп кайтуыңны көтә. Йә, әйт, яратасыңмы син аны?» – Монысын аңа эчке бер тавышка ияреп, өметә әйткән. «Яратам!» – дип пышылдаган Корбангали. «Балалар көтә... Аларны да яратам», – дигән.

Кабат качкан Жиһангөлнең әтисе. Бераз ышыклана төшкәч, биек кенә бер карама төбенә барып чүмәшкән. Офыкка карап жибәрсә, атка атланган ике кеше якынлашып килә икән. Мылтыклы ди үзләре. Якынлаша төшкәч, ул аларның офицер погоннарын күреп алган. Ир куак төбенә сеңеп киткәндәй булган. Беттем, дигән ул. Шунда үләргә язган икән тәки.

– Табак есть?

Ир сискәнеп киткән. Башыннан менә-менә сикереп төшәрләр дә кыйный башларлар, дигән уй йөгереп үткән. Үзе тиз-тиз куен кесәсен капшып башлаган.

– Есть, – дигән ул. Эчтән генә уйлаган: «Жаным кебек саклап йөрткән тәмәкем бар минем. Тик ул да жәл түгел. Үземә генә тимәгез!» Ә тегеләр ат өстеннән төшәргә уйламаганнар да. Ир фикерләгән: «Бу юлысы кыйный башласалар, үтерегез мине, исән калдырмагыз, диярмен». Үзе тиз-тиз тегеләргә тәмәкесен сузган. Кәгазен дә чыгарган. Тегеләрнең авызы erylган.

– Бар син, егет, – дигәннәр тегеләр, – ашык, тиз югал күздән! Без сине күрмәдек, син – безне... Аңладыңмы?

– Аңладым... – дигән ул, сөенчтән башын кагып.

Өзрәк атлап киткәч тә атарлар дип уйлаган Корбангали. Йөрәге кыйтганың теге ягына ишетелерлек итеп типкән. Аягындагы агач башмагы бармакларын кыскан. Үлекләр жыйганда аларга махсус шундый башмак кидергәннәр. Ир алга йөгөргән. Шактый киткәч кенә артына борылып караган:

– Ашык! – дигәннәре янә колагына бәрелгән. Ерак-ерактан суык жил аңа шушы авазларны түкми-чәчми китереп тапшырган.

Шунда Корбангали ант иткән: «Илемә исән-сау кайтып житсәм, өемә ни йомыш белән керсәләр дә, борып чыгармас идем», – дигән. Һәм әйткән вәгдәсендә торган ул. Гомере буена бер генә кат та бу мәсьәләдә күңеленә кер төшерми. Әниләренә дә шул сүзне кабатлый: «Әгәр дә мин юкта сорап килүче булса, берәүнең дә гозерен кире какмассың, ишетсен колагың...» – ди.

Жиһангөл хәтерли әле: алар авылына мәктәп салырга урыс гаиләсе килде. Атаның ярдәмчеләре – ике уулары, әниләрен дә ни сәбәпләдер үзләре белән алганнар иде. Корбангали агай аларга түр якны бирде. Шунда төзүче гаилә ел буге яшәде. Беренче көнне үк әтисе әнисенә болай диде:

– Сыерыңны савып керегәч тә, беренче чынаякны тутырып, Федяга бирәсең, ишетсен колагың... Икенчесен – Валентинага...

Парлы сөтнең, шулай итеп, беренче дүрт чәркәсә фатир төшүчеләргә эләкте. Бәрәңге بازیна төшсә, беренче тулы чиләк Фёдорлар өчен чыкты. Әниләре беркайчан каршы төшмәде, кушканны һич карусыз үти барды. Ирен исән күрү шатлыгыңнандыр, мөгаен. Ә Федя ап-аек көенчә һаман:

– Как вас отблагодарить? – дия-дия елый иде. Аларга ихтирамын ул башкача да сиздерергә тели: эш беткәч, капчыкка тутырып, йомычка ала кайта иде. Бөтен баз өсләре гәрәбәдәй йомычка белән тулды. «Мунчада су жылытырга булса да яرار», дип, аны үсендереп тә жибәрде әнисе.

Шушы гаилә аларга ун баш суган алып килде. Жиһангөлгә шуны бакчага казып утыртырга куштылар. Утыртты кыз. «Нигә чыкмый икән?» дип, шактый аптырап йөрдә. Беркөнне Валентинаны бакчага алып чыкты. Тегесе күрүгә көлә башлады: кире ягы белән утырткан икән бит Жиһангөл. Суганны дөресләп утыртуга үсеп тә китте. Кыягы белән рәхәтләнделәр ичмасам. Көзен орлыгын да жыеп алдылар.

Урыслар киткәч, авыл көтүен көтәргә ике малай, бер кызларын ияртеп, чувашлар килде. Әлбәттә, Корбангали агайга фатир төште алары да.

– Сүз әйтәсе булма, – диде ул хатынына. – Сүзне аны бөтен кеше әйтә ала. Бөтен кешенең авызында сүз бар. Ул бит сатып ала торган әйбер түгел...

Әйтәме соң инде әнисе?! Иренең бар гозерен үтәргә эзер булып, баш кагып торуын гына белде ул.

Жәй эссе килде. Көтүче хатыны Жиһангөлгә бик сәер тоелды: ул баш түбәсен ялтыратып кырып алган иде.

– Чәчсез матур түгел икән, үстерегез сез аны, – диде кыз аңа, жәен туры китереп. Чуваш хатыны һич аптырап тормады:

– Нигә ул? Болай да эссе бит әле, – дип жавап бирде.

– Катык күп бездә, катык белән юарсыз, – дип карады кыз.

– Катыкны ашарбыз без, чәчкә эрәм итмәбез, – дип куйды хатын.

Алар киткәч, керәшен авылыннан килгән укытучы кыз тора башлады. Ульяна исемле. Ульяна белән Жиһангөл бер сәкедә йокладылар. Табында бары бергә, югы уртақ иде. Жиһангөл аны үз апасыдай яратты. Укытучыдан укырга-язарга өйрәнде. Ул дәрес эзерләгәндә, каләмен тотып, кыз да өстәл янына килеп утырды.

– «А» хәрефен яратсаң, калганнарын яратырсың, – диде укытучы. Үзенең дәрес планнары яза торган дәфтәренең артын ачып куйды да кызга хәреф язучы серләрен өйрәттә. Ул дәфтәр артына «Б» хәрефе дә сыйды. Ул гап-гади итеп аңлата һәм кызны аның бу осталыгы сокландыра иде. «Менә шулай, тормыш юлы ул мәктәптән башлана», – дип елмаеп куйганда, ике бит уртасында да күз төшәрлек чокырлар хасил була иде. Шуңа елмаюы Жиһангөлне аеруча тырыш булырга өйрәттә кебек. Ул тиз арада жөмлөләр яза башлады. Дәфтәре тиз тулды. Аннан аңа әгисе кайлардандыр дәфтәр юллап алып кайтты.

Урамга чыксаң, укытучы кызга көзгә коелган яфраклар арасынан юлчы яфракларны табып алырга куша. Жиһангөл бермәлгә аптырап кала:

– Бөтенесе дә бертөсле бит, – ди, сукмакка текәлеп карый-карий.

– Юк, – ди Ульяна апасы, – юлчыга аңа юл тузаны күбрәк ябышучан.

Шунда ук табып бирә кыз тузанлы яфракларны.

Укытучының күпне белүе кызны тәмам һушсыз итә. Алар «С» хәрефен язарга өйрәнеп утырганда булды кебек, идән астында тычкан кетер-кетер нидер

кимерде. Бераздан ул аларның аяк астына ук чыгып басты. Кыз кычкырып жибәрде.

– Курыкма, тычкан тими ул, – дип юатты укытучы.

– Курыкмыйм, жирәнәм, пычрак бит ул, – диде кыз.

– Тычканнар пычрак булмый. – Ульяна апасы моны ышанычлы итеп әйтте.

– Алар бик чиста жәнлекләр. Үзләренең тиреләрен юып-ялап кына торалар. Хәтта койрыкларын да чип-чиста тоталар. Ярты гомерләре юынып үтә, ди. Мәче юкка гына шулай тычканнарга мәкиббән дип уйлыйсыңмы әллә син, сөңлем?

Кыз авызын ачып калды. Шул мәлдән соң ул тычканнарда да табигать баласы итебрәк карый башлады. Ә табигатьнең үз балаларына кайда да тормыш бар икән... Тормыш һәр жан иясә өчен шул ук: үтермәсәләр кайда да яшәп була икән.

Ә бит әтисе сугыштан әйләнеп кайткан балаларга да жиңел түгел иде: гаилә кителеп, ирләр, абый-әтиләр өлөп калган һәркем алардан көнләште. Әйтерсең, абыйларын, әтиләрен Жиһангөл сугышка төяп жибәргән. Әйтерсең, алар Жиһангөл аркасында яу кырында өлөп калганнар... Әйтерсең, яшь хатыннарынның толлыгына, барча балаларның ятимлегенә Жиһангөл гаепле. Әтиле тормышка кызыгып яшәүчеләр көннән-көн күбәйде. Ә бит берәү дә чоры шундый димәде: әтисезләргә үзенчә авыр булса, әтиеләр дә үз хәлләрен үзләре генә белә иде.

Һәм монда да кышлакка авылдагы кебек үк атнага бер тапкыр телсез кино килә, аны монда да елый-елый карыйлар икән... Әнә шундый күз яшьле киноларда күрештерер өчен ул урамның теге башындагы Вәсил абыйсыннан укытучы Ульянага күпме хат ташыды. Кызның кибеткә чыкканын сагалап кына тора иде бит егет... Ни алсын инде: йә шырпы, йә тоз сатып ала. Сарайдагы кисмәк тоз белән тулды тәмам. Аннан егетне армиягә алдылар. Таза бәдәнле, сәлектәй егет Дингез флотына эләккән. Өч ел армия хезмәте Ульянасы өчен бер сынау булгандыр. Кызның яше дә бара, ул Вәсилдән олырак та иде. Ә туйларына кайта алмады менә Жиһангөл...

Жиһангөл төшенең дәвамын күрәсе килеп, күзләрен ачмыйча шактый ятты. Күнеленнән һәр күренешне барларга тырышты. Ап-ак ашъяулык, имеш. Аңа сизелер-сизелмәс шакмаклар төшкән. Ике жиренә кап-кара тап тигән. Жиһангөл кайчы алып шуларны кисәргә жыенганда, кинәт әнисе килеп, кулыннан тотты:

– Кисмә! – дип бер генә жөмлә әйтте дә кинәт юк та булды.

– И мәрхүмкәем, – дип тирән уйга чумды Жиһангөл, Әсмабикә карчыкны сагынып. – Кояш баегач, уң почмак ягыннан кергән кояшның кайчан, кайда тукталганын да белә иде бит. Өемне яратам икән мин, кызым, ди иде. «Өемә газ кертеп караган идем, тәрәзә чөлтәренә туры килде бит әле ул. Глухой стенага куярга кирәктер аны», ди...

– И-и әни, бу хакта кайткач кына уйласаң өлгермәс идеме икән? – дип көлдә Жиһангөл.

– Кайткач, баш эшләп өлгермәскә мөмкин, хәзер үк аякны киенеп куйсаң, яхшырактыр, кызым. Яшәп торганда, тормышны ташлап булмый бит инде.

Әсмабикәнең кызы төшенә керүе тикмәгә булмаган: кичке якта Жиһангөлнең кулына ерак туганнарыннан хат китереп тоттырдылар.

Авыл бер дә алга карап яшәми, дигәннәр. Колонкаларны яптылар. Авылга

бер кое калды. Аны күрше Фәһим чистартты быел да. Зиратларны да ул карап тора. Авыл советына бу хакта әйтеп караганнар. Секретарь: «Миңа кирәкми, үзегезне үзегез кайгыртыгыз», – дигән имеш.

Сөт саткан акчаны да ярты ел ала алган юк, югыйсә бөтен авылга 6-7 сыер бар инде. Чувашлар килеп сөт жыя башлагач, мал тотучы халык иркен сулап куйды: чөнки хакын шунда ук түлөп китәләр. Хәрәмләшмиләр. Тик монысы да озакка бармады: чувашларны «өстөгеләр» килеп куып жибәрде, дигәннәр...

Жиһангөл ничек кенә туган ягына тартылса да, инде төзелеп, көйләнеп беткән авылның яшәп китә алмавына көенә. Авылдашларыма сабырлык бир, Илаһым, гел алай булмас, барыбер дөнья алга бара, авыл да алга таба атлар, үз балаларына тоташкан җепләр генә өзелмәсен, дип тели.

Әсмабикә карчык монда да авылдагыча иртән уянуга догаларын укыды, намазын калдырмавы, дисбесен якын-тирәсендә генә тотты. Аның балаларына, оныкларына, ил-көнгә теләгән изгә теләкләренең санын Аллаһы Тәгалә һәм дә яшел намазлыгы гына беләдер. Үзен өендөгечә хис итсән дип, Жиһангөл тәрәзә төбә саен яран гөлләр утыртты. Аларны татар иленнән китертте. Һәммәсен сыйпап кына торды Әсмабикә карчык. Исләрен иснәп туялмады. Туган жир исе кадерле шул кемгә дә...

Авылдагыча майда йөздереп, кабартма пешерергә яратты Әсмабикә. Тирә-күрше бала-чагасы керсә, икене бергә кулына тоттырды.

– Әйдә, бисмилланны әйт тә баскан килеш кенә ашап жибәр, – диде. Шул мәлдә күнеленә сөөнеч оялады аның. Карашларыннан өйгә жылылык таралды. Авылча яшәүнең бәхет булуына кабат төшенгәндәй, куаныч тулы күзләрен кулъяулыгы белән сөртеп алды.

Бер-берсен мунчага чакырышкан чакларын искә төшергәндә, тагын бер кат ямансулады.

– Әсмабикә әби, сине әбием мунчага чакырды, – дип, күрше-тирә бала-чаганың тавышы һаман ишетелеп торыр иде бит. И-и, ул мунча керүләре! Кем киленен, кем улын сөйли дигәндәй. Киленнәре дә хәйләкәр, күрше Хәлимәбануның бер дә жанын тындырмадылар инде: һаман бала-чага ияртеп жибәрерләр иде. Карчыкларның да артыгын исләре китми: оныкларына тазга су салып бирәләр дә эше бетте кодагый. Сүзнен тәме – мунчада. Кемнәндер сыеры бозаулаган, кемнәндер сарыгы игез бәти китергән... Киленнәр дә күнелне калдырып кына тора кана... Монысын тагын кайда сөйләшсәң?... Малай-кызларның тәннәрен бер кат сабынлап-мунчалалап сыйпап төшергәч тә, чүмеч белән кызган ташка пар бөркеп жибәрәләр. Бала-чаганы ләүкәгә салып, хуш исле каен себеркесен бер-ике жилпеп алалар. Битләре алсуланса – шул житкән. Аннары бер комган су белән коендырып, киеп килгән киёмнәрен култык астына кыстырталар да – әллүр өйгә! Сүз тәмен югалтырга ярыймы, әй! Бала-чага дип... И-и бар иде лә дөньяның кызык чаклары!

Юкәдән буралган мунчага, чәере агып торган нарат өйләргә җитәме соң инде?! Ничекләр аңламый шушыны кызы, ә?

Житмәсә, Жиһангөл кайчакта:

– И-и әни, әбине хәтерлисәңдер, мич янында, сандык өстендә иде инде аның урыны, ә син монда яхшы караватка ятып йоклайсың бит әле, – дип, күнеленә тия. Үзе: «И Ходаем, әнкәйнең газаплануларын карап торырга калдым микәнни», – дип көенә.

Карчык:

– Авыл, кызым, кешене жир өстендә кеше итеп яшәтмәсә дә, кеше итеп

озата белә. Авыл – мәрхәмәтле, туфрагын иренемә тигезеп, туган жиремне бер генә кочаклап елар идем, – дип, һаман ямансулавын сиздерә. – Хәтерлисеңме, яр буендагы таш билгене? Ул бер сәяхнең кабере булган, диләр. Авыл халкы эрвахлар рухына дога кылырга шунда бара иде бит. Бер билгесез затны да онытмады халык...

Әсмабикә берәз гына тын ала да:

– Аннан, әтиң, минем ата-бабам шунда. Яшьлегем дә, гомерем дә шунда үткән... – дип өсти. – Кояшка каршы йортның капка төбөндә ап-ак киндер күлмәк-ыштаннан бабаң утыра торган иде... Килене булсам да, ярата иде ул мине: «Кызым, ашадыңмы? Болар әйтә белмәсләр... Кызым, ял итеп ал», – дип кенә торыр иде, мәрхүм. Оялудан битләрем ут янар иде... Салам ягып, коймак, кабартма пешерә торган идек ул чорларда. Бер елны илле көлтә салам бәйләдем, кыш чыгарга житмәде шушы. И тундык та соң ул язда...

Туңулары үтмәгәнәмә, Әсмабикә карчык жәй чөлләсендә дә мамык шәленә уранып йоклады. Һаман дөнья мәшәкәтләрен матур итеп сөйләде. Шул ачлык-ялангачлыктардан соң да күңел матурлыгын саклап калырга кирәк бит! Соклана да, гажәпләнә дә иде Жһангөл әнисенә.

Туган яктардан хатлар көтеп күзләре тала Әсмабикәнең. «Бездә быел жәй буена бер тамчы таммады, коточкыч корылык», дип язган иде соңгы язуында Гөлсылу ахирәте. Игеннәр дә уңмас, ахрысы, дигән. И, кайгырды да соң карчык. Иртә таңнан торып – «Шөкер», төнлә уянып, «Тәүбә» намазларын укыды. Ходайның биргәнәнә шөкер кылып, бәндәчелек белән кылган гөнаһларны ярлыкавын үтенде.

Шуннан соңгы хатта яңгыр явуын хәбәр иттеләр... Көнә буге куанычта йөзеп йөрдә ул...

– Оныкларың янында, барысы да «әбекәем» дип кенә торалар, тагын ни кирәк инде, әни? – ди Жһангөл аның бердәнбер юанычын исенә төшереп.

Әсмабикәнең йөзенә елмаю куна. Ул белә: бер урыс кешесе күрмәгән авылда, шул авыр чорларны иңнәрендә күтәреп, авырлык белән үстергән балалары әнкәләрен «бабуля» га әверелдерделәр. Әйтерсең, жиде ят... Кемдер «бабуля» дип дәшкән саен, жанында бер мөһим жеп өзөлгәндәй тоела иде.

Шуңа да ул авыз эченнән генә: «Монысы өчен рәхмәт сезгә, балалар», дип пышылдый.

Шул хакта уйлана башлады исә, Жһангөлгә авылы, туган жиге алдында оят булып китә. Жепләргә өзәргә теләүче ул үзе түгелме соң? Кителде бит авылдан. Бөтенләйгә дип кителде... Ә бит калучылар юк түгел. Алар аңа хат язалар. Жепләргә өзмиңә саклап, башкаларны да бәйләп тоталар. Борчуларын, шатлык-куанычларны уртаклашалар.

Әнә бит халыкның ил башлыкларына да ышанычы арта бара икән. Илне күтәрәчәкләр, телне күтәрәчәкләр, дип сөйлиләр. Илбашын бик булдыклы, Мәскәүләр белән дә сөйләшә белә, дип, мактыйлар. Димәк, борчылырга урын булса да, сәбәп юк. Жайланыр... жайланыр, Алла боерса.

Нигәдер Жһангөлнең читтә адашып калуында Сәгыйтьне гаеплисе килеп китте. Ул очрамаса, бәлки, барысы да башкача, бөтенләй башка юнәлеш алыр иде.

Жһангөл кеше сизмәсен тагын дигәндәй, як-ягына каранды. Юк, юк, бәхетсез итмәде лә аны Сәгыйте. Бәхетле булды ул ире янәшәсендә. Әгәр дә язмыш аларның чөчен-чәчкә бәйләмәсә, улсыз, кызсыз яшәр, газаплардан сыгылырлык чагында терәк булырлык иңнәргә кем куяр иде икән? Туңулардан жан калтырап торган мәлдә якты, жылы карашлары белән кем жылытыр иде

икән? Хәер, башка уйларны аның башына да кертәсе килми. Аллаһыга мең шөкер итү кирәк. Сәгыйтен дә бәхетле итте кебек Жиһангөл. Беркайчан да бәхетсез сизмәде ул үзен. Хатынын һәрчак сакчы фәрештәсәдәй күрде.

Аны Сәгыйть белән сәер-сәер вакыйгаларга бай телсез кино таныштырды. Заманаларның алгарышка канатлы аттай алгысыган бер мәлендә кино карау укытучы яшыләр арасында модага әйләнеп киткән бер мәл иде ул.

– Мин Сезнең хакта килгән көнегездә үк ишеттем, – диде кыз артыннан кереп баручы бөдрә чәчле, кара күзле егет.

Жиһангөл борылып карады һәм үз күзләренә үзе ышанмый торды: егетнең борыны гына түгел, күз карашлары да Гомәргә охшаган иде.

– Кайдан ишеттегез? – Кызның тавышы калтыранып китте.

– Фәрештәләр хәбәр итте. Шундый-шундый кыз килде безнең кышлакка, диделәр. Менә күрүгә таныдым тагын: син икәнсең бит ул кыз.

– Мин шул, – диде Жиһангөл аңа елмаеп карап. – Ул туган телен чиксез сагынган иде, шуңа бу кеше аңа якын туганыдай тоелып куйды.

Кинога керешли ике-өч сүз генә алышсалар да, егет аңарда әллә нинди жылы хисләр уятты.

Кыз мәктәпкә барышлы да, кайтышлы да шушы егет очрамасы дип көттө. Егет очрамады. Шулай айлар үттө.

Фатир хужаларыннан сорашып кына ул аның шушы урамда, аргы баштарак яшәвен белде. Сәгыйть исемле икән.

Ә бер көнне Жиһангөл фатир хужасы кызы белән янә кинога китте. Гадәттәгечә, мәхәббәт турында иде ул. Тавышсыз булса да, хәрәкәтләрдән һәммәсә дә аңлашылып торды. Кавыша алмаган ярларны кызганып йөрәге берьюлы әллә ничәгә ярылды. Шул хакта сөйләшә-сөйләшә өйгә якынлашып килгәндә, Жиһангөлне бу бистәгә китереп куйган Бәкер куып тотты. Ул ара-тирә сораулар бирештереп, кызлар янәшәсеннән атлады. Жиһангөлнең бу бистәгә ничегрәк ияләшүе белән кызыксынды. Аннан кайтып житкәндәрәк хужа кызына кереп китәргә ымлап, Жиһангөлне алып калды.

Шул мәлдә нигәдер кызның күз алдында Сәгыйтьнең сөлектәй сыны уйнаклап алды. Үзе дә сизмәстән:

– Минем бит монда сөйгәнем бар, – дип куйды.

– Алдашсыз, матурым, әле егет табарлык ара үтмәде... – Ул бу жөмләне бик ышанып әйтте.

– Шулай килеп чыкты... Бер күрүдә гашыйк булдым, – дип алдашты кыз. Хәер, алдашмады да кебек. Ул аны күрде. Ошатты лабаса. Болай гына да түгел: кыз аны көтә иде...

– Бәлки, уйлап карарсыз, мин дә сезгә гашыйкмын бит, күзләремә тутырып карагыз әле бер генә, – дип, егет кызның ике жилкә башыннан эләктереп, үзенә борырга тырышты. Аның бу гамәле Жиһангөлнең ачуын кабартты.

– Сөз мине аңларга тырышыгыз, – дип кабатлады кыз.

– Кайда соң ул менә хәзер? Нигә сезне озатмый ул алайса?

– Вакытлыча китте. Тиздән кайтачак...

– Алайса, әлегә хуш иттек... Соңрак, бәлки, уйлап та карарсың...

«Алдаштым түгелме?» дип уйлап куйды ул, егетнең шап-шоп атлап киткәнөн ишетеп. «Алдашмадың», дип жаваплады йөрәге нигәдер. Аның йөрәге жанга газиз, туганлык җепләре бәйләгән затны эзли иде.

Әнисе дә, әнә, хат саен яза: «Балам, чит-ятлар арасында, чит өммәтләргә кушылып адашып кала күрмә, үзөбезнең кешеләр дә очрамый калмас әле», – ди. Үзбәк яки башка милләт егетләре белән аралашырга туры килгән саен кыз шушы хатны искә төшерә. Андагы жөмлөләр аңы, зиһене, хәтта күңеле белән идарә итә башлый. Сәгыйтьнең нәкъ менә үзөбезнең кеше булуы турындагы уй кызның жанын жылытып жибәрде. Ә ярату... соңыннан килергә дә мөмкин, диләр бит. Аннан, әнисенің иң курыкканы – Жһангөлнең кемне дә булса Аллаһыны яратудан да артыграк яратуы иде. Ул моны кызга һаман төшендерә килде. «Мәхәббәткә лаек зат Илаһ кына. Шуны онытасың икән, бәла киләсен белеп тор. Раббыбыз аша гына мәхәббәткә юл салына, балам», – диде. Бу сүзләр кыз күңеленә сабырлык өсти, берәз дуамалрак холкын басып тора иде. Шуңа Сәгыйтьне ул сабырлык саклап көтте.

Сәгыйть эш белән башка шәһәргә киткән булган икән. Ул тагын Жһангөлне эзләп тапты. Эшенә килеп, кинога чакырды. Киноларның шактыен карады Жһангөл. Мәхәббәтен югалткан кыз белән егет өчен күпме яшь түктә икән ул?!

Кинодан бергә кайту рәхәтлеген тату кызны тәмам иләсләндерә. Кемнәндер кадерлесе булу нинди зур бәхет, дип уйлый. Дөрөс, егет тә очрашкач, каушап кала, маңгаена салкын тир бөрөп чыга, тик халәтен Жһангөлгә сиздерәсе килми. Күп вакыт сүзсез генә атлыйлар.

– Телеңне йоттың мәллә, Сәгыйть? – дип сорап куйды кыз, кетер-кетер көлеп.

– Йә, ярар инде, көлмә әле, – дип каш астыннан карады егет. Бу сүзләргә шулкадәр ихластан әйтте ки, Жһангөлнең үзенә дә кыен булып китте.

Их, белсә иде Жһангөл: әнә бит йөрәгә ничекләр еш-еш тибә. Күңеле алгысый, аның янәшәсендә буласы килә. Сизеп-күреп тора: кызның күзләре дә күктәгә йолдызлардай жемелдәп яна. Йөрәккә очкын төшкәннән бу. Мондый очкын тикмәгә кабынмый.

Борынны төннең куәтле хуш исләре кытыклы. Роза, гөлжимеш исә бәрелеп-бәрелеп куя. Каяндыр, таулар ягыннан искән жил шәфталу исән китерә. Колак яныннан чебен-черки, бал кортлары безелдәгәнә ишетелә. Ай тагын да көләчрәк елмая, табигать бөтен барлыгын биреп, яшь парны сыендырган төнне рухландыра.

Жһангөл ак жирлектә мөк чәчкәләргә төшкән күлмәк кигән, аягында да ап-ак чүәкләр, кулына кечкенә ак киндер сумка тоткан. Гадәттә, укытучылар кечкенә сумка тотып йөрми. Сәгыйть монысын да белә икән.

– Мәктәп сумкаңа ничә дәфтәр сыя? – дип ихластан көлә-көлә сорый ул.

– Күп. Кем санаган инде аны. Тикшерәсе дәфтәрләрнең барысын да сыйдыра ул, – дип елмая Жһангөл.

Бу очрашу, бу кич әллә ничек, икесе өчен дә үзгәчә тоелды. Иң мөһиме: алар шушы серле кичтә, ай яктысында бер-берсен тоташтыручы серле жепләргә тоемлагандай булдылар. «Бәлки, бу егет минем язмышымдыр», дип уйлап куйды кыз шунда. «Бәлки, тәкъдир мине монда Сәгыйть белән очраштырыр өчен китергәндер. Ә Гомәргә язмыш сүзен шуңа әйтә алмаганмындыр...»

(Ахыры киләсе санда).

Наил
Касыйм

МИН АРБАНЫҢ КҮПТӨРЛЕСЕН ТАРТТЫМ...

Кырлайга кайту

– Асрамага бала бирәм! – диеп,
Кычкыруга йөрәк түзәрме?!
Язмыш үзе килеп ишеттерде
Сәгъди йөрәгенә бу зарны.

Очраклы язмыш күңел жебен
Сузганмы әллә Казан артына?
«Улым!» – диеп, аны Сәгъди абзый
Алып кайтты арык атында.

«Улым!» – диеп, саф чишмәләр дәште.
«Улым!» – диеп, картлар сөйделәр...
...Кырлаеннан киткәч, ул аларны
Сихри әкият итеп бер сөйләр!

Илһам биргән бу жир хәтерлидер
Шат авазын үги малайның.
«Ашың суына, улым, кайт әйдә!» – дип,
Борчылуын Сәгъди агайның.

Яшыләнгәндер күзе киткән чакта:
«Онытма!» – дип, Зөһрә апайның...
Төшенә дә кереп чыкмагандыр
Кайтачагы бөек Тукайның!

Тар булмаган күңел, газап чигеп,
Жирсезлектән инрәп торса да,
Саклап калган халкым Тукайларын –
Асрамага алып булса да!

Наил КАСЫЙМ (1955) – шагыйрь; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе. Гади Такташ исемендәге әдәби премия лауреаты. «Күңелем каршыңда тезләнде», «Күңелем Кояшы», «Су буенда учак яна» исемле китаплар авторы. Казанда яши.

Ятимлеге аның – язмыштандыр,
Бөеклеге ләкин – халыктан!
Тукай үзе – халкын үксезлектән
Йолып алыр өчен калыккан!

...Тукай кәргән урманнарда керәм,
Йөрмә Тукай йөргән кырларда...
Үги түгел, сөйгән улы булып
Мәңгә калды Тукай Кырлайда!

Үзем түлим...

Утлар яна – уйлар сыман,
Такси көтеп басып торам...
Барыр жирем юк та сыман,
Бер максатсыз юлга чыгам.

Таксист, таксист, ник дәшмисең?
Юл бәһасен белмәк теләм...
Һәр адымга бу тормышта
Мин бит үзем, үзем түлим...

Бәһаләрнең үскән чагы,
Син әйтмәсәң, каян белим?!

Шатлыгыма һәм кайгыма
Мин һәрвакыт үзем түлим...

Ялгышыма, уңышыма,
Бәхетемә үзем түлим.
Һәр кешегә бу тормышта
Түләнмәгән бәхет теләм!

Таксист, таксист, юк, эндәшмә –
Сүзләр миңа кирәк түгел!
Машинаңны тизләт, әйдә,
Үз-үземнән качам бүген...

Күңел кошы

(жыр)

Очты дөнья читлегеннән
Тукайның күңел кошы...
Галәмгә сыймас моңлы ул,
Үзәк өзгеч сагышы...
Яңгырый аваз үткәннән,
Безгә атылган уттай.
Ул яна мәңгелек уттай:
Туган тел, Ватан, Тукай!

Туган телне байрак итеп
Күтәрде ул жиһанга.
Бөек Тукайның һәр сүзе
Бүгенгедәй өр-яңа!

Яңгырый аваз үткәннән,
Безгә атылган уттай.
Ул яна мәңгелек уттай:
Туган тел, Ватан, Тукай!

Рухы кысылган Ватанда
Ничек яшәсен кеше?!
Очты дөнья читлегеннән
Тукайның күңел кошы.
Яңгырый аваз үткәннән,
Безгә атылган уттай.
Ул яна мәңгелек уттай:
Туган тел, Ватан, Тукай!

Алинә

*2018 елда Япониядә тимераякта
фигуралы шуу буенча дөнья чемпионы
булган Алинә Заһитовага багышлыйм.*

Алинә дип, ярып тибә йөрәк,
Уйландыра бүген япон бозы.
Жир шарының күчәренә басып
Өнә ничек бии татар кызы!

Ул жир шарын әйләндерә сыман,
Жиһан кинәт сүзсез тынып калган.
Татар рухы исән, әнә, кара,
Үлгән дигән сүзләр чеп-чи ялган.

Күктән төшкән бер фәрештәмәни?
Канатланып бии аккош... сылу!
Бер елмайса, жиһан бозы эри
Һәм исертә оялчанлык булу!

Эверест та ишелеп төшәр сыман,
Алкышлардан шаулы боз арена.
Бозда чәчәк, шатлык, күз яшьләре.
Синең жиңу килде, күр, Алиһә!

Планетада син беренче бүген,
Йөрәк ярып тибә кысып тынны.
Ил әләмен син күтәрдең зурлап,
Сине данлап яңгырый илең гимны!

Онытырга телим...

Онытырга телим сине күптән...
«Оныт!» – диеп онытып буламы?!
Үткәннәрдән бәхет даулы-даулы,
Аңны күмә хисләр бураны.

Уй белән Хис миндә якалаша,
Кая куйыйм икән бу җанны?
«Газаплансын!» – диеп, Ходай миндә
Яратканмы ике «хужаны»?!

Синең өчен көн-төн көрәш бара,
Акыл белән Йөрәк көрәшә.
Бу көрәштә кем җиңсә дә... беләм:
Син булмассың инде янәшә.

Тормыш арбасы

Аны күреп, тотып карап булмый,
Авырлыгын гына тоясың.
Аны ташлап калдырып та булмый,
Серле арба – тормыш арбасы!

Кайберәүләр, күпме гомер яшәп,
Ник бер арба тартып карасын?!
Мин арбаның күптөрлесен тарттым,
Иң авыры – тормыш арбасы!

Әти иртә китте, әни калды,
Кулга тотып, биш яшь баласын.
Олы малай... мин тәртәгә кердем:
«Ярдәм булсын, әни армасын!...»

Майланмаган күчәр, арба авыр,
 Үргә менү безгә кая ул?!
 Әни, эни... син елмаеп түздең,
 Жиңел булмады шул барыр юл...

Олы юлга, әнкәй, чыгардың да
 Биш балаңны озаттың кул болгап.
 Бишебезгә тормыш биш арбаны
 Бик тиз тапты олы юл буйлап!
 Дус-ишләрне утырттым мин түргә,
 Төяп жырлар, шатлык-уңышлар.
 Кайгылар да очрадылар юлда,
 Аларны да алдым... язмышлар!

Минем юл да, әнкәй, чокыр-чакыр,
 Урап узды тигез юлларны...
 Үргә менү матур хыял иде,
 Арттан этүче шул булмады.

Еллар төяп авырайды арбам,
 Белмим инде, күпме тартырмын?!..
 ...Әгәр беркөн мин арбасыз калсам, —
 Балачакка, гүя, кайтырмын!..

Ары чаба, бире чаба кеше,
 Көн-төн эшләсә дә, бетми эше.
 Дөнья куа, жиңел картлык көтә,
 Беркөн баермын дип, өмет итә.
 Бәхет, шатлык көтә һәрбер иртә,
 Көтә-көтә шулай гомер үтә...
 Көтмәгәндә, картлык килеп житә:
 Тәне сызлый, тыны, хәле бетә...
 Қилер беркөн, авыру узар, диеп,
 Йөрермен, дип, яшьләр кебек биеп,
 Киләчәктән һәрчак қояш көтә.
 ...Өмет итә-итә кеше китә!..

Чиксезлек чиге

*Чиксезлекнең бармы чиге?
 Бу сорауда — галәм биге...*

Қүзәтәмен, күккә карап,
 Йолдызларның сүнгән юлын.
 Кемнәр миңа әйтә ала
 Бу галәмнең туган елын?!

Кемнәр белә галәм серен,
 Чиксезлекнең чиге бармы?!..
 Уйлар сыймый чынбарлыкка,
 Әллә бу жир жанга тармы?

Чикләүләр күп бу тормышта,
Ярсый күңел, ничек түзим?!
Чиксезлектән чикләр түгел,
Мин яшәүгә мәгънә эзли...

Чиксезлектә омтылганда
Мәңге яшәр туган телем.
Күз алдында, оялмыйча,
Кискәлиләр телем-телем.

Туган телдә дәрес өчен
Сәгать санар көннәр житте.

«Үз телеңдә имтихан да
Тиеш түгел... Бозма чикне!»

Оча уйлар аткан уктай,
Бәрелерме соңгы чиккә?!
Әллә инде, хәлдән таеп,
Убылырмы төпсезлектә?

...Төнге галәм эри танда,
Соңгы йолдыз килә батып...
Чикләнгән шул һәрбер гомер,
Чиксезлектен чиге Вакыт!

Алсу шәфәкъ нуры булып
Бер көн килер... туктар каным.
Вакыт чиген ватам, диеп,
Тыпырчына газиз жаным...

...Узар еллар,
Вакыт чиген
Бәреп чыгар газиз телем!..
Очар сүзләр, йолдыз булып,
Бизәп торыр галәм түрен.
Чиксезлектен чиге югын
Исбат итәр туган телем!

Тәлгат
Галиуллин

АНА КОРТ

ПОВЕСТЬ

1

Гомерендә күрмәгән Регина исемле бер кыз якын кешеңә әйләнер һәм күңел түреңә үтеп керер, аның хәсрәте өчен кара бөдрә чәчләреңне агартып, янып-көеп йөрерсең, дисәләр, Нәфисә ышанмас иде. Күптән түгел юнәткән биек үкчәле коңгырт туфлиләрәндә өч йөз алтмыш градуска зырлап әйләнеп, аягының тулы балтырларын ялтыратып, моны юраган адәмгә сәлам дә бирмичә, ашханәсенә кереп китәр иде. Күрәсең, өлкән пешекче булгач, артыгын һаваланып жибәргәндер. Язган ризык теш сындырып керер дип, юкка гына әйтмәгән икән борынгылар. Ул кыз белән танышулары көтмәгәндәрәк килеп чыкты.

Гадәти эш көнендә ул берәз хәл алырга, саф һава суларга дип, иңендәге ак сөлге белән битен сөртә-сөртә болдырга чыкты. Көн сүрелеп килә икән. Кояшның алтын нурлары белән жиһанны коендырудан «туеп», сезнең күңелне күрә-күрә арыдым дигәндәй, офыкка төшөп барган мәле иде.

Баскычтан бер адым аска атлауга, аның күзенә таушалган кара итәк, яшел кофта кигән кара чәчле, ак түгәрәк битле кыз чалынды. Кулындагы гадәти пакетында гына нәрсәдер бар шикелле. Нәфисәнең үткән күзә кызың аягындагы чүпрәк туфлиләрне дә шәйләп алды. Чама белән унсигез-унтугыз яшыләрдәге чакырылмаган кунакны өлкән пешекче инде өченче көн күрә. Нишләп йөри ул бу тирәдә? Кемнәдер көтәмә, эзлиме? Әти-әнисен югалтканмы, әллә «тегеннән» чыкканмы, качканмы? Олы бер кибет артына урнашкан ашханәләренең ишек башына «Социальная столовая» дип язып куелган, ягъни ул хезмәт хакы бик түбән булганнарны, берише пенсионерларны, гарип-горабәләрне хөкүмәт исәбенә ашатучы ашханә. Бәлки, теге кызың шулар арасынан кемнәдер эзли дияр идең, ул гелән кичке якта, кешеләр инде ашап, таралышып беткән вакытта пәйда була. Ризык калса, сыкранып, хәлсезләнеп килгән хәерче сәрхушларне талонсыз да ашаткалылар. Бу андыйларга да охшамаган.

Тәлгат ГАЛИУЛЛИН (1938) — язучы, тәнкыйтьче; филология фәннәре докторы. Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстанның һәм Россиянең атказанган фән эшлеклесе. «Замана балалары», «Дәгъва», «Мәһдиев йолдызлыгы» һ.б. китاپлар авторы. Казанда яши.

Өстендәге жәйге киёмнәрен яңа чагында башка кеше кигәнлегә (бәлки, ишле гаиләдәндер) сизелеп торса да, яшь тәннең тыгызлыгы, биленең эчкә тартылып торуы, аякларының төзлегә игътибарны жәлеп итеп, күзләрне матурлыкка күчерә.

Нәфисә ак сөлгесен беләгенә салып, баскычтан акрын гына төшә-төшә:

– Сеңлем, син кемнәдер эзлисең бугай, бәлки, мин ярдәм итәрмен? – дип сорап куйды.

Яны беләнрәк торган кыз сискәнәп киткәндәй булды, тавыш килгән якка борылып, эндәшүченең үзеннән шактый олы, уртача буйлы, тулы гәүдәле, башына кыеклатып, чәчәкле яулык бәйләгән ханым икәнлеген күрде.

– Әйе шул, бер кешене эзим.

– Кем соң ул? Мин биредә күптәннән эшлим, бәлки, син көткән кешене дә белә торганмыңдыр?

Калтыранып алуыннан бигрәк, күзләренең куркытылган поши баласыныкыдай түгәрәкләнәп, атылып чыгарга эзер булуыннан Нәфисә кызның чит-ят кешегә ачыласы килмәгәнән тойды. Сөйләшәргә теләмәсә дә, нәрсәдер тотты үзен. Криминалга охшамаган, бәлки, берәрсе өйләнергә вәгъдә биреп, кыз баланы алдап качкандыр да, шуны эзләп йөри торгандыр. Тукта, апа, син алдан белеш, утыз яшенә житәр-житмәс борын үз башың нәрсә генә күрмәде.

– Син миннән курыкма, начарлык эшләргә жыенмыйм. Минем исемем – Нәфисә, фамилиям – Зарипова. Менә шул ашханәдә өлкән повар булып эшлим.

Ихластан әйтелгән сүзләр кызның күңелен йомшартып жибәрде. Хәтта күзләреннән эре, нарасый яшьләре тамды. Кыз сулкылдап елап жибәрде.

– Мин Регина исемле кыз булам, – диде ул, берәз тынычлангач, кул арты белән яшьләрен сыпырып төшереп.

– Кемне эзлисез?

– Миңа Мөнирә апа кирәк иде.

– Кем соң ул?

– Соң, Мөнирә апа инде. Аны күп кеше белә, диде.

– Кайда эшли?

– Белмим.

– Кайда тора?

– Әйтмәде.

– Мәктәптә укыганда, Чеховның мәгълүм хикәясә белән танышкансыңдыр. Малай ярдәм сорап хат яза да, «Авылга, бабайга» дигән адрес белән жибәрә. Синең дә шулайрак килеп чыга түгелме?

Кыз каршы килеп, бер сүз әйтә алмады.

– Нишләп аны безнең ашханә яныннан эзлисең? Мин сине бу тирәдә өченче көн күрәм инде. Үзең тәртипле кызга охшап торасың. Менә боларның кунакка чакыруына да сикереп төшмәдең, дуфкумга йөгереп китмәдең, – диде ул, әллә нинди исләр, тавышлар килгән якка жылкәсә аша кулы белән генә төртеп күрсәтеп.

– Мөнирә апа дигәнәм – минем яңа танышым. Ул миңа «өч көн рәттән фәлән-фәлән сәгәтләрдә шул ашханә янында көт, мин анда еш булам», – дигән иде.

– Аңа йомышың төшеп, берәр кыйммәтле әйберенә бирмәгәнсеңдер бит?

– Юк.

– Акча да бирмәдеңме?

– Юк.

Кызның чит-ят апага серен ачасы килмәвен аңлаган Нәфисә бу кыз белән юкка вакыт уздыруына гарьләнеп:

– Бу тирәдә буталып йөрмә, Мөнирә апаннны күргәнем юк шул! – дип, баскычтан күтәрелә башлауга, аны жан әрнүе белән өзәлөп чыккан тавыш туктатты.

– Мөнирә апа бер мәсьәләдә ярдәм итәргә алынган иде.

Бераздан соң, тагын бер жөмлө өстәп куйды:

– Улым белән таныштырырмын, дигән иде.

Үзен Регина дип атаган кызның соңгы жөмлөсә Нәфисәне тәмам ярсыйтты. Бугазына килеп терәлгән ачуыннан тотлыга-тотлыга:

– Мужикка ихтыяжың булса, түбәсенә «Шашлычная» дип язылган ишекне ачып керергә инде сиңа, – дип, артыннан куа килүчедән качкан шикелле тиз-тиз атлап, өскә күтәрелә башлады. Шунда көтөлмәгәнрәк хәл булып алды. Уң аягын сулы янына күтәреп куя алмады. Әлегә кыз, баскычка аркылы сузылып ятып, аның аягын кочаклап алды да жибәрми, үзе туктаусыз: «Апакаем, Аллах хақына ярдәм итегез, мин юньсезне ташламагыз, дөньясында таяныр бер кешем дә юк минем», – дип елый-елый сөйләнә.

Мәжүси инстинкт белән Нәфисә аягын тартып күтәргән иде, үрмәкүч кебек ябышкан кызны да бер баскычка сөйрәп менгезде. Үзен Регина дип таныштырган кызның таш баскычка ышкылып, бәрелеп бер тезеннән кан саркып чыкканын күргәч кенә, Нәфисә туктап калды.

Урамга тын тартырга, һава суларга чыккан жиреннән шул узгынчы кыз белән аралашып, вакыт уздырганы өчен үзен шөлтәлөсә дә, ишек тоткасына кулын салган Нәфисә, артына борылгач, баскычта шыңшып яткан кызны йөрәк әрнүе белән жәллөп куйды. Фажиға, куркытылган кош шикелле, аяк астыннан «пырхылдап» килеп чыга, ди торган иде аның әнисе. Баскычта сузылып яткан кыз, әнәсә чүпкә уралып, бер көйне кабатлап торган пластинка кебек, «зинһар мине ташламагыз, ярдәм итегез» дип, бер үк сүзне тәкратлавын белде.

– Житәр. Торып бас та, хәсрәтөңне сөйлөп бир! Теләмисең икән, бигайбә, хуш.

– Апа, мине гафу итегез. Мин детдом баласы, матур итеп сөйлөшә дә белмим.

– Алдашырга шунда өйрәттеләрме?

– Безне психолог: «Чит кешегә ачылып китмәгез, серегезне сөйләмәгез», – дип тәрбияләде.

Болдырның өскә баскычыннан аска күз салса, анда кинәт суырылып төшкән, кечерәеп калган, мескен бер сабий бала басып тора иде. Нәкъ аның ун яшьлек малае Рафик хәтле генә калган.

Өйтерсең лә, ниндидер бөек көч «син ана кеше, миһербанлы бул» дип, без белән кадап алды. Кызны эрлөргә ачылган авыздан башка жөмлө чыкты.

– Ашыйсың киләме?

– Өйтергә дә оялам.

– Аякка ябышканда, бер дә әдәп саклап тормадың?

– Инде өченче көн жылы ризык күргәнем юк. Чүп чиләкләрендә актарынып, шунда тапкан калдык-постык белән тукланам. Менә кемдер ташлаган, каткан ярты күмәчне күтәреп йөрөм, кичкә суга манып ашарга дип, жирдә аунап яткан пакетына ымлап күрсәтте.

– Өйдә, минем арттан бар. Шыпырт кына мен!

Кичкә якта ашханәдә кеше күп була. Шуңа да Нәфисә «кунагын» кеше күзеннән читтәрәк торган почмактагы өстәл артына утыртып, әүвәл тезендәгә

канын сөртөргө кәгазь салфетка алып бирде һәм үзе токмачлы аш, изелгән бәрәңге белән кәтлит алып килде.

– Әүвәл аша. Ватрушка белән чәйне энә аннан үзәң барып алырсың! Соңыннан, кирәк тапсаң, үзәң хәл-әхвәлең турында сөйләрсен. Тагын ык-мык килеп утырсаң, бу тирәдә эзән булмасын. Жән күрдә, пәри алды, диләрме әле?

Ят мохиттә, чит кешеләр янында ризыкка ташланудан оялып, тәмләп ашый алмас дип, Нәфисә читкәрәк утырды. Кызның, тартып алудан курыккан маэмай кебек ашыга-ашыга, чәйнәп тә тормыйча, тыгыла-тыгыла савытларны бик тиз бушагуыннан аның «өч көн инде ач йөрмө», диюенә ышанды. Кыз балалар йортында өйрәтелгән гадәт буенча тәлинкаләрне сөрткән ипи кисәген авызына озатканнан соң, кул аркасы белән иреннәрен «юып» алгач, ашатучы ягына борылып, рәхмәтен әйтә белде.

Тамагы тук кешенең «күк капусы» да, теле дә ачыла дип, Нәфисә кыз янына күчеп утырды да, зураеп киткәндәй тоелган зәңгәрсү-соры күзләренә туры карады:

– Хәзер инде дәрәсән сөйлә, син кем, нинди сәмум жылләрә ташлады сине бу тарафларга?

Кыз әллә йөгәрәп чыгып китәргә әзерләнәләрме, әллә таяну ноктасы эзләпме, урындык башында эленеп торган ярты күмәчле пакетын итәгенә куйгач кына, телгә килде.

– Мин детдом баласы дигән идем.

– Хуш, сине кызгандым, ди. Детдомнардан качкан, гафу ит, шпаналар буа буарлык. Син Гайсә пәйгамбәр шикелле, жылдан яралмагансыңдыр ич? Атаң-анаң бардыр, алар кая? Сине ташладылармы?

Нәфисәнең йөрәккә кадалырдай сүзләреннән «табылдык»ның күзләрендәгә хәсрәт, рәнжү хисе, утлы күмәрдәй, пешекченә яндырып алгандай булдылар.

– Миңа биш яшь тулган көннәрдә әти белән әнием буранлы кичтә КамАЗ астына барып кереп, һәлак булдылар. Чаллы белән Мамадыш арасында булды бу фаҗига. Минә ун яшемә чаклы әбием тәрбияләде. Ул үлгәч, минем бер сыеныр кешем калмады. Абыем сабый чакта вафат булган. Детдомга тапшырдылар. Холкым, тискәрәлегем, алдаша белүем шуннан алган «байлыгым». Дәрәс, урта мәктәпне тәмамларга акылым житте.

– Гафу ит, сөңлем!– дип кенә әйтә алды тулы гаиләдә үскән, ятимлек газабын татымаган Нәфисә.

– Мөстәкыйль көн күрәргә мөмкин дигән яшем житкәч, ул йорттан китәргә туры килде. Рәхмәт хөкүмәткә, бер кечкенә генә бүлмә бирде. Шуң ук 18 катлы йортта жыештыручы булып эшкә урнаштым.

– Хезмәт хақы бик түбәндәр инде анда?

– Анысына түзәр, тартып-сузып булса да, житкерер иденә әле. Тик минә ул йортта яшәүчеләр, бигрәк тә күршеләрем, кабул итмәделәр.

– Бәлки, сиңа шулай тоелган гынадыр?

– Юк шуң... Начар жыештыра дип хәбәр таратыр өчен әле генә юып чыгарган идәнгә чүп ташлый торган булдылар. Аякларын юри сөртмичә, пычратып, чиста идәнне таптап йөрделәр. Иң аянычы: күршеләрем тынгысыз да, көнчеләр дә булып чыкты. «Нәрсәгә аңа берүзенә аерым бүлмә, шундый ук фатирда без биш кеше яшибез», – дип, тавыш күтәрәп, туктаусыз музыка акырта, йокларга бирми» дип, участок полициясен эчәртеп, торагымны тартып алу эшен башлап жибәргәч, бер абый «бүлмәне прихватизировать иткәнче приватизировать итеп куй», – дигән кинәш бирде. Мин бит андый эшнең жаен белмим, тегендә

барып төртеләм, монда килеп бәреләм... ЖКХдан тиешле кәгазьләрне алгач, регистрация палатасында эшем бөтенләй тукталып калды. Тәрәзә янындагы урындыкка утырып, яшьләремә тулы ирек бирдем... Шунда пөхтә генә киенгән, илле яшьләрдәге бер апа яныма килеп утырып, кулымны учына алды. Бик жылы гына исәнләшеп, хәлемне сорашты. «Елап утыруымның сере шунда, яши торган бүлмәмне үземнеке итмәкче идем, дидем, ягъни приватизировать итмәкче идем. Барып чыкмый. Бер тәрәзәдән икенчесенә, өченчесенә йөрткәч, әле бит һәркайсында чират, йә бер кәгазь житми, йә кул тамгасын танып булмый, дип куа торгач, соңыннан администратор баш катырып, эш калдырып йөрмә әле монда, ул бүлмә ун елдан соң гына синеке була ала, дип, бөтенләй өметнең тамырына балта белән чапты», – дип сөйләп киттем.

«Әй, балакаем, синең хәлең бик мөшкел икән. Бездәге бюрократия кешене тере килеш гүргә бөкләп тыгарга гына тора. Сөйләвенчә, полиция дә явызлар ягында булгач, сине ул бүлмәңнән чыгарып ук ташлаулары мөмкин», – дип юатырга тотынды шул апа.

«Ышансаң, сиңа ярдәм итәргә тырышып карар идем», – дип, ярдәм дә тәкъдим итте.

Мин, апаның алдына барып тезләнәрдәй булып, Аллаһны олылагандай, табынырга эзер идем.

«Алайса якыннанрак танышык. Мин Мөнирә апаң булам. Тәрәзә артында утыручылар акча, бүләк көтеп кенә утыралар. Кеше кайгысы юк ул имансызларда. Халыкның күпчелеге үз хокукларын белми. Мин бик күп бичараларга ярдәм иттем. Белемем буенча юрист мин. Күп еллар адвокат булып эшләдем, иң четерекле, бәхәсле мәсьәләләрне erylп, уңай хәл итеп чыктым. Мактануым түгел, үзем белән таныштыруым гына», – дип дәвам иткән апаны күзгә аска төшереп тыңлап утыргач, өскә күтәрелеп карасам, ул шулчаклы дөртләнеп, сүзләрен куллары, күзләре белән хуплап сөйли иде, аңа ышанмаса мөмкин түгел, сүзләрен шик астына алу оятсызлык тоелды.

Тулы бите өчен кечерәк коңгырт-соры күзләреннән жылы рәхимлелек бөркелеп торгандай тоелды. Колакларында ярым ай төшерелгән алтын алкалар торса да, муенында затлы чылбырга тагылган, тәрегә охшаган нәмәстәкәй генә берәз шик уятты.

– Хәзер бик күпләр берәз тәрәне хәтерләткән алтын ачкыч тагып йөри. Шик мода санала, – дип, Нәфисәнең кызы тынычландыруы булды, тегесе дөртләнеп, такылдавын дәвам итте.

– Чәчләрен аксыл яулык астына, чын дини татар карчыклары кебек жыеп, кыстырып куйган. Аллаһ сүзен дә еш кабатлады.

– Ходай Тәгаләнең берлеге бөтен диннәрне якынайта. Тик аның исеме генә төрле телдә төрлечә әйтелә. «Гарәп-фарсы, төрки-татар телләрендә Аллаһның 99 исеме бар», – ди торган иде минем эти Мулланур карт. Үзен күрмәгәч, мин Мөнирә апаңа бәя бирә алмыйм. Бәлки, алтын алкалары да синең кебек ышанучан бер бәндәнең колагыннан аңа күчкәндер, – дип, Нәфисә сөйләүчегә ярдәм итеп жибәргәндәй булды.

Нәфисә яклаучысыз калып, миңгерәүләтелгән ятимә баланы хыял тавыннан жиргә төшерде. Бер аферистканың бичараны төп башына утыртканын ул күптәннән аңлаган иде инде.

– Соң, шуннан нәрсә булды?

– Әбиемнән отып калган сүз белән әйткәндә, мин аның садә ихласлыгына тулысынча ышандым. Мөнирә апакаем, зинһар ярдәм итегез, мәңге онытмам!

Миннэн нэрсэ кирэк?» – дидем. «Синең Мөнирә апана ышануың бик житкән. Бир миңа ЖКХдан алган кәгазьләрәнне һәм паспортыңны гына», – диде. Мәсьәләне хәл ителгәнгә санап, сөенә-сөенә бар кәгазьләремне аңа, изге яклаучыма тапшырдым. Ул аларны энә күзеннән үткәргәндәй өйрәнде. Тегесе житми, бусы юк, бер имза ачык чыкмаган, артыннан күп йөрисе булыр дип, мәсьәләнең авырлыгына кат-кат тәфсилле басым ясады. «Ходай Тәгаләбез ташламаса, ерып чыгарбыз кебек! Тик энә теге тәрәзәләр артында утырган күзле бүкәннәрнең күңелен йомшартырга шактый сәмән кирәк булачак. Булган акчаларыңны шыпырт кына минем янтаудагы кара сумкага төшер!» – диде.

Нибары унбиш мең акчам бар иде. Биш меңен элгәрәк туплаган, ике бишәр меңлекне кичә генә эш хакыма алган идем. Яңа табылган апам: «Бик аз булыр, березын үземнән өстәрмен. Сатып жибәрергә берәр кыйммәтле эйберен юкмы соң?» – диде.

«Әбием истәлегә дип, детдомда да урлатмаган, кадерләп тоткан саф алтын балдагым гына бар», – дип җавап бирдем.

Ул минем балавыз сыгуымны тыңлап та тормыйча, хужаларча кырыс кына:

– Китер балдагыңны. Ломбардка тапшырып карармын, алсалар. Калган акчасын үзең кайтарып бирермен. Миңа кешенекә кирәкми, Аллам сакласын! – диде.

Мин, айдан артык мүкәләнеп, бер аршын жир дә алга жибәрә алмаган мәсьәләнең болай җиңел хәл ителүенә, сөенә-сөенә, жылыга тарыган сары майдай эредем:

– Без кайчан, ничек күрешәбез? Сезде каян табарга була, – дип кенә сорарга кыюлыгым житте. Иң куркытканы: соңгы минутта аның бу эш белән шөгыйльләндән баш тартуы иде.

Аның җавабы бик катгый булды:

– Сиңа бу тирәдә буталып йөрергә ярамый. Бөтен җирдә видеокамералар куелган. Әнә теге «Эдельвейс» кибетен күрәсәңме? – диде ишектән урамга чыга-чыгышлый.

– Күрәм, – дидем.

– Шуның артында «Социальная столовая» дигән хәерчеләр ашханәсе бар. Өч көннән соң, кичке сәгать өч белән дүрт арасында мине шунда көт. Эшебезнең очына тиз генә чыга алмасам, сиңа шунда берничә көн кат-кат киләсе булыр. Ярый, мин киттем, – дип, аркамнан җиңелчә кагып кына сабууллашты.

– Сезде тагын каян табып була? Өй адресыгызны әйтсәгез иде, – дигән сорауларыма ул иреннәренә бармагын тидереп: «Тсс, бөтен яктан тикшереп, күзәтеп торалар», – дип җавап бирде дә, тиз-тиз атлап, икенче ишектән чыгып та китте. Мин бушап калган пакетларымны жыеп урамга атылып чыгып, як-якка карадым, изге апам беркайда да күренмәде. Жиргә сеңгән әүлия, диярсен! Менә инде өченче көн, көтүдән кайтмаган сыерны эзләгәндәй, сезде шикләндереп, аны эзләп йөрим бу тирәдә.

Кызың паспортсыз, акчасыз нинди авыр хәлдә калганлыгының бөтен фаҗигасен күзаллаган Нәфисә ике кулы белән битен каплап:

– Балакаем, син бит ифрат әзерлекле алдакчы Шомабикә кочагына үз ихтыярың белән кереп чумгансың. Детдомнан балалар чакма ташы кебек шомарып, тормышка жайлашып, теләсә кемне төп башына утырта торган булып чыга, диләр. Ә син бигрәк беркатлы икәнсең! Сиңа «тиле» дисәң дә инде... Кем инде беренче күргән кешегә паспорт белән фатир документларын тоттырып жибәрә?

– Чын татар апасы булганга ышандым. Алла сүзен жөмләсе саен кыстырып сөйләгән кеше дә алдагач, тагын кемгә таянырга була соң?

Регина үз хәлен, чарасызлыгын аңлап:

– Паспортны югалттым дип гариза язып, яңасын алып була кебек.

– Син икенчесен юнәткәнче, беренчесе белән күпме кредит яисә адым саен тәкъдим итеп торган «Быстро деньги»дан күпме акча алып була.

Аяз көнне кинәт яуган яшенле яңгыр кебек каршысында калыккан бу кызны, тамагыңны туйдырдым, әйдә, үз җаенны үзең кара инде, дип чыгарып җибәрәп тә булып иде. Беткәнмени мондый бәхетсез жаннар, һәммәсенә ярдәм кулы сузып, табиблар әйтмешли, «комадан» чыгарырга гомерең житмәс. Мондый йомшак холыклы, ышанучан баланы әле бер тапкыр гына алдамаячаклар.

Икенче яктан, бәла һәркайсыбызны сагалап кына тора. Менә ул үзе дә, бәхетемне таптым дип, аяз күк йөзе кебек ачык зәңгәр күзләренә гашыйк булып, тәмле теленә алданып, Ришатка иң олы бүлгән – пакьлеген бирде. Ә ул, эчкече булуы гына җитмәгән, Гиннесс китабына тәкъдим итәрлек ата хөрәсән дә икән. Нәфисә, инде уллары да тугач, «үзең сайлаган язмыш» дип, тешен кысып түзде-түзде дә рәсми аерылышты. Ире бу хәлне гадәти бер тамаша дип кенә кабул итте кебек. Шуннан соң да бар «мөлкәте» жете зәңгәр күзе булган ир өч тапкыр өйләнеп, өч тапкыр буйдаклык рәхәтән кичерде. Авызына «әче су» элэккән саен, «әйдә, янадан кушылыгыз та авылга китик, анда минем әтидән калган йорт та бар», – дип, телефоннан интектереп бетерде. Ир-атта психологик сиземләү барыбер көчлерәк. Исәреkbаш булса да, иң авырткан, иң үкенечле хәләтне белә: «Үзең кортлар алып бирермен, умарталык ачып җибәрербез», – дип котырта. Аның белән сөйләшәп тә тормас иде, нинди генә кеше булмасын, ул бит – бердәнбер улының атасы.

2

Кешене тәнкийтләне, кинәш бирүе җиңел – капчык яисә бүрәнә ташу, утын кисү дә түгел. Ә үзең язмыш шундый сынау җибәрсә, йә югалып каласың, йә киләчегенә оттырасың. Гап-гади гаиләдә, бакалы, еланлы серле күллә башка татар авылларыннан берни белән дә аерылып тормаган «Кара Күл» кызы Нәфисә белән булган хәл шуның ачык мисалы.

Ата-ана, милли җирлек тәрбиясе, чал гасырлар аша килгән ионнар (геннар) тәэсире белән беррәттән, кешене яшәргә тормыш үзе өйрәтә икән. Тулы гаиләдә эшләр үсте Нәфисә. Йорт тулы малларга күлдән чиләкләп, көянтәләп, су ташыды, кул пычкысының бер башыннан тотып, утын кисүне, бүкәнне бастырып куеп, балтаны баш очыннан ук уйнатып, әтисе шикелле кизәнүне дә авыр гамәлгә санамады. Буш вакытында аның иң яраткан шөгыле – әтисенә умарталары анында утыру, кортлар тормышын, үзара мөнәсәбәтләрен күзәтү иде.

Кемдер яшь чакта артист, җырчы, язучы, галим, табиб, төзүче булырга хыяллansa, Ходай Тәгалә табигый чибәрлегенә өстәп, чаялыгын да кызганмаган Нәфисә, урта мәктәпне тәмамлауга, үзен бары тик умартачылыкка багышларга карар кылды. Ата-анасы кызларының бу теләгенә каршы килмәде: «Башка юнәлештә укурга теләсә, беркайчан да соң түгел», – дип, Нәфисәгә фатихаларын бирделәр. Умартачылык курслары гөрләп эшләр килгән хужалык алардан ерак түгел дип, шунда укурга керде.

Ошбу курсларда укучыларга әүвәл читтән, хәтта кайсыдыр үзәктән килгән лекторлар нәзари белем бирделәр, аннары хужалыкта эшләрчеләр гамәли дәрәсләр үткәрде. Уку кызыклы иде. Кортлар турында сәгәтләр буена тыңласа

да, туймады ул. Нәфисәне аеруча үзенә каратканы, күнеленә хуш килгәне, һәрвакыт хакыйкать яклы Ана корт иде. Ул шундый зур күч – балалары, оныклары белән оста дирижёр шикелле житәкчелек итә. Ялкауларны әрли, чөметеп тә ала, уңганнарны хуплау әмәлен дә таба. Нәфисәнең дә менә шулай күп балалы ана корт буласы килде. Әмма Ана корт «вазифасын» үтәү ифрат катлаулы вә чөтерекле булып чыкты. Агымсуга жайлашып бара белмәсәң, аңа каршы йөзүе, ай-һай, кыен икән. Умартачылык хужалыгында укуының, эшләвенең икенче елында ук ифрат зур сынау үтәргә туры килде аңа.

Бу дөньяда һәр шәй, хәтта яраткан һөнәрең өчен дә «түлисә» икән шул. Мәңгегә хәтерендә калырлык һәм кешеләрне тирәнрәк аңларлык бер хәл аны иң беренче һәм яраткан эшеннән китәргә мәжбүр итте.

Бал аерткан тантаналы көн. Иртәдән тегесә кирәк, монысы житми дип йөгәрешеп йөрүләр... Үзләре дә бал кортларына охшап куйдылар. Шау-шулы бәйрәм оештыруның хикмәте бар иде. Районнан тикшерүче бик тәкәббер, житди вәкил килеп төште. Өлгергән алмадай балкып торган йөзлә, зифа буйлы Нәфисәгә үзен Госман абый дип тәкъдим иткән әфәнденең күзгә төште. Берәз салып та алгач, яныннан үтеп барган кызга жәһәт кагылып-кагылып куйгалады. Аягүрә тост әйтүләр, мактау-мактанышулар тәмамланыр алдыннан, жаваплы иптәш кызның алсу колагына «серен» дә ачты.

– Шыпырт кына минем машинага чыгып утыр, ул энә теге почмакта тора, яшәгән авылында төшереп калдырырмын.

Нәфисәнең «сезнең арттан жыештырасы бар, мин әле тиз генә кайтмыйм», диюенә карамастан, бәйләнүен дәвам итте: үстерү, зур кеше ясау турында вәгъдәләргә барып житте. Кунакның күзләре шул тарафта булса да, ике зур пыяла банка, алюмин фляжканы машинасына куюларын күрмәмешкә салышты.

Өлкән умартачы, гомерен шунда уздырган, күпне күргән Ибраһим абыйсы, әлбәттә инде, кызны кызганса да, эш матавыклары аның өчен кыйммәтләрәк иде. Артык төче тавыш белән: «Нәфисәкәем, юл жаа бит, алжыгансың да инде, бик мул, ямьле өстәлне әзерләү дә синең өскә төште, утырып кайт абыеңның машинасына, авылда төшеп калырсың», – дигәндә, күзләрен читкә боруын кыз сизми калмады. Үгетләүләрнең ахыр юнәлешен, нәтижәсен аңламаслык түгел иде Мулланур абый кызы.

Ибраһим абыйсы Нәфисәне читкәрәк чакырып, шикләндергеч төче, баллы тавыш белән бу мәсьәләгә үз мөнәсәбәтен аңлатты.

– Нәфисә, кызым, үзең күреп торасың, беребез дә гөнаһсыз түгел, балны да читкә жибәргәлибез. Госман абыең – бик үчле кеше. Бер ябышса, кандала кебек, каныңны эчеп туймыйча туктый белми. Ә минем әле алты баланы аякка бастырасы бар. Аны кисәтермен, «ул кыз кеше, син аңардан артыгын таләп итмә, тирәнгә кермә», диярмен. Без яшә чакта үпкән-кочкан жилгә очкан, ди торган идек.

Шул мизгелдә Нәфисә күнелендә «кеше итәге белән утлы күмер жыярга эзер Ибраһим карт район түрәсенә үз кызын утыртып жибәрер иде микән», дигән фикер туды. Әйе, тормышның бу як кыйбласы да бар икән. Ярдәмгә әнисенең сүзләре килде. «Берәр явызы куркытыпмы, ялган вәгъдәләргә күмепме, бәйләнсә, карышып, бәхәсләшәп, вакыт уздырма, энә теге якта соңгы йортны яисә юан имән агачын күрәсәңме, шунда көтеп тор (тик килермен сүзен әйтмә, чигенергә ара калдыр) дип вәгъдә бир дә, үзең икенче якка шыл. Тәнең үзеңнеке, сатып алган, урлаган әйберең түгел. Беркем дәгъва белдерә

алмый», ди торган иде әнисе. Кызы балигы булгач, анасының еш кабатлы торган сүзләрә келт итеп исенә төште. Ул шулай эшләрәгә дә булды.

«Мин әле кыз бала дип» бәхәсләшеп тормыйча, Нәфисә шул алымны кулланды. Район вәкиле: «Иртәгә үк хатынны куып чыгарам, сиңа өйләнәм, үзәң бер күз салуда гашыйк булдым», дип сайрый башлауга:

– Ярый, ярый. Мин риза. Тик кешеләр карап торганда, сезнең машинага чыгып утырсам, дәрәс аңламаслар, алар белән яшисе, эшлисе бар. Умарталыкны узып берәз баргач, электр баганасы тора, шунда көтегез! – диде.

Госман әфәнде, алтын балык тоткандай, сөнечен яшерә алмыйча:

– Ибраһим Шаяхметович, сезнең умарталыкта барысы да тәртиптә. Мин житәкчелеккә шулай дип доложу. Күчтәнәчегез өчен зур рәхмәт. Мин киттем. Берегезне дә утыртып тормыйм, ашыгам, – диде дә газ биреп, озатучыларны зәңгәр төтенгә күмеп, бәхетле елмаеп, күздән югалды.

Нәфисә дә «караңгы төшә, мин дә киттем» дип, барысы белән тиз генә сабууллашты да, кече капкадан чыгып, урманга кереп чумды. Бу бәйләнчек абзыйны алдап, тиз генә котылдым дип уйләсә да, иртәгә үк җавап тотасы, аңлатасы исенә төшкәч, эсселе-суыкы булып китте.

Бизгәк тоткандагы шикелле калтырана башлады. Жир гөмбәзен тоташ караңгылык пәрдәсә каплагандай булды. Ниндидер жан иясе коры чыбык-чабык өстенә басып сындыра-сындыра аңа якынлашкандай тоелды. Урман аша гына авылга кереп булмый, олы юлга чыгарга кирәк. Карак кебек як-якка карана-карана, аяк очларына гына басып, такырга атлауга, күзенә ул утырып кайтырга тиешле машина күренде. Хужасы шул тирәдә, тирә-якка каранып, йөрөнөп тора. Мәжлестә утырганда ягымлы, ыспай гына тоелган Госман хәзер аңа киек атарга йөргән явыз аучы булып күренде. Кыз янәдән урман эченә кереп китте һәм караңгы төшкәнчә киселгән агач түмгәгендә утырды. Күктә анда-санда йолдызлар күренә башлап, йокыга талган җиһанга ай нурларын сирпи башлагач кына, бар көчәнә авылга йөгерде, фатирда торган Сәлимә әби йортына атылып керде. Йөрәге сикереп чыгардай булып, дөп-дөп итеп тибә. Житмәсә, йорт хужасы: «Кызым, бал аерткан көнне авыз итәргә күчтәнәч алып кайтырмын дигәниң», – дип башын катырды.

– Иртәгә, әбекәем, бүген кунаклар күп килгән иде, тулы банка өстәлдә калды. Насып булса, иртәгә алып кайтырмын – дип, эзәрлекләүчедән качып котылырга теләгәндәй, башы белән юрган астына чумды.

Төнлә температурасы күтәрелде, тәне бала вакытта кызамык чыккандай кызышты, башы чатнады. Сәлимә әби мәтрүшкә чәе эчереп, төн йокламыйча янында утырды.

Икенче көнне эшкә бара алмады. Ә өченче көнне килә-киләшкә умарталык янында полиция машинасын һәм тыз-быз йөрөп торучы ят кешеләрне һәм шулар янында, балтасын суга төшергән кешедәй басып торган, картаеп киткән Ибраһим абыйсы күзенә чалынды.

– Исәнмесез?– дигән мөрәҗәгатен берәү дә кабул итмәде, әйтерсең лә, алар каршысында җинаятьчә басып тора иде.

Умарталык мәдире кызын бер читкәрәк дәшәп алды да:

– Бу адәмнәр – тикшерүчеләр, бирегә сиңең аркада килеп тулдылар. Госман Фаязович үпкәләп киткән һәм иң явыз ревизорларын җибәргән. Хәтта ике банка балны да, «мин күрмәгәндә, багажникка куйганнар, ришвәтчеләр эшли икән анда, барысын өтермәңгә озатырга вакыт», – дип кычкырган.

Шул вакыйгадан Нәфисә бер хакыйкәтне күңеленә киртләп куйды: ул кемнәндер абруен күтәрү, икенчесенә җенси азгынлыгын канәгатьләндерү

корбаны итеп сайланган булган. Шул вазифаларны үтәмәгән өчен аның биредә укырга да, эшләргә дә хакы юк. Умартачылык һөнәренә зур нокта куелды Нәфисә туташ өчен.

Ибраһим абыйсының үпкәләгән, хәтта рәнжегән тавыш белән әйткән: «Безгә иң кирәк кешенең машинасына утырып кайтып, бер кочаклатып үптерсәң, бер жирең дә кимемәгән булыр, безгә бу бәла да килмәс, хет монда, хет башка жирдә үсеп тә киткән булыр идең», – дигән сүзләре йөрәгенә утлы тимер булып кадалды. Ул да бит, Ибраһим абыйның кызлары кебек үк, ата-ана тәрбиясендә үскән кадерле бала. Бераздан күңелендәге гарьләнүне ачу алыштырды:

– Ә ни өчен минем белән бергә эшләгән, укыган кызыгыз өстәл эзерләшүдә катнашты да юкка чыкты. Бик тә кирәкле кешегезгә аны утыртып җибәрсәгез дә була иде.

Ифрат тыйнак, ягымлы Нәфисәдән мондый сүзләргә көтмәгән Ибраһим тәмам югалып калды. Тотлыга-тотлыга кирәкле сүзен әйтә алмый торды.

–Тфү... тфү... тәүбә диген. Ул бит минем кызым, как можно...

Нәфисә: «Аңлашылды», – диде дә, документларны соңрак кереп алырмын, дигән карарга килеп, киём-салымын, жайлы туфлиләрән бер кечкенә чыптага тутырды һәм барысы белән кул изәп кенә сабуллашып, Казанга апасы Гөлшат янына юл тотты. Этиләрәнә умарталыктан китүе турында әйтми торырга булды. Элеккеге эшеннән «куылган» кешене, сәбәбен сорап та тормый, хәтта якын туганнары да колач жәеп, шатланып каршы алмый. Ярый әле, олы апасы акны карадан аера белә. «Бәхетен бар икән, мин бүген театрга эшкә килгәндә, бер танышымны очраттым, ул кооператив институт карамагында бер еллык хисапчылар һәм поварлар курслары ачыла, кызымны шунда урнаштырам. Курсларны уңышлы тәмамлаганнарга үзләре үк эш урыны билгелиләр икән. Ике дә уйлап торма, документларыңны тупла да «дуй» шунда, эти-энигә әйтмичә торыбыз», – дип чыгарып җибәрде. Нәфисә сынатмады. Жанын биреп укыды һәм бер еллык курсларны бишлегә тәмамлады. Сайлап алырга хәтта берничә урын тәкъдим иттеләр. Карт-корыга, пенсионерларга, акчасыз үкесзләргә ярдәм итәргә була дип, ул «Социальная столовая» дигәнәндә тукталды һәм үкенмәде. Кешеләргә игелек кылу аның күңеленә, рухына ана сөте белән сеңдерелгән иде.

3

Ун яшьлек Рафигын, татар гимназиясендә укуы өстенә, түләүле музыка, рәсем мәктәпләренә йөртүләре генә җитмәгән, үзе теләп, бер белмәгән, күрмәгән апага бар «мөлкәтен» тапшырган Регина өчен дә (эти-энисе кушкан исеме Рәһбәр булган, әйтергә авыр дип, детдомда Регинага әйләндергәннәр, аннан чыкканда, бар кәгазьләрен яңа исем белән тутырғаннар) җаваплылыкны үз өстенә алды. Анысы нәрсәгә кирәк иде инде, ашханә янында Мөнирә апасын эзләп йөрер-йөрер дә югалыр иде. Күзәң күрмәсә, йөрәктән чыгарып атуы да җиңел, диләрме әле? Юк шул, булдыра алмады. Эти-энисенә «мәхәббәт җимешләре» – Нәфисәкәйләренә «чит-ят кешегә дә миһербанлы, ярдәмчел бул, башкалар әйберенә, юлда аунап ятса да, кагылма, аны алсаң, үзеңнекен күбрәк югалтырсың, никах укытып, өйләнешкәнче, ир-атны якын китермә», дип тукран төсле тукулдап торулары үзен сак булырга өйрәтү өстенә, бәла-казага тарыган кешегә ярдәм кулын сузарга кирәклеген исенә төшереп торды. Барлы-юклы акчасын, әбисенәң ядкярен гомерендә беренче тапкыр күргән шома-психолог «түтигә» тоттырып җибәргән мескен балага ул да ярдәм итмәсә, кем аңа жылы

кулын сузар? Ул үзен киңәше, шәхси тәҗрибәсе белән Регинага әхлак дәрәсләре бирергә лаеклы Ана корт дип тә хис итте, ахрысы. Кыскасы, тәүге танышкан-табышкан көннән Нәфисә үзен берәү дә кушмаса-сорамаса да, «табылдык» кыз өчен җаваплы дип саний башлады. Башка вакытта үзен артык йомшак күнеллелеге өчен әрләсә дә, ошбу адымын эчтән дә, тыштан да хуплады. Йөрәк парәсе Рафигы шундый авыр хәлгә төшсә, аңа ярдәм кулы сузучы, игелекле кеше табылмасы икән? Тик ул вакытта Регинаның үзенә һәм Нәфисә тирәсендәге күпме кешегә нинди мәшәкатьләр тудырасын берәү дә күрәзәлек итә алмады.

Ашханәдә тамагын туйдырганнан соң, ул Регинаны үзләре янында, игелекле эштә калдырырга булды.

– Хәзер шунда шыпырт кына утыр, мин директор янына кереп, сине үзәбезгә эшкә күчерү турында сөйләшеп карармын.

Ашханә директоры Марфа Петровна Нәфисәне кулы «чиста» булганы, аш-суга осталыгы һәм һәр шәйдәге гаепне күрә белгән, язучы-сүзгә маһирлыгы, ай саен алышынып торган «кунаклар» белән уртак тел таба алуы өчен хөрмәт итә, ашханәнең таянычы дип саний иде. Нәфисә керә-керешкә үк:

– Марфа Петровна, мин сезгә зур үтенеч белән киләм әле, туганнан-туган сеңлем эшсез калган. Житмәсә, трамвайда паспортын да урлаткан. Зинһар, ярдәм итегез! – диде.

Гомерен сәүдәгә, аш-су өлкәсенә багышлаган күпчелеккә хас булганча, таза гәүдәле, тулы битле, киң күнелле директор елмаеп җавап бирде:

– Бездә буш вакансия юклыгын беләсен! Эшсезлек заманында урын ачылуга әллә ничә теләүче килеп чыга. Телефонны алырга куркып торасың.

Аннан хәйләкәр генә елмаеп, өстәп куйды:

– Сеңлең ставкаңның яртысын бирергә ризамы?

Үзенә яхшы мөнәсәбәтне белгән Нәфисә, соңгы сорауга уңай җавап көтелмәгәнне тәгаен аңлап, «әлбәттә, риза», дигән булды.

Җае чыкканда, һәр түрә үзенә бәясен, абруен күтәрәп, сораучыны бурычлы итеп калдыру форсатын ычкындырмый.

– Синең үтенечне исәпкә алып, райсобес белән сөйләшеп, кухня белән зал арасында йөрүче итеп алырбыз.

– Аңлаган өчен рәхмәт сезгә.

Шактый вакыт узганнан соң гына, Нәфисә залда пәйда булды. Сүзне кыска тотты.

– Иртәгәдән безнең ашханәгә әлегә савыт-саба юучы, җыештыручы булып чыгасың. Зур бәхетсезлеккә очраган минем туганым дип алдап, ялынып-ялварып кына күндердем. Минем ышанычны акларга туры килер сиңа. Хезмәт хакы зур түгел, хет тамагың тук булыр. Бүген үк полициягә паспортыңны урлаулары турында нигезле гариза кертеп бир! Югалткан әйберләрең турында эштә берәүгә дә ләм-мим. Эшкә иртә килсәң күрмәсләр, иртә китсәң, беренче очракта, хезмәт хакыңнан тотып калырлар, икенчесендә «безнең ашханә сезнең ярдәмгә мохтаж түгел», дип, ишекне борын төбәккән шапылдатып ябып куярлар.

Шуларга тагын өстәп куйды:

– Син инде, Регина, үзеңне ятимә, детдом баласы дигәч, бер алдына, бер артыңа төшеп, балакаем, син күпне күргәнсең, дип кызганып, кубызыңда биеп, аркаңнан сыйпап торырлар, дип уйласаң, бик каты ялгышасың! Мин элек умартачылыкка укып, шунда эшләп тә алган идем. Ана кортның балаларын җыеп, уңаннарын иркәләп, ялкауларын шелтәләп, «чәметеп алуы» турында институтлардан килеп сөйләгәннәре, үзем күзәткәннәре дә хәтердә. Сиңа

нисбәттән мин үземне Ана корт итеп сизәм. Фамилияләребез дә якын икән: син Закирова, мин – Зарипова.

Регина Нәфисә апасының вәгазеннән туепмы, кызыксынып кынамы:

– Ә ни өчен яраткан эшегезне алыштырырга булдыгыз? – дип сорарга жөрәт итте.

– Ул, балакаем, гыйбрәтле бер тарих, җае чыкканда, бер сөйләрмен әле. Синең шикелле яшь, чибәр, тәҗрибәсез идем. Шулай да оста куелган капкыннан котылуның дәресе юлын сайлаганмын дип, үземне мактап туя алмыйм. Дөресен әйткәндә, тормышымның ул чорын искә төшереп торасы да килми. Әйдә әле, әүвәл синең чәбәләнеп беткән төеннәреңне чишү юлларын эзлик.

Тырышкан табар, ташка кадак кагар дигән шикелле, акрынлап, Регинаны җәмгыятьнең тулы хокуклы әгъзасы булуына ирештеләр. Штраф түләп булса да, паспортын алып, башка рәсми кәгазьләрен рәтләүдә әллә ни кыенлык кичермәде «апа белән сеңел». Ә менә үзе уйдорма булса да, чишүе кыенрак бер мәсьәлә аларны борчып торды. Хикмәт шунда иде: Регинаның көнче күршеләре полициягә, яшь кыз гел музыка кычкыртып, ирләр ташып, тынычлап яшәргә ирек бирми дип, шикаять язганнар.

Армиядән кайтып, берничә ел элек кенә полициядә эшли башлаган, шул участок өчен җаваплы Рәмзи Муратов бу эшкә бик теләп алынган. Кызны фатирдан чыгарырга ярдәм итсә, табышның иң зур өлеше аңа тамачак дип ышандырганнар.

Камыт аяклы, шактый тулы гәүдәле, бу оешмага очраклы элэккән кешеләргә хас булганча, бөөрдән сөйләшә торган җаваплы кеше белән урта тел таба һәм бәләш пешерә алмагач, Нәфисә аңа тәэсир итәрдәй оешмалардан таныш-белешен, таяныр кешесен эзли башлады. Ходай яраткан колына – чыгарып куяр юлына, дип, матур сүз өчен генә әйтмиләр икән. Гел эш белән, улым, эти-эни дип яшәп, күптәннән дөньяга чыкканы юклыгына үзенә-үзе үпкәләп, Сәйдәш исемендәге сарайда уза торган Рәшит Ваһапов фестиваленә билет юнәтте Нәфисә. Концерт башланганчы, беренче катта вакыт уздырганда, үз баяләр белеп сөйләшеп торган кешеләр төркемендә берсе аңа таныш кебек тоелды. Гәүдәгә киңәеп, чәчләре коела башлаган булса да, шаян күзләре, үзенә тартып торган елмаюы шул ук. Урта мәктәпне бергә тәмамлаган Тимер Госманов түгелме соң ул? Университетның хокук факультетын тәмамлап, кайсыдыр житди оешмада эшләгәнлеге турында ишеткән иде. Соңгы сыйныфта укыганда, алар бер мәлне якынаеп, дуслашып та китте. Нәфисә ул чорда бик кыргый иде әле. Чын-чынлап үбешмәделәр дә кебек.

Йөрәге аңына буйсынмыйча, дөп-дөп тибеп: «Син бит аны яраткансың, нигә шул мөмкинлекне югалттың, тормышың бөтенләй башкача булып иде», – дип, үпкәсен белдерә кебек.

Нәфисә үзен чая, үткен, заманча фикерләүче хатынга санаса да, урманда адашкан кешедәй, урыныннан кузгала алмыйча тора. Ап-ак күлмәгенә галстук таккан, алтын балдаклы, кара түфлиле, узара гәпләшеп торган ирләр арасына ничек барып кысыласың? Шуңа мөлдә гажәп бер хәл булып алды. Әллә нинди эчке сиземләве белән Тимер Нәфисә «кадаклап куелган» якка борылды һәм «үз күземә үзем ышанмыйм» дип, аһ итеп, тиз-тиз атлап килеп җитте дә йөгереп барган атны авызлыклаган шикелле шып туктап калды.

– Нәфисә, синме бу?

– Мин шикелле. Тимер, исәнме? Сөз?

– Ни өчен сөз, без бит әле һаман мәктәп усагы янында кочаклашып сабуулашкан балалар.

– Күпме вакыт узган. Минем улым инде яшүсмер.

– Мине тагын бер үпсән, ирененне тешлим дигән идең!

Шул мизгелдә Нәфисәнең киеренкелеге югалды. Ул көлеп:

– Бу һөнәрәм үземне саклауда ярап куйгалый.

Тимер Нәфисәнең беләгеннән назлы гына тотып, читкәрәк алып китте.

– Беләсенме, Нәфисә, мин беренче мәлне, хәтта өйләнгәч тә, синең белән саташтым. Хатыным Фәнисәне Нәфисә дип уяткаладым. Кызыбыз хакына гына гаиләбез сакланды.

Нәфисәнең үзенә дә мондый жылы истәлекләргә бирелүе рәхәт һәм күңелле булса да, алда торган бурыч аның миен бораулады.

– Гафу ит, Тимер. Сөз кайда хезмәт итәсез?

– Тагын сөз. Баш повар булгач, бигрәк рәсми мөрәжәгатькә өйрәнәп беткәнсең.

– Каян беләсез?

– Прокуратура барысын да белергә тиеш. Бигрәк тә төннәрен йокыны качыра торган кеше турында.

Шулай истәлекләргә биреләп кенә киткәннәр иде, концерт башланьрга кыңгырау яңгырады.

Нәфисә ашыга-ашыга:

– Тимер, телефоныңны бирсәң иде. Бер йомыш чыгып тора.

– Әлбәттә, – диде Тимер һәм көлемсерәп өстәде. – Теге вакыттагыча усақ төбөндәгечә кылансаң, бер мәсьәләңне дә хәл итәргә алынмаячакмын.

– Тәртибемә төзәтмә кертергә туры килер, – дип, кулы белән изәп, Нәфисә залга кереп китте.

Менә шулай Нәфисә яшьлек мәхәббәтенә кайтты. Ул аны жыл-давылдан, «ышкыныш» йөрергә яратучылардан да, участок полицейскиеннан да коткарды.

Нәфисә Регинаның уналтынчы каттагы бүлмәсендә чәйләп, автобус йөртүче Гаваз шөрәпләре бушаган урындыкны рәтләп маташканда, «Регина бүлмәсендә бер ир белән бер хатын эчеп утыралар» дип, кемдер хәбәр итеп өлгергәнме, чираттагы тикшереп йөрүе булдымы, ишеккә кагып та тормыйча, хужаларча эре-эре атлап, зур йомры башлы, кыска муенлы, кәкре аяклы жирле полиция хезмәткәре килеп керде һәм хужаларча түргә узды. Аның:

– Сөз кемнәр буласыз? – дигән сорауы Нәфисәнең чигәсенә китереп бәрде.

– Сөзңең ни эшегез бар? Иптәш кызыбыз янына килергә дә полициядән рөхсәт алырга кирәкме хәзер? Безне тентергә жыенасызмы? Прокурордан санкциягез бармы? – дип чатнатып, сорауга сорау белән җавап бирде ул.

Мондый акыллы кыюлыкны көтмәгән лейтенант бер мизгелгә югалып калса да, үзенң кем икәннән исенә төшереп, һөжүмгә күчте.

– Беләсегез килсә, участок полицейскиеның килгән-киткән кешеләрнең документларын сорарга хақы бар.

– Хәзер беләшәбез, – диде дә, Нәфисә Тимернең телефонын жыйды.

– Алло, алло, прокуратурамы бу? Тимер Госмановны мөмкинме?

– Әйе, бу мин Нәфисәкәем, кем тия? – дип, Тимернең тәмләп сөйләшергә исәбе бар иде дә, Нәфисә аны бүлдереп: «Гафу итегез, мин сезгә бер ятимә иптәш кызым бар дигән идем, аның хәлен белергә килгән идек, участок полицейские бәрәп керде дә безнең паспортларны тикшерергә жыена», – диде.

– Бирегез әле аңа трубкуны.

Өле генә үзен генерал шикелле тоткан лейтенант аркасын турайтты, хәтта кәкре аякларын жыебрак куйды:

– Вас слушает участковый полицейский лейтенант Муратов.

– Это беспокоит первый помощник прокурора района майор Усманов. Почему людям мешаешь общаться?

– Никак нет, товарищ майор. Йөгөрөп йөрөп, тамагым кипте дә су эчэргә генә кәргән идем.

– Ярый. Анда минем туганым Закирова Регина яши. Возьми под свой контроль. Аны рәнжетмәсеннәр.

– Так точно.

Участковыйның элекке көчле, яңгыравык тавышы басынky йомшак чыга башлады. Чөнki алар үзләрен дөньяның кендеге дип санаса да, өстәгеләрдән куркып яшиләр. Үз хокукларын белмәгән гаепле кешеләр сыман тоталар.

Трубкины үз кулына алып, Нәфисә лейтенант Муратовны «иң игелекле, гадел, ярдәмчел җаваплы кеше» дип мактап, тегенең күңелен күтәрде. Беркатлы егет комитетнең алдан ук эзерләнгән колакка токмач элү икәннен сизми дә калды.

Өстәлгә Гаваз кыстырып килгән затлы шешә дә чыгып утыргач, погонлы түрәкәй эш сәгатендә эчмим дип, ялындырган булса да, ун минуттан дүрт тула, дигән аргумент аны ышандырды. Берәз утыргач, җаваплы кешенең чын дус һәм кайсыныңдыр якташы да икәнлегә ачыкланды.

«Чуртанны» болай гына кулга төшереп булмаганны аңлаган күршеләре дә тынычланып калгандай булдылар. Фатир мәсьәләсә уңай хәл ителсә дә, ятимә кызының утлы табада биесе көннәре әле алдарак булып чыкты.

Беренче мәлне үз янына эшкә урнаштырганга Нәфисәгә рәхмәтле иде Регина-Рәһбәр. Балалар йортында алган белеме, төрледән-төрле эшләрне башкарырга маһирлыгы ярап торды. Нияте – киләсе елга институтка ук булмаса да, берәр җиңел сәнәгать техникумына кереп, төпле белгечлек алу иде. Нәфисә плитә янында басып торганда яисә ризыкларны тәлинкәләргә салып биргәндә дә, үзен җаваплы кеше санап, читтән сынабрак торса да, Регинаның эшенә катышмаска тырышты. Киңәшләрен үзәндә «калдыруны» кулайрак күрдә. Нинди кыз ул, холкы-фигыле нинди? Кайсы якка тартым? Регинаны күбрәк йомышчы кыз кебегрәк йөрттеләр, өлкәннәренә: «бәрәңге әрче, чөгендерне ю, макаронны үлчәп сал, карабодайны чистарт, онны илә» кебек фәрманын үтәп, ашханә буйлап йөгөрөп йөрүен белде. Кызының эшкә сәләтен, тырыш булуын бәяләп, Нәфисә аны үз янына алды. Анда да рус балалар йортында үскән ятимәне өчпочмак, гөбәдия, кыстыбый, токмачлы аш кебек милли ризыкларга өйрәтергә, мәхәббәт уатырга тырышты. Бу шөгыл кызының күңеленә хуш килсә дә, адәм баласының таләпләре гажәеп күп шул, төпсез кое төсле.

Нәфисә Регинаның тиз арада кул астына кереп, коллективта үз урынын табуына шикләнмәде. Аны борчыган адәмнәр – күршеләр иде. Халык мәкале өй төзәргә урын эзләгәнче, күршенә сайла, ди. «Социальная столовая» ның урыны бик җайлы, тыныч иде. Әмма тиз арада бер бимаза килеп чыкты. Күршедәге ярым ташландык бинаны әллә каян килеп чыккан азәриләр сатып алдылар да, аны тиз генә ипкә китереп, яңа корылмалар төзеп куйдылар. Шашлыкханә бик тиз эшләп тә китте. Аның эчендә, урамдагы өстәлләрдә бөтенләй яңа төр халык күңел ача башлады. Ул тирәдә берәр вәсим хатын-кыз күренсә, ачык ишектән кара, соры мыеклы, мәһабәт борынлы, майлы бармаклы берсе чыгып, «Захади, дорогая, густым будюш» кебек гыйбарә даими ишетелеп, арзанлы кармакка элөгүчеләре дә табылып торды.

Япъ-яшь Регина шундагы кара мыекларның мул вәгъдәләренә алданып, харап булмасмы кебек сорауның Нәфисә күңелен бимазалавы табигый иде.

Өлбөттө, үткөн күзлө күршөлөр кызның яшылеген бизеп торган сыгылмалы билен, кысан күлмөкнө киңайтергө омтылгандай тыгызланган күкрөклөрөн, төз аякларын Мөнирә апасын көтөп урамда йөргөндө үк, күз уңына алып, инде ашханәдә эшли башлагач, шашлык, мантый, пылау тәмләп карарга чакырган булып, аңа «игътибарны» бермә-бер арттырдылар. Беренче айларда тормышы күпмедер күлөмдә жайга салынуга шатланып, бәхтияр булып эшлөп йөргөн Регина бик тиз үзгәрде. Хезмәт хақы бигрәк аз, дип зарлана башлады. Адәм баласы теләсә нинди авырлыкларны жиңә алса да, акча котыртуына каршы торырлык тәкәт аңа бирелмәгән.

Регина Нәфисә апасының ошбу адымын хупламаячагын, нәрсәләр әйтсән чамалаганга, аңа белдермичә генә, Марфа Петровнага эштән азат итүне сорап, гариза кертөп бирде. Өлбөттө, директор эхлак уку мөмкинлеген кулланмый каламы соң? Нәфисәне келәмгә бастырып: «Син аны туганым дигән иден, димәк, сезнең нәселегез акчага хирыс», – дип туйганчы әрлөде.

Жаны телөгән елан ите ашаган дип, аның ышанычын аяк астына салып таптаган кыз белән аңлашып утыру, әрлөү дәрәжәсенә төшмәскә уйлаган иде дө ханым, барып чыкмады. Тегесә баскыч янында көтөп алып, үзө сүз катты.

– Нәфисә апа, мине дөрөс аңлагыз, зинһар. Монда хезмәт хақы бигрәк түбән, минем заманчарак киенәсем, ясанасым килә. Сезгә дө бурычларымны түлисе бар. Күршө шашлыкнаяга мине өч тапкыр артыграк эш хақына кухняга «Өлкән повар» ярдәмчесә итеп чакырдылар.

– Үзеңә кара инде. Син шуны бел: зур хезмәт хақы түләр өчен генә эшкә алмаганнарын аңларлык кына башың бардыр. Үпкәләштән булмасын: минем өчен син бүгеннән киселгән икмәк телеме, – дип, кыз белән коры гына сабууллашты. Үги бала асрасаң, авызың, борының кан булып, дип белмичә әйтмәгәндер борынгылар. Ә син, иптәш Зарипова, күбрәк үз балаң, ата-анаң турында кайгырт, кысыр хәсрәт белән баш катырып йөрмә, дип, күңеленә киртлөп куйгандай булды.

Тормыш бирәсә галәмәтләрдән киемеңә ябышкан чүпне алып ташлагандай гына котылып булмый икән шул.

Нәфисә, аның гөманынча, жылбәзәк кыз булып чыккан Регина белән очрашмаска, хәтта тагын шундый бер мәхлукка юлыгырмын дип, бик ихтыяж булмаганда, урамга да чыкмаска тырышты. Мәгәр Ходайның бер бирмеш көнөндә өенә кайтырга чыкканда, аны: «Нәфисә апакай, Нәфисә апакай, туктагыз әле бер генә минутка», – дигән яңгыравык таныш тавыш туктатты. Алтынчы-жиденче сыйныф балаларыныкы шикелле кечкенә кулларын болгый-болгый, Регина йөгәрә иде аның артыннан. Туктарга туры килде, ни әйтсән дө, бу якларда үзө урнаштырып калдырды.

Йөгөрөп килүдән тыны кысылса да, йөзеннән, килбәтеннән бөркелөп торган сөенечлө хәбәр әйтергә ашыгуын аңлавы кыен түгел иде.

– Нә-фи-сә апа-кай, ми-нем тормышымда олы вакыйга бу-лырга тора. Шатлыгым белән уртаклашасым килә... якын апам белән. Сөздән дө гәүһәр кешем юк бу дөньяда...

Яшь, житлеккән, тамагы тук кызның әүвәл күкләргә, айлар, йолдызлар янына күтәргән сөенеч, соңыннан тирән чоңгылларга, дөньяви жәһәннәмгә ташлаячак көенечә гашыйклык касәфәте икәнлекне Регинаның йөзөнә күз сирпүдә аңлаган Нәфисә сүзне юри башкага күчөрөп:

– Ник шулай шаулуйсың, әллә лотерейга машина оттыңмы? Үзеңнө өлкән

пешекче дәрәжәсенә күтәрделәрме, дисәм... Әйдә инде алайса, уртаклаш шатлыгың белән.

– Юк, юк, апа, мин бернәрсә дә отмадым, шатлыгым барысыннан олырак, көчләрәк... Мин гомеремдә беренче тапкыр ихластан үлеп гашыйк булдым. Чын мәхәббәтнең нәрсә икәнен татыдым.

– Шашлыкныйда эшләүчеләрнең берәрсә үзеңне кулга төшердеме? Котлыйм. Тәмле телләре, акча-чәчәкләре, вәгъдәләре белән сине – бигөнаһ баланы – кулга ияләштерүләренә (соңыннан чыгарып ташлаячакларына дип өстәмәкче иде дә, телен тешләп, үзен тыеп кала алды) шикләнмәгән идем.

Нәфисәнең тавышында жирәнү катнаш кимсетү, кабул итмәү аһәңен тоеп, мәхәббәтәннән биһуш кыз апасын тынычландырырга ашыкты.

– Ул азәрбайжан булса да, башкаларга охшамаган. Ифрат ягымлы итеп сөйләшә, кочагына алырга ашыкмый. Мәхәббәттә аңлашкач та, жылкәмнән генә кочып, иреннәрен минекенә жиңелчә генә тидереп алды. Язмышыбызда уртаклыклар күп икән. Минекеләр шикелле эти-әнисе аңа биш яшь тулыртулмаста үлеп киткәннәр. Абыйсы монда алып килгәч кенә, кешечә яши башлаган. Миңа гашыйк булганчы берәүгә дә йөрәген ачмаган. Сер итеп кенә әйтәм: ул миңа тәкъдим ясады. Тантаналы рәвештә! Үзенә кечкенә генә өй сатып алган икән. Бу көннәрдә бергә барып карарбыз, ошаса, риза булсаң, никах укытып, бергә яшәп китәрбез, бакчада үзең шикелле матур, иркә, назлы чәчәкләр үстерерсен, диде.

Гашыйк кызың дөньясын онытып, ихлас ышанып әйтелгән сүзләренә тиз генә очы-кырые булмавын аңлаган Нәфисә кызын бүлдереп:

– Исеме ничек соң ул асыл егетнең? – дип сорады.

Анда эшләүче азәриләрнең барысы да гаиләле, беренче хатыннарының үз илләрендә балалар үстереп ятканын, күбесенең монда да өйләнеп яшәүләрен яхшы белгәнгә бирде ул шундый сорауны.

Кызга исә бу сөаль өстәмә көч биргәндәй булды.

– Минем андый матур исемле ир-егетне очратканым юк иде. Кыскасы, исеме жисемәнә туры килеп тора. Лачын исемле ул, шашлыкханә хужасының беренче таянычы.

Нәфисәнең иреннәреннән:

– Кем, кем? – дигән сорау түбәдән ишелгән боз шикелле шап итеп өзәлеп төште.

– Лачын, Лачын исемле ул, – диде Регина, Нәфисәнең тавышы калтыранып чыгуны да сизмичә.

Ошбу адәмнең исеме генә түгел, ә үзе дә Нәфисәгә онытылмаслык дәрәжәдә таныш иде. Нибары биш хәрәфтән торган атны ишетүгә умартачылыкта эшлэгәндә, район вәкиленнән качып-посып йөргәндәге шикелле, Нәфисәнең кан басымы кисәк күтәрелде, күз аллары караңгыланып китте.

Барысы да бүгенгедәй аңда, хәтердә. Шашлыкханәне ачып, эшләрен жайга салып, тамакларын туйдыргач, «рухи азык» турында кайгырта башладылар. Ә ул күршәдә генә икән.

Ашханәнең күпчелек кунаклары өлкәннәр, инвалидлар, гарип-горабәләр булса, ризык эзерләүчеләре, жыештыручылары, ашаучыларның кәефләрен күтәрү өчен махсус уйланылгандай, директор Марфа Петровнадан башкалары, гелән яшь кыз-хатыннардан тора. Төшкелекне эзерләп, залны жыештырып, кунаклар килеп тулганчы сулыш алып керик әле дип, өзәлеп төшәм дип торган алсу алма кебек йөзле, ачык муенлы дөнья бизәкләре болдырга чыгып басуга, күрше шашлыкханәдә «тормыш» туктала, азәриләрнең беришесе урамга

сибелә, бәгъзесе үзенә борыны сыярлык, күзе күрерлек ярый таба, ихластан (үзләре дә ышанырлык итеп) кунакка чакырулар башлана.

Арада иң яшь дигәннәре, чечен биючеләре шикелле төз гәүдәләсә, кара мыегын сыпыра-сыпыра менә инде ничәнчә көн Нәфисәгә елышырга, һич югында күзенә чалынырга тырыша. «Ашханәгә азык-төлекне каян аласыз, эш хакыгыз күпме», дип сораган булып, кичен машинасы белән өенә озатып кую тәкъдимнәрен керткәч, татлы сүз киңлекләренә чыгып, бер күрүдә гашыйк булуы, йөрәгенә мәңгә төзәлмәслек яра алуы турында үтә күрәнмәле колакларга токмач эленә. Күтәрә генә алсын!

Иреннән аерылганнан соң, Нәфисә өч елдан артык берәүне дә үзенә якин китермичә яшәде. Күңел түренә оялаган шайтан аны кайчагында котыртып та куя: бәлки, Лачын дигәннәре сиңа чыннан да гашыйктыр, очрашкалап алгаласагыз, берни югалтмыйсың. Шулай икеләнеп торган мизгелдә эти-энисенәң үгет-нәсихәтеннән тыш, улының: «Син нишлисәң, әнием, үзеңне пычратма», – дигәндәй, олыларча житди күз карашы һәм аның артында торгандай, кабатланмас елмаюлы беренче мэхәббәте Тимер өне аны ир кочагына егылудан коткарып калды. Анык карарга килү адәм баласына җиңеллек бирә. Нәфисәнәң иреннәрендә усал, тантаналы елмая биеп ала.

Үз-үзен тәкәббер тотуыннан, күз карашыннан явызлык аңкып торган хакимият әһелен дә электр баганасын саклап, төн кунарга калдырган Нәфисә килмешәк азәридән генә, башка бәйләнмәслек итеп, котыла алмасмы? Әлбәттә, җаен табар. Һәм әле ниндиен. Үзен Лачын дип тәкъдим иткән адәмгә ул:

– Сиңа нәрсә кирәк, егетем? – диде.

– Якыннанрак танышасым килә?

– Таныштык бит инде. Ничә көн сөйләшеп йөрибез.

– Юк, минем сине кочагыма аласым, алсу иреннәреңнән суырып үбәсем килә.

– Шул гынамы? Аның өчен сүз боткасы куертып, кеше көлдереп торасы да юк.

Азәри югалып калса да, як-ягына каранып, Нәфисәгә якынлаша. Хатынның болай тиз генә ризалашуы, акча-мазар сорап алшартлар куймавы сагайтса да, сөөнү, булачак ләззәт хисе җиңә. Юкса ул җиңел холыклы хатыннарда түли-түли гарык булды бит инде.

Ханым ашханәнәң бер читенәрәк китеп көтеп тора. Лачын бар кыюлыгын җыеп, иреннәрен Нәфисәнәкәнә батыру мизгеленә житкәндә генә, көтелмәгән авыртудан кычкырып җибәрә. Аңына килеп, борынын тешләгән ханымга сугып җибәрергә кулын күтәрсә, аңардан җилләр искән була. Хушбуй исе генә ханымның кайсы юнәлешкә киткәнәң ишарәләп тора. Кинәт әллә каян килеп туган кыюлыкны, тычкан өстенә ташланган мәче житезлеген Нәфисә үзеннән көтмәгән иде. Иренен генә җиңелчә тешләп алырга ниятләгән иде, теге озын борынын китереп тыкты. Кайнарлык белән эшләнгән гамәленнән ханым үзе дә өркеп кала. Үч ала башламасыннар тагын. Ата-ана үчен балалар аша алу алымнарын һәр көнне диярлек детектив фильмнарда күрсәтеп, өйрәтеп торалар лабаса.

Икенче яктан, тау якларыннан килеп урнашканнар һәрдаим төркем-төркем, үз телләрендә сөйләшеп, дәншәтле көч булып атлылар һәм теләсә кемне сытып, рәнҗетеп китәргә мөмкиннәр. «Бердәмлектә көч» тактикасын әүвәл хайваннар кулланган, ди торган иде Нәфисәнәң әтисе. Бүреләр бер-берсен саклап, күмәкләшеп йөриләр. Кабан дунгызлары түгәрәк ясап, балаларын, авыру кардәшләрен уртада калдыралар. Кешеләр дә отып алган бу тактиканы. Аз санлы большевиклар, аннан соң нацистлар, нәкъ менә бер йодрык булып берләшә алулары, эчке хәрби дисциплина аркасында хакимиятне кулга төшергәннәр.

Казанда яшәүче төп милләт вәкилләре күпчелекне тәшкил итсәләр дә, кирәк вакытта берсен-берсе яклап берләшә, оеша алмыйлар.

Нәфисә беренче мәлне мине болай гына калдырмаслар дип шөлләбрәк йөргән иде. Борынына пластырь ябыштырган Лачынның «хулиганнардан бер хатын-кызны яклап сугышканда, ниндидер очлы тимер белән бәрделәр, барыбер үзләрен туктап тараттым», дип, сүз таратуын ишеткәч кенә тынычланды.

Менә шулай тәмамланган иде Нәфисә белән Лачын арасындагы кабынып китә алмыйча сүнгән мәхәббәт. Икесе дә озак вакыт бер-берсенең күзенә күрәнмәскә тырышып яшәделәр.

Мәгәр Лачын татар хатын-кызларының башларын миңгерәтүдән туктарга уйламаган да икән. Сабакның файдага китмәгәннәре дә булгалый шул. Бу юлы аның мәкерле капкынына тәҗрибәсез, бер тапкыр авызы пешсә дә, ышанучан кыз бала – Регина килеп капкан. Нәфисә үзе белән Лачын арасында булган «буранлы мәхәббәт» турында сөйләүне кирәк тапмады.

– Аң бул! Үзеңне сакла! – дип, кырыс кына кисәтте.

Нәфисә берәз суынгач, үз-үзенә аркылы төште: «Чү, тукта, аны шулай кимсетергә синең ни хакың бар? Лачын да аңа чын-чынлап гашыйк булгандыр, бәлки, Регинаның хисси дөньясы синекеннән мең мәртәбә баерактыр? Мин бит аның аңында нинди уйлар бәргәләнүен, нинди хисләр сулкылдавын, жанын ниләр талкыганын белмим. Гашыйк булгач, аның моңсу, сүлпән карашы ачылып, яктырып киткәндәй күренә».

Нәфисәгә хәтта ничектер уңайсыз булып, ул үзен ярамаган эш өстендә тотылган бала кебек хис итте.

Регина дөньялыкта карурманда адашып калган кешедәй берүзе, яклаучысы да, киңәшчесе дә юк. Анасының имчәген төртелә-төртелә эзләгән бозау кебек ялгышып, алданып, бер дэҗжал кулына килеп кергән.

Төрле холыклы ятимнәрне бер ояга жыйган балалар йортында тәрбия алган кыз, Нәфисә уйлаганча ук, беркатлы гади түгел икән. Үз канаты астына алган апасының эрләү аралаш акыл сатуын тыңлап торды да, кәрпә кебек йоннарын кабартып, әүвәл үзен аклау аша һөҗүмгә үк күчте.

– Без тиздән өйләнешәчәкбез! Мин иртәгә аның өенә күчәм.

– Сина тәкъядимне үзе ясадымы?

– Юк, ул мине яратам, диде. Шул житмәгәнмени?

– Алдашма, кызым. Ул бит әле сине ЗАГСка барырга чакырмагандыр.

Сөйләшүнең ул теләгән юнәлештә бармавы Регинаны тагын кыздырып жибәрде.

– Син миннән көнләшсәңме әллә, Нәфисә апа? Әллә аңа үзең күз атып, өмет итеп йөри идәңме? Минем бәхетемә шатланырсың, туебызның түрәндә мендәр өстендә утырырсың дип уйлаган идем.

Кызның балалык кызулыгы белән әйткән сүзләрен житди кабул итмәскә тырышса да, ит яхшылык, көт явызлык дигәндәй, йөрәге чәнчешеп куйды. Мәхәббәтнең күзе юк, жаны, өне генә бар, дип, дәрәс әйтәләр икән.

Кызы шул азгынга гашыйк булган, аның һәр сүзенә ышана. Тәҗрибәсез, ата-ана әхлагы күчеленә сеңмәгән бик күп яшьләр, утка эләккән күбәләкләр мисле, акыл канатларын шулай өтәләр. Авызы пешкәнче, Регина белән бәхәсләшеп торып урынсыз һәм файдасыз вакыт уздырып, абруенны төшерү генә икәннән аңлаган Нәфисә кулын селтәп: «Синәң мәхәббәттән зиһенәң каткан», – дисә дә, төп киңәшен әйтми булдыра алмады. Киңәшләрен дә өстәмәкче иде дә, әнисе өйрәткәнчә, аксыл күлмәгенәң жиңен тарту белән чикләнде.

Үз канаты астына алган ятимә кызга гел яхшылык кына теләсә дә, Лачын белән яшәп китсәләр дә, һич каршы түгел иде. Кызганычка каршы, нәкъ ул фаразлаганча булды. Ике айлап вакыт узмады, Регина аны беренче очрашкан, сүз катышкан урында көтеп тора иде.

– Нәфисә апакаем, син йөз тапкыр хаклы булып чыктың! Яратышып йөргәндә ифрат игътибарлы, тәмле телле кеше иде. Күтәрәп кенә йөртте. Өенә дә кат-кат чакыргач кына бардым. Аз гына утырам да үз бүлмәмә кайтып китәм, дидем.

Өе тактадан гына кадакланган кечкенә генә бер алачык икән. Дөрөс, ут, газ, суы кертелгән, кечкенә генә жире дә бар. Алдан кайтып, өстәл эзерләп киткән булган. Тәмле ризыклар, жиләк-жимешләр, чикләвекләр белән тулы иде табыны. Безнең бәхетле киләчәк өчен шампан шәрабе эчтек. Минә гажәпләндергәнә – шешәнәң ачып куелган булуы иде. Белүемчә, шампан эчүнең иң кызыгы да бит бөкесенәң сикереп чыгып, түшәм тарафларына очуында. Ярты бокал гына эчкән идем, рәтле-башлы ашый да алмыйча, йоклап киткәнмен. Иртән уянып китсәм, анадан тума килеш, кан эчендә ятам. Лачын янымда елмаеп басып тора. Миңа:

– Хәзер торып чәй эзерлә! Аннан соң простыняларны юып куярсың! Бүген өйдә генә утыр, идәннәрне, чоланны чистартырга онытма, – дип, эшкә китте. Аның өендә бер-ике көн яшәгәннән соң, күршеләре белән аралашып алдым. Миңа алар ачыктан-ачык: «Лачының ике тапкыр өйләнеп, өч мәртәбә аерылышты инде», – диделәр. Туган илендә дә хатыны ике бала үстереп ята икән.

Регина ике кулы белән битен каплап, кычкырып елап жибәрде.

– Нәфисә апакаем, коткар мине. Кая барып капты газиз башым! Бүген миңа кул күтәрдә, бер эшнең рәтен чамаламыйсың, иркәли белмисең, – ди. Мин нәрсәдер каршы әйтмәкче идем, дүрт ягың кыйбла, дип кычкырды. Жыендым да чыгып киттем.

– Бик тиз туйган ул синнән.

– Мин аның сәбәбе башкада дип уйлыйм.

– Нәрсә тагын?

– Берничә көн аның өендә яшәгәч, ул мине иркәләп туйгач: «Өйдә, сөекле сандугачым, синең теге бүлмәңне сатып, миңа затлы машина алыяк, житмәгән акчаны үзем өстәрмен яисә кредит алырсың! Син шундый матурлыгың белән затлы машинада гына утырып йөрергә тиешсең», – дигән иде.

– Син нәрсә дидең? Ул фатирыңны нинди зур авырлык, михнәт белән саклап калганыңны сөйләп бирдеңме? Әллә ташлар дип куркып, тыныңны да чыгармадыңмы?

– Юк, алдан рәсми язылышыяк, мине үз өеңә пропискага керт, аннан соң карарбыз, дигәч, егетем үзгәрде.

– Лачын озын томшыклы кара каргага әйләндеме?

Регинаның моң-зары, күрәсең, әле баласы гына икән, анасы соңрак пәйда булган. Лачын белән очрашып йөрүләренә бер-ике ай узгач, ризык капкан саен укшый, гел косасы килеп йөри башлаган. Нәфисә Регинаның язмышы өчен үзен һаман җаваплы санап, теге вакыйгадан соң бер дә күрәсе килмәсә дә, Лачын белән сөйләшеп карарга булды.

Шашлыкханә ишеген ачып керүгә, андагы төтен, янган ит исе косасыны китерерлек иде.

Почмактагы өстәлдә кәгазь караштырып утырган Лачын әүвәл аны күрмәмешкә салышты.

Нәфисә туп-туры аның янына килеп басып:

– Сөйләшәсе бар. Әйдәле, чыгыйк, – диде, шундый катгый тавышына үзе дә гажәпләнәп.

– Сезгә, мадам, миннән нәрсә кирәк? Алыпш-бирешебез юк, бүрәнәләребез бүлгән. Әллә тагын мине тешлисең килеп киттеме? – дип, Лачын Нәфисәнә эзерләнәп көтеп алгандай, бик усал сүзләр, явыз кыяфәт белән каршы алды.

Ирнең үзен шулайрак кабул итәсен көткән Нәфисә, аның төртмәле сүзләренә игътибар итмичә, ни өчен кәргәнән ачып бирергә тырышты. Нәфисә Лачынны күрә алмаса да, сүзен салпы ягына салам кыстырудан башлады.

– Син, егетем, бөек милләт баласы булып кал, ул ятимә кызны рәнжетмә. Яратам дип алдап, йолдап, үзеңнеке иткәнсең икән, өйлән! Ул синнән балага узган. Кешеләрдән оялмасаң да, уртак Аллаһыбыздан курык!

Ир мыекларын тырпайтып, кара кашларын сикертеп, йөзенә гажәпләнү төсмере чыгарырга тырышып:

– Шулаймыни? Ул кызый тыйнаклығы белән миңа ошый иде. Кара син аны, ниләр кыйланып йөри икән?

– Бала синекә, Регина башка берәүдән кулын да тоттырганы юк.

Лачын баскан урынында бию хәрәкәтләре ясап, кулларын болгый-болгый өч тел мөмкинлекләрен аралаштырып сөйләп китте.

– Причём монда мин? Әллә син шәм тотып, яктыртып тордыңмы?

– Экспертиза тикшерер, синекә булса, анысында болай да шик юк, калган гомерең буена алимент түләрсен, теге дөньяда тәмуг утында янарсың, ә ул жиде катлы, ди.

Лачын Нәфисәнәң нотыгын тыңлап торды да, үзе һөжүмгә күчүне отышлырак дип тапты.

– Ул дустың тиле-миле булмаса, минем юри генә чакыруыма ияреп кайтмас, ару кыз булса, беренче көнне үк ир-ат астына жәелеп ятмас иде.

Утны-суны кичкән, тормыш тәжрибәсе, эчке сиземләве илә бу халык белән сүз боткасы куертуның берни бirmәячәген аңлап алды ханым. Нәфисә кискен карарга килеп китеп барырга жыенган иде, Лачын аны туктатып, сүз елгасын башка якка борып жибәрергә маташты.

– Әллә инде иптәш кызыңнан көнләшәсеңме? Кадерләп тотсагыз, мин икегезгә дә житәрмен. Карале, теге вакытта синә бер күрүдә күзем тонган иде, аякларыңның тулы төзлегенә, күкрәгеңнең муллыгына да игътибар итмәгәнмен.

Бу азгынны сүз белән иманга китереп булмасын аңлаган Нәфисәнәң ачуы бугазына терәлеп, йөрәге менә-менә сикереп чыгам дигәндәй, дөп-дөп тибә башлады. Татар баласын рәнжеткән, эрәм иткән хайвани заттан ничек, нинди юллар белән булса да, үч алырга дигән ныклы карарга килде Нәфисә. Ул үзе генә нишли ала соң? Эре тешле бу «айгырны» үзе генә жиңә аламы? Бер тапкыр авызы пешкәч, борынын башка тешләртермәс инде ул.

– Бу сүзләрең өчен сиңа бер җавап бирергә туры киләчәк. Мин кисәттем, соңыннан үпкәләштән булмасын! – диде дә Нәфисә, аркасын турырак тотарга тырышып, үзенең ашханәсенә юл тотты.

4

Ятимә кызның киләчәгенә кара тамга салган Лачыннан үч алу тойгысы Нәфисәгә бер мизгелгә дә тынгы бirmәде. Олы таба янында биеп торып, кәтлитләренә көеп-янып китүен дә сизми калды.

Бу адәм кылган явызлыкны онытырга да, гафу итәргә дә ярамый. Илләренә

кирәк булмаган, үзләрен анда раслый алмаганнар синең туган жиреңдә, татарның мәркәзендә күкрәк киереп йөрөп, халыкны алдап-йолдап, акча көрәп, тәҗрибәсез, ышанучан Тәңре балаларын – чибәр кызларыңны түшәк урынына кулланып йөрсен, ди. Адәм мәсхәрәсе. Бер пьесада әйтелгәнчә, «Кайда сез, ирләр? Батырша, Морат, Карасакал, Жәлил, Карбыш, Газинур оныклары?» Андый кыю егетләргә аналарыбыз таба, үстәрә, тәрбияли алмыйлармы инде? Бер халык вәкилләре телебезне күпсенә, икенчесе чибәркәйләребезне мыскыл итә, читтән килеп урнашканнар урамнарда тулы хужа... Күпме түзеп була бу мәсхәрәгә?.. Берсен генә булса да, онытмаслык итеп, акылга утырта алсак, башкалары берәз шикләнәр, яклаучыларыбыз барына ышаныр иде. Үз балам зуррак, әйтик, егерме яшьләрдә булса, бәлки, дусларын оештырып, хәлдән килгәнчә, милләтенә хокукларын яклар иде. Үзе дә атасыз үскән бала таза холькылы, кыю рухлы булырмы? Зиһенә үч алу юлларын таба алмыйча, иза чикте... Хатыны үлеп, тол калгач, алар ашханәсенә йөри башлаган ак сакаллы, мәчет карты Әбелгазиз бабай белән сөйләшеп, киңәшеп карау уе күңеленә килде.

– Мин, Әбелгазиз абый, элек кухня белән зал арасында йөгереп йөргән ятимә кызның язмышы турында сүз алышып карамакчы идем, – дип сүз башлады.

– Бу арада кычыткан чыпчыгы күрәнми башлады шул, – диде Әбелгазиз, гадәтенчә, ак сакалын сыпырып.

– Ул бездән китеп, эшкә күршеләргә күчкән иде, – дип, Нәфисә ни-нәрсә булганын бәйнә-бәйнә сөйләп, Регинаның ярдәмгә мохтажлыгын аңлатты. Гаять акыллы карт үзеннән ниндирәк киңәш сораганны тиз аңлады:

– Нәфисә кызым, миңа зур өмет багламагыз. Таякка таянып кына йөрм, өрсәң, мамык кебек очып китәргә торам. Киңәшне бушлай бирә алам. Син әйткән азгын адәмне акылга утыртуның мин беричә юлын күрәм. Берсе һәм иң кулае – «көчләде» дип, полициягә хәбәр итеп, мэхкәмәгә бирү.

– Мин аңа бу юлны әйтеп караган идем. Өенә кунакка чакырып, шампан шәрабенә йокы даруы салып, мине алган дип яздырырга үгетләүдән дә файда булмады. Өенә үз аягым белән атлап кердем, яраткан кешемә бирелдем, ничек инде мин аны судка бирим дип, бу алымнан баш тартты. Ул әле һаман бергә булачакларына ышана кебек.

– Икенче юл – шашлыкханә тирәсендә иснәнәп, чайпалып йөрүче исерекләргә яллап, эчәрәп, «киявегезне» акылга утырту. Тик анысы кыйммәткә төшәчәк, акыллы башкарылмаса, эшнең зурга китүе бар, – дип дәвам итте киңәшче карт. – Мин мәчеткә йөрүче ир-ат халкы белән сөйләшеп, милли хисләрен тартып карый алам. Уңышка ирешүемә ышанмыйм. Ике мөселман халкы арасында мөнәсәбәт катлауланыр дип, баш тартачакларын күңелем белән сизеп торам.

Сүздә үтәве бик жиңел күренгән фаразларны тормышка ашыруы шактый кыен, четерекле, еш кына түшәмгә төкерү белән бер булып чыга. Әбелгазиз бабайның тәхъдимен гамәлгә ашырырга омтылу көлкеле фарска әйләнде. Шашлыкханә янында урнашкан домино, карта уйнау яисә шешә белән ризык кую өчен тупас такталардан кадкалап куелган өстәл янында, яндыру өчен китерелгән агачлар кырында эшсез, мәгәр тамагы һәрдаим кытыклап торган ир-ат затын хәтерләткән кешеләр, шәүләләр буа буарлык булса да, эшкә яраклылары бик аз иде. Нәфисә аларга күз салу белән ошбу халык янына үзе генә баруның өметсезлеген аңлады. Алар белән сүзгә ир кеше башларга тиеш. Үзләренә кирәккәндә, алар һәрдаим «ханым, баш өсте» дип торсалар, йомышың төшкәндә, файдалы булырдайларын көндөз шәм белән эзлисе була.

Берничә дистә кеше эшлэгән коллективта, өчесе генә – «көчле кавем» вәкилләре. Берсе – олы яшьтәгесе – ит чаба, чэй суы ташый, капчыкларны бушата. Икенчесе – керү талоннарын тикшереп тора. Совет чорында чирканчык алган ефрейтор үзен кизүдә генерал мисле тотта. Якын килеп булмый. Өченчесе – автобус шоферы Гаваз. Ул бик сирәк кеше белән аралаша, аз сүзле, вакыты булуга кара альяпкычын киеп ала да машинасында казына. Беренче мәхәббәте аны ташлап, башкага кияүгә чыккач, хатын-кыз затына әйләнеп тә карамаска ант иткән дигән имеш-мимеш Нәфисәгә дә килеп иреште.

Әмма шул ук усал телләр Гавазның Регина яныннан узып киткәндә, артыннан дөньясын онытып карап калуын, күзенә чалынырга тырышып исәнләшүен, үзенә буйсынмаган күзләре белән озатып калгач, тамагына төялгән төкереген йота алмыйча интегүе турындагы хәбәрне дә үзләрендә саклап тотуны дәрәс булмас дип санап, сарафан радиосына «жибәрәләр».

Гаваз автобусының эченә үк кереп утырып, Нәфисә аңа хәйләле сорау бирде:

– Әйт әле, Гаваз, сиңа Регина ошыймы?

– Ошаган кешеләр күп булып алар.

– Шулай булгач, син аны якларга, азери корган тозактан коткарырга тиеш.

– Һәркем бу дөньяда үз мөмкинлеген белеп яши. Мин көтүче баласы. Күктән йолдыз чүпләп карадым, авызыма сыймады.

– Безгә сиңең белән, Гаваз дустым, бер ятимә кызга ярдәм итәргә кирәк!

– Ничек, ни рәвешле?

– Бер юньсезне, татар кызын мыскыл иткән адәми затны, акылга утыртырга тиешбез? – дип, Нәфисә барысын да аңлатып бирде.

– Нәфисә ханым, гафу итегез, мин андый эшне булдыра алмыйм.

– Алайса бергә барабыз. Алкашлар белән үзем сөйләшермен. Син бит арагы белән тулы сумканы миннән күтәртеп бармассың? – дип, көчкә күндерде ир затын.

Шашлыкханә хезмәткәрләренең күзләренә чалынмыйк әле дип, ризык тулы арзанлы чүпрәк сумка тоткан Гаваз белән Нәфисә ашханәнең арткы ишегеннән чыгып, анда-санда утыручылар, чүмәшеп торучылар янына килеп, шыпырт кына бөялделәр. Янәсе, алар да шулар «нәселеннән».

Чалыш аяклы өстәл янына килеп утыргач, Нәфисә:

– Егетләренң асыллары, бу тирәгәрәк тартылыгыз әле! Бер киңәш бар иде.

Бик сикереп төшмичә, авыр атлап кына, төрлечә киенгән, төрле яшьтәге, милләтләре билгесез адәми затлар өстәл янына елыштылар. Сөйләшкән буенча сүзгә Гаваз башлады:

– Менә бу сумкада сезгә житәрлек аракысы да, закускасы да бар. Без аны энә теге куак төбенә куеп китәрбез. Сездән кечкенә генә бер эш башкару таләп ителә. Бүрәнә бушату да, капчык ташу да түгел.

Сайлап куелмаган үзешчән «вожаклары» сорау бирде:

– Аңлат, без сиңең «пойлоң» өчен нәрсә эшләргә тиеш?

Бу юлы сүзгә саран Гавазның ыкы-мыкы килүен көтеп тормыйча, «дилбегәнә» Нәфисә үз кулына алды.

– Менә бу бинада хужаның ярдәмчәсе булып, Лачын исемле бер адәм эшли. Аны белсезме?

– Таныйбыз, бик кысмыр мужик.

– Менә шуны акылга утыртасы иде.

– Нинди гөнаһысы бар? Ни өчен? Ни рәвешле?

Салырга яраткан кешенең сорау бирергә дә, сөйләшеп утырырга да

маһирлыгын белгән Нәфисә аптырап калмады. Ана кортның башына көтелмәгән фикер килде.

– Хикмәт шунда: бу адәм «Социальная столовая»ның заказ кәгазьләрен кулына төшереп, безгә тиешле итне, майны, онны базадан алдап алып чыгып, пашлычнына китереп бушаткан. Ярты бәясен генә түләп.

– Яхшы түгел, – диештеләр тыңлап торучылар, бу хәбәрдә бер кызык тапмыйча. Нәфисә утка коры агач өстәгәндәй:

– Без үз жиребездә хужамы, әллә килмешәкләр, туган илләрендә бәхетләрен тапмаганнар законы белән яшибезме? – дип тә жибәрде.

Сүзнен нәрсә турында барганын берәз төшенгәнә:

– Кабахәтләр. Аларны моннан сөрергә кирәк. Лачын дигәннәре бигрәк наглый.

– Ө без аларга каршы нишли алабыз? – диде артык киң балаклы чалбармы, итәкме кигәнә.

– Барысы да бик гади, – дип сүзгә кушылды Гаваз, Нәфисәнең гадәти бер тормыш-көнитеш мәсьәләсенә сәяси юнәлеш бирүенә сокланып. – Өвәл энә теге ак машинаның арткы көпчәген тишәсез дә берегез янына кереп, «машинаның көпчәге жибәргән» дигән «сөенечне» аласыз.

Көтелмәгән тынлык урнашты. Барысы да бу бурыч миңа гына эләкмәсен, дигән теләк чоңгылына чумды.

Берәздән иң озын чәчлесе, торнаныкы шикелле озын аяклысы, сөйләшүгә кысылды:

– Ай-һай. Боксер-мазар булса, барыбызны әрдәнә итеп өеп куяр.

Кызыл борынлысы:

– Мин аны күргәнем бар. Таза күренә.

Кәеф-сикәтләре күтәрелеп киткән ир-егетләренең тагын берәз шайтан суын өстәп, сөйләшеп утыру ягына тартылуларын шәйләгән Нәфисә дилбегәнә янә үз кулына алырга булды.

– Бергәләп типкәлисез дә, энә теге куак төбәндә торачак пакетны алып, үзегез белгән тарафка юл тотасыз. Бу – безнең соңгы күрешүбез булып, дип уйлыйм.

Азәрине кем чакыру, күсәк белән аркасынамы, иңенәме тондыру, типкәләү мәсьәләсендә парламентарийлар көнләшерлек фикер алышу башлана. Тел бистәләре бер якта торсын!

Сүз алышуларын ераккарак китеп тыңлап торган Нәфисә күңелендә үч алу өчен кешеләрне дәрәс сайлау-сайламау мәсьәләсендә шик тә туды. Ө башкаларын каян аласың? Барча криминал гамәлләр диярлек исерекләр кулы белән эшләнә, ди исәп-хисап фәне. Нәтижәсе ничек кенә булмасын, ана корт-Нәфисәгә рәнжетелгән, алданган ятимә кызын яклап берни эшләмәгән дип, берәү дә дәгъва белдерә алмаячак. Шәхсэн, ул үч алуны кем алдындадыр аклану өчен эшләми. Күңеле каршында гына хисап тоты.

Исерекбашларга бер айлык хезмәт хакын сарыф итсә дә, алар берни майтара, көпчәкне тишәп, күсәк белән кизәнүдән уза алмаганнар. Машинасы янына жыелган, көч-хәл белән аякларында басып торган төркөмне алдан ук шәйләп алган Лачын азәриләре, утлы шампурлар, утын пүләннәре, көрәкләр алып чыгып, барысын да кыйнап таратканнар. Полиция дә килеп житкән.

Бу вакыйга шулай гына төгәлләнгәч, Нәфисәнең эч пошуы тагын да артты.

Нәкъ шуңа күрә Нәфисә ачык йөзле акыл иясе Өбелгазиз бабасын, олы юл чатында бәләгә юлыккан адәм баласы Хозыр Ильяска сыенгандай, көтеп каршы алды.

– Әбелгазиз абзый, безнең көймәбез комга килеп терәлде бит әле. Нишләргә дә белмибез, – дип сүз башлап, борчуларын сөйләп бирде.

Дөнъяның ачысын-төчесен татыган, бер шәйгә дә гажәпләнмәскә өйрәнгән, сиксән яшенең түренә житеп килгән карт ашыкмыйча гына:

– Барысы да сез теләгәнчә генә барыр, дип әйттемме мин сезгә?

– Без уйлаган ике вариантның да файдасы булмады: бөтен тырышлыгыбыз сөткә китте, – дип ачыклады Нәфисә.

Әбелгазиз барысын да хәтерләсә дә:

– Искә төшер әле, кызым, – дигән булды.

– Регина «Лачын мине көчләде» дип раслаудан, судка бирүдән баш тартты. Тиле тукран кебек, мин аны яратам дип такылдавын белә. Сукбайларны күпме кунак иттек. Файдасы тимәде. Үзләрен тукмап таратканнар.

Вәгазье-дәрвиш форсатны кулдан ычкындырамы соң? Тузга язмаганны...

– Бердән, кызым, мин юл күрсәтмәдем. Ә киңәш кенә бирдем. Сезнең булдыксызлыкка мин гаепле булып каламмы? Икенчедән, сөт белән шаярырга ярамый. Төгәл әйтәмме, юкмы, хәтерем әллә кем түгел, мәгәр мәгънәсә хак. Дәрдемәнд бабагыз нәрсә дигән: «Ватан китәр, сөт калыр!» Туган илебезне, мөстәкыйльлегебезне югалтсак та, халкыбыз авырлыкларны үзенчә жиңә-жиңә яши бит әле.

Нәфисә аш өстәле янына утырган бабайга ризыкларны мул салып, үзе китереп, аның күзләренә өмет белән бакты.

– Бар ышаныч сез әйтми калдырган өченче могжилада, – диде пешекче ханым назлы тавыш белән.

Бабайның булмышы шулаймы, Нәфисә ахыргача аңышып та житмәде: озын сакалын учына алып, карт бик озак дәшми торды. Һәр сүзе, жөмләсә алдан уйланылгандай, мәгънәле чыкты.

– Ирнең кыз бала каршында гөнаһысы зур. Ул аның өчен ниндидер жәзасын алырга тиеш. Мөхәммәт пәйгамбәр хәдисләрендә, бер гөнаһка сылтап, икенчесен кыйлганчы аларның тиңлегенә игътибар ит, диелгән. Бераз көтик, кызым, кызулык борча тотканда гына ярый. Кечтеки генә тын алыяк. Халык юкка гына сабыр төбә сары алтын, димәгәндер. Аннан соң бит, наным, кешене асылына кайтару белән акылга утыртуның жинаять юлына алып чыгуы бар. Ул кем, Лачынмы дигәнегез, шигый мөселман булса да, адәм баласы. Татарлар тоткан хакыйкый Ислам, аның Хәнәфи юнәлеше, без башка динне тотучыларны хөрмәт итәргә, шәригать кануннарын үтәргә тиешбез.

Гыйнвар кары кебек ап-ак сакаллы картның мәсьәләдән читләшеп, акыл сатуы артыккарак киткәндәй тоелды Нәфисәгә. «Ашыгыз тәмле булсын» дип, пырдымсызланып, тиз-тиз атлап, аш бүлмәсә ягына кереп китсә дә, күңеле тынычлана төшкәч, Әбелгазиз картның ашыкмаска чакыруының хаклыгына инанды.

Чөнки әле һаман нәрсәгәдер өмет иткән, ышанган Регинаның фикере, дәръя уртасында жылкәнсез калган көймә кебек, жил искән якка үзгәрә торды. Мөнирә атлы шома, хәйләкәр хатынның үзен «бүкәнгә» утыртып калдыруы да бернәрсәгә өйрәтмәгән булып чыга адәм баласын.

Аптырагач, гажиз булгач Нәфисә: «Ярый, Регина, бар шашлычныңа. Безне артык борчыма! Синен хыялларыңнан гарык булдым. Үзең белгәнчә яшә. Үз хәсрәтем дә муеннан. Эти чирләп тора. Улым яшүсмер чорына кереп бара...» – дип, бу хәлгә нокта куярга ашыкты.

Шулай берничә ай үтеп тә китте. Көз үзенең көйсезләнүе белән үз

хокукларын даулый башлаган күңелсез вакыт иде. Улын музыка мәктәбенә кертәп калдырып, ашханәгә якынлашса, ни күзе белән күрсен, тулы гәүдәле, бигрәк тә зур туп йоткандай корсагы алга чыгып торган, ямьсез, күз төпләре күмер белән буялгандай чем-кара ханымда мамыктай «очып» йөргән, жиңел гәүдәле Регинаны көчкә таныды. Нәфисә рухы белән якын, бәдәнә чит-ят ханымга шактый ара калдырып туктады да ясалма көлеп:

– Соң, безләрене нинди уңышларың белән сөендерә аласың? Тагын туйга чакырырга килдеңме? – дип сорады.

Регина аның шаяртуын да, төрттерүен дә аңларлык, кабул итәрлек дәрәжәдә түгел иде.

– Зинһар ярдәм итегез, Нәфисә апакаем. Минем бу фани дөньяда сездән башка таяныр кешем юк, – дип, үкси-үкси еларга ук тотынды ятим бала. – Сөз дә ташласагыз, миңа бердәнбер юл – үземә кул салу кала.

Нәфисә аның соңгы сүзенә игътибар итмәде, үзенә кара дигән сыманрак «а» да димәде, «б» сын да айтмәде.

Чынлыкта, Нәфисә Регинаның язмышына битараф түгел. Бу – тәрбия чарасы иде. «Ташла ул юньсезне исән-имин чакта дигән киңәшәмне тыңламадың» кебегрәк үпкәсен әйтеп, выжт итеп яныннан узып кына китәсе иде дә, булдыра алмады. Әмма төрттереп куйды.

– Туйга чакырырга килдеңме? Йә, әйт. Кайсы көнгә? Бүләккә нәрсә алып килик?

Регина бик моңлы, зәгыйфь тавыш белән:

– Шулай булса иде дә, сезне тыңламыйча, адәм мәсхәрәсенә калдым.

– Йә, сөйлә, нәрсә булды?

– Күптән түгел аның өендә бик матур гына сөйләшәп, чәйләп утырганда, тышкы ишекне хужаларча ачып, 9–10 яшьлек малаен, анысыннан берничә яшькә кечерәк кызын житәкләп, таза гәүдәле, борын астына кара кыска йон үскән ханым килеп керде. Лачын көрт чаккандай сикереп торып, аларны кочаклап алып, азәрбайжанча тиз-тиз сөйләп (мин берничә сүзен генә аңладым), түргә уздырды.

Сүз сөрешеннән, өстәл тартмасыннан ашык-пошык, кулы калтырануын басарга тырышып, язуды кәгазьләр чыгарып, миңа тоттыруыннан, кәгазьләргә имза куйдырырга килгән курьер дип тәкъдим итүен аңыштым. Мине тиз генә чыгарып жибәрәп, балалары, хатыны белән калды. Шуннан соң Лачын бер атна эшкә чыкмады, телефонын да алмады.

Мин көттем-көттем дә чирләп ята торгандыр дип, өенә киттем. Үзе генә арагы эчеп утыра:

– Бу юлны оныт! Тагын бер килсән, энә теге агач төбенә тереләй күмеп куям, – дип, мыскыл итеп куып чыгарды. Газиз башкаем мондый хурлыкка төшәр дип уйламаган идем.

Регинаның бу хәлен ашханәнең күпчелек хезмәткәрләре, шул исәптән аңа яшертен-орынтын гашыйк Гаваз да күрәп алды, үзләрендә эшләп, бәхетсезлеген үзе эзләп киткән кызын бөтенләй кабул итмәгән яисә «йөри шунда эленке-салынкы» дип, аңа бөтенләй битараф кешеләр дә татар кызын бер килмешәкнең болай мыскыл итеп ташлавын кичермәделәр һәм моны болай гына калдырырга ярамый, хурлык бит бу, адәм мәсхәрәсе, диештеләр. Хисне авазга, ымлыкка күчерү – бер хәл, ә ятимә кызга ярдәм итү, юньсезне акылга утырту – бөтенләй икенче гамәл. Күбесе сүздән, чыш-пыштан уза алмады, бар авырлыкны янәдән Нәфисәгә үз өстенә алырга туры килде. Ниятеңне бит әле башкаларга сиздерергә, чит колакларны катнаштырырга ярамый.

Нәфисә Регинаны ана, хатын һәм тормыш-язмыш тарафыннан кагылган, сугылган кыз буларак кызганып, ихластан ярдәм итәргә тырышса, әле утызга да житмәгән автобус йөртүче Гавазның чибәркәйгә мөнәсәбәте бөтенләй башка иде. Ул кесә тулы акчаң, ике катлы йортың, затлы машинаң булмаган килеш син кемгә хажәт, бигрәк тә шундый гүзәл, урынында тәк кенә басып тора алмаган, уймак шикелле Регина турында хыялланма да дип, үзен, хисләрен тынычландырырга, «йөгәнләргә» тырышкан иде бит. «Син аңа житди мөнәсәбәтеңне, ихластан яратуыңны аңлатырлык сүз таба алмаячаксың, ничек әйтсәң дә, Регина кебек сылу кыз «мазутка баткан абзый, син үз тиңеңне эзлә, миңа якын килмә» дип, яныңнан кычкырып көлеп кенә узаңак.

Регинаның мәсхәрә ителүен ишеткәч, ул ачудан ут өстендәге сыек май шикелле кайнап чыкты. Ниһаять, бармакларын йодрыкка төйнәп, Регина өчен үч алырга ант итте.

Шашлыкханә янында «әтрәк-әләмне» кунак итеп йөргәннән соң, рухи яктан шактый якынаеп китсәләр дә, Нәфисәне борчырга кыймады, берничә тапкыр автобус белән озатып куйган Әбелгазиз картның өен үзе эзләп китте. Карт бер бүлмәле фатирда аерым яши икән, күршәдә генә диярлек гаиләсе белән кызы, оныклары һәр көнне килеп-китеп ярдәм итеп торалар, ди.

Барысыннан да хәбәрдар, хәйләкәр карт автобус йөртүченең ни өчен килгәннен нечкә күңелә белән сиземләп, аны көтеп алган кунагыдай, шул ук вакытта мәгънәле елмаеп каршы алды. Гавазның, гәүдәсен аяктан аякка күчереп, ыкы-мыкы килүен тыңлап та тормыйча:

– Ходай Тәгаләбез хатын-кызга авыр сынау килгән көннәрдә аңа ихлас ярдәмне гашыйк-Мәжнүн күрсәтергә тиеш, – дигән.

Кем турында сүз барганы икесе дә, кызының исемен әйтмичә дә, аңлаулары сүз агымын дәрәс юлга күчерергә мөмкинлек бирде.

– Соң, мин бит аңа кем дә түгел.

– Булырсың, – диде карт шик-шөбһәгә урын калдырмаслык тимер тавыш белән. – Иң мөһиме, син аны яратасың. Артыннан нәүмизләнеп озатып карап калуыңны кызы ашханәдә чәбәләнеп йөргәндә үк сиздем. Бабаңның яшь чагы булмаган да, ул сиңең эчке халәтеңнән хәбәрдар түгел, дип уйласаң, бик нык ялгышасың.

– Мин алай дип уйламыйм, – дигән булды Гаваз ашыга-ашыга, гаепле кеше сыман. – Кызлар бит элекке заманда ак атка атланган принц турында хыялланганнар, хәзер алтын-көмешкә күмә алырдай миллионерны, миллиардерны күзлеләр. Ә мин кем, көтүче малае, ике эшчән кулымнан башка мактанырлык байлыгым юк.

Карт моңарчы сүзгә саран егетнең күңелендәгесен әйтеп бетерәсе килгәннен аңласа да, кулын өскәрәк күтәрәп, аны бүлдерде.

– Син акча капчыгы өстендә утыручыларның барысы да бәхетле дип уйлыйсыңмы? Алар куркып, бер төн булса да, тыныч йоклау турында хыялланып яши. Адәм баласына иң мөһиме – күңел саранлыгыңнан котылырга кирәк.

Утызын тугызырга эзерләнеп йөргән Гаваз, дәрәсән калдырган йә эзерләмичә килгән укучы кебек Әбелгазиз бабайның вәгазән кулларын тезенә куеп тыңларга тиеш иде.

– Мәхәббәт дигән гажәеп хис катлаулы һәм һәркемгә үзенчә килә. Менә тарихи-әкияти шәхесләр Йосыф белән Зөләйханы гына искә төшерик. Көнче абыйлары Йосыфны кога ташлап калдыргач, Аллаһның эмере буенча фәрештә

аны коткара. Кол Гали эсәрендә аны юлчылар тартып чыгаралар. Шуннан соң да Ходай Тәгалә аңа нинди генә сынаулар жибәрми? Ахыр чиктә, озак еллардан соң, алар очрашалар һәм озак, бәхетле гомер сөрәләр. Хәзер иң мөһиме: син Регина өчен үч алырга әзерме?

– Әзер кебек.

– Армиядә булдыңмы?

– Булу ғына түгел, иң яңа төр танкны иярләдем.

– Декабрь суыклары шикелле үк, фашизмның билән сындыруга зур өлеш керткән Молотов коктейльләре турында ишеткәнең бармы?

– Алар хакында укыганым да бар.

– Ә синең, Гавазетдин, шәхси дошманың кем?

– Юк минем шәхси дошманым, – дип, иртәрәк күперенде автобус йөртүче.

– Жан атып, яратып йөргән алиһәңне мыскыл итеп, үлем дәрәжәсенә житкергән кабах синең дустан буламыни? Мин картайдым бугай, берни аңламыйм. Син әүвәл эшенең беркем белмәслек, сизмәслек дәрәжәдә башкар.

Өлегәчә сүз сөрешенәң үзегән аңламаган Гаваз:

– Причём монда Молотов коктейле? – дип кенә сорый алды.

– Притом, – диде карт аны ирештереп, – шул шешәңә ут үрләтеп, аның өенә ташлайсың. Вәссәлам, эш бетте. Кыз – синеке.

– Юк, Әбелгазиз абый, мине гафу итегез, бу адымга бара алмыйм. Миннән террорист чыкмас!

– Азәридән шөллесеңме?

– Бу егет шүрләде дип уйлассаң, бик нык хаталанасың. Караңгы төшкәч, битлек киеп, велосипедта койма буйлап килеп, фитильгә ут үрләтеп, шешәне өйнең бер читенә ташлауның миңа бер авырлыгы да юк. Әгәрәнки, теге иблис исерек булып, шунда янып үлсә, гөнаһысын кая күмәрсен! Әле бит кылган гамәлләрең өчен жавап тотасы бар.

Сөөнечле хәбәр алгандай, карт урынында кымшанып куйды, йөзенә «эчке ут» яктысы иңгәндәй булды.

– Рәхмәт, энәм. Нурландырдың. Мин сине сынау өчен генә әйткән идем бу мөмкинлек турында. Иманлы гази икәнсең! Аллаһ кодрәте белән бирелгән жанны Газраилдан башка берәүнең дә алырга хакы юк.

* * *

Гадәттә, азык-төлек базасына төшәргә, кемнедер озатырга ихтыяж булмаганда, көннәр буена ашханә янында күзгә төртелеп торган автобусларын күрмәгәч, Гаваз шыпырт кына Әбелгазиз бабайның хәлен белергә киткәндер дип уйлап, Нәфисә сменасын алданрак тапшырып, кибеттән күчтәнәчләр кереп алды да, ижтимагый транспортка утырып, шунда юл тотты. Ялгышмады. Егет шунда иде. Нәфисә юри:

– Эштә дөнья бетереп сине эзлиләр, – диде.

Һәр шәйгә ышанучан самими Гаваз жыена ук башлады. Нәфисә «шярып кына әйттем» дип, аны туктатты.

Хужа бабай Нәфисәне күптән көтеп алган кунагы кебек каршылады.

Һәрвакыт ачык чырайлы, эчендә нинди хәсрәтләр булса да, күрсәтмәскә тырышкан Нәфисәне Әбелгазиз карт аеруча якын итә иде. Ул килеп кергәч, сөөнеп-яктырып, хәтта яшәреп киткәндәй булды. Адам баласы барыбер күбрәк үз мәнфәгатьләре, мәшәкатьләре турында уйлый. Нәфисә, соңгы вакытта Гаваз да кайгы-хәсрәтләре белән Әбелгазиз бабайларын борчып кына

торалар. Әйтерсең лә, ул башкалар өчен киңәш-табыш биреп торыр өчен махсус жиһәрлән, «тегеннән» үк куелган кеше иде. Яшьләр аның бер дә үзе, балалары, эчке дөньясы турында киңәп сөйләргә яратмаганына игътибар да итмәделәр, сорамадылар да. Бу килүләрендә, һаман шул Регина белән картның башын катырыр алдыннан, Нәфисә кинәт сорап куйды:

– Әбелгазиз бабай, без сезне штаттагы киңәшче, ярдәмче итеп бетердек инде. Үзегезнең хәл-ахвәлләрегез ничек, ялгызлык интектермиме?

– Юк, мин ялгыз түгел, минем табынган Аллаһ, сәгәтләр буга укып утыра ала торган намазлыгым бар. Әнә ул шулай идәндә, гел жәелгән килеш мине көтеп тора. Ул минем Тәңрем белән арадашчым.

Карт шактый вакыт тынып, уйланып утырды.

– Балалар, үземне кызыл оптимист итеп күрсәтергә тырышсам да, адәм баласына ялгызлыктан да авыр жәза юктыр. Аерым камерада озак утырган кешеләрнең акылдан шашуы, ычкынуы турында язып кына торалар. Япа-ялгыз яшәү шомландыра, ул-кызларың килеп-китеп, ярдәм итеп йөрсәләр дә, карчыгым Шәмсекамал апагызны алыштыра алмыйлар. Үзләре янына яшәргә чакыралар, минем гомер иткән кечкенә бүлмәмне рәнжетәсем килми. Авырып, уңайсызланып китсәм, шунда ук килеп житәләр. Бөтен хыялым – карчыгым янына күмеләсем килә. Әйткәнемчә, ялгыз башымны Аллаһа табынуым юата, буш вакытымны Коръән-Кәримне укуга багышлыйм. Уйларның күнелсезләрен күнеллеләргә алыштыра.

Әбелгазиз абыйлары янында шактый утырдылар. Нәфисә «улым кичке рәсем мәктәбеннән кайтырга тиеш» дип, исенә төшергәч кенә таралыштылар. Икенче көнне үзләрен ни-нәрсә көтәсен белмиләр иде әле алар...

Кинәт ишетелгән хәбәр аяз көнне яшынәгән яшен, чүкчәнең көтмәгәндә аякка килеп төшүе кебек булды.

Аш әзерләү ягыннан альяпкычына кулын сөртә-сөртә, абына-сөртенә чыккан кызыл чәчле Гөлсинә:

– Кайгы, кайгы! – дип кычкырып жиһәрде.

Ашханә хезмәткәрләре аның янына жыелдылар.

– Нәрсә булды? Ник кычкырасың?

– Телефоннан кемдер сездә эшләп киткән Регина урамда үлөп ята, диде.

– Тагын берәр нәрсә әйттеләрме соң? Аңлаганыңны сөйлә. Регина белән нәрсә булган? Балконнан сикергәнме?

Гөлсинә бик ерактан йөгереп килгән кеше төсле еш-еш сулап:

– Озак сөйләшеп тормадылар. Күршеләргә шалтыраттымы, «Скорая помощь» хезмәткәрләргә булдымы – әйтә алмыйм. Больницага алып китәбез, диделәр. Артыгын белмим.

Нәфисә дә шунда иде, тавышны ишетеп, директор да бүлмәсеннән чыгып: «Хәзер үк безнең автобус белән барып, ни-нәрсә булганын белешеп кайтыгыз, бәлки, берәр ярдәм кирәктер» – дип, аны больницага жиһәрде.

Теге вакытта «үземә кул салырга гына кала» дигәнә куркыту өчен генә булмаган икән Регинаның. Автобус шәһәр буйлап акрын йөри дип, берничә кеше такси белән шундый авыруларны кабул итә торган дөваханәгә туп-туры киттеләр. Ялгышмадылар. Чирле янына кертмәсәләр дә, хәле турында белешмә бирделәр.

Өске катта яшәүче Регина урамга чыккан да гөрст итеп, асфальтка егылган. Күрәсең, бик зур доза демидролмы, башка дарумы кабул иткәндер. Тикшерәләр. Баласы турында сүз каткач, «хәзер врачлар үзен саклап калу өчен көрәшәләр.

Борчып йөрмәгез, иртәгә барысы да мәгълүм булыр», – дип, Нәфисәне озатып жиберделәр.

Икенче көнне Нәфисә шалтыратып белеште: ана кызының «бик зур доза йокы даруы эчкәнлеге, яшьлеге, сәламәтлеге аркасында гына исән калуы, әле хәзер дә авыр хәлдә ятуы, тамагына судан башка эйбер үтмәве» турында хәбәр биреп, янәдән борчып йөрмәскә куштылар. Каты жиргә егылганда, берәз имгәнгәнлеген дә әйттеләр.

– Ә баласы, аның бит алты-жиде айлык баласы бар иде. Анысы ничек?

– Әлегә берни әйтә алмыйбыз! – дип кенә кырт кистеләр.

Регина белән булган хәлләрдән соң, Нәфисә, уйлана-уйлана мондый нәтижәгә килде: «Кешене айкый, күтәрә, төшерә торган төп ике бөөк хиснең берсе – мәхәббәт булса, икенчесе – дөнья таягының үзгә башы – нәфрәт, үч алу икән».

Нәфисә белән Гаваз теге явызны ничектер хөкемгә тарту кирәклеген аңласалар да, югалып калдылар һәм вакытны эрәм итмичә, янәдән Әбелгазиз бабайның фатирында пәйда булдылар. Берсен-берсе бүлдерә-бүлдерә Регинаның бик авыр хәлдә реанимациядә ятуы һәм бу очракта нәрсә эшләп була икән, дип киңәшәргә килүләре турында әйттеләр. Карт тамак кырып:

– Балалар, башым да бик эшләми. Ялгыш киңәш бирүем дә бар. Бу очракта бит бүре дә тук булсын, сарык та исән калсын өчен бик тирән хокукый белемле булырга кирәк. Минем ашатучыма бер соравым бар. Үзенә мәхәббәт мажаралары белән бөтен жиһанны кузгаткан кызый синең туганың да түгел кебек, нилектән аның өчен шулай янып-көеп йөрисең?

Бабайның сорауларын игътибарсыз калдырырга да була иде, әмма җавап Нәфисәнең үзе өчен күбрәк кирәк иде.

– Мин ул ятимә, алданган кызга һәрдаим ярдәм итәргә әзер. Аны кызгануым туганлык дәрәжәсенә күчте. Ул минем кече сөңлем кебек. Үзем дә ялгызым бала тәрбиялим. Ятимлек хасәфәтен сизмичә үссен дип тырышам.

Жиргә төшкән фәрештәгә тиңләп йөргән Әбелгазиз картның юк-бар сорау биреп (болай да күренеп тора бит инде), артык гомуми фәлсәфәгә кереп китеп, акыл сатуы Нәфисәнең ачуын китерә башлаган иде инде. Ул кискенрәк итеп:

– Әбелгазиз бабай, без сезгә ярдәм, киңәш сорап килгән идек бит, – дип әйтеп салды.

Бүлмәдә урнашкан тынлыкны бозып, Әбелгазиз карт:

– Бердән, миңа Гаваз белән аерым сөйләшәргә кирәк, икенчедән, хокук фәнен яхшы белгән кеше белән киңәшәргә кирәк, – диде.

Нотыкчының соңгы жөмләсе ана корт Нәфисәнең күзләрен ачып жибергәндәй булды: Тимер белән киңәшәргә, бу эшкә аны да катнаштырырга кирәк.

Нәфисә прокуратура хезмәткәрен эзләгән мәлдә, Әбелгазиз бабай автобус йөртүчене бер почмакка үз янына утыртып, мондыйрак әңгәмә алып барды.

– Гаваз, син яхшы кеше, тик артык тыйнак адәм. Ә кызлар аны тәрбиялелек галәмәте дип түгел, ә пешмәгәнлек, булдыксызлык буларак кабул итәләр. Менә шуңа күрә Регина сезнең ашханәдән китеп, явызлар кулына эләкте. Иншалла, ул хәле авыр булса да, исән калды, дисез.

Бабай көрсенеп куйды да: «Синең бәхеткә», – дип өстәде. Шатлыктанмы, оялуданмы кызарган Гавазның колакларына җитди итеп нәсихәтен индерде:

– Иртәгә үк чәчәк, күчтәнәчләр күтәреп (нәрсә яраганны чамалап) бүлнискә бар. Кертмәскә маташсалар, мин аның ире дигән һәм яныннан китмә!

Картның сүзеннән бер кәррә дә читкә чыкмыйча, Гаваз чәчәген, күчтәнәчләрен алып барып, әле аңына килер-килмәс саташып яткан кыз

янында озак утырды. Нәфис бармакларын кулына алырга куркып, бик озак интекте.

Бер мәлне Регина күзен яртылаш ачты. Аның саташып: «Минем янымда кем, үлгән абыеммы әллә?» – дигән сүзләрен көчкә аңлады егет. Гаваз нәрсә айткәнен дә белештермичә:

– Әйе, Регина, мин – абыең булам, – диде.

– Сөз Гаваз абыймы?

– Әйе, сөңлем.

– Сөзгә миннән ни кирәк?

Гаваз үзенең кыюлыгына үзе дә исе китеп:

– Миңа, Регина, мәңгелеккә син кирәк. Сине шунда ук өемә алып кайтам. Миндә тынычрак та, жылырак та. Мин сиңа күптәннән гашыйк, – диде.

Регина:

– Син элек кайда йөрдөң? – дип елап жибәрде...

...Тимер Госманов, әүвәл «бу чистая бытовуха, ике кеше катнашындагы спектакль, монда бернинди криминал юк», дип, жиңел генә котылмакчы иде дә, Нәфисә үз сүзендә нык торды.

– Шайтаным булсын, эмма хатын-кызга явызлык кылган адәм жәзасын алырга тиеш. Безнең алданган, бичара кызыбыз авыр хәлендә үлем белән тартыша. Әлеге килмешәк-иблис өендә гырлап йоклап ята яисә акылны зәгыйфьләндерә торган берәр нәрсә салып, чираттагы корбанын шампан шәрабе белән сыйлый торгандыр.

«Ярый, аңладым» дияргә мәжбүр булды Тимер, якын кешесенең шундый басымына бирешеп. Ул бер тәүлек эчендә туган иленә чыгып китеп, монда артык күренмәсен өчен, чирлегез яткан больницадан аңа шундый шалтырату оештырырга кирәк, диде. Үзе дә уенга кереп китеп, булачак телефонограмманың эчтәлеген дә Нәфисәгә әйтеп яздырды.

– Сезнең бик якын кешегез Регина Закированың күлмәк кесәсендә мондый язу бар иде: «Минем үлемемә сәбәпче кеше – Фәлән-фәлән урамдагы «Шашлычный»да эшләүче Лачын Алиев. Мин аңардан йөклә, кызым исән калса, тәрбиягә аңа бирегез». Аның өй адресы, эш һәм кесә телефоны түбәндәгеләр... Бу язуның эчтәлегенә белән син хезмәт иткән оешманы һәм прокуратураны таныштырдык, соңгысыннан контрольгә алдык, дигән хәбәр килде, – диделәр шалтыратучылар Лачынга.

...Лачынның язмышы шулай хәл ителеп куйды.

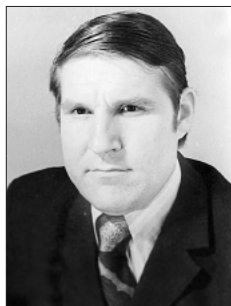
* * *

Сырхауханәдән Гавазга таянып, үз аягында чыгып килүче Регинаны күргәч, күпләр сөенде.

Ниһаять, төрле язмыш сынауларын үтеп, бер-берсен тапкан ике яшь йөрәк – үткәнне онытырга вәгъдә бирешеп, ә Регина паспортын алыштырып, язылышу кенәгәсендә Рәһбәр Муртазина (Гаваз фамилиясе) дип теркәтеп куйдылар. Ә кызлары Мәдинә янына тагын бер малай да алып катыйкач, дөньялары бөтенгә әйләнде, түгәрәкләнде...

Бу парның үз бәхетен табуына сөенгән ана корт Нәфисәнең дә күңеле тынычланып, якты киләчәгенә өметте тагын да ныгыды.

Гәрәй
Рәхим

ЗАМАНДАШЛАРГА БАГЫШЛАМАЛАР

Замандашларым, тарихташларым.

«Ә нәрсә соң ул тарих?» – дип сорасагыз – ул, минемчә, чиксез галәмдәге астрономик жисемнәр, Жир дигән үзебезнең дөньядагы һавада, күктә, жирнең өстендә һәм астында, суда яшәүче тереклек ияләре, ярым тереклек булган агач-куаклар, үлән-чәчәкләр, камыш-суусемнәрдән аермалы гажәеп зат – Адәм баласы үзенең тууы һәм вафаты чорында кылган гамәлләрен теркәп барган туктаусыз хәрәкәттәге ВАКЫТ АГЫШЫ!..

Минем бу әсәрәм энә ишл агышта йөзеп баручы бик сирәк, энә очы кадәр генә сандагы Адәм балалары, ягъни мин күреп-белгән чорның, 1960-2020 елларында минем белән якыннан аралашкан, әдәби эшчәнлек белән шөгыльләнүче, бер төркем татар язучыларына багышлана.

Бәлки, аларның кайберләре инде Тарихның әлегә сәхифәсенә теркәлеп үк калгандыр, йә булмаса алдагы елларда теркәлеләр!..

Бу – минем изге теләгем...

Сабырларга

Сибгат Хәкимгә

Яратам мин сабыр кешеләрне,
Зур кораблар кебек алар һаман
Тормыш давылларын ерып бара
Максатлары кушкан якка табан.

Маякларын дулкын капласа да,
Сабырлыктан алар ялыкмыйлар.
Корабларын давыл сытканда да,
SOS бирергә артык ашыкмыйлар.

Зур максатлар өчен жаннарына
Алсалар да күпме авыр яра –
Шырпы кебек чәчрәп кабынмыйлар,
Алар, домна кебек, салмак яна.

Гәрәй РӘХИМ (1941) – Татарстанның халык язучысы. Биш томлык «Сайланма әсәрләр» һәм төрле телләрдә чыккан күпсанлы kitapлар авторы. Казанда яши.

Шуңа берәз гамьсезләр дә кебек
Һәм усал да кебек берәз алар.
Тик битараф түгел, мәжлесләрдә
Бәйрәм итсә купшы фразалар.

Мондый чакта алар ашыгалар
Бу мохиттән тизрәк югалырга.
Һәм кораблар кебек китә алар
Зур максатлар кушкан юлларына.

Хәсән Туфан елмаюы

Гомерендә бер шигърь дә язмый
Гел елмаеп кына торса да,
Туфан Туфан булып калыр иде,
Мәңге калыр иде дөньяда.

Чишмә

*Ижади остазым, якташым,
танылган татар язучысы
Шамил Бикчуринга*

Күңелемдә дистә еллар бус
Яшеренеп йөри бер жырым.
Ул сулкылдап шакый күңелемне...
Бу жыр синме, Шамил Бикчурин?!
Син жыр кебек олы, моңлы иден,
Син жыр кебек ачык, жилбәгәй...
Синдәйләрне чорлар алып китми,
Синдәйләргә салкын жил бәрмәй.
Жиз чәчеңне жилгә жилфердәтеп
Йөрисеңдер әле урамда.
Озын кулларыңны бутый-бутый
Йөзәсеңдер тормыш-буранда.
Мәжлесләрдә бас тавышың белән
Тетәсеңдер таныш ария.
Тыңлыйлардыр сине, бердәй тынып,
Татар Мәрһәм, урыс Мария.
Бүген сине жыр итәргә теләм,
Син сулкылдап жанга дөшәсең.
Әй, яшәсен икән бу дөньяда,
Синдәй фида жаннар яшәсен.
Синдәйләр аз, синдәй киң күңелле
Адәмнәргә кытлык, йа Ходам!..
Кече күңеллелек өлкәсендә
Син бит безнең соңгы могиқан.
Ташны бәрәп чыккан чишмә кебек,
Күкрәгемне бәрәп чык, жырым!
Безне тартты жырға, шигърияткә
Шигъри жанлы Шамил Бикчурин.

Болын... Колын...

Урамнар артында яшел болын...
А.Гыйләжев

Урамнар артында яшел болын,
Аранны кимерә яшь колын.
Аранда тилмерә яшь колын:
«Урамнар артында яшел болын...
Урамнар артында яшел болын...»
Авылда көнозын бер аваз:
Тук та тук гел чалгы чүкилә.
Абзыйлар, колынны онытып,
Көнкүреш бурычын үтилә.
Яшь кызлар июньдәй көләчләр,
Урамнан узалар фырт кына.
Кызларга июньнән дәрт кирәк,
Колының кирәкме чуртыма.
Чирәмдә чал чәчле бер бабай,
Колынын, болынын онытып,

Тагын бер өч елга житсен дип,
Нур жыя, кояшка йөз тотып.
Авылда көләч бер көй тора –
Кешеләр жырлыйлар жәй жырын.
«Урамнар ар-тын-да я-шел
бо-о-о-лын...»
Жыр тынган арада, каяндыр,
Дөп тә дөп бер аваз ишетелә.
Бу шулай аранда яшь колын
Аягын канатып тибенә.
Тибенә, әйтергә теле юк.
Аранны кимерә яшь колын.
Нишләсен, әйтергә теле юк:
«Урамнар артында яшел болын...
Урамнар артында яшел болын...

Каен суы

*2007 елның 19 апрелендә Язучылар берлеге
идарәсе утырышы алдыннан шагыйрь Равил
Фәйзуллин миңа татар әдипләренең «Аккош
күле» Иҗат йорты урманыннан җыйган
каен суы бүләк итте.*

Каен суы... Сине бер йотуга
Сулкылдады күңелем, елады.
Бөтен тәнем буйлап каным булып
Агып китте каен сулары.
Йөрәгемә барып житкәч, кинәт
Йөрәк ярсу аттай дулады.
Искә төшеп яшьлек хатирәсе,
Үпкәләрем авыр сулады...
Каен суы гына түгел шул син –
Кайгы, шатлык, бәхет сулары,
Илнең, туган якның сулавы!..

Көтмим

*Кеше түземле дә...
Табигате бунтарь булса да,
Көтә белә...*

Р.Гаташ

Түземлегем житеп, һаман көттем –
Сабый чакта көттем жылы аш,
Егет чакта олы сөю көттем,
Бер шәп малай көттем, ир булгач.
Кая барсам, шунда көттерделәр –
Иген чәчсәм – яңгыр көттерде,

Акча алсам – кассир көттерде,
 Юлга чыксам – такси көттерде.
 Жылы сүзләр бик көттереп килде,
 Көтеп алдым якын дусларны,
 Ачу килсә, көттем бер зилзилә,
 Бик ласклы көттем дошманны.
 Булды вакыт, ялган бик тиз килде,
 Ә дөреслек озак көттерде.
 Берәү хәтта олы бәхетне дә
 Егерме ел гына көт, диде.
 Наман көттем, ләкин эндәшмәдем,
 Дәшәр өчен вакыт көттем мин.
 Вакыт житеп, түземлегем беткәч,
 Килчәккә үзем киттем мин.
 Хәзер мине беркем көттерәлмәй,
 Көтүләрдән туйды заман да.
 Мин бәхетне хәләл көчем белән
 Карар кылдым үзем табарга.

Төркиләрем

*Күренекле татар галиме Марсель Бакиров
 2018 елда Татарстан китап нәшириятында
 «Прототюрки» дигән китап бастырып
 чыгарды. Анда 148 исемдәге халык һәм
 милләт тарихы турында сүз бара.
 Шуларның күбесе безнең эрага кадәр үк
 тарихи чыганаclarда теркәлгән төрки
 телле, ягъни бүгенге татар халкының этник
 туганнары.*

Төркиләрем – аваздашлар,
 Борынгыдаш, замандашлар!
 Сөзгә дәшәм, туганнарым...
 Борынгыдан борынгырак
 Тарих таңында туганнар –

Татлы уйлы Татарлар,
 Чын төрки Төрөкмәннәр,
 Саф төркиләр Төрөкләр,
 Үзе үк бәк Үзбәкләр,
 Кыр уллары Кыргызлар,
 Кырыйдагы Кырымнар,
 Булган халык Болгарлар,
 Абзыйдай Абазиннар,
 Өзәр бай Өзәрбайжан,
 Качак (казак) Казакълар,
 Үр арты Урарутлар,
 Бал телле Балкарлар да,
 Бердәнбер Бәр-бәрләр дә,
 Хак авыз Гагаузлар,
 Тирән уйлы Уйгырлар,
 Куш йөрәкле Ингушлар,
 Кара чәйле Карачай,

Ут күрешөбез Башкортлар,
 Хак һәм алыс Хакаслар,
 Сусын басар Суарлар,
 Якты утлы Якутлар,
 Ал таң аткан Алтайлар,
 Уйга бик бай Ногайлар,
 Иманлы зат Госманлы,
 Уйга тыгыз Угызлар,
 Уңган халыклар Һуннар,
 Ил шаулаткан Шумерлар,
 Изге, иске Скифлар!

Төркидәшләр, Аваздашлар,
 Борынгыдаш, Замандашлар –
 Бар да кардәш, туганнар!
 Борынгыдан борынгырак
 Чал тарихта туганнар!
 Барыбызны ТӨРКИ иткән
 Иң токымдаш туганнар!
 Узган эрадагы кебек
 Бүген, алгы эраларда
 Мәңгелеккә бергә барыйк,
 Төркиләрем, туганнар!

Татарлар кайта

*Соңгы елларда матбугатта
күренекле язучы һәм сәясәтче Фәүзия
Бәйрәмованың дөнья һәм Россиянең
төрле төбәкләрендәге татарлар тарихы
турындагы язмалары басылып чыкты.*

Зиратлардан кайта
Безгә милләттәшләр –
Кара күлгәләр,
Кара күлмәкләрдән...

Күр, татарлар кайта
Кабер төпләреннән;
Алар – миллионнар,
Төркем-төркемнәрдән.

Алар кайта безгә
Ерак Себерләрдән,
Урал төпкеленнән,
Шахта-күмерләрдән...

Алар кайта безгә
Кырым кырларыннан,
Төньяк бозларыннан,
Тайга урманыннан...

Күр, татарлар кайта
Польша туфрагыннан,
Жинүчеләр булып,
Париж урамыннан...

Сталинны жингән,
Гитлерын да изгән
Татарларым кайта,
Алар – безнең белән.

Үзбәк, кыргыз, казакь,
Тажик жирләреннән
Татарларым кайта
Туган илләренә.

Каберләрен ачып,
Кайта милләттәшләр –
Якты күлгәләр
Ап-ак күлмәкләрдән.

Сакласын!

*Татарстанның халык шагыйре
Разил Вәлиевнең 70 яшьлек юбилеена*

Чулманның түбән агымы
Синең туган төбәгең.
Син күзегне озак итеп
Еракларга төбәдең.

Тик яшәдең Татарстан
Дигән төп илкәңдә.
Ул чактагы Совет дигән
СССР жирләрендә.

Ул заманда син кызындың
Илнең «Эт кояшы»нда.
Шигыреңне чарладың син

Безнең шигъри,
Безнең эт оясында.

Син булдың әдип халкының
Булдыклы депутаты.
Тәгәрәп ундык без синнән –
Син бит безнең эш аты.

Габдулла Тукай әйтмешли –
Татар йоклап ятмасын!
Син халкыңны яклагандай,
Син татарны саклагандай
Халкың сине сакласын!..

Рамил
Ханнанов

ХИКӘЯЛӘР

Алаңгыр корбаны

Колхозның элеккеге яшелчә бакчасы Бүлтерек Борһангали бабай белән Гөбән Сара әбинең ихатасына кушылып китә. Кайчандыр халыкның күмәк кишәрлеге булган бу жирләрнең хажәте төкәнгән. Ә бакча авыл читендәрәк утырган шул хужалыкка елышып исән калган. Борһангали бабай белән Сара әби нык саклыйлар аны, үз милекләредәй күрәләр.

Ул бакчада агач-куакның, яшелчә-кыякның ниндие генә үсми, жиләк-жимеш мулдан уңа. Шулай да авыл халкын, бигрәк тә читтән кунакка кайтканнарны таң калдырганы – куе кызыл купшы чәчәклә, орлыкка тук эре башлы мәкләр.

Борһангали бабайның кушаматы – Бүлтерек, тәбәнәк буйлы кеше ягъни. Сара әбинеке – Гөбән; таза, юан, симез хатын дигәнне аңлата. Моңы безнең авылда эте дә, бете дә белә, тик картларны бик каты хөрмәт иткәнгә, үзләренә ишеттермәскә тырышалар. Шәригать тән кимчелегеннән көлүнә тыя бит. Кешегә кушаматы белән эндәшүчегә фәрештәләр ләгънәтле булып, ди. Күрәсең, совет чорының иң хәтәр еллары да халык хәтереннән әхлакның бу канунын сөртә алмаган.

Авылның әбер-чебер бала-чагасы – Борһангали бабай белән Сара әбинең куанычлары да, юанычлары да. Үзләренә балалары булмаган аларның (бәлки, буй-сын житешсезлегеннәндер), ялгыз тормыш иткәннәр, гомер буге колхозга бил бөккәннәр. Борһангали бабайның сугышка яше житмиңә калган. Фашист тагын бер ел дөмекмәсә, гәүдәгә кыска дип тормыйча, аны да жибәрәсе булганнар.

Менә шул сихри бакчада һәмме кешенең күңеленә хуш килгән аулак урын бар. Борһангали бабай аны текмекләп үзе булдырган. Шомырт куаклары астына түгәрәкләп эскәмияләр тезгән, тач уртасына жыйнак кына бер өстәл дә утырткан. Без – бала-чага – шул урында еш жылабыз. Тимурчылыктан калган гадәт: буш вакыт чыктымы, картларга булышабыз. Үзәбез үстерешкәнне авыз итеп кенә карый-карий, ашап бетереп тә куйгалыйбыз. Алма, чия,

Рамил ХАННАНОВ (1984) – әдәби тәнкыйтьче, филология фәннәре кандидаты; «Жилкәннәргә жыл кирәк», «Төрки драматургияләр контекстында татар сәхнә әдәбияты (XIX гасыр ахыры – XX йөз башы)» исемле китаплар авторы. Казанда яши.

карлыганный айткан дэ юк, борчак, шалкан, төче тормалар яхшы үтэ. Э ин яратканыбыз – мэк. Төрлө төстэ вак кына чэчэк атып, көл чырайлы орлыкларын житлегүгэ коючан кыргыен – бакчаларда чүп үләне урынына үскәнөн түгел. (Анысын халык «сукур мэк» дип атый.) Башкасын – Сара эби кебек йомры бэдәнлеләрен хуш күрәбез. Сабакта кипшенгән тук көлсу тартмачыкларны сындырып аласың да, түбәсендәге капкачын ипләп-жайлап салдыргач, учыңа тиктормас кара бөртекләренә аударасың. «Савыт» саен тулы бер уч. Әүвәл тел очына ябыштырып-ябыштырып кына чүпләп утырасың, аннан авызыңа дәррәү озатасың. Чырт-чырт итеп чәйнәгән арада колакларың Борхангали бабайның серлә сүзләрен аулуй.

Авылның күпне күргән кечкенә бу карты, сирәк булса да, безне түгәрәккә жыярга тырыша, күмәк утыртып, төрлө кызыклы хәлләр, гыйбрәтлө вакыйгалар сөйли. Араларында кеше ышанмастайлары да очраштыргалый.

«Беләсезме икән, оланнар, юк микән...» – дип башлап китә ул һәр тарихны. Авылыбызны әйләндереп алган Бакыр һәм Дегет базлары, Тегермән шарлавыгы, Коелар башы, Алпавыт урманы, Күкерт тавы кебек урыннарның шактый серләрен беләбез хәзер. Көнне төнгә ялгап дөнья куган эти-әниләрнең моңа вакыты юк та юк инде. Шуңа күрә аларны «ни өчен ни булган» кебек сораулар белән йөдәтмибез дэ. Яраткан бабабыз бар ла!

Беркөнне Борхангали бабай Алаңгыр чокыры турында сөйләде.

– Беләсезме икән, оланнар, юк микән: авылны чыгып, қояш баешына таба чакрым ярымнар китсән, Алаңгыр чокыры бар. Картлар бик яман урын дип искә алалар иде. Алаңгыр – мәһабәт бәдәнле, әзмәвердәй бер гыйфрит зат, имеш. Ул жирдә тирән итеп казылган чокырларда яши, кешеләргә тими, ди. Э менә шул чокырларга кем дэ кем убылып төшсә, аның өстенә балчык-туфрак сибә, кеше тәмам күмелеп беткәнче шулай дәвам итә икән...

Матур гына утырышуларыбызны хәвефлө хәбәр чәлпәрәмә китерде: шәһәр наркоманнары эфьюн ясау өчен мэк жыярга авылларга таралган! Һәр ихатага сугылып, бакча саен үсемлек кишәрлекләрен тентеп баралар, түтәл-буразналарны таптап бетерәләр, ди – күрше-тирә салалардан ишетелгәли башлады. Зыян-зәүрәткә сизгер өлкәннәр сагаеп калдылар. Бакчаларында үскән мәкләрне йолкып, юк итәргә тотындылар. Безгә теләсә ничек киләп сарып йөрүләр тыелды. Тынгысыз әбиләр, белдеклеләнәп: «Сак кыланыгыз әле, оланнар, юкса наркутиклар алып китәр үзегезне!» – дип кисәткәләүне гадәткә керттеләр. Көндөзләрен дэ ишек-капкаларны бикләп, ихата-курага күз-колак булу максаты куелды.

Язын бакчабызга Борхангали бабайларда өлгергән мэк орлыкларын чәчкән идем. Алар, бик матур тишеләп, купшы кызыл чәчәкләр атып, мул уңыш вәгдә итәләр иде. Әни хәтта күрше авылда яшәүче ерак әбидән (әниңен әнисен бездә шулай атыйлар) килә дэ алып кайтты: төеп, мәкле кыстырганнар пешерергә ниятләп куйды. Әмма беркөнне шәһәрдә ишеткәннәрен ярысып-ярысып сөйләп ташлады һәм:

– Гөлләр кебек бакчабызны наркоманнардан таптатыр хәлем юк! Йолкабыз мәкләрне, – дип кырт кисеп тәмамлады сүзен.

Бераз карышып карасам да, илгә килгән афәт – күнми хәлем юк иде.

Чукмар-чукмар башланган мэк үсентеләрен әни белән икәү йолкыдык. Кулга сырпаланып торган салкынча-сусыл яфраклары ертылып китәләр дэ, жәрәхәтләрдән ап-ак булып сут тама башлый. Күзләремдә яшьләр. Әни дэ тынсыз-өнсез.

Мунча миче үз тәртибе белән генә бушаткан утынлыкта эти кирәк-ярак киптерү өчен вакытлы сәндәрә корып куйган иде. Уталган мәк жәсәдләрен шунда салырга булдык. Эти тиреслеккә чыгарып кына ташларга кушкан иде дә – тыңламадык.

Эшне төгәлләгәч, эни, өмет белдереп:

– Күлэгәдә туеп бетәрләр әле, бәлки. Башлары бик тулышкан, – диде. – Әнә, төче торма кузагын ел да шулай орлыкка өлгертөп бетерәм... Ләгънәт орган нәмәстәкәйләр дә гел-гел йөрмәс, бер дөмегерләр. Алдагы елда чәчәрбез, улым! – Минне шулай тынычландыруы инде.

Икенче көнне, югалтуның кайнар шәбе суынгач, утынлыкка кереп чыктым. Шингәннәр. Шулай да бирешергә түгел исәп: бер чиләккә инештән су алып мендем дә иң эре башлыларын утыртып, мунча артындагы күлэгәле урынга илтеп куйдым. Көн тәртибендә каралганча, бәбкәле үрдәкне су буена төшердем. Сакламасаң, нәни йомгакларны ала карга хәзер эләктәрә. Берәр сәгать шул йомшакларны күзәтеп утырдым, чумып-чумып уйнадылар.

Кисәк күтәрелгән жил, Алпавыт урманы тарафыннан күкрәп якынлашкан кара болыт көн тәртибенә үзгәрешләр кертте. Бәбкәләрне судан куалап чыгарып, ишегалдына алып кайттым. Дөнъяны йотардай гайрәтләнеп, туфанлы ажгырып килә иде яңгыр. Нигәдер, бик каты куркыныч булып китте. Тәнне эчке калтырау биләде. Күз алдымда әллә нинди котсыз, сәер кыяфәтле афьончылар йөгәреште. Аларга каршы көрәшкә авылыбызның Алаңгыры калыкты...

Үрдәкләрне утынлыкка куып керттем дә өйгә шылдым. Чаршау артындагы ятагыма постым. Куркуымны да, үземне дә йокы жиңгән... Төшемдә дә шул көрәшне күрөп ятам икән: имеш, Алаңгыр чокырын әйләндереп, кып-кызыл мәкләр үсә. Озын кара чапан кигән шөкәтсез бәндәләр үткен чалгылар белән шуларга кизәнә. Кинәт гарасат күтәрелә, һәм бу ямьсез кешеләр чокырга коела башлый. Шуны гына көткәндәй, әллә кайдан пәһлеван Алаңгыр кайтып төшә. Дәүләтенә зыян салучыларны туфракка күмеп ташлый. Теге мескеннәр кулларын өскә күтәрәп талпыналар, йолкыналар, эмма, жир өстенә кире чыга алмыйча, шул чокырда сүнә баралар.

Куркып уянып, ишегалдына чыксаң, бар галәм үзгәргән: аяз зәңгәр күктә кояш балкый, шомырт, чия куакларының әле генә тузанлы яфраклары көзгедәй ялтырый, әрсез тавыклар, тездән ләм ярып, суалчан чүпләп йөриләр. Барып, утынлыкны ачтым. Ни күрим, ундүрт бәбкәсә белән тәгәрәшөп, әнкә үрдәк үлеп ята. Әллә яшен сукканмы?! Котым очып, нишләргә белми беркавым басып торгач, мәрхүмкәйләрне тәртипләп өелгән усақ бүрәнәләр өстенә – кояшка алып чыгып тезәргә булдым. Матурлап салам: иң әүвәл чуар әнкә үрдәк, уң ягына – жиде кара бәбкә, сул ягына – баш түбәләре һәм койрык очлары кара жиде сары бәбкә. Күземнән йодрык-йодрык яшь коела. Ике көн рәттән нинди зур югалту: кичә – мәкләр, бүген – үрдәкләр. Күңелдә әнинек гел көйләп йөргән бер жыры гасабиланып бөтерелә: «Үзем жырылым, үзем сыктым, үзем бөрлегән өзәм...» Аны үземчә үзгәртеп шыңшыйм:

Үзем елым, үзем сыктым,
Үзем үрдәкләр тезәм.
Хәсрәтем авыр булса да,
Яшьлегем белән түзәм...

Эти кайткан да, капка баганасына сөялеп, мине күзәтеп тора икән.
– Эти, үрдәкләр үлгән! – дип бакырып, аңа ташландым.

Холыкка сабыр эти усаk өеменэ таба салмак-салмак кына атлап килде дэ энкэ үрдэкне кулына алды. Авызын ачтырып карады, томшыгын колагына куйды.

– Исән, улым! Сулуй... Утынлыкка япкан идеңме әллә? – дип сорады. Мин «әйе» дип баш каккач, утын сараеның ишегеннән эчкә үрелеп карады. – Аңлашылды...

Бирән тамаклар мэк ашаган булып чыкты.

– Бераз йоклагач, аңга килерләр, улым. Бер елны ике бэрән шулай мэк ашап йоклаган иде. Борчылма! Бар, инештән тагаракка су ташып куй, – диде дэ өйгә кереп китте.

Телсез-авызсыз калып, тик басып торам икән...

Ике сэгать чамасы узгач, иң әүвәл энкә үрдәк исәйде, алпан-тилпән атлап, абына-түнә тагаракка юнәлде. Муен астындагы көшеле күзгә күренерлек зурайганчы эчте ул суны. Аннан берәм-берәм бәбкәләр дэ аңнарына килә башладылар.

Әни эштән кайткач, мэк сабакларын тиреслеккә алып чыгып күмдек. Эти елмаеп карап торды.

Атна узды. Мэк жыночы әфьюн осталары әле һаман да күренмәделәр. Авыл тормышы кабат үз жаена төште...

Жәйге чөлләнең беренче жиде көне. Басу өсләрен тоташ моңга коендырган сабан тургайларының да туган жир сәхнәсендә быел соңгы эш атнасы. Аннан ары алар бала үстерү, нәсел калдыру хәстәренә керешәчәк. Елга-күлләренң су температурасын чамалап, малай-шалайны коенырга куып, чытлык-кыбырсыкларның яшен санап утырудан гайре жаваплылыгы булмаган күкеләр тилерә. Кыектан язның тәүге тамчылары тамуга, йомырка коярга керешкән тавыклар, беренче рәкәгәтләрен тәмамлап, авыл өстен кыткытыйклы өннәреннән арындыралар да салкынчарак лапас асларында хәл жыялар. Чебеш аналары исә саламы тәпәрләнгән ояларында борынлар сэгәтләрә якынлашкан чебиләрә белән сөйләшә.

Табигать-Ананың аяу атнасы бу. Ул, гомер-бакыйдан мәгълүм гадәткә тугрылык саклап, дөвам калдырырга ашыга – уңыш тудыра. Кар суын эчеп, дөньяга иртә килүчән үлән-үсемлекләр орлык өлгертә; агач-куаклар май кояшында буйга сузылган сыек чыбыкларын шадра кабыкка төрә, гәүдәгә ныгыта; энкәләренә ияреп, иреккә чыккан шук бэрәннәр, кышлаган елгыр бозаулар басынкы көтү малына әйләнә. Бу – зур үзгәрешләр атнасы. Шуңа күрә кешеләр, ата-баба йоласын санлап, бу атнада печәнгә төшмәскә, агач-кура кисмәскә, терлек-туар чалмаска тырышалар.

Абзар-каралтыларның аулак почмакларында Питрау тәкәләре симерә. Авыл кешесе аларны күпчелек арасыннан сайлап, көздән үк тәгаенләп куя. Карендәшләрә язын көтүгә киткәндә, ошбу мәхлукларны аерып ябалар да алдыннан икмәк-көрпәнә өзмичә ашаталар.

Ялыктыргыч кыш узып, көннәр сындыра башлагач, халык артып калган итен тозларга керешә. Туң ит исә зур мәжлес бәлешләренә турарлык кына түтәрәннәрдә суыткычның азсыйдырышлы бүлегендә посып кала. Яше-карты, хәллесе-ярлысы дигәндәй – һәммә йортта ризык тозлы иттән хәстәрләнә. Ниһаять, печәнгә төшкәч, көннең көн буена ялгызы бакырып, тавышы карлыгып беткән шул тәкәнә беренче кырпактан бирле эшсез яткан сугым

пычагы аша үткәрәләр. Печәннән кайтучыларның борын яфракларын ит шулпасы, мич ашларының хуш исе кытыклы.

Бу вакыт – без малай-шалайның да үтә җаваплы чагы. Гайлә хужалыгындагы син башкарырга тиешле кырымаса-кырык төрлө эшкә өлгөр генә!

Шундый да уттай кызу эш өстендә килеп төштеләр алар авылга. Өчәү, диделәр. Һәркайсының аркасында биштәре дә бар, ди. Соңрак беленде: үз бакчаларына кертеп, мәкләренә башын кисәргә рөхсәт итүчеләргә дип хәстәрләнгән шәһәр күчтәнәчләре икән ул биштәрләрдә.

Яңалык яшен тизлегә белән авылны иңләп алды. Үзәк кишет артына жыелып, шобага салдык. Кемнең нишләгән тәгаенләгәч, Ленин урамының уника-унөч яшьлек сигез малае вазифаларыбызга керештек. Икешәрләп йөргә дип карар кылынды.

Шулай итеп, ике кеше авылның шәһәрдән керә торган башына таба йөгерде: ничегрәк килеп төшүләрен күрүче булмаса да, ни рәвешле һәм күпме табыш белән чыгып китүләрен белеп калу мәслихәт иде. Ике пар күзгә Борһангали бабайлар бакчасын саклау йөкләнде, чөнки авылның иң күп мәге аларда үсә. Калган дүртәүнең яртысы урамнар буйлап китте – өч килмешәкнең берсенә (кайсының эзенә төшәләр инде) сиздерми генә тагылып, эш-гамәлләрен кача-поса күзәтеп йөргә; ә икенче яртысына кишет артында саклап ятарга кушылды. Исәпләвебез буенча, эфьюнчылар ашамлыклар кишетенә керми калырга тиеш түгел иде.

Мин классташым Рәмис белән Борһангали бабайлар бакчасындагы иң «кайнар нокта»га эләктем. Ләкин күпме генә көтсәк тә, безнең тарафка килүче ят кеше күренмәде. Ике сәгәтләр вакыт узгач, өметне өзеп, әүвәлге урыныбызга юнәлдек. Кишеткә дә чакырылмаган кунаклардан керүче булмаган икән. Берәздән авыл башындагылар кайтып житте. Егетләренә йөзөндә зур чимал белән машинага төялеп киткән мек жыючыларны озату шатлыгы сизелмәде.

Иң ахырдан ияреп йөрүче шымчылар кайтты. Табыш шуларда иде.

Озын, ябык, шар күзле, пеләш башлы бер абый, ди. Юлында очраганнар белән исәнләшә, нәрсәләрдер сораша, ди. Пеләш баштан яшеренә-яшеренә, бер тотам калмый йөрәп әлсәрәгән иптәш шымчылар коедан су эчкән арада теге бәндә каядыр гаип булган.

Жыелган бар хәзинәне уртага чыгарып селкегәч, өмөбезнең чыпчык абынырлык та түгеллегә ачыкланды. Кичен эти сөйләде, Үр басуыннан әбәткә төшкәндә, һәммәсен уч төбөндәгедәй күргән, тракторын сүндереп, хәтсез карап утырган: биштәр аскан өч дихижат¹ нәмәрсә авылның төрлө ягыннан кыр юлына капылт килеп чыкканнар да иске каенлыкка жилдергәннәр. Анда эсседән ышыкланып торган калтырча машинага төялеп, күрше чуваш кәрҗәсына таба китеп барганнар.

Тагын килүләрен көтеп йөрсәк тә, якин арада күзгә-башка чалынучы булмады.

Беркөнне иртүк бакчаның аулак башындагы оя-оя ташкабакларга су сибеп йөри идем. Каршыма ындыр як капкабыз төбөндәгә карт юкә ышыгыннан егерме яшьләргә узган таныш түгел бер егет килеп чыкты. Ачылган авызымны ябарга өлгөрмәдем:

– Что уставился? Человека никогда не видел?! – ди бу миңа. – В гости

¹ Дихижат (диал.) – бөтенләй дә ят, чит, күз күрмәгән.

вот приехал. Олег меня зовут. А тебя как? – Кулын сузып, күрешергә килә башлады.

Гажәпләнүемне жинеп, исемемне әйттем. Сәламенә жавап итеп, шулай ук кул бирдем.

– Что поливаешь? – дип сорады.

– Кабачки, – дидем.

– Большой у вас огород... Покажешь?

Жавабымны көтеп тә житкермичә, бакчабыз түренә сәяхәт итәргә мине узып, алга чыкты.

– А ты чей родственник? К кому приехал? – дип сорадым ят танышымнан.

Бик сәер бит әле бу! Салкын акыл белән тиз-тиз барлап, авылда чеп-чи урыс кайтырдай йорт юклыгына төшенгән идем инде.

– У меня родственников вообще нет. Один я, во всей Вселенной, – диде ул, мине шаккатырып.

Ничек инде, жир йөзәндә кеше ялгыз буламыни?! Әти-әнисез, туганнарсыз... Нич югы, дусларсыз...

Бакчаны әйләнеп чыккач, кыздыра башлаган кояштан ышыкланып, мунча артындагы күлэгәле урынга барып утырдык. Олег миңа үзенң тормышын кыскача бәян итте.

Тома ятим булмаса да, тугыз яшеннән балалар йортында үскән ул. Әнисен яхшы хәтерли: бик тә чибәр, гүзәл хатын-кыз, Алевтина исемле икән. Ә менә әтиләре берничә булган. Аларны да исемләп белә, хәтта милләтләре дә мәгълүм үзенә. Хәзерге акылы үлчәвенә салып карый да, жавап кына таба алмый: әнисен бик яратып яшәгән үзбәк Шөкерулламы, ул эштә вакытларда көндезен килеп йөргән Савелий исемле өлкән яшәгәче чуваш абзыемы, әллә ара-тирә әнкәсе белән өенә үзләре баргалаган Гамир атлы татармы аның әтисе?!

Шуннан алдагы тормышы коммунизм җимеше – детдомда үткән. Яше тулып, аннан котылгач, әнкәсен эзләп-эзләтеп тә караган да – эзенә һич төшәрлек түгел, ди.

Бүген үз көнен үзе күрә икән. Барлык тереклекне, үсемлекләрен, жан ияләрен бик тә, бик тә яратам, ди. Менә хәзер дә табигатьнең бизәге булган чәчәкләр дөньясын өйрәнеп йөрүе, авылларда тәҗрибәләп үткәрүе икән.

– Ты только никому не рассказывай про меня. А то врагов и конкурентов не мало, – дип, урыныннан кузгалды ул.

Шулчак аның күзә кайчандыр мин сулы чиләккә утырткан һәм оныткан мәкләргә төште. Алар, башларын чиләк авызыннан салындырып, урталай бөгелеп, кибеп-корып беткәннәр иде.

– Всё таки были... И вы их уничтожили... – Олег авыр сулап куйды. – Не знаешь, у кого можно купить семена?

– Нет! – дияргә ашыктым мин, очрашуның беренче минутларында күңелемдә калкыган шикнең асылын аңлап. Димәк, Олег теге вакытта без аулап йөргән мәк җыючыларның берсе булып чыга.

Кешегә әйтмим дип сүз бирсәм дә, классташларым Рәмис һәм Ришат Олегның эшнәләре белән, минем кебек үк, үз бакчаларында серле-сәер очрашулары турында ярыша-ярыша сөйли башлагач – түзмәдем...

Һәр өчөбездән җыелган мәгълүматларны кушкач, шул аңлашылды: без эзләренә төшә алмый тилмергән көнне эфьюнчылар авыл буйлап орлык сибеп йөргәннәр икән. Жәйге жылы яңгырдан соң суык мәкләр тиз тишелеп чыга һәм, кыска гына сабак үстөрөп, чәчәк атарга ашыгып баш җыя – дәвам

калдырырга тырышу галәмәте. Атна дигәндә, чәчәкләре коелып, йомры тартмачыклар барлыкка килә...

Бакчасына кертеп, шушы эшнә башкарырга рөхсәт итүче хужаларга мәк жыючылар күчтәнәчләрен жәлләми. Өлкәнрәк буынны: «Дару ясау өчен кирәк бит. Район хастаханәсеннән килдек, укып кына кайткан фармацевтлар без», – дип алдалыйлар. Ә безнең кебек малай-шалай белән аерым-аерым очрашып сөйләшүләренәң төп максаты – ышаныч уятып, кулга ияләндерү икән. Дустанә аралаша башлагач, «ау»га үзләре йөрмиләр, әрәмәдә тәмәке көйрәтеп кенә яталар. Халык күзенә чит булмаган үсмер «делегатлар» мыштым гына көлтә-көлтә мәк ташый. Ике арада шул рәвешле йөгөрүчеләргә моның өчен шыгырдап торган иллеләкләр, купшы йөзләкләр элгә.

«Эткә – өсси, куянга – кач!» унын авылларда шактый оештырып йөргәннәр, күрәсәң – тәмам остарып беткән булып чыкты бу мәк жыючылар. Олегларның авылга килүен халык белми дә кала, ә бакчадан мәкләр югала, яшелчә түтәлләре таптала тора. «Бөркет чебен тотмый» көенә һаваланып йөрүче текә-тәкәббер малайларны да тозакларына тиз төшерде алар: акча исе үзенекен итми калмады.

Мин дә, классташларым Рәмис белән Ришат та бу эшкә катышмадык. Берсендә, эти-эниләр эштә вакытта, ындыр арты капкасыннан кереп, Олег тәрәздән дә караштырып йөрдә. Аларның килгәннен алдан белеп, печәнлеккә качып өлгергән идек.

Шул рәвешле, эфьончылар авылга ун көнгә бер килеп-китә торган булдылар. Тәмам үз кешегә әйләнгәч, ике яклы пычакларга «хезмәт хақы» түләүне туктатканнар. Мәжбүриләп, бушка мәк жыйдыру күнелләренә ятмады, алар да безнең өчлеккә кушылды. Күмәкләшеп качып ятуны гадәткә алдык. Өй тирәсендә калырга ярамый – барыбер табачаклар. Кай яктан куркыныч янаганны беләбез дә авылга тоташып ук киткән кукуруз басуына шылабыз. Кайтучы-китүчеләр уч төбәндәгедәй күренеп торган үр уңаенарак урнашып, тын да алмый ятабыз. Шылт иткән тавыш юк, бары кукуруз бәрчәләренәң үзара серләшүе генә ишетелә. Иреккә өйрәнгән жилбәзәк күңелгә, авылны көненә жиде әйләнгән тиктормас аякларга болай мәхбүслектә утыру бик кыен. Физик авырлыгы булмаса да, колга – түмгәк тә кыя!

...Шөкер, бу галәмәт озакка бармады. Берәр ай чамасы үтүгә, эзләренә төштеләр эфьончыларның. Жирле участковый бик каты тырышкан, ахырдан үзенә ниндидер дәрәжә кисәгә дә эләккән, диделәр. Һәм шуннан соң авылыбызда башка беркайчан да мондый бәндәләр күренмәде.

Биш еллап вакыт узды. Мәктәпне тәмамлап, укырга керергә кәгазь-белешмәләр туплап йөрим. Паспортны өйдә онытып калдырганмын. Такси тотып, тиз генә авылга кайтып килергә кирәк иде. Беренче очраганын эләктереп, алга кереп утырдым.

Таксист бик сүзчән булып чыкты. Исәнләшкәч, машина салонында шактый куәтле яңгыраган татарча музыканы кыса төште дә:

– Кудә едем? – дип сорады.

Мин авылыбызның исемен атадым.

– Ө-ә-ә... Үзебезнең татар малае икән... – дип сузып куйды яше утызларга таба баручы абый кеше. – Сезнең авылга еш йөрим. Яратам ул якларны: урманлы-таулы табигате дә матур, халкы да аралашучан. Юкса кайбер көнне бигрәк сөйләшми торган пассажирлар элгә. Алай сүз башлап карыйм, болай

– юк инде менә! Тәмам әпәгә әйләнеп бетәсең... Өйгә кайткач, такылдап туя алмыйм. Үзем дә сизмичә, хатынның колагын тондырып бетерәм икән. Рафаэль минем исем...

– Кәефкә караптыр инде ул... Аннары, кайбер кеше үзе дә бик төксе була бит, – дип, белдеклелек күрсәттем.

Шулчак шәһәр арьягы кичүендә басып торган юл иминлеге инспекциясе хезмәткәре туктатты. Таксист кирәкле кәгазьләрен алды да машинадан чыкты. Ачык калган бардачоктан аяк астыма бер көлтә фотосурәт ишелеп төште. Пычрата күрмим тагын, дип иелеп, тиз-тиз жыя башладым. Иң өстә яткан фотога төртелдем: йөзе бик таныш, зәңгәр күзләрен мөлдерәтеп, тик карап тора. Кем соң әле бу?! Ич хәтеремә килми генә бит. Калган сурәтләрне актаргаладым. Алар арасында миңа таныш бу йөз бүтән күрүмәде. һәммәсен тәртипләп, үз урыннарына тыктым, ә кулымдагысын жентекләп күзәтүемне дәвам иттем.

Уртада басып тора, як-ягындагы ике егетнең иңнәренә кулларын салган. Ө-ә-ә... Ундагысы таксист Рафаэль абый икән – яшьрәк чагы. Сулдагысы миңа таныш түгел. Ләкин менә уртадагысы кем?!

– Таксистларга гел бәйләнәләр шулар. Нәрсәбез ошамыйдыр инде?!. Әллә житәкчеләр үзара килешә алмый... – Сөйләнә-сөйләнә кереп килгән Рафаэль абый минем кулдагы сурәтне күрүм алды да: – Өй, мәктәпне бетергәнә биш ел тулгач очрашкан идек. Классташ егетләр белән күптән төшкән фото. Элеккеге өч дус, – дип, сораулы карашыма җавап бирергә кирәк тапты.

– Рафаэль абый, ә менә бу уртадагы кем ул? – дип сорадым мин, ашыгып.

– Ө-ә-ә... Олегны әйтәсеңме? Син аны беләсеңмени? Бер детдомда, бер класста тәрбияләндек. Берничә ел элек мәрхүм булды. Ялгышрак юлга кереп киткән иде бугай... – диде таксист, миемне айкаган сорауны шундук юк итеп.

Өйе бит, валлаһи шул! Ничек танымаганмын мин аны?! Әллә ямьсезрәк истәлекләргә бай ул көннәренә хәтердән сызып ташларга теләүме бу? Шул ук чиста зәңгәр күзләр, берничә төрле мәгънәне аңлаткан шул ук елгыр караш, сумала кара куе чәч, түгәрәк йөзенә килешле генә уелган иреннәр менә-менә нидер сөйли башлар кебек. Киң жилкә, көче ташып торган гайрәтле бәдән...

Үземә бикләндем. Телдәр таксист сүзне ничек кенә дәвам итәргә теләсә дә, мин башка дулкынга күчкән, кирәкмәгән әллә нинди хисләр кичерә идем инде.

Ничек? Ничек шулай? Дусты булып йөргән Рафаэль абый нигә коткарып калмаган? Муенына бурзай ассан, аягы жиргә тимәс егет яшыли кабергә кереп ятарга тиешме?.. Нәрсә бу: үз милләтен, токымын, ата-бабасын белмәгән затны нәсел калдырудан Табигать-Ананың читләштерүме? Гүзәл чәчәкле ялганчы мәкләре белән ләззәт чокырына ымсындырып алдаган Алаңгырга корбан кирәккәнме? Жәмгыять һәм кешелек дөньясының аны, үгитсә, үз арасында калдырырга теләмәвеме? Әллә тәкъдиренә язылган шәхси фаҗигасеме?..

Мәктәп кенә бетергән, әле дарелфөнүнгыйләме дә, тормышы галиҗәнапләренен ачы вә төче сабаклары да алда торган нибары унҗиде яшьлек егетнең башы бу сорауларга җавапны белми иде шул.

...Карга күзе төшкән орлык шытмас, ди халык. «Карга»ларын аулауны дөүләт тиз оештырды, киндер, мак үстерүчеләрне дә казamat белән куркыту башланды. Берәүне дә аямаячак закон озак көттермәде.

Шулай итеп, Борһангали бабай белән Сара әбинең бакчасындагы купшы кызыл чәчәкле, эре башлы тук мәкләрнең орлыгы шытмас булды, нәселе корыды.

Капка өйләдән соң ачыла...

Бала чагымның истәлекле мизгелләрен хәтерләгән әйберләрем шактый минем. Һәммәсен дә кадерләп, кер-тузан кундырмыйча, аерым киштәдә саклайым. Аларның кайберләре Казанга үземә үк ияреп килгән, кайсыларын кайта-кайта барлаганмын, бәгъзеләре, кулдан кулга күчеп, миннән соңгы буынны да үстерешкән – төп хужасына еллар аша кайтып ирешкән. Инде барысы да тупланып, күңел түрәндәгә әһәмиятенә бәйлә үз урынын тапкан иде кебек...

Узып киткән жәй киштәмә хәтер юанычы булырдай тагын бер кадерле ядкарь өстәде. Күпне күргән, бик борынгы кыңгырау ул. (Бәләкәйрәкләрен шөлдер диләр.) Аны авылдан – туган-үскән нигездән алып килдем. Кулыма шул яшел тасмалы кечкенә жиз шөлдерне алып зеңләтсәм, галиҗәнап вакыт мине жиде-сигез яшьлек хыялый малай чагыма кайтара да куя.

– Малны алганда, ялгыз да аласың аны, сатканда, эти белән дә сатып булмый, улым. Ахырын уйлагыз, алданмагыз. Зинһар, карап ала күрегез инде! Халык тикмәгә: «Сыер алсаң савып ал, сөтен-маен кабып ал», – дип әйтмәгән. Төтен кибәне тоттырып жиһәрмәсеннәр тагын.

Күрше районның караңгы бер авылына сыер алырга бөркәүле машинага төялеп чыгып китеп баручы эти-энине, этинен абыйсы Мирхафиз агай белән аның хатыны Гасыймә жиңгине эңә шундый киңәшләр тәсбиһы тезеп озатып калды Гайшәбикә әбием. Аннан соң, койма буенда чөйләп-чөйләп тә ярылмый яткан ике каен бүкәнненең берсенә утырып, озак итеп дога кылды. Шактый эһәр күтәрелеп килә торган иртәнгә кояшның кызуыннан әбиненң какча күлгәсенә ышыкланып, мин дә битәмне кат-кат сыпырдым.

Гайшәбикә әбием шундыйрак инде ул. Безнең белән бер ихатада, иске төп йортта яши. Күптән түгел житкезеп чыккан гүрничәдәй өебезне өнәп бетермәде. Бура йортны да лапаска сүттермәде. Юк кына әйберне дә күпертергә ярата, үзе әйтмешли, тузандайны тубалдай итә. Вакыт-вакыт миңа аңлашылып бетмәгән сүзләргә мулдан кушып жиһәрә. Авыл халкы, шуңадыр, аңа Хисле дигән кушамат таккан. Үзе юкта «Хисле Гайшә», дип сөйләшкәннәрен ишеткәнәм бар. Нәселебезне гомер-гомергә Бүренекеләр дип йөрткәннәр. Артыгын чәпчеми торган, кырысрак холыклы, үзенә тиешлесен капкан жирдән өзеп алучан булган, диләр безнең бабайларны. Гайшәбикә әбием генә эшне бозган. Бу якларныкы түгел ул. Казан артындагы бик ерак бер авылдан килен булып төшкән. Буыннан-буынга жиде төен астында сакланган күп серләргә йозагы ачылган, имеш, ул килгәч. Хәзерге кушаматыбыз да – Хислеләр. Эти әйтә: «Гәрчә нәсел кушаматын кыз-катынга карап тагу алама гамәл булса да, заманында әнкәйнең тәмле теле явыз бүрене дә жиңгән», – ди. Яше сиксәннән узган бер-ике авыл карты гына хәтерли булыр Бүренекеләрне.

Безнең сыер алырга жыенуыбызны да миңа күрше урам малайлары әйтеп кайтарды. Өйдә никтер ишетмәгән идем. Күрәсәң, алдан кычкырганны өнәмәүче эти йортта сүз озайтмаса кушкандыр.

Шул көннән мин яңа сыер кайтуын түземсезләнеп көтә башладым. Ләкин якын-тирә авылларда безгә туры килердәй сыер озак табылмады. Ә тана алып өйрәтсәң, катык-сөт чыраен берәр елсыз күрәм димә.

Карт кызыл сыерны иткә озатканга ике ай вакыт узды. Суеп ашарга банзат итмәделәр. Ни дисәң дә, гайләбезне унике ел дөвамында туендырып торган.

Сөте куге, тәмле иде. Ел саен дүрт саны сәламәт бозау китерде. Әмма иллә дә яман кимчелеге булган икән (Гайшәбикә әбием әйтте): бер генә тана бозау да китермәгән. «Үгез туса – ит булып, тана туса – сөт булып», дип елның-елы көткән әти белән әнигә ит булган да ит булган. Кызыл сыер әнә шулай Бүреләр нәселеннән килгән токымны корытып, гаиләбез тарихына укасыз жепләр илә чигелеп калды. Хәзер яна токым кайтачак. Бүген, ниһаять, алырга киттеләр.

Әтиләр барасы авыл безнең Бикәсәздән шактый ерак икән. Шуңа күрә Гайшәбикә әбием кичсез кайтмаслар, ди. Үзенә күңеле леперт-леперт жилкенсә дә, йорт тирәсендә мең төрлө эш табып юанган була. Миңа да атлы казак кебек капка төбөндә басып тормаска кушты. «Әшләре беткән боларның, дип, кеше көләр», – диде. Ә кеше көлдөрү – иң яманы.

Әүвәл Ибраһим бабай умарталыгын урап кайтырга булдым. Узган атнада этләре балалаган иде, күзләре ачылгандыр, бәлки. Тәгәрәтеп бер уйнап алырга кирәк. Анда Тирән кул² урамы малайлары очрады, тәпиләр чебиләгәнче маймыч сөздек. Төшкелекне Илшат быратларда ашадым. Аның әбисе минем Гайшәбикә әбиемнең киләндәше икән. Карәндәш тиешле булгач, әни дә бик ачуланмый. Юкса кешедә ашап йөрү хупланмый безнең нәселдә.

Илшатларның мунчасына эзрәк кое суы кертешкәч, ыңдыр артындагы яланда туп тибә башладык. Бераздан тирә-күрше тыкрык малайлары жыелды, Ташлы тау урамыннан да бер көтү дуслар килеп кушылды. Төркөмнәргә бүленеп ярышырга тотынсак, дөнъяны онытабыз инде. Мин кайтканда, көтү кәргән, көн кичкә авышып килә иде.

Гайшәбикә әби профилактика өчен генә жиңелчә шелтәләп алгач, капка төбөндәге бүкәннәргә утырып, әле һаман да күрәнмәгән яңа сыерны көтә башладык. Ике ай сөтсез тилмергән мәчебез Акнаян да бездән калмады, бераз сырпаланды да читкә барып утырды.

– Буш кулны эт тә яламый шул, улым... – дип уфтанып куйды әби.

– Нишләп Акнаян эт булсын? Мәче бит ул! – дидем мин аңа каршы.

– Мәче дә яламый. Шушындый бер йолкышны яңа хужага биреп жибәрәләр икән дә, туып-үскән йортта калучы туганнарына әйтә ди бу: «Хужасы суқыр булса иде, балалары күп булса иде», – дип.

– Нигә алай диде икән, әби? – дип сузам мин, күз кабакларыма эленгән йокы күбәләкләрен куа-куа.

– Соң, песинәң тамагы туйганын кайчан күргәнәң бар?

– Әби, юлга чыкканда, яңа сыерыбыз да теге йолкыш мәче кебек уйладымы икән?

Гайшәбикә әби дәшми, каядыр офык читенә төбәлгән дә уйга баткан.

Ник гайбәтемне сатасыз дигәндәй, Акнаян итәгемә сикереп менә, бәрхет тавыш чыгарып мырлый-мырлый, жайлап ята. Изри, мин дә изрим...

Йоклап киткәнмен. Әбием кертәп салган, ничек күтәргәндер? Зур бит инде мин! Әллә житәкләп керде микән?

Гайшәбикә әбинәң такмаклавына уянып, күземне ачсам, жиһанга яңа көн килгән. Тәрәзәгә сарышкан алмагач ботаклары арасыннан кояш елмая. Димәк, әтиләрнең сыер алып кайтканын күрми калганмын.

– Сөтлө сыер базарга барып житми шул, балалар. Аллага шөкер, шәп сөтлөбикә эләккән үзегезгә. Суның кадере чышмә корыгач беләнә, дигән борынгылар. Катык-сөтне бик тансыклаган идек. Үзе куге, үзе тәмле. Сыерның сөтө жиленендә түгел – тагарагында. Саткан хужалары яхшы ашатканнар.

² Кул (диал.) – чоқыр.

Чәйгә сөт сала торган чәчәкле агач кашыгын буыннары чыккан ике бармагы белән буып тоткан да, чүлмәккә тыгылып ала-ала, чынаякларга бүлө. Өскә утыра башлаган каймак элпәсе, куе кара чәй белән кавышкач, тирәли жәйрәп китә, нәни дулкыннар хасил итә. Мин шуларга төбөлөп утырам. Акнаян да чәпә-чәпә китереп сөт эчә – хыялы тормышка ашкан.

– Гайшәбикә әбиенч чәйне оста ясыи ул, улым, шуңа самавыр тирәсенә берәүне дә китерми, – дип куя әти, миңа күз кысып.

Әби хәйләкәр елмаеп җаваплай:

– Китерергә соң! Бер самавырга ике хужа булмый. Вәйт тагын, иске авыздан яна сүз.

Үз өендә яшәсә дә, ашау-эчүләре бездә аның. Без аерылып чыккан көнне үк самавырын түр башына кертәп утыртты. Әти дә ике болдыр арасына идән сукмак жәйдә, бер-беребезгә кәргәндә, аякка киеп тормыйбыз хәзер.

Утарда яна сыер тавыш бирде.

– Сыер мөгрәгәндә, унбер төрле көй чыга, дисеңме әле син, әнкәй? Сагындырган бу тавыш... – дип, әти өстәл яныннан кузгалды. – Көтү малын ябылуда озак яткыру килешми, чирләп китүе бар. Әкрәнләп ияләндерәсе булып. Улым, җаваплы эшнә сиңа ышанып тапшырырбыз инде.

Шул рәвешлә, мәсьәлә хәл ителде: берничә көн көтүчә Гыймади агайга иярәп, сыерыбызны башка маллардан кыерсыттырмыйча, исән-сау йөртеп кайту миңа йөкләнде. Гайшәбикә әбиемнең «үзе китеп үзе кайткан сыер солтан» гыйбарәсен күңелемә иман шартыдай бикләп, шактый интектем мин ул жәйдә, ләкин максатыма ирештем. Йолдыз кушаматлы яңа сыерыбыз, тулы җилененә сыешмаган сөт тамчыларын тоягына чәчрәтә-чәчрәтә, көтү алдыннан авылга үзе керә башлады.

Быел да жәйге ялларымның санаулы көннәрен авылда яшәүчә әти белән әни минутлап бүлөп, үзләренчә хәл итеп куйганнар икән. Бусаганы атлап керүгә, дөһшәтлә яңгыраган беренчә сүз «лапасны сүтәбез» булды.

Безнең якта терлек-туар каралтысын абзар түгел, лапас дип атылар. Карт-корыдан калган алты почмаклы иске йортны варислардан йә авыл советы аша сатып алып, үз ихатаңа кайтарып таратып ташлыйсың да, томалыйсы тәрәзә уемнарына туры килгән кайсы ниргәләргә алыштырасың, ничә виниска³ арттырасың жыелып хәл иткәч, өстәмә бүрәнәләр белән бергә матча-өрлеклек агач юнәтү хәстәрәненә керешәсең. Кышкылыкка печән тутыру өчен туры түшәмә дә шактый сыйдырышлы килеп чыксын дисәң, кайчы-бәпкәлек, торыкчылык, арата киртәлекләрен дә мулдан эзерлисәң. Барысы хәл ителәп беткәч, өмәдә лапас күтәрү әлләни күп вакытны алмый. Бозау-бәрән урыннары, кетәклек бүлү, утлык кагу кебек вак эшләргә чутламасаң, атна дигәндә лапасың сафка да баса.

Хужа гомеренә житәрлек терлек торакалары үткән гасырның туксанынчы елларына кадәр дә әле борынгы ата-бабадан килгән гадәт буенча шул рәвешлә корыла иде. Күрше-күлән белән ярыша-ярыша, атын-сыерын, сарыгын мулдан асрады авыл халкы. Кош-кортын инде әйтәсе дә юк. Тик менә яңа гасырга күчеш еллары гына, нишләптер, гореф-гадәтләргә тамырына балта күтәрдә. Туган жиренә чатнап ябышкан, хужалык кырларын, тугай-басуларны, үзәнлекләргә, урман акланнарын үз бакчасындагы кишәрлекләрдән дә яхшырак белгән ир-атларның көннән-көн гаме сүнә, чәме⁴ түнә барды. Әрем

³ Винис (рус. венец) – ниргә, өйнең бүрәнә рәте.

⁴ Чәм (иск.) – дөрт, комар, азарт.

биләп алган калдау жирләр елдан-ел ишәйде. Ялтыратып чүкелгән чалгыларга тутык кунды, богыл очлаганда тәжел сәнәкләрнең сабы кыскарды, сөяк тырмалар, чыгарып ташламагайлары тагын дигәндәй, чорманың иң караңгы почмагына ук елышты. Хатын-кызлар да дөбөрдәтеп сыер сава торган моңлы чиләкләрен бакча чүбе утарга эләктереп чыга башладылар, сепаратор, гөбе ише искелек калдыклары, сарык йоны кырка торган кайчылар, орчык-кабалар, чыгырларның бәхетлерәкләре мәктәп музеена күчкәндә.

...Туры түшәмне сүтәбез. Бәпкә-кайчыларны каеру шактый мәшәкәтле. Мәңгелеккә кагылган булганнар, күрәсәң.

Тарттырып алырга аркан эзләп, караңгы лапас эченә кереп киткән абый дулап чыкты:

– Матчага элгән ташны һаман салдырмадыңмыни әле, эти? Аркан дип бавына үрелсәм, лап иттереп, кулбашыма китереп орды.

Жавабында эти:

– Карап йөр, күзәң чыкмагандыр... – дип мыгырдап куйды.

Балачак белән бәйлә тагын бер истәлек хәтердә янады.

Аулак күлгә бака хужа, ди. Өлкәннәр эшкә таралышып бетүгә, авыл тулысы белән безгә кала. Дин иреге килеп, олы урамның нәкъ үзәгенә мәчет салып куйгач, бабайлар хәзер көннең-көне шул тирәдә бөтерелә: кем койма-капка юнәтү юлында, кем янбакча булдыра, бәгъзеләре, һәфтияк-тәсбихларын тотып, түр бүлмәгә ашыга. Абыстайлык вазифасына да көндәшлек көчәйде. Шәһәрдән килеп сабак бирүче остазбикәнең авызына гына карап торган яшь карчыклар, тәмам мөстәкыйльлек алып, Корьән укуда инде үзара көч сынаша ук башладылар. Әле анда жыелышып аш үткәрәләр, әле монда... Гайшәбикә әбием әйтмешли, тычкан таяк белән йөргән заманнар узган, сәвит законнары да тузган. Шулай булгач, бездә беркемнең дә эше юк.

Өлешенә тигән эшләрне башкарырга вакытны жәя кылыдай гына тарттырып калдырасың да, көн синеке! Жаның теләгән уенны уйныйсыңмы анда, су коенасыңмы, текә тауга менеп, авылга таба дөү-дөү ташларны тәгәрәтәсеңме, өннәреннән йомран-суыр чыгарыш ярышлары оештырасыңмы – син ирекле. Шулай да өлкәннәрнең гелән колакка киртләнә килгән кайбер тыюлары бар. Алар без – бала-чаганың күңел төпкелләрендә яшеренеп яткан ышану-хорафатлар белән бәйлә. Изге, бозарга ярамы торган төшенчәләр дисәң дә була. Берәз шүрләтсә дә, йөрәк түзми бит.

Әбиең: «Мәченең мыегын кисәргә ярамы – үлчәк», – дип күпме тәкярласа да, борнай-купык⁵ песиләребезгә үз гомерләрендә бер генә тапкыр булса да мыексыз хурланып йөрергә туры килгәндер. Нич югы, төрлечә тырпаеп үскән мыек кылларын тигезләп, мәчене ыспайландырып жибәрү – һәр баланың яратып башкара торган эше инде ул. Абый армиядә вакытта әниң: «Үрмәкүчләрне үтерә күрмәгез, өйгә хатлар килүдән туктаячак», – дигән сүзләрен ялгыш оныткач, яңа хат алганчы борчылып йөрүләр... Күрше апаның: «Бакаларны кыерсытмагыз, сыерлар сөтсез калыр», – гыйбарәсенә бөтен урам малайлары дәррәү каршы чыгып, Бикәсәз бакылдыкларын тау артындагы Юкәле авылы күленә күпләп илтеп кайткач (төне буге безнең авылда гына сайрамасыннар әле!), кичен сыер савып керүче әниңне түземсезләнеп көтүләр...

⁵ Борнай-купык (диал.) – һавалы, тәкәббер, эре.

Кем әйтмешли, кагыйдә-кануннар бозар өчен чыгарылган. Тегермәндә туган тычкан күк күкрәгәннән куркамы?! Без бит авыл малае!

Болары аның безнең ише тиктормас бала-чаганы шүрлөтү максатыннан уйлап табылгандыр инде, тормыштагы әһәмияtlәре дә шул кадәр генә. Ә менә өлкәннәрнең ышанулары шактый житди. Гайшәбикә әбием әйтә, һәр хужалыкның үз Лапас анасы була, ди. Менә монысы хикмәт ичмасам. Йорт хайваннарының арту-үрчүе дә аннан тора икән, кешеләрнеке кебек үк, аның да яраткан яки яратмаган терлек-туары, кош-корты бар икән. Яратканнарына ул өстәп ашарга сала, яратмаганның төнә буге борчып-бимазалап чыга, алжыта, алдындагы азыгын тартып ала, ди. Хәзер кичләрен урамга килде-кирәкмәгән йомыш белән чыгарга бик тырышмыйм. Караңгыга калсам, лапас янын йөгерең узам. Шулай да наян бәрәннәр йоклый торган якка колак салгалыйм: теге сәер нәмәрсәкәй кыерсыга күрмәсен тагын үзләрен! Ярата гына күрсен инде, бигрәк нәниләр бит әле. Юкса Лапас анасы сөймәгән хайваннан вакытында котылу хәерле булуын Гайшәбикә әбием кат-кат искәртеп тора.

– Оланнар, безнең нәселгә кара төс килешми. Лапас анабыз кара кош-корт, терлек-туарны өнәми. Кара малны сугым сые итү мәслихәт, – ди ул. – Борынгылар тикмәгә: «Төс бирмәгән малны асрама», – димәгән. Килең, Лапас анасына атап, күрше Бәдигыйльжамалга хәер керт.

Әни һәр атнакич яки жомгага кадәр күрше әбигә катык-сөт ташый, эремчектән дә өзми. Еш кына бу эшнә миңа да тапшыргалый. Кояш баегач, катык-сөтнә өйдән чыгарырга ярамый икән, Лапас анасы ачулана да, сыерның сөте кими, имеш.

Әби сөйләгәннәрдән ишеткәнем бар: Лапас анасы хужаларны яратмаса, тынгылык бирми, терлекләргә төрлө зәхмәт, авырулар жибәреп тора, безнең ихатада гомәрдә булмаган эт белән кәжә тәкәсенә генә тими икән. Ә инде якын иткән хужаларын, сарык-кәжәсә бәтиләсә, сыеры бозауласа, салкын, буранлы кышкы төннәрдә тәрәзә шақып булса да уята, яңа туган бозау-бәтиләрне туңып үлүдән саклап кала, ди.

Гайшәбикә әбием, Лапас анасына багышлап, терлекләргә иминлек-бәрәкәт сорап, үзе дә еш дога кыла. Күрше Бәдигыйльжамал әбигә генә ышанып бетми, күрәсәң.

Берсендә, сыерыбыз маемлап киткәч, тәмам пошаманга төште. Мал врачын чакырырга дип чыгып баручы әтине борып, Олы юл кырына тишекле таш эзләргә алып китте. Духтыр Рәислам абыйларга әни мине йөгертте. Ул, сыерга укол кадап, ниндидер су эчерең, урам башында күздән югалгач кына кайтып керде тишекле таш күтәргән Гайшәбикә әбием. Әтинең кулы буш иде, әби аңа ташны ышанып тапшырмагандыр инде...

– Аллага шөкер, шөкер, Раббым! Таптык бит, таптык, килең. Тишекле таш жирдә ятмас, ди торганың безнең бабай-мәрхүм... Белеп әйткән! Калку урынга чыгып яткан. Гомәргә-гомәргә лапасыбызның түр почмагында тишекле таш эленеп торды. Сөзкенә эләрә онытканмын бит, тишек баш! Лапас анасының да, терлек-туарның да иминлеген саклай ул. Улым, һич кичемки элөп куй, хәзер имләп бирәм, – дип тезде әби. – Лапас анасы нинди дә булса берәр хайван яки йорт хужасы кыяфәтәндә дә күренер, ди. Беркөнне кетәклектә йомырка жыйганда, егылыплар китә яздым. Өченче ел югалган ала песиебөз бәрәннәр ягынан килөп чыкты да тирес ташлы торган тәрәздән бакча якка сикерде. Чакырам-чакырам, ник борылып карасың. Итәгемдәге йомыркаларны чатнатып бетергәнмен. Лапас анасының кисәтүе булган инде бу. Шуңа чирләгән сөтлебикәбөз...

Каенанасының мондый ғына гадәтләренә тәмам ияләнгән әни, хәерә белән дигәндәй, әтине ым кагып ашықтырды. Икенче көнне сыерыбыз, берни булмагандай кәс-кәс басып, көтүгә киткән. Рәислам абый кадаган укол файдасымы, тишекле ташның хикмәтеме – йокы белән булашып, тагын күрми калганмын.

– Әнкәй истәлеге ул! Кая, китер әле үземә. Утынлыкка булса да элөп торыйм, – дип, әни тишекле ташны лапастан чыгып килүче әтидән тартып алды. – Хут куйсан, бөтен нәрсәне чыгарып ташларлар иде, әй!

Баш түбәсенә яулык менеп кунаклаган әнидә Гайшәбикә әби чалымнарын бик еш күрәм мин хәзер.

Байтак еллардан бирле тавык-чебеш, йорт куяны кебек жан ияләреннән гайре терлек-туар күрмәгән, инде алары да суелгач, моңсуланып калган бура лапасыбыз, үзенә гамәлгә яраксызлыгыннан тәмам гажизләнөп, шактый таушалган, түбәсе тузган, ишек-тәрәзәләре кыйшаөп, кысасы бакча якка таба берәз авышкан иде. Балачак һәм үсмерлек елларының, егет булып йөргән вакытларның бик күп истәлекләрен саклый ул, ләкин табигый чынбарлык белән килешми мөмкин түгел: жир йөзөнә бер генә зат-инсан да, тереклек иясө, жисөм-жиһаз да мәңгелеккә килми. Нинди генә авыр хөзмәтнөң дә күзөнә туры карый алырга өйрәткән, гаиләнөң дәүләтлө-дәрәжәлө булуын искәртөп, безнөң тамакны туйдыручы терлек-туарны, кош-кортны сыендырган лапасның да фани дөнъядан мәңгегә гаип булу мизгелө якынлашкан, күрәсөң.

Үжәтлек вә дәрәт белән жиң сызганып эшкә тотынсак та, һәммәбезнөң күзөндә сагыш катыш моңсулык иде. Кадак суыргычларның бимазалавыннан ыңгырашкан такталар зары күнәлләрнө актара. Мөскөн лапас жөннән куркып, албастыга юлыккан ялгыз юлчы хәлөндә күк: ямансулап утырган тәрәзәләрдә котылгысыз өркү галәмәтө чагыла, түшәм такталары арасына посып калган пөчән илә салам бөртөкләрөн үтәли жил шомлы кыштырдата.

Сүтәбөз... Индө туры түшәмнөң эшө тәмам, лапасның түбә такталарын да матча уентысыннан аөрып бөтерөп киләбөз. Шактый жиңеләөп калган чыршы такталар ишегалды ягына оча. Чиратта – ниргәләр.

Шулвакыт, сүз тынлыгын бөзып, Саөскөн тыкрыгыннан безнөң урамга моң ургылып керә башлады:

Бик кенә лә тауның, ай, башыннан
Күрөнәдөр лә мәчөт баскычы.
Авызың ғына уймак, битөң коймак,
Телөң генәй лә ожмах ачкычы.

Сәөрсөнөп, әти-картка сөраулы караш ташладым. Ул, күнәлемдәгенө аңлап, бу хәлдән кыенсынгандай итөп кенә әйтөп салды:

– Көтүчө Гыймади агаң, улым. Быөл яздан авылда сыөр көтүчө туктагач, бирөштө бахыр, акылы авыша башлады. Малай чагыннан алып гөмерө шул малкайлар белән үттө бит. Профессиональ көтүчө иде... Эшсөз калды. Авыл жыөнө жыөп тормый ғына кыскартырга туры килдө үзөн. Хәзөр ул көтүчө дигән һөнәр берәр жирдә калдымы сөң? Фермерларга электропастухлар чыккан, дип сөйлиләр. Казан якларында ничөк анда?

– Анда да шулайрак индө, әти... – дип көрсөнөп куйдым.

– Карагыз нәрсә таптым! Син хыялланып йөргән идөң бугай заманында,

– дип, абый миңа тамасының яшел төсө шактый уңган, тузанга батып беткән шөлдер китереп тоттырды.

Әйе шул, мин... Хыялланып йөргән идем...

– Сыерны яхшы күрсәткән – артыннан ияргән танасы, – ди Гайшәбикә әбием.

Карт кызыл сыер токымны корытканнан соң, яңа сөтлебикәгә өметләр зурдан иде. Сатып жибәрүчеләре әйтүенчә, тәүге бозавы тана булган. Аннары бер-бер артлы ике үгез бозау китергән. Мөгезендәге өч сыры да шуңа ишарәли. Сыерның әйбәт анысы: тәҗрибәң житсә, сатучыга алданмыйсың. Бер сыр – бер бозау, ә бер бозау – бер яшь. Тик менә туасы тана-үгезләрнең генә ничек чиратлашуын төгәл белү дә, фаразлау да мөмкин түгел.

Йолдыз кашка ала сыр – яңа сыр – үзенә көндәш табарга ашыкмады. Сөтенен муллыгы, куелыгы, ят ис-тәмнән азат булуы белән туган-тумача, күрше-тирә, таныш-белешне сокландырып-көнләштереп, Акнаянны сөендереп, ике ел рәттән үгез бозау китерүе белән әти-әнине көендереп, үз жаена яши бирде. Ниһаять, безгә килүенә өч ел дигәндә, ямьле май аенда, ап-ак жирлеккә бөрчөк-бөрчөк кызыл чәчәкләр сибелгән купшы күлмәклә, барыбыз да зарыгып көткән тана бозау туды. Ул шул дәрәжәдә матур иде ки, Гайшәбикә әбием:

– Күз тию кешене – кабергә, дөяне казанга кертә, – дип имләп-өшкереп, бозауга һәммәбезнең иске күлмәк-ыштан ишләрәннән муенчак тегеп кигезде. Аннан соң Майчәчәк дигән ат биреп, ишек-капка баулары чайкаган су бөркеп коендырып алды. Соңра һәрчак бикле чоланында сакланган, минем күзгә ят әйбер – жиз шөлдер алып чыкты. Аның бөгәлжәсенә яшел тасма тәйнәдә һәм, бозауга мөгез чыккач тагарга нәзер кылып, келәттәге чөйгә элөп куйды. Иң сәер: Майчәчәккә өч ай чамасы, чит күзләрдән яшереп, жиде йозак астында тотты.

Гайшәбикә әбиемнең һәр хикмәтле гамәлен жентекләп күзәтеп барырга гадәтләнгәч, чөйгә эленгән шөлдердән дә мин ниндидер мажаралы, дулкынландыргыч яңалык көттем. Серенә төшенергә теләү ымсындыра, чакыра, хәтта жилтерәтеп әйди иде. Чөйдән салдырып, зәңләтеп уйнарга базмасам да, читтән генә аңа озаклап багарга гадәтләнөп киттем. Шуны күрөптер инде, беркөнне әби бу серле шөлдернең тарихын баян итте. Ерак елларга барып тоташа икән ул. Кайчан икәннән төгәл хәтерләүче юк, ди: әтиемнең бабасы, Гайшәбикә әбиемнең каенатасы Ханназар картның әткәсе Шаһдияр Минзәлә ярминкәсеннән алып кайткан булган аны заманында.

Гайшәбикә әбием килән булып төшкәндә, Шаһдияр карт үз аягында теркелдөгән әле. Минзәлә ярминкәсе турында тәмлөп сөйлөргә яраткан. Әби яшьлегә белән ул чакта аңлап-төшенөп житкөрмәсә дә, кирәк хәтлесе колагына керөп калган.

Элек безнең Бикәсәз авылы Оренбург губернасы Бөгелмә өязенә караган. 1850 елда губернада йөз кырык тугыз ярминкә эшлөгән: егермесе шәһәр жирендә булса, йөз егерме тугызы – авылларда. Шуларның иң эреләрәннән берсе – Минзәлә ярминкәсе – 1798 елда Чулман, Агыйдел, Ык, Минзәлә елгалары кавышкан жирлектә оештырылган. Моның төп сәбәбе Русиядә атларга ихтыяж артуга барып тоташа. Гәрчә бу ярминкәдә энәдән алып дөягә кадәр сатылса да, тирә-як авыллардан, казакъ, башкорт далаларыннан китерелгән атлар озак еллар баш тауар хисабында йөргән. Көнгә бер меңнән артык ат малы яңа хужасын тапкан.

Берсе-берсе дүрт-биш мең кешене жыйган Минзәлә ярминкәләре елга өч мәртәбә, табигать фасылларына нисбәтлө төрлө исемнәр астында уздырылган:

«Жәйге Элжен»⁶, «Көзге ярминкә» һәм алагаемы, дәвамлысы, Шаһдияр бабабыз да бер барып эләккәне – «Кышкы Раштуа». Ләкин Себер, Самара-Златоуст тимер юллары салыну ярминкәнең кыйммәтен төшергән. Беренче Бөтөндөнья сугышы, инкыйлаблар да жирле сәүдәгә зур зыян китергән. Тауар әйләнеше сүлпәнәеп, шәһәргә керем бик каты кими башлаган, һәм 1928 елда ярминкә эшләүдән туктаган.

Шаһдияр бабабыз кемнәргә ияреп сәфәр кылган да анда ничек барып ирешкән, ниләр алган яки саткан – берсе дә мәгълүм түгел. Гайшәбикә әбием исендә калдырырга кирәк тапмаган. Ә менә җиз шөлдер турында анык хәтерли.

Әүвәл әлегә кечкенә зеңгелдәвекне колын муенына яки төп атка мичәп җителгән иярчен дугаларына такканнар. Хужалыгыбызда ат хайваны беткәч, җиз шөлдергә яңа вазифа йөкләнгән – нәселгә калдырырга тәгаенләнгән тана бозауларның ике мөгез арасына тасмалап тага башлаганнар. Шөлдер моңы асыл мәгънәсен жуеп, «юрга дугасыннан сыер мурдасына» күчеп, токымның өметле дәвам хәбәрчесенә әверелгән. Иткә озатылган карт кызыл сыер да, аның әнисе, әбиләре дә шул шөлдерне тагып үскән. Ничек төшөп калмаган да, ничек югалмаган?! Ыспай кыяфәтен дә саклаган, тик соңгы елларда кирәге генә чыкмаган. Шуңа күрә Гайшәбикә әбием аны, кадерләп, үз вакыты җиткәнчегә кадер дип, чоланына кертеп бикләгән.

– Шәп мал аякланып туа, – ди Гайшәбикә әбием.

Майчәчәк тә шәп мал булырга дэгъва белән туган. Әле әнисе ялйы башлаганчы ук, аягына басарга, нәни мыеклы йомшак иреннәрен угыз тулы җиленгә тидергә азапланган.

Әби тозагыннан котылып, чәнчәкәй бармак шәе мөгезләре чыгуга, Майчәчәкнең маңгаена яшел тасмалы шөлдер менеп кунаклады. Әүвәл бу галәмәттән читенсенеп тыпырчынса да, тора-бара күнәктә, бахыр. Абый белән бергәләп ыңдырга арканларга алып чыга башладык, тик миннән яшкә ярышсы гына өлкән абый озакламый бау очын тулаем үземә тапшырды. Егет башы белән шөлдерле бозау җитәкләп йөрергә гарьләнгәндер инде. Икенче язга ул – армиягә, Майчәчәк әнисе һәм сугымлыкка алган үги әнәсе белән көтүгә тәпиләде.

Көз җитүгә, танабыз шөлдер тагу яшеннән чыкты. Озакламый үзе дә бозау китерде, анасы Йолдызга охшап, кыска торыклы, жиргә тиеш торган озын купшы койрыклы тана сыерга әверелде. Гайшәбикә әбием сыерның әнә шундые яхшы, ди.

– Колга ботлы чыбыркы койрыктан юньле-рәтле сыер көтмә инде син, әйе, – дип кабатлы торган булып китте ул, хәрби хезмәттән әйләнеп кайтып, өйләнер яше кергән абыйга карап. Эти белән әни елмаешып куйсалар да, әлегә сүзләренә асылына мин дистә еллап вакыт узгач кына төшенәчәк идем әле...

Ялгышып берәрсә юргаларда туй төшерсә яки Сабан туе алдыннан сөлге-яулык җыярга чыккан кыңгыраулы ат узса, Майчәчәк, борылып, озак кына артларыннан карап кала иде. Яшел тасмалы тана чакларын хәтерләп, йөрәге җилкәнгәндер инде малкайның.

Шулай итеп, Йолдыз белән Майчәчәк сөтне көтүлекләрдән ярышып ташый башладылар. Йолдызны әни сава, Майчәчәкне Гайшәбикә әби өйрәтә иде. Яшь сыерның әнидән саудырырга теләмичә карышуы чиләк тоттыргандыр, мөгаен,

⁶ Элжен (рус.) – Ильин день; христианнарның дини бәйрәме. Халык календаренда яңача стиль белән 2 августка туры килә.

сиксәнне куучы тынгысыз каенанага. Тышау-фәлән эзерләп, тана сыерның чүмечкә савылган сөтен жыеп бара торган чиләкне кочаклап, мин дә лапас эчендә буталам.

Элек малай-шалай ат-колын тирәсәндә булашса, безнең буыңга, әле мотоцикл тәбәлдерегенә буй житкәргәнче, сыер-бозаулар иш булды. Майчәчәк тә ничектер миңа бик якын иде. Иртүк арканларга илтәм, төшкелеккә су чыгарам, челлә кигәвеннәре азынганда, сүрән лапаска кайтарып ябам. Үлән утларга тәмам өйрәнгәч, көтү яшенә житмәгән бозауларны жыеп, урам малайлары болыңга алып китәбез, эрәмәлектә ял иттерәбез. Икенче язда инде көтүдән каршылыбыз. Малкайлар да безне әллә кайдан таний... Болар берсе дә эзсез узмаган. Шуңадыр, Гайшәбикә әбием саварга чыкканда, Майчәчәк янәшәсенә мине бастыра.

Майчәчәк түгәрәкләнә башлагач ук, ул һәр кичне сыер савар вакытта, чиләк-чүмеч алып, лапаска чыга торган булып китте. Мин дә аңардан калмадым. Сыпырып-сыйпап, жиленен юган итте, әллә ниләр сөйләнә-сөйләнә, үзе әйтмешли, тышау тәрбиясе бирергә тотынды. Моңы күзәтү башта бик көлке тоелса да, көннә-көнә кабатлана килгәч ияләндем. Майчәчәк тә күнекте. Янәшәсәндә булуым тынычландыргандыр, чөнки мине әбигә караганда күбрәк үз итә иде.

Вакыты житеп бозаулагач, әби чын-чынлап төртгәгә кертте яшь сөтлебикәнә. Өвүл – чүмечкә, аннан соң чиләккә сава башлады.

– Килен, кытыгы басылды бугай. Бик жайлы үрәттем әле мин моңы. Бүген кичкелекне үзәң саварсың. Түбән очка авыз ачарга барасым бар, – дип, эшне жиңел генә әни жилкәсенә аударды.

Майчәчәкне саварга әни белән икәү чыктык. Гелдәгечә, мин маңгаен кашып торам, тамак асты иярен сыйпыйм, әни Йолдызга гадәтләнгән үз эшен башкарырга жыена...

Жилененә орынуы булды, Майчәчәк үрле-кырлы сикерә башлады. Әни алай итте, болай итте – малкайга һич якын килә алмады. Чиратын көтеп арыган өлкән сыер мөгрәргә тотынды, ачыккан бозаулар ярышып кычкырышуны гадәткә алдылар. Бу галәмәттән шикләнгән этәч тамак ярып кытакларга кереште, аңа тавыклар кушылды. Көндәлек вакытын белеп кенә биләмнән кайткан Акнаян лапастан чыгып ук качты. Тәмам аптырагач, мин түзмәдем, әнинен кулыннан чүмеч-тастымалны алып, үзем тәвәккәлләргә булдым һәм такмакый-такмакый тезеп киттем:

– Әни, кара: жылымса су белән юып, чиста чүпрәккә сөрткәч, имчәкләрне йомшак кына сыйпарга кирәк. Аннан соң бозау имгәндәге кебек хәрәкәтләр ясап, кул аркасы белән төртеп-төртеп алу яхшы. Шуннан соң сава башласаң да ярый. Сауганда болай дип жырларга кирәк, әни:

Әй дүрт татар, дүрт татар,
Бер төшкә мылтык атар.
Сөте мул, куге булса,
Гөбсап⁷ тагын май катар⁸.
Тырыш хужа буш калмас –
Ярминкәдә май сатар.

Инде сөт җепләре нечкәрәп тамчылый башлагач, кабаттан йомшак кына массажап алу әйбәт. Шулай иткәндә, жилен төбенә ягылып калган куге сөт тәмам чыгып бетә, ди Гайшәбикә әби.

Сөйләнә-сөйләнә, Майчәчәкнең жилененә чүмечтән учлап су сибүем булды,

⁷ Гөбсап – гөбе сабы.

⁸ Май кату – май язу, май атлау.

коты очкан малкай кисәк алга ыргылды. «Йә, тик кенә тор!» – дип, аңа чүмеч белән кизәндем, янәсе, үземчә тәрбиялим. Артымда чиләк тотып, каенанасы сүзләрен минем авыздан ишетеп, ләззәтле изрәп торган әнинең ияк астына шалт берне! Ярый әле тимер чүмечне алып чыкмаганбыз...

Ул кичне шактый жәфаландык. Тавышка эти дә керде. Ниләр генә майтармадык, Гайшәбикә әби кайтмыйча, эш барыбер жайга төшмәде. Майчәчкнең бозавына Йолдыз әбисенең сөте белән юанырга калды.

Майчәчәк әни кулларына бик авырдан ияләште...

Хатирәләремне бүлдереп, түбән очтан менеп килүче Гыймади агайның яңа жыры яңгырады:

Биек тауга чык төшкән,
Ник төшмәгән үзәнгә?
Авызы түбән, күзе сүнгән,
Ниләр булган гүзәлгә?

– Яшьлеген сагына, – дип сузып куйды эти.

Мунча күмерен бутарга жил-жил чыгып баручы әнидән төшөп калды:

– Авызы түбән, күзе сүнгән, ниләр булган авылга, дип жырларга кирәк монда. Гүзәл кайгысымыни? Үгез үлгән курада кутырлы кәжә баш булыр, ди иде әнкәй-мәрхүмә. Хужа юк авылда, хужа! Ат яныннан бозау эзләүчеләр үрчедә, хәерлегә булсын...

И авыл!

Соңгы йөз ел эчендә Татарстанда мең ике йөз авыл юкка чыккан. Радиодан житкерделәр: бүген республикабызда өч мең бер йөз унөч авыл исәпләнә икән. Шуларның кырык тугызында инде берәү дә яшәми, ике йөз илле икесендә – бердән алып ун, дүрт йөз алтысында уннан алып илләгә кадәр кеше гомер кичерә, ди. Татарстан халкының нибары егерме дүрт проценты гына авылларда көн күрә. Соңгы биш елда шәһәргә күченеп китүчеләр саны илле меңнән артык. «Сыерым юк киртәдә, кайгым юк иртәгә», дип яшәүче авыл халкы да зур тизлек белән шәһәрләшәп бетеп бара. Күп капкалар өйләдән соң гына ачыла. Кабилятлелә⁹ кавемнең жирдән аерылуы, бизүе – котылгысыз афәт.

Көн кичкә авышканда, лапас сүтелеп бетте.

Әбүжәһел кабып йоткандай, лапас урыны бушап, ишегалды шыксызланып калды. Шуның белән бергә күнелдә дә иләмсез бер бушлык хасил булды. Ихатаның яңа килбәт-рәвешен урам, бакча һәм ыңдыр яклап чиратлашып карап кердек.

Моңсу тынлык баскан талгын навалы жәйге кичнең тынычлыгын кисәк чыккан жил бозды.

Яшел тасмалы жиз шөлдерне учыма алдым. Аны, кая куярга белмичә, бер кулдан бер кулга күчереп аптырадым. Шаһдияр бабайның уйнак тай-кырыкмышлары да, кашка маңгаен сузып сөйдөреп торган тана бозаулар да юк, Гайшәбикә әби йозакка бикләгән чоланлы йорт та сүтелгән... Нәсел ядкарлыларын барлап, кадерләп саклаган Гайшәбикә әбием үзе дә мазарстанга күчкән. Инде соңгы сыеныр урынын тапкан лапас та сүтелде.

Мунчадан кайтып килүче абый, миңгеп торма әле дигәндәй, жиз шөлдерне

⁹ Кабилятлелә (иск.) – сәләтле, булдыклы.

кулымнан жәһәт кенә тартып алды да урам капкасы башына элөп куйды. Һәм шөлдер, шикле жилдә тәртипсез зеңләп, берни булмагандай тавыш биреп утыра башлады: «Зең-зең! Зең-зең!»

Шулвакыт көтелмәгән хәл булды. Тыкрыктан, кичке эңгергә уралып, безнең якка таба зур гына карсак шәүлә якынлашты. Бер-беребезгә карашып алдык. Сәер нәмәрсә озак көттермәде, сураеп¹⁰ килгән уңайга сузып-сузып мөгри башлады. Кемнендер адашып соңарган бозавы икән. Шәйләп өлгердем: тана бозау, кызыл-чуар төстә. Суйган да каплаган, Майчәчәкнең яшь чагы инде менә. Әллә аның нәсел давамчысымы?!

Турыбызга җиткәч, абый белән мине танырга теләм, гомерендә ишетмәгән шөлдер тавышыннан сәерсенеп, туктап калды. Капка башына күз сиреп, электр баганасына ышкынып алды һәм ашыкмый гына үз юлыннан китеп барды.

– Әллә бетле нәмәрсә булды инде? – дип көлөп куйды абый.

– Тьфү, эстәгъфирулла! – дип як-якка төкеренеп, яшел тасмалы шөлдерне йолкып алып кесәмә тыктым да өйгә кереп киттем.

Ул төнне йокы алмады. Күрше якта эти-картның көрсенеп-көрсенеп куйгалаганы да аермачык ишетелеп торды.

Башта уй-фикерләр туфаны барабан какты...

Кыңгыраулар чыңлады, шөлдерләр зеңләде...

Атлар кешнәде, сыерлар мөгрәде...

И татар авылы!

Гомер-гомергә көчле иммунитетның белән аерылып торган, басу капкан, җирле аксакалларың читтән килүчеләргә сират күперә вазифасын үтәгән милли татар авылы! Нишләп син бүген этрәк-әләм белән тулдың? Өч йортның икесендә килмешәк яши. Гореф-гадәтләреңне көннән-көн җуя барасың. Үзән-тугайларны тутырып йөргән атларыңны, сыер-сарыкларыңны күзгә кырып салырлык та тапмасың хәзер. Заманыңда авыл уңаннарына «кулак» мөһерә сугып, байлыкларын талап, үзләрен Себергә сөрөп, пролетариатны, шәһәрне ашату максатында төзелгән, яңа гасыр башына кара җәяү калган кыска гомерле күмәк хужалыкларың тәмам бөлөп таралды. Иген орлыгы күрергә тилмергән уңдырышлы җирләрәң алга таба кемнеке булыр? Бүген меңәрләгән гектар калдау жир эрәм ята. Ул гына да түгел, ихата яны бакчалары буш тора. Җирдән әле бөтенләй үк аерылып бетмәгән, сирәк-мирәк кенә очраштыргалаган тырыш, уңган ир-егетләреңнең калгың¹¹ уй-хыялларын кем тергезеп җибәрер?

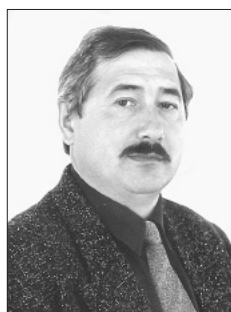
Яшел тасмалы җиз шөлдерне кулыма алам. Моңсу гына, иренеп кенә зеңләп куя ул. Янәсе: «Борчыма инде син мине, олан! Мин үземнекен үтәдем. Хужаларыма тугры хезмәт иттем. Хәзер синең замандашларың тырышсын. Лаеклы ялымның тынгылыгын боз-з-з-ма! Зең!»

Моңлы зеңләү өнендә Минзәлә ярминкәсенә сәүдә шавы, колын-кырыкмышлар кешнәве, яшел тасмалы тана бозаулар мөгрәве шәйләнә. Ярдәм сорап алга сузылган кулларына тишәклә ташны кысып тоткан Лапас анасы ухылдый. Ерак чорлар аша бабаларыбызның борчулы авазы килгәндәй була: «Без табынган Туган жир ни хәлдә, оланнар? Ярминкәләргә алып барырлык мал үстәрә, мөлкәт җитештерә аласызмы? Авылларыбызда әле дә шөлдерләр зеңлиме?»

¹⁰ Сураеп (диал.) – сузылып.

¹¹ Калгу – йокымсырау.

Факил
Сафин

АРЫШ ӨСТЕНДӘ ЖИЛЛӘР...

Жәйге сюита

I

Көймәләр – дулкын тирбәлешендә,
Ишкәкләр – янган беләкләр көчендә,
Таң нуры – таудагы имәнгә сөргенгән.
Төймәләр – кызлар йә бер ахмак түшендә,
Чәчәкләр – кояшка изрәп, бөтенләй чишенгән.
Табигать йомылган ямьле жәй эченә.

II

Дулкыннар ерак ярларга тезләнә,
Беләктән тамчылар тәгәри тезләргә,
Ахмаклар жил чәчә, кызлар жылләрне яшерә,
Кояш кыскалап күзләрен, үрелә гөлләргә дәшәргә –
Килегез, көтә ул...
Ө үзе – жирдә кайчаннан...
Белмәгән – тартыла, белгәннәр кача аннан.

III

Жәйнең тыгыз рәшәсә йөгәрә кыр буйлап.
Урманга сөрлекте.
Каршыда – күбәләк көтүе уйнап кинәнә.
Рәшә хушбуе һавада.
Күбәләкләр урманга чумалар, чыгарга яңадан
Гомерләре калыр микән?
Көтәләр уйсулыклар,
Тирән күл камышлары, сай сулыклар...

IV

Болын печәнчеләрне көтә.
Челлә.
Печән төшкән.

Факил САФИН (1954) – шагыйрь, прозаик; Г.Исхакий исемендәге әдәби премия лауреаты. Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре. «Саташып аткан таң» роман-трилогиясе, «Биек тауның башларында», «Галәм күзе» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

Мәтрүшкәләр тере чәчкәдә.
Жиләкләр пешкән.
Сөтле балавыз – желек тулышкан солы төшенә,
Күкчәчәкләр үрелә үтеп баручы кызның чәченә.
Сукмак ерактарак, алар солы арасында,
Кызның уе башка – моңлы сер карашында.

V

Офык ягына иелә-бөгелә игеннәр йөгәрә.
Питрау!..
Бүгеннән тургайның җырлары өзелә..
Тузан арасында кырмыскалар.
Чикерткә – зур табыш.
Түмгәклеккә табан сөйриләр.
Галәми бер язмыш.
Күз сал да читләтеп үт, яшәүгә комачаулама.
Сәлам сезгә, кырмыскалар, туган-тумачадан...

VI

Арыш өстендә – җилләр, урман өстендә – болыт,
Болыт өстендә – кояш, гөлләрне үпкән.
Канәгать булып
Тәгәри тау артына.
Кояш өстендә галәм.
Галәм.

Галәм...

И Аллах, сине кем тудырды?
(Гөнаһлы бәндәдән
Тагын ни көтәсең?..)
Сораулар күп, җавапны белүче – Син!
Җаным кайсы галәмдә адашкан соң?
Күрүче – Син!

VII

Син – өстә!
Без – түбән, һаман да төптәрәк.
Күзәтчеләр бармы Сине дә – өстәрәк?..
Өстәрәк?..

Өстәрәк?..

Кырмыскалар янында кырмыска буласы килә.
Күбәләк булып очып уйныйсы килә.
Көлә.

Көлә...

Күкчәчәк булып үреләсе килә үтеп баручы кызга.
Әйләнәсе килә кыз күзендәге моңга.

VIII

Дулкын тынган, көймәләр ярга төртелгән,
Ай чыккан, таудагы имәнгә сөртенгән.
Ишкәкләр яталар комлыкның читендә.
Төймәләр өзелгән, кемнеләр изүе чишелгән.
Чәчәкләр илендә ялгыз җил йөрәнә,
Табигать йомылган җанымның түрәнә.

Тормыш – уй ул!
Биеклең һәм кинлек, тирәнлек һәм вакыт үлчәме...
Җирдә каламмы мин, күккә күчәмме,
Җай гына барганда, упкыңга төшәмме –
Кечерәямме, кискәк дәү үсәмме –
Үзгәрми бер нәрсә – шуңа төшәндәм:
Гомер дингезен меңенче кабат кичәм мин.

Тормыш – галәм!
Миңа бирелгән чиксезлек,
Миңа бирелгән биеклек, миңа бирелгән киңлек.
Котылгысыз чикләр һәм баш җитмәслеке тирәнлек.
Кадрләп тә түгел, иркәләп тә түгел,
Яклашып та түгел, типкәләп тә түгел,
Алып бара ул билгесез тарафка.
Үзе дә белми.
Мине алып китәсе корабтан маяклар күренми.

Тормыш – утрау.
Нидер үстөрмэк булам, нидер корам,
Йоклый алмый ятам уйга чумып, таңнан торам –
Нидер кырмак булам, нидер эшлим.
Егылам, торам, канатканчы иренемне тешлим.
Жирдә һәркем – Робинзон.
Сөйләшергә Жомга юк,
Һәр туган көн – шимбә.
Алдагы көнгә – бер төн үтәсе.
Кораб кетәм.
Яр читендә ауный төпсез каек.

Тормыш – сорау.
Яшәү – таләп.
Сердән жәтмә үрелгән гажәеп һәм гажәп.
Кемгә кирәк һәм ни өчен?
Сәер халәт...
Үзгәртргә килдем дисең, дөньясын, барышны.
Үзгәрә бер нәрсә, һич кенә карышмый –
Ул синең барлыгың.
Жаның зурая.
Зурая,
Зурая.
Аннан кечерәя, кечерәя,
кысыла,
тарая...
Киткән чакта бер уч балчык ал, көрсенеп:
Бәлки, ул жиде төр балчыкның берседер.

Туфрак – минсез, дип бэхэскэ кермэ!
Бер үлчэм –
Туфрак күзэнэккэ күчэ.
Тагын бер галэм ярала, үзенчэ...

V

Тормыш – маяк.
Ерак йолдызмы, биек таулармы барыр маягым?..
Әллэ жиргэ чат ябышкан шайтан таягы? –
Читлеккэ яптырма, тозакка каптырма үзеңне,
Сиңа галэм сыенган, синдә галэм яши.
Күзеңне кысып,
Баеп барган қояшны кал озатып.
Ул әле чыгачак,
кабат,
кабат.

Кал күз атып...
Минсез киләчәк дәвердә танырсызмы мине?
Ук аттылар арттан – тургайга тиде.
Ул кайсыбыз иде?..

VI

Тормыш – гамь ул!
Жан – дулкын.
Кайдандыр ерактан ук бөтерелеп килә.
Ак ялын чайкап томырылып чөлә,
ярга бәрелеп чигә,
сүнә...
Кыялар көлә, тынлыгын алган ярлар гына аны сүгә.
Килгәнсең икән – чикмә, чүкмә!
Ә ул ник килгәннен белми китә – чигенә офыклар чигенә.
Ялгыз галәм, ялгыз утрау, ялгыз дулкын, ялгыз кораб.
Жаным кубарыла, хәлсезләнә, көрсенә, читкә карап.
Үзем белән үзем сөйләшәм.
Килә хәсрәтләнәсе,
Шатланасы,
борчыласы,
тәртә арасына керәсе...
Галәм телсез, утрау телсез, дулкын телсез, кораб эзсез...
Уй – сез, кан – сез, жан – сез, баш – сез, көй – сез, ми – сез...
Биеклек, киңлек, вакыт үлчәме үзгәрештә: мин – сез...

VII

Тормыш – гамь.
Гамь – уй.
Уй – галәм.
Галәм – шигырь!
Шигырь – сер...

Нәбирә Гыйматдинова

ШӘРИФУЛЛА

ХИКӘЯ

1

Кояш нурын сендергән туфрак кайнар иде. Ул аны учлап, битенә тидерде. Күр син, күр, ипи исе килә! Жир күптән өлгергән: кайчан мине сукалап, бөртек саласыз инде, дип сулкылдап елап ята. Эпекәй иң әүвәл иген басуында «пешә»! Кайда соң халык, ә? Исәнме алар? Исән икән, ни оятлары белән жирне буш калдыралар?!

Шәрифулла әлеге сорауына җавап эзләгәндәй, авыл ягына карап алды. Авыл дәшмәде... Ул тузанлы юлда дыранчасын кабызырга маташып, дыр-дыр кәкре тоткыч әйләндергән егеткә:

– Калхузга кайтарылган беренче машина, эчәге юкаргандыр инде аның, – диде. – Ни атлы әле син? Хәтер начарайды. Контузия миндә. Колак яман шаулый.

– Нәжип мин, солдат абый.

– Тучны, Нәжип. Гайфетдин малае. Мин сугышка киткәндә, бот бусе гына иден син. Биш елда бер сөямнән ун сөямгә үскәнсең, машалла. Ә без кыскардык, без ярты гына кисәк. Дыранчаңны кабызыр гына идем юкса. Ир-ат кулы кирәк, синең беләгән ныгымаган, жегет. Их! Давай, эшләтергә тырыш, Нәжип! Кылчык булып, кеше күзенә кадалганчы, мине янәдән стансага илтеп ташларсың. Ыспурлашма, яме? Шәрифулла абыеңны очратмадың, яме? Ту-ту, жегет!

– Кирпеч бушата-бушата бер-ике сәгать узар бит, персидәтел абый.

– Персидәтел дисеңме? Исеңдә икән, маладис, жегет. Ничава, бер сәгать кенә көтәм, жир түшәк төсле йомшак, берәз черем итәрбез.

Төчкергән-пошкырган дыранча, ниһаять, жанланды һәм Шәрифулланың йөзенә тузан очыртып, басу капкасына табан «үрмәләде». Ирнең дә жаны машина тәгәрмәченә сыланып, авылга «очты». Тик анда аңа юл киселгән иде шул. Үзе кисте. Кат-кат уйлап-үлчәп. Аның бу карары тимер кебек нык иде. Күнелдә тамчы да үкенү юк, тик бер почмакка посып, бәгырьне телем-телем телгән әрнү генә үсеп-зураеп, бөтен вөжүден биләгәндә, дөньясы кара пәрдә белән каплана иде. «Ут эчендә кайнасам да, исән-сау кайтам!» – дип, күңеленә беркет тә инде кайта алмаячагыңны аңлагач, ир башың белән үксепләр ела, әйдә!

Йомшак май җиле арган-талчыккан гәүдәсен изрәтә башлады. Гәүдә! Менә кызык итеп әйтте! Аңарда нинди гәүдә, ди!

Шәрифулла ухылдап, аркан ауды. Сулаган саен борын тишегенә кыр

һавасы тулып, үпкәсен жилсендерә, ир кисәк кенә шар төсле кабарып, бер генә мизгелгә, әйе, нибарысы бер генә мизгелгә болытлар биеклегенә күтәрелер дә йортлары турысында эленеп, өй жәмәгатенә багар иде. Ишегалдында балалары йөгереп уйныймы икән? Хәләле – Мәдинәсе нишли икән? «Кара мөһерле кәгазь»не ачып укыган саен бөгелеп-сыгылып сыктыймы икән бичара тол хатын? Хатка, ичмасам, эре-эре хәрефләр белән: «Сержант Фәезханов Шәрифулла батырларча һәлак булды», – дип язсалар ярый ла. Киләчәктә ул-кызлары горурланып: «Безнең эти – герой», – диярләр һич югы. Аның өчен йөзләре кызармас. Чү, ник болай күңел нечкәрә соң? Йомшарма, Шәрифулла! Күзенән сытылган бөртекләр сатлык яшьләре генә ул.

Ир теле белән яшътән чыланган иренен ялады. Чын мәгәр, ипи тәме бар... Теш арасында шыгырдаган балчыкны төкерегә белән юешләтеп йоткач, кулын баш астына куйды. Колакның шаулавы басыла төшкәндәй тоелды, әмма изрәгән тәннен калтыратып, аста жир гүлөргә тотынды. Бу зәхмәт сугыш авазлары гомер бусе жәфалар микәнни?! Йә, ул аждаһага тагын ни кирәк?! Тап-таза Шәрифулланың ярты гәүдәсен корбанга алуы гына житмиме?!

Ул йодрыгы белән бер гөнаһсыз жирнең күкрәгенә төйде. Югыйсә хикмәт башында иде бит, башында... Ничек шуны кысып чыгарырга икән, ә? Вақыты белән чыгар, билгеле. Ләкин барыбер хәтерен уятып, көн саен даң-дон, даң-дон чаң сугар...

2

Буй мәсәләсендә табигать аны әллә ни очындырмады. Биш баладан соң төпчекне калдык-постыктан гына әвәләде, ахрысы. Әмма табигать бу өлешендә саранланса, икенче өлешендә юмартланып, бәләкәй Шәрифулладан акыл-зиһенен кызганмады. Беренче сыйныфта ук укуда алдырткан малайны жәйге урак чорында колхоз рәйсе «читауыт» итеп эшкә чакырды. Кулда шакмаклы дөфтәр белән карандаш. Менә Шәрифулла йөгереп барып, кырдагы көлтәләрне саний, менә ул түмгәккә менеп баскан, амбарга ничә олау ашлык кайта – жентекләп терки. «Читауыт»ның кәңсәләрдә дә эш муеннан: счет төймәсен шалт-шолт тартып, халыкка тиясе икмәкнең бәясен саний. Авылда аның абруе зур иде. «Чыпчык Хәмәтшаның төпчеге бигрәк башлы», – дип мактар иде картлар. Аңа була алар гаиләсе ипигә туенды, бер-бер артлы кияүгә чыккан апалары да аңа була бирнә сандыгы тутырды. Ләкин акыл көнләп-айлап үссә дә, буй, көчәнә-көчәнә таш тишкән зәгыйфь үләнмени, бик әкрен калыкты. Яшътәшләренен кичке уеннардан ничек кызлар озатканын ул көнләшеп, койма ярыгыннан гына күзәтер, яшътәшләре туйлар туйлаганда, кимсенүдән тамагына төер тыгылып иде. Ул агачтан юнымаган, аңарда да жан-күбәлек талпына! Йөрәк, гәүдәм кечкенә, дими, дәртләндерә-хисләндерә, кызлар кулын тотып карыйсы иде дигән теләк төн йоклатмый. Ә Шәрифуллада гүзәлкәйләренен гәме юк. Төкерәләр синең акылыңа, алар озын буйлы егетләргә кызыга.

Өйдәгеләр үзенә пошынды. Әнкәсенен: «И-и Аллаһым, акыл биргәнче, буй бирсәңче шушы балага», – дип сыкранганын ишетү фажигасен тагын да тирәнәйтә иде. Беркөнне Шәрифуллаларга Сарабикә әби керде. Жүнлегә кеше капкасына орынмас, ниндидер астыртын уй белән йөрер иде бу димче карчык. Күбрәк аның «тырышлыгы» нәтижәсендә авылдагы «авыр аяклы» егет-кызлар парлашып, урамнарда бала-чага күбәя иде. Ә Шәрифулланың «аягы» икеләтә авыр: кыз-кырын янына сөйрәп барырлык түгел. Корыган куакка кунып, телендә сандугач сайраткан шушы «карга» тиктомалдан гына

Мәдинәне мактарга кереште. Әйтерсең, илләрендә бер асыл зат! Үзе уңган, үзе сабыр, үзе сөйкемле, имеш. Шәрифуллагыздан дүрт-биш елга алданрак туган, димәк ки, акыл утырткан, имеш.

Карчыкның буаны кем файдасына ерып жибәргәнә өйдәгеләргә аңлашылды: Мәдинәне унсигез яшьлек төпчеккә димли кортка! Галәм хәтле галәмгә сыймаслык хурлык!

– И Аллаһым, – диде малай өйләндерү кебек татлы хыял белән яшәгән әнкәсе. – И Аллаһым, рәхмәт яугыры, Сарабикә әби, ниятең изге икән дә... Гатиятләрнең кызы тәүфыйклы да анысы... Ни бит инде...

– Нәрсә, нәрсә, Зәмзәмия? – Димче дулады – ...бит инде дигәнәңә соңгы сүзеңне ябештер, жә? Судан пакь, кардан ак баланың нинди кимчелеген атамак син? Кул тимәгән саф кыз.

– И Аллаһым, анысыннан шикләнмим, Сарабикә әби. Гатиятләр эре нәсел, кушаматлары да – Алаша. Мәдинәләре гәүдәгә үтә дә котсыз, утырса – урындык сындыра. Син Шәрифуллабызга үз ишен тап, зинһар, – дип инәлгән әнкәсенә карчык ямьсез итеп акайды:

– Әл-ләл-лә! Әүвәле сиңа патша кызын ярәшерлек малай үстерергә иде, Зәмзәмия! Синәң кәтүгеңнең кочагына керәбез дип, турыгызга кыз-кыркын тезелсәләр – бер хәер! Сырланыргамы соң сезгә! Майлымы, майсызмы, ни каптырсалар, шуның белән ризыкланыгыз, туганкайларым.

Әнкәсе юаш иде, бәхәсләшмәде:

– Гатиятләр ни дияр тагы, Сарабикә әби.

– Аларның да очынырлыгы юк. Алаша хәтле кызыбызга кияү хутланды дип сөенерләр генә. Тимерне кызуында сугалар, иртәгә үк кыз сорарга барасыз!

Шәрифулла белән Мәдинәнең өйләнешүенә авыл шаккатмады. Чиләгенә күрә – капкачы, диделәр бугай. Урманнан коры-сары ташырга ат сорагач, ферма мөдире Әхсән генә:

– Сиңа ат ниәмә, өеңдә алашаң кешни, шуны жик тә кит! – дип ыржайды һәм... авызындагы ике тешен югалтты.

Тормыш үз эзеннән акты. Язмышы белән килеште Шәрифулла. Хужалыкта хатыны «синеке, минеке» дип бүлми, ир-ат эшен дә ялт иттерә. Тиресен түгә, бакчасын казый, капчык-капчык бәрәңгене эһ тә димичә күтәрәп ташый. Тик йортта бала-чага чыр-чуы гына ишетелми иде. Ун ел кысыр Мәдинә оланга тилмертте. Ә аннары... аның итәге бушамады, хатын ел саен бер такырбаш тудырды. Әллә сабийлар артыннан «куды», әллә табигать мәрхәмәте килеп, ялгышын төзәтте, бәләкәй чандыр Шәрифулла кисәк кенә буйга үсте. Могжизага тиң нәрсә иде бу, менә монысына инде авыл гажәпләнеп туймады. Буй белән акыл тигезләшкәч, утызын ваклаган иргә колхоз рәисе камытын кигезделәр. Мә, жегет, тарт! Тартты Шәрифулла, иң авыр елларда да күмәк хужалыкны бөтәштермәде: чәчте-урды, крәстиәннең соңгы кабымлыгын тешсез авызы белән чәйнәргә эзер хөкүмәткә олау-олау икмәген тапшыргач, үзенекеләрне дә матур гына бәхилләтте. Кыскасы, авылның тамагы тук иде.

Нәгъләт төшкән сугыш кына бәхет савытын чәлпәрәмә ватты. «Мине дә фронтка жибәреgez!» – дип, райкомның беренче секретаре белән озак тартышты Шәрифулла. «Синәң сугыш биредә – тылда, Фәезханов!» – дип жикеренгән түрәне ул барыбер жинде һәм хатынын, балаларын, газиз авылын елатып, илбасарларга каршы көрәшәргә китте.

Ат арбасына сикереп менгәндә, ир артына борылып, өч кенә сүз кычкырды:

– Колхозны таркатмагыз, жәмәгать!

Чынлыкта жир гүелдәми, ул нибарысы сугышның ерак кайтавазы гына иде. Ирексезләп, баш миенә оялаган әлеге уйдан арынырга кирәк! Әнә бит, тирә-юньдә тып-тыныч. Туллар гөрселдәми, яралылар ыңгырашмый. Иркәнләп, үпкәңне тутырып сула. Оныт, барысын да оныт. Хәлеңнән килсә. Килмәс шул. Кырык өчнөң дөм караңгы август төнә бәгыренә очлы без белән чокылган, ахрысы. Шәрифулла үлем чокырының нәкъ төбөнә эләкте. Аның отделиениесендә әле борын асты да кипмәгән ун япъ-яшь бала, сержант Фәезханов аларга ата да, ана да иде. Днепр өчен көрәшкә әзерләнгәндә, дивизия командиры: «Боз каткач кына, елганы кичәбез», – дигән иде, утыз-кырык минуттан приказ үзгәрде: «Днепрны хәзер үк кичәбез!» Көймә ясап торыр вакытмыни! Солдатларның бер ише хаталарның капка-ишекләрен каерды, бер ише тактага такта бәйләп, «йөзгеч» әтмәлләде. Кем нәрсә уйлап тапты, шуңарда «йөздә». Ярга метр ярым чамасы калгандыр, мина шартлап, Шәрифуллаларның понтоны әйләнеп капланды. Мәхшәр кубып кеше кешенә абайламыйча, ташбакалар сыман күч-күч ярдан шуышты. Судагы мина Шәрифулланы сагайткан иде инде. Димәк, аяк астында үлем. Дөм караңгыда икеләтә куркыныч. Рота командиры – өлкән лейтенант Сидоров:

– Жәтрәк кыймылдагыз, Фәезханов, – дип акыра.

– Иптәш командир, рөхсәт итегез, мин ике сапер белән алдан тикшереп барыйм, – диде Шәрифулла.

– Солдатлар арасында паника кузгатма, Фәезханов! – Командир аның тәкъдимен буйсынырга теләмәү дип бәяләде.

– Яр бите миналанган, ахрысы, иптәш командир.

– Чуртым да миналанмаган! Отделение алга! Яшәсен иптәш Сталин! Ә син, куркак Фәезханов, егетләр артына посып кына атла! Приказны үтәмәсәң – сина трибунал!

Чүп кенә гаебең өчен дә хөкемгә тарту кайбер этәч командирлар өчен гадәти нәрсә иде. Трибуналга ук житкermәсләр анысы. Әмма башыңнан да сыйпамаслар. Зерә кимсетәсәң, Сидоров, татар куркак түгел! Тукта, кызлар исе урынына дары исе иснәгән бу яшь егетләрне күрәләтә утка тыкма әле син!

Шәрифулла яшен тизлегә белән алга ыргылды. Кинәт дөнъясы урталай шартлады да актарылган чирәм катыш балчык күккә атылып, киредән аска коелды. Кош булып күтәрелгән ике аягын ул инде күрмәде, газраил тырнагын бугазына батырган иде.

Тәмугтамы ул, жәннәттәме? Йә, аны кайсысына китереп керттеләр икән? Жәннәткә эләгер өчен нинди изге гамәлләр кылды соң колхоз рәисе Шәрифулла? Авыл халкын ачтан үтермәде, әз-мәз печәннен-саламын, бодаен-арышын өләште, кеше хакын ашамады, табыны ризыктан сыгылмады, көнөзын хужалыкта йөрөп, кич кайтса – хатыны мичтәге чуенда пешергән тавык бәрәңгесе белән «сыйланды». Күрше авылдагы персидәтелләр урак чорында кесәсенә ярты уч бөртек яшергән хатыннарның аркасын камчы белән телсә, ул «карак» апа-сеңелләренә күрмәмешкә салышты. Кайчакта бурлар үзләре Шәрифулланың йортына кача иде. Берсендә шулай, ирле-хатынлы Әхтәм белән Мәсәния төнлә ахылдап-ухылдап, аларның бусагасына килеп егылды. Мәдинә тиз генә сукуп лампага ут кабызды. Әхтәм абзыйның кулында чирек капчык бодай иде.

– Чәчүлек орлык урладык, балакайлар! Безне шайтан гына котыртты, – дип елап жибәрде Мәсәния апа. Әхтәм абзый үзенә акланды:

– Амбар ишегенең йозагын ватмадык без, энем. Бүре кебек түбәнә генә

тиштек. Начар эшлэгәнебезне соңрак кына аңладык. Милитсә өебезне тентесә, беттек бит без, беттек. Биш бала ятим кала бит, Шәрифилла энем.

Ул орышмады-тиргәмәде, тыныч кына:

– Барыгыз, кире төшөп, бодайны салыгыз да тишекне томалагыз, – диде.

А-а, тәнен тоташ ут чолмаган. Нинди жәннәт, ди! Ул тәмугта, аны яндыралар! Сарабикә карчык та, энә, учакка пүлән ыргыта. Үч ала, янәсе. Кортка, ашыктырып, Мәдинә белән бәйләмәсә, Шәрифилла яраткан кешесенә өйләнер иде. Сыйныфташы чибәр Гөлсем (эләк борынын чөя иде!) әнисе урынына фермага сыер саварга килгәч, икесенен дә күңел күгүндә исәпсез-хисапсыз йолдызлар чәчрәп кабынды. Гөлсем: «Алашаңнан аерыл!» – дип кочаклап-кочаклап елады хәтта. Ләкин хата төзәтерлек түгел, сиртмәле бишектә инде өченче бала тирбәлә иде... Чарасызлыктан маңгаен ташка орыр дәрәжәгә житкән иргә Сарабикә карчык урамда очрамаса, бу мэхәббәт чәчәгенен бөресе шул килеш йомылыр һәм Шәрифилла язмышы белән килешеп, гомер төкәнер иде, ә ул бөтен ачу-нәфрәтен йодрыгына төйнәп, кортканың борын төбөндә «уйнатты»:

– Мин сине бәрәп үтерәм!

Сау-сәләмәт димче тиянадан гына үлде. Куркудан йөрәге ярылды микәнни? Әйе, үчләшә мәрхүмә. Тәмуг учагына калын-калын пүләннәрне көлә-көлә ничек томыра! Ир авыртудан өзек-өзек ыңгырашты.

– Исән, мескенкәем, – диде кемдер. Аның тавышы бик-бик тонык иде. Авылдагы кар базында сөйләшәләр бугай. Шәрифилла март аенда таптап-таптап кар тутыра да, Мәдинәсә анда жәй буга сөт-каймак саклый иде. Базда салкын булырга тиеш. Әллә ул да шундамы? Ә ник өшетми, ник эссе? Сүндерегез әле учакны, сүндерегез! Тартып алыгыз әле явыз Сарабикә карчыкның пүләнән!

– Доктор, ул һушына килде, доктор!

Баягы тавыш куәтләнәп, колак төбөндә үк яңгырады.

5

– Бәйләвечләрен чишми торыгыз! Аягы эшкәртелгән. Кан саркыса, ничего, катлаулы операциядән соң яра шулай жеби. Тәния, авыртуны баса торган укол када! Өч сәгать саен! Тиз! Кичкә ике доза пенициллин! Кабаттан аңын жуйса, чакырырсың!

Баягыдан үзгәрәк тавыш: калын һәм тупас иде. Аның өчен жәннәт ишеге дә, тәмуг ишеге дә ябык, алда әрнү-сыкранулардан гына гыйбарәт чынбарлык иде.

– Ми-ин... ка-ай-да? – Жилем сылаганнармыни, иреннәре бергәп ябышкан иде.

– Бездә син, дивизия медпунктында, сары маем. Синең исән калуың мөжиза, валлаһи, – диде Гөлсем, жиңелчә генә аның битенә бармагын тидереп. «Алашаңнан аерыл!» – дигән каты бәгырьле кызыккайның кулы йомшак иде. Май гына сарыланган менә, элгәре ул йөрәк маем дип эндәшер иде.

– Гөл... сем, – диде Шәрифилла, аның исемен ижекләргә бүлә-бүлә. – Гөл... сем..

– Мин – медсестра Тәния-Тәнзилә, сары маем. Сызланасыңмы? Хәзер уколлар хәлеңне жиңеләйтер, түз, сары маем.

Чынлап та, сөякләрне чатнаткан авырту кимегән кебек иде. Аңын томалаган соры пәрдә дә агара-агара, күз аллары яктыра башлады. Ә инде кашык белән су эчергәч, иренендәге жилем дә купты. Аңа табан иелгән ак косынкалы кызга елмаеп, рәхмәтен белдермәкче иде, әмма басылган төсле тоелган әрнү кабат көчәеп, йөзә газап белән жыерылды.

Төшләнә генә бит ул, ике аягы да исән... Кайчакта алданудан да рәхәт нәрсә юк! Шәрифилла өмет белән сорады:

– Кай төшем яраланган, Тәнзилә? Бил турысымы әллә? Чукундырган икән!

Тәнзилә кырысланды:

– Күп сөйләшмә, көчеңне сакла!

Күкрәк турысыннан ук сырмага чорналган ир кулын аска шудырмакчы иде, кыз беләгеннән кысып тотты:

– Селкенмә, ярамый! Сине үлекләр арасыннан табып алдык без. Каһәр суккан сугыш безгә дөрөсөн әйтергә өйрәттә. Сиңа да әйтәм...

– Әйтмә! Үзем дә беләм, – диде Шәрифулла.

Әгәр шәфкать туташы «сары маем» дип юатса, ул үкерергә эзер иде. Ләкин Тәнзилә юатмады, ул тагын да усалланды гына:

– Синең белән ләчтит сатарга вакытым юк, монда яралылар күп!

Ә үзенә керфек очына яшь тамчысы эленгән иде.

6

Жиңелчә генә яраланган солдатлар терелеп, яңадан фронтка киткәндә, ул да канатсыз кош кебек талпыныр иде. Их, бер мөжжиза белән аяклары ялганса икән! «Жә үлсәм шунда!» дип, эчтән көеп-янганда, сизгер Тәнзилә эз генә сулыш алды исә, аның ятагы кырыена тезләнеп, шаян такмаклар жырлар иде. Такмак кына күңелсез уйлардан араласа, көнозын тыңлар иде Шәрифулла. Шундый сыкранулы көннәренң берсендә рота командиры Сидоров медпунктка сугылды. Күзгә туры карамыйча, башын аска иеп кенә сөйләште. Аның ни гаебе, ул – командир, ул – приказ колы. Тик менә... куркак дип кимсетсә генә гарьләндерде.

– Малайларны сакла, Сидоров, – диде Шәрифулла, аның өчен өлкән лейтенант «иптәш командир» түгел иде инде.

– Сакларбыз, Фәезханов. Син дәвалан. Мине каһәрләмә, кичер. Гаиләңә «һәлак булды» дип хат жибәреп ашыктык. Үлгәннәр исемлегендә иден. Хатамны төзәттерәм.

– Төзәттермә! Үлгән икән, үлгән!

– Ничек алай, Фәезханов?

– Миңа шулай жайлырак, Сидоров!

Аларның инәгә жебе сапланмаган «әңгәмә»сен читтән генә тыңлап торган Тәнзилә чебен куамыни, кулын болгый-болгый:

– Ничек үлгән, ди?! Син исән лә, сары маем! Өч-дүрт атнадан без сине күчмә кыр госпиталенә озатабыз. Аннан тылга күчәрәчәкләр. Синең өчен сугыш тәмамланды. Өңә хәбәр сал, сары маем! – диде.

– Карале, өстемдә кагынма әле, кызий! Жилең тияр. – Ул персидәтел чагында да чәпчегән хатын-кызларны яратмады, сыер савучылар тәктән дә пырылдаса, кызу-кызу китеп барыр иде. Ә монда ир язмышның йөз егермеле кадагы белән урынына кадаклангандай кымшанмыйча ятарга мәжбүр. Шуңа күрә тел белән генә көрәшсәргә туры килә.

– Син нәрсә бытылдыйсың, кызий! Авылда бишәү минем. Биш тамак! Алтынчыга өстәлеп, кайсысының кашыгын тартып алыым, жә? Аларга хөкүмәт ятимнәр дип, хет эзме-күпме пенсиясен тамызыр, ачтан үтермәс. Ә миннән ни он суы, ни тоз суы! Имгәк мин, кызий, имгәк!

Тәнзилә аның сырмасын рәтләп япты:

– Ай сары маем, бер дә дөрөс сөйләмисең! Бу әшәке уенны күңеленнән сызып бәр!

Һы, сызып бәр, имеш. Кәгазьдәге язумыни ул сиңа? Хәзер «ярты гәүдә» гомеренең беренче өлешендәге (аяклы әле!) хатирәләр белән генә юаныр, ә киләчәген бернинди алсу төсләр белән бизәмәс, үзенә имгәк икәнән таныган хәлдә жан гына асрар. Тик кайда асралыр ул жан дигәнәң? Вокзаллардамы,

чүплөктәме яисә илем дип, утка ташланган гарип солдатлар өчен приютлар ачылып, шунда тереклек итәрме Шәрифулла?

Нинди генә чебен тешләде икән, моңарчы ярасына йомшак кына кагылган мамык кебек йомшак куллы Тәнзилә тупасланды, «түз, түз, сары маем», дими, шатыр-шотыр бәйләвечләрне алыштыра. Ул үзе дә авырту йөрәкне тырмап, кан тамырларын куырганда, ыңгырашмас өчен иренен тешли иде. Әһә, кызыккай аның үлгәннәр исемлегендә калуына үпкәли! Беркөнне Тәнзилә мендәрчек астына иске шинель тыгып, Шәрифулланың башын күтәрткәч, алдына өме белән бөгәрләнгән бинтлар ташлады.

— Юып киптерелгән болар. Бармакларын язылып, таслап, йомгакка чорна, сиңа эш, иптәш Фәезханов!

Инде дә инде! Иптәшмени без хәзер? Күрше ятактагы уң янагын ядрә чәрдәкләгән Иваныч көлгән рәвеш ясап, каш сикертте. Янәсе, кызыккай сиңа гашыйк! Янәсе, фронт мәхәббәтеннән саклан син! И аңгыра Иван малае: ике татар баласы очрашса, якын туганнарга әверелә. Бары шул гына.

Кара исәп белән санасаң, Шәрифулла көн саен икешәр чакрым бинт урый иде. Кемнәрнең генә ярасына бәйләнмәгәндер бу саргайган чүпрәк кисәкләре һәм әле алда тагын кемнәрнең генә аяк-кулына яисә, энә, Иваныч кебекләрнең башына чорналып икән? «Эш», билгеле, авыртуын басмады, ул инде колагына «киртләде»: ярасы элпә белән капланса да, гомере буге янәшәсеннән «теркелдәгән» әрнү белән яшәячәк.

Күчмә кыр госпиталенә күчәргәндә, Тәнзилә:

— Син, киребеткән, авылыңа кайтмасаң, безгә — Ульяновга кайт. Этиләргә яздым, алар сине үзләренә чакыра. Эти тегү цехында мастер, бездә эшләр, дигән. Киём-салымнар тегәрсен, — диде һәм аның кулына бөкләнгән дәфтәр бите сонды. — Вот адрес. — Кызың коңгырт күзендә мөлдәргән яшә иде. — Минем... минем өч абыем да кырык бердә Мәскәү астында һәлак булды. Этиләр сине үз уллары кебек көтә. Әгәр мин дә кайтмасам... Әй, сары маем, күп сөйләтмә, зинһар!

7

...Түш кесәсендәгә дәфтәр бите таушалды. Ульянов адресын ятлаган иде инде. Госпитальләрдә ауный-ауный ике ел су кебек комга сенде. Жинү көнен Мәскәүдә каршылады Шәрифулла. Тимер юл вокзалында. Аны йөк ташучы татар абзыйлары култыклап, поезд вагонына кертәп урнаштырды. Балачакта урам малайлары «каң-каң» уены уйный, икәү култыктан тотып «йөгертә», и рәхәт, тез бөгелгән, аяк жирдән аерылган, гәүдә жип-жиңел! «Каң-каң» иттереп кенә проводниклар аны вагоннан төшереп, перрондагы агач эскәмиягә илтәп куйды. Ульяновга поезд төнлә генә китә иде. Әгәр монда тукталыш, дисәләр, әгәр... Бу бит алар авылыннан кырык чакрымдагы Сәләнгеш стансасы иде.

Колхоз рәисе Шәрифулла моннан күпме орлык ташыды! Колхоз рәисе Шәрифулла моннан сугышка да китте! Язмышның үртәвеме икән, ярты кеше булып, шушында ук кайтып та утырды!

Ир аркасындагы биштәреннән тәмәкесен алды. Төпчеге дә, үзе төсле ярты гына. Дөньясы гына бөрбөтен!

Перронда халык ыгы-зыгы килде. Аның яныннан битараф кына үтмәделәр: эскәмиядә ипи телеме, кабыклы бәрәңге өелде. Күбесе: «Рәхмәт, солдат!» — дип узды. Нәрсә өчен рәхмәт соң?! Әйе, рәхмәт, ул да аягын биреп, жинү көненә өлеш кертте.

Баядан бирле бер егет (карак, ахрысы): «Нәрсәсен урлыйм икән?» — дигәндәй, аңа чекрәйгән иде. Менә ул борынын мышкылдатып:

– Өтәчкенәм, Шәрифулла абый, синме соң? – диде. – Тучны син! Исәнме, солдат абый?! Мин Нәжип, аргы оч Гайфетдин малае.

Таракан кебек ярыйка гына чумасы иде! Танымасаң ни инде, хәерсез малай!

– Үлгән дигән хәбәрәң юри генә идеме соң, солдат абый?

Шәрифулла төпчеген учында изә-сыта коры гына:

– Нишлисең вокзалда? – диде.

– Вокзал нәчәлниге безнең Карасу кияве бит. Калдык-постык кирпечләргә алыгыз, ди. Мәктәпнең миче ишелде, шуны яматтырасы, ди директор.

– Алай икән. Бар, йомышында бул, жегет.

Күренеп тора, баздагы бәрәңгә сабагы сыман ап-ак чырайлы ябык авылдашының күзе ач иде, Шәрифулла эскәмиядәгә күчтәнәчләргә ымлады:

– Аша туйганчы. Аша да, телеңне тешлә. Мин монда юк!

Бәрәңгәгә төелгән егет йөткерә-йөткерә:

– Ничек юк, солдат абый? – диде.

– Төшләнәсең, жегет. Авылдашыгыз Шәрифулла Фәезханов батырларча һәлак булды!

Егет мондый «яңалык»ка аптырады:

– Тучны син бит инде, солдат абый! Аякларың гына кисек, үзең таза-сау ич! Күтәрәм дә илтәм хәзер машинага. Ул вокзал алдында гына. Апкайтам авылга!

– Ычкын әле моннан, малай кисеге! – Шәрифулла ярсыды. – Ычкын, диләр!

«Малай кисеге» үжәт икән, ике сәгатәтән багана төсле Шәрифулланың каршысында калыкты.

– Кирпечләргә төядем, солдат абый.

Кырык чакрымда гына туган авылы... Сагынудан бәгырь өзелә... Басуда иген тишелгәндер... Ямь-яшелдер кырлар.

– Тукта, сабуллашма, жегет, – диде ул, бу уй кинәт кенә башына сукты.

– Сиңа үтенечем бар иде. Үзем аерата яратып чәчкән-урган Раушан басуына төшерерсең әле. Түлке кире стансага илтештән, жегет. Авылга ләм-мим! Колагыңа киртләдеңме?

– Киртләдем, солдат абый.

– Вәгъдә – иманмы, жегет?

– Иман, солдат абый!

8

Озак кайнаша Гайфетдин төпчеге, озак. Моңарчы өч олау кирпеч бушатыр кеше. Хәер, машинасы кабынмыйдыр. Әнә басу капкасыннан жәяү генә элдертә. Стансага күтәреп илтмәкчеме икән? Юк ла, бер дә ир-ат атлавына охшамаган. Шәрифулла күз кабагын уды. Ниндидер жан иясе итәкләрен жилфердәтеп, дуфкымга аңа табан турылап чаба иде. Чапкан уңайга сөрлегеп-сөрлегеп куя. Кыз-катын! Вәт сукур, Мәдинәсе бит бу!

Шәрифулла тынсыз калды. Саткан жүнсез егет, саткан. Их, сезне, вәгъдәсез яшь-жилкенчәк!

Гыж-гыж сулаган хатын гырдага абынып, тезе белән жиргә «кадалды». Икесенең арасы егерме-утыз сөям генә иде. Чынлыкта исә арада төп-төгәл дүрт ел да ун ай! Тутырган тавык кебек таза Мәдинә ябыккан, чыра да чыра, ул да чыра. Хәер аңардан ике генә нәрсә көтәргә мөмкин. Мәдинә: «Нишләп өйгә кайтмыйча каядыр барасың?!» – дип, яңакка берне кундырып, йә муеннан кочаклап елар. Хәер, кочакламас, «ярты гәүдә»дән чирканыр.

– Исән... Аллага шөкер. – Хатын тезен «атлатып», аңа якынайды. – Исән...

Аръякта мүк йолкый идем. Мунча ярыгын томалыйсы... Рәхмәт яугыры, Нәжип эзләп тапты. Безгә нинди имгәк, ди, син, Шәрифулла! – Мәдинәнен сулкылдавына гүя жир тетрәве кушылды. – Берни эшләмә, балалар тәртипсезләнсә, утырган төшенән йодрык кына күрсәт!

Кара син, Шәрифулланың өзгәләнген хатынга жавап итеп әйтерлек бер генә сүзә дә юк. «Саумы яки исәнме», – дисә дә, хуп бит инде. Әйтерсең, аягы белән бергә теле дә киселгән!

– Уң беләген нишләп өрелеп шешкән, Мәдинә? – Ниһаять, көчкә генә сыңар жөмлә оешты.

Хатын беләген сыпырды:

– Уфалла арбасы белән Кондырчадан чәчүлек ашлык ташыдык. Синең... Гөлсемен гүпчим дә тарталмый, арбага тотынып кына бара. Мин ныграк жигелдем. Шул кулны кабаттты, ахры.

Гөлсем исеме колак яфрагын гына чөметте. Аның каруы жөмләләргә «баеды» ул, үзеннән-үзе йомры-йомры сүзләр тел очыннан «тәгәрәште»:

– Фәләнегезне... орлыкка тиенгәч, ник һаман чәчмисез, фәләнегезне...

– Бодай бүрсегән, киптерәбез, атасы. Быел жирнең өстен генә тырмалап чәчәрбез, ди, Әхтәм абзый.

– Һы, ул закун чыгарамыни хәзер?

– Аны персидәтелгә күндердек. Тагын кемгә таянасың? Авыл гүпчим ир затына корыды. Йорт саен матч ярыгында кара мөһерле кәгазь...

Шәрифулла мәрткә чумгандай, беркавым дәшмәде.

– Балалар ничек?

– Әле бишесе дә мәктәптә. И шатланырлар сине күргәч, сабыйлар.

– Нәрсә ашатасың?

– Әхтәм абзый он бирештерә. Синең теге чактагы яхшылыгыңа күрә. Черек бәрәңгедән көлчә пешерә идем. Аш төрләнделергә алабутасын удым, кычытканын пешекләдем.

Кызыксыну арткан саен арта иде.

– Кемнәр сугыштан кайтты соң?

– Гел гарип-горабә. Мыек Сәмигының сул күзен ядрә актарган. Болай да холыксыз иде. Сугыш отыры боздырган. Эчсә – сәдәфләрен чәчрәтеп, күлмәк изүен умыра, «Без кем өчен кан койдык?» – дип, читәнгә менеп акыра. Ысталинны яманлаган өчен апкитеп төрмәгә япмасалар тагы. Теге тәбәнәк Мөнирнең хәлләре аннан да хужырак. Клубта собранжәдә сөйләде. Атакага ташлангач, аю хәтле нимеч каршыма чыкты, ди. Атамы, ике кулымны шатырдатып сындырып, окопка ыргытты, ди. Биш тәүлек аңсыз ятканмын, ди. Ике кулының сөгәге терсәк тиңентен өскә каерылып ялганган. Бармаклары укмашып каткан. Хатыны кашыктан ашата. И-и, фырт иде бит егет вакытында ук. Сине Чистайда ат ярышында кирза итек белән бүләкләгәннәр иде бит. Үтерде шуны сорап. Без мәрхүм Шәрифулла белән бер үлчәм аяк киеме киябез, ди.

– Соң... алыш-биреш ясарбыз, ул миңа биш бармаклы йон бияләен бирер, – дип шаяртты ир. Бу яраланганнан бирле тәүге тапкыр күңелнең кинәнүе иде. – Син, дим, фермадан ат жигеп кил инде, әнкәсе.

– Әй, жигәрлек аты булса аның! Аптырама, синең алашаң – мин бар ла.

Хатын сикереп торып, аны күтәреп алды да, биштәр кебек аркасына асты.

– Кайтыйк, Шәрифулла, кайтыйк...

Рәмис Латыпов

«САЛДАТ» МӘХӘББӘТЕ

ХИКӘЯ

Гашыйкларга сүз кирәкмени? Алар күз карашы белән генә дә сөйләшә. Батыр егет Салдатка да, сылу кыз Божага да сүзләр кирәкми.

«Әйдә, йөгәрдек!» – ди Салдатның карашы.

«Юу-ук...»

«Нигә, сөйгәнем? Әйдә!!!»

«Ю-ук. Мин үпкәләдем!»

«Нигәә?»

«Ә менә шулай! Куып житеп кара!» – ди дә Божа көязләнеп, юыртып чабып китә.

Салдат аның артыннан йөгәрә. Кара син ул наянны!

Жайдакларны егет дип әйтерлек булсалар да, барыбер күнелләре белән малайлар эле. Жилдереп, ат өстендә чабуның рәхәтлегенә чыдый алмыйча, су буен яңгыратып кычкыралар:

– Салдат! Әйдә, куып жит!

– Божа! Божа! Син беренче!!!

Атлар, берсен-берсе уздырышка чабып, буага килеп керүгә су erylып, икегә аерылды, тамчылар навага күтәрелеп, әллә никадәр салават күперләре хасил итте. Буаның тирән урынында аяк тибеп йөзеп тә киттеләр. Мондый рәхәтлектән, атларның ялларына ябышкан малайларның күнел түрләрәннән эче авазлар бәреп чыкты. Сөтле чәй кебек жылы суда коену рәхәтлеге атларның да күкрәкләрәннән кешнәү авазлары булып чыкты. «Миһаһай!!!»

«Мин сине яратам!» дигән сүзе иде бу Салдатның. Яратам сүзен шунда да әйтмәгәч, тагын кайда әйтсәң? Сөйгәнә дә ялындырмады: «Мин дә сине яратам!»

«Мин дә сине яратам» дигән сүзләргә ишетү гашыйклар өчен иң бәхетле күренеш. Сөйгәнәнең яратканын белсә дә, шушы мизгелне әйтеп бетергесез бер дулкынлану белән көтә. Ә инде «яратам» сүзен ишеткәч, гашыйк Жир шарын кочардай булып алгысына башлый. Ул ярата! Мин яратам!

Салдатның хисләре эченә генә сыярлык түгел, бөтен жиһанга «мин бәхетле» дип кешнисе килә. Бу – аның туган ягы. Мондагы һәр йорт, һәр агач, һәр жан иясе – атлар, кешеләр, этләр һәм кош-кортлар – аныкы. Ә хәзер инде менә аның сөйгәнә дә бар. Жан иясенә тагын ни кирәк бәхетле булып өчен?

– Миһаһаһай!

Ат караучы Фэттеррахман абыйлары – авыл балалары телендә «Фэттер бабай» – сөлек кебек ике атны малайларга ышанып тапшырды. Аларның бар да гадел – кем беренче, кем аннан соң икәне жирәбә тотып билгеләнгән. Бер малай йөздереп чыккач, икенчесенә чират житә. Калганнары чират житкәнне көтеп тора. Иң рәхәт мизгел – атларны юырттырып, буага йөгертөп кереп киткәне. Атларга да күнелле – берсен-берсе уздырып чабалар. Атның ялына ябышкан килеш су керүдән дә рәхәт нәрсә бар!

Салдат белән Божа – малайларның иң яраткан атлары. Берсе кып-кызыл, икенчесе ап-ак атлар – икесе дә авыл күрке. Алар янында булу – борын асты кипмәгәннәрдән алып үзләрен инде егет дип саный башлаганнар өчен дә зур бәхет. Ә су коендыру! Моңысы инде күкнең жиденче катына менүгә тиң. Алай гынамы? Бөтен авыл соклана бу сөлек кебек ике атка. Алар урамнан узганда, әбиләргә кадәр:

– Сөбханалла! Булса да булыр икән мал! – дип кала.

Һәр атны яраталар авылда, әмма болары – үзгә. Тәртә арасына кереп басылган түгел болары. Салдат авыл бае Хәйдәр Орёл якларыннан алып кайткан ат нәселеннән. Хәйдәрнең ат караучылары ул нәселне карап-саклап кына килгән, диләр, хәзер бу нәселне Фэттер бабайлары карап тора. Бөтен тирә-якка бер генә ул шундый кызыл ат! Ә Божаны әйтәсе-сөйләсе юк. Авыл аты түгел ул – әкияттәге кебек ерак жирләрдән, хыялда гына булган ниндидер ерак Карпат тауларыннан кайткан ат Божа.

Божа урман эчендә урнашкан «Кызыл партизан» әртиленә эшкә килгән Жемилә биясенен тае. Жемилә – бик усал кыяфәтле агай. Ул беренче тапкырларда авылга килгәндә, әниләре пәрделәрене кора, үзләре шул пәрде ярыгыннан гына күзәтә.

– Ябрәй килде! Жемилә килде! Урамга чыкмагыз!

Кап-кара Жемиләнең йөрешенә кадәр үзгә. «Жен килә, Жен!» – дип, малайлар бер-берсен куркыта. Әмма барыбер кызык. Кем соң ябрәй? Нигә ул килгәч, урамга чыгарга ярамый? Нигә ул хатын-кызныкы кебек исемле? Моңы Фэттер бабайлары гына белә. Ул гына Жемиләнең исемен башка төрлө итеп әйтә.

– Жемилә түгел ул. Емельяң!

Малайлар аның кебек итеп әйтеп карый, барып чыкмый. Жемилә жайлырак. «Жен»гә балалар бик тиз ияләште. Жемилә агай белән бергә пилорамда эшлөгән кешеләр дә аның турында бары тик яхшы сүзләр генә әйтү дә сәбәп булгандыр. Әртил оештырып өчен жибәрелгән иде ул авылга. Жемилә кул астында пилорамда такта ярып, аз булса да, акча эшли башлау мөмкинлеген барлыкка килгәч, авыл агайлары өчен ул бөтенләй «безнең Жемилә»гә әйләнде. Менә шул Жемилә әртилгә үз аты белән килде. Гади генә түгел – гарәп чабышкысы нәселеннән. Шушы чабышкының үзе кебек үк ап-ак колыны тугач, Жемилә агайлары исем кушуны балаларга йөкләде. Әртил яныннан аккан инешне борын-борыннан Божа суы дип атыйлар, шуның хөрмәтенә күрә ап-ак күлмәкле тайга «Божа» исеме куштылар.

Шул ук көннәрдә авыл «егете» дә туды – авылдагы Хәйдәр бай нәселеннән калган бия колыңлады. Күз явын алырлык кызыл егеткә «Салдат» диделәр. «Кызыл армия солдаты булам», – дип хыялланмаган авыл малае юк иде ул заманда...

– Сәвит армиясе сагында торачак безнең Салдат! – диде Фэттер бабайлары да.

Сугышның ни икәннән дә белмәгән малайлар өчен ул вакытта бу горурылык иде... Адәм балаларына гына хис бирелгәнмени? Салдат та Божаны күрдә дә капланды.

Гарәп чабышкысы да шушы кызыл авыл егетенә гашыйк булды да куйды. Төптән юан чыккан, тояк астында жир тетри торган авыл айгырының баласы бит Салдат! Дөлдөл атлары кебек бу ике пар урамнан үтеп киткәндә, икенче бер дөньяга пәрдә ачылган кебек була иде. Бу ике гашыйк та гел бер тирәдә булдылар.

Менә шушы сөлек кебек ике атны коендырып, балалар мәш килә. Жәйге авыл буасының суы шулкадәр болганган – каләмне манып язарга яраклы кара диярсең.

Вак-төяк, әле мәктәпкә бармаган бала-чаганы атка атландырып, су коендырмыйлар. Алары, зурларның ат коендыргананы карап, тау шуып рәхәт күрә. Тау шуар өчен кыш кирәкмени? Буаның кызыл балчыгы бар бит. Вак булгач, рәхәт – оят дигән нәрсә юк. Малае-кызы, башта шугалак эзерли – сөзәк ярдагы кызыл балчыкка су сибә. Аннары шунда утырып, буага шуып төшәләр. Ике-өч малай ялангач артлары белән «юл ярып» биргәч, кызыл балчыкта адәм баласының арт санын хәтерләткән эз барлыкка килә. Ике чокыр, уртасында бер сызык. Шунда утырасың да, выж гына итеп шуып, буа суына чумасың. Аннары судан чыгып, кабат ярга үрмәлисең. Шуа торгач, кызыл балчык пыяла кебек ялтырап тора башлый, һәр баланың артына яраклы универсаль шугычка әйләнә. Яшен тизлегендә шуып төшәсең дә жилне уздырып сызгыртып, буа суына килеп керәсең. Рәхәт!!!

Атны коендыру никадәр рәхәт булса да, кайтырга да кирәк. Малайларның командиры Әхмәт:

– Малайлар, китәргә кирәк, Фәттер бабай сүгәр! – дигән әче тавыш белән кычкырды.

Атлар авыл малайларының телен белә. Ярга борылдылар. Тәмле әйбер күп булмый ул! Салдат алданрак иде, Божа аның артыннан бара. Судан чыгып бетәбез дигәндә генә атның аягы яр буендагы кызыл балчыкка таеп китте. Аны-моны көтмәгән, ат өстендә кыланып утырган Гафур тотынып кала алмады, башы белән суга кадалды. Салдат, суга төшкән малайдан өркеп, читкә тайчанып китте. Сыны каткан Гафур, башы белән кадалган килеш бераз су астында торды, аннары, тыпырчынып, терсәкләренә таянып күтәрелә башлады. Башын бәргәндә кычкырырга дип авызын ачкан иде, сулыш юлына су китте, шуңа да башы судан чыгуга үзәк өзгеч аваз белән йөткерә башлады. Су эчендә утырган канлы башлы малай бик куркыныч рәвешле иде. Малайлар аның янына йөгәрде, кулларыннан тотып, ярга алып чыгарга тырыша башладылар. Вак-төяк тә, судан шуудан туктап, болар янына йөгәрешеп килде.

Гафур тал тамырына бәрелгән иде. Ике куллап башын кысып тоткан малайның бармаклары арасыннан кан ага. Аның кулларын алмакчы булдылар, эмма ул: «Тимәгез-тимәгез», – дип, башын алырга тырышты. Ай-ваена карамыйча, кулын каердылар, буа суы белән башын юдырдылар. Яра зур түгел кебек тоелды... Кызыл балчыкта шуудан индеецлар кебек кып-кызыл булган вак балаларны күргәч, алар каршында сынатысы килмәде, егет торып басты.

– Гафур, ничек соң син?

– Авыртамы? – дигән сорауларга бирешәсе килмичә, яшә аралаш елмайды:

– Баш белән кадалдым!

Гафурның шулай шат булуы барысын да шатландырды, бар да көлеште. «Гафур – ташбаш ул!»

– Ну Салдат, ектың син мине!

Салдат, гаепле жан иясә буларак, пошкырынып тора иде. Башын әле күтәрә, әле төшерә, аякларына да урын таба алмый. Божа аның янына килеп, сөйгәнәң

башын төртте. Малай егылып төшкән мизгелдә биянең күнелен әйтеп бетергесез хафа баскан иде: гүя ниндидер бер кадерле әйбере өзелгән кебек булды аның. «Сиңа ни булды?» – дигән Салдат сер бирмәде, пошкырынып, читкә карады. Гафур инде берни булмагандай тотарга тырыша үзен. Божә күнеленә килгән хафаның сәбәбен аңлый алмады. Ул бу сәер егылуның үзенә катнашы барлыгын бөтен барлыгы белән тойды. Юк! Бу малайның егылуы ниндидер кайгы китерәчәк иде. Нәрсә икәннен дә белми иде ул, әмма малайның егылуын сәбәпче итеп, аларны аерырлар кебек тоелды...

– Салдат!

Гафур белән Әхмәт Салдат өстенә утырырга маташа башлады. Атка шушындый хәлгә калуы, малайны егуы өчен бик оят иде. Сөйгәнең каршында тигез жирдә егыл, жайдагыңны төшереп жибәр инде! Шуңа да ул дәшмәде, Божәга астан гына карады.

«Салдат! Утыртма аларны. Бар, йөгереп кит үзең генә. Тагын егылуың бар».

Кызларның сак булырга дигән киңәшләрен егетләр курку билгесе итеп кабул итә. Бу юлы да шулай булып чыкты. Салдат ачуланып, башын болгады, малайларның утырып бетереп, «әйдә» дип куалаганын да көтмичә, кызга борылып та карамый авылга таба юыртып китте.

Оят! Хурлык! Тигез жирдә егылып ят инде! Бу кызлар бигрәк әллә нинди инде, өйрәтергә генә торалар... Егетнең берни әйтми йөгереп китүен күргән Божә да үпкәләде, бөтен кәефе кырылды. Менә инде. Ничек итеп башланган матур көн шулай тәмамланды. Ул бит аны бөтенләй үпкәләтергә теләмәгән иде. Гарьләнде Божә. Егеткә дә бик ачуы килде. Хәл сораган өчен шулай үпкәлиләрме инде? Ул бит чын күңелдән... Ике малай – Әхәт белән Фазлый өстенә атлануга, шулай ук «әйдә»не дә көтеп тормыйча, егет артыннан авылга йөгерде. «Салдат, тукта!» Божаның кабат-кабат кисәтүе Салдатны бигрәк тә ачуландырды. Үз буасында, өстендә яраткан малайлары, үз авылына кайта бит. Ялгыш кына төшөп китте аның жайдагы! Юыртып барган Салдат, кызның бу кисәтүен яратмавын белдереп, бөтен авылны яңгыратып кешнәп жибәрде: «Ми-haha-hai!» Тояклары белән авыл тузаннарын туздырып, Салдат авылга чаба. Малайларга кызык, юл читендәге булмаган «солдатларга» бармакларын пистолет итеп төбәп ата-ата авылга чабалар. Божә аннан күзен алмады. Әнә ул, аның яраткан Салдаты. Өстендә ертык күлмәкле малайлар. Салдат юыртып, авылга кереп бара. Әмма... бетерәчәкләр бит аны авылда! «Тукта! Тукта!» – дип кычкырды ул Салдатына. Әмма әсәрләнгән батыр егет, ялларын жилдә уйнатып йөгөрүен белде. Аның артыннан йөгөргән Божә коточкыч күренешне күреп алды. Авыл өстен караңгы кызыл томан сарган сыман иде. Йорт өсләрендә кызыл-кара болытлар эленеп тора. Юк-юк, төтен түгел, ниндидер куркыныч томан – үзгә әйбер бу, куркыныч хәвеф килгән иде авылга... Әмма моны Салдат та, малай-шалайлар да күрми! Моңы ана йөрәге бирелгән Божә гына күрде. Күрде дә, басу капкасына житәрәк күрәнмәс стенага терәлгән кебек, шып туктап калды, пошкырынып, артка тайчанды. Өстендәге малайлар сәерләнделәр:

– Нәрсә булды?

– Әллә нәрсә күрде бугай!

Авылда ниндидер куркыныч бар... Навада караңгы кызыл аждаһа эленеп тора, ул монда яшәгән кешеләргә, аларга гына түгел – зур хәсрәт алып килгән! Ул кан елатачак, ул кешеләрне бәхетсез итәчәк, ул кемнәрнендер жаннарын алып китәргә килгән! Авыл ягыннан килгән кара болытның куркыныч нурлары Божаның тәннәрен чиркандырып жибәрде. Баш миенең бер читеннән: «Әллә

малайларны монда төшереп калдырып качаргамы?» – дигән уй да сызылып үткән сыман булды... Ул качса, Салдаты кала! Ул бөтен батырлыгын жыеп, Салдат артыннан йөгөрдә. Тизрәк, тизрәк! Барып житәргә һәм авылдагы ниндидер явыз кешеләр кулыннан коткарырга кирәк иде Салдатны!!!

– Бетте!

Нәрсә бетте икәнән дә белмәде ул. Әмма ике малай утырткан кызыл ат тузан туздырып, авыл капкасына кергәндә, әжәл ишегеннән кереп югалган кебек тоелды аңа. Аякларының жегәре калмады.

«Туктаааа...»

Малайлар, Божа кабат туктап калгач, инде куркыша ук башладылар:

– Нишләде ул? Нәрсә күрде?

Божа үзенә нәрсәләрдер әйтеп куалаган жайдакларга игътибар да итмәде. Аның белән күңеле генә идарә итә иде. Ул кабат авылга таба ыргылды. Туктатырга кирәк Салдатны! Нигә китте ул авылга! Нигә тыңламый ул аны?

Ике малайны утырткан Божа авыл капкасыннан килеп кергәндә, урамда Салдат юк иде инде – тыкрыктан борылып, ат абзарына таба киткәннәрме, әллә инде малайлар өйләренә – югары урамга юнәлгәнме? Салдатның кая киткәнән исеннән сизәрлек түгел – авыл урамына ят ис чыккан... Әче су исе иде бу. Былтыр, ул әле колын вакытта базга егылып төшөп аягын сындырган айгырны суйган чирмеш Питыр шушындый әче су алып килгән иде... Божа өчен бу ис – үлем китерүче әйбер. Тукта!!! Божа өстендә утырган малайлар аздан гына ат өстеннән мәтәләшөп төшмәделәр. Әмма ат аны-моны карап тормыйча чабуын белде. Ә кайда Салдат? Нигә ул күренми? Кая куялар аның сөйгәнән? Кемнәр аңа пычак суза? Божа пошкырып, башын болгап кешнәде. Малайлар куркышып кычкырды:

– Божа, нишлисең, тынычлан!

* * *

...Авыл урамында кешеләр тыз-быз йөгөрешә... Ни булган? Көнүшни янындагы каравыл йорты янган вакытта да кешеләр шулай чабышкан иде? Янгынмы? Юк, төтеннең эсәре дә күренми. Урамда кешеләр чабышып йөри. Божаның күзләре шушы капкалардан чыгып, аның Салдатына ябышчак куркыныч ир затларын эзләде. Андыйлар юк иде. Урамдагы күзләрен сөртә-сөртә чабышкан хатыннарны күреп, ат өстендәге малайлар да эсәреште.

– Өйгә керик әле, ни булды икән?

Әхәт атны өйләренә таба борды, жәлт кенә сикереп төшөп, өенә йөгөрдә. Йорттан атылып, әнисе чыкты, кулында – ике яшылек сөңсәсе. Әнисенң күзләре кып-кызыл иде, гомер булмаганча, яулыгы астыннан чәчләре дә чыккан, үзе каядыр ашыга... Әхәтнең коты калмады, урам ярып кычкырды:

– Әни! Әни!!! Нәрсә булды?

– Һай, улым! Сугыш башланган!

– Нинди сугыш, әни?

– Нимес сугыш башлаган!

– Нәрсә була инде, әни?

– Һай, улым, сугыш булгач, ни булсын инде! Атаңны алалар!!! – Ана елый иде. Әнисенә теләктәшлек күрсәтеп, сөңсәсе дә елаша... Хатын ни өчен урамга чыгып барганын да аңламыйча, кире өйгә йөгөреп кереп китте.

«Сугыш башланган!» дигән сүзне малайлар аңлап та бетермәгән иде бугай. Әмма «атаңны алалар» дигән сүз барысына да тәэсир итте: Әхәт өйгә

атылды, Фазлый, Божасын да онытып, читэн аркылы гына сикереп, күрше урамга – үз өйлөрөнө йөгөрдө. Ат урамда ялгызы калды. «Сугыш башланган». Моның нәрсә икәннен белмәсә дә, Божа, кешеләргә – шул исәптән, яраткан малайларына килгән кайгы икәннен аңлады. Менә нәрсәне сизгән икән Божа күнелә. Шунда аяклары жегәрен югалткан кебек булды аның. Бушанудан һәм шатлыктан иде бу. Салдат! Ул бит аңа килгән зыян дип уйлаган иде. Ә күнелә исә авыл хәсрәте өчен кайгырган икән... Кешеләргә – якын дусларына килгән кайгы өчен кайгырса да, Салдатының – иң якын жан иясенең исән калуы өчен шатланды ул һәм авылны ярып кешнәп жибәрде:

«Михаһаһай!!!»

Божа суында шомарган ялларын жылфердәтеп, авыл урамы буйлап, ат абзарына таба элдерде. Урамда тыз-быз чабышкан кешеләрнең исә бу мизгелдә урамда чабып барган биядә бөтенләй эше юк иде. Божа урамны чыгуга ук ат абзары читендә чемченеп торган Салдатны күрдә һәм башын болгап, сөйгәнә янына йөгөрдө. Сөйгәнә ялгыз калдырганга борчыла башлаган Салдат та Божаны күрүгә, дөнәйсын онытып, каршына таба юыртты. Авыл читендәге болында ике гашыйк очрашты да кабат дулашты. Үпкәләр онытылды – кара кайгы килгән авыл да онытылды... «Ярый әле, Салдатым исән». Яшь күнелнең сыйфаты шундый – чит-ятларның кайгысы еракта... Божа Салдатының ялына борынын төртеп, рәхәтләнеп бер иснәде. Таныш, тәмле һәм ымсындыргыч чын ирләр исә күкрәк эчләрөнә үтеп кереп, бөтен барлыгын ләззәткә күмде, ул башын болгап, тагын бер кешнәде. Аның мәхәббәте, аның киләчәге бит янында! Сөйгәнәнең янында һәм синекә икәннен белүдән дә зуррак рәхәтлек бармы! Кешеләргә килгән кыен кызганыч та, эмма нишлисәң, аларның үз дөнәйсы, атларның – үзләренекә. Салдат та, чын егетләр кебек үк. Сылуын күргәч, әле генә үпкәләп йөрүе өчен үзен гаепле сыман хис итте. Кемгә эләккән әле ул шушындый бәхет? Аларның мәхәббәтеннән бар да көнләшә. Бу жиганда булмаган, моңарчы күрелмәгән шушындый кызны эләктереп ал да шуңа үпкәләп йөр син! Вақытыңны эрәм итеп... Тиздән, бик тиздән, ул аныкы булачак... Алар бәхетле, алар бергә..

«Кил, сөйгәнәм! Син – минекә! Мин синә бәхетле итәрмен! Син минекә бул!»

Хисләрөнә чыдаша алмады атлар, чәчәкләр үскән болын буйлап урман читендә үскән яшь наратларга таба юыртты киттеләр... Икесе дә бер-берсен сүзсез аңлады, кая барасын һәм нәрсә эшләргә кирәген беләләр. Гажәп, артларыннан беркем кумый, эмма икесе дә башларын болгый-болгый чаба. Ашыгалар – вақыты, көнә, мизгелә житкән чөнки...

– Тр-р!!!

Артларыннан кычкырган тавыш айнытып жибәрде. Кара юргага атланган Фәттер куып житеп килә иде аларны.

– Малкайлар, малайлар ташлап киттемәни үзегезне? Әйдәгез, кайтыгыз!

Салдат хужасын тыңларга теләмичә, урманга томырылды. Эмма... янында сөйгәнә чабып бармаганын күргәч, туктап борылды. Кыз, өсләрөнә килеп чыккан хужаларын һәм Кара Юрганы күргәч, егет белән аулакка чабу уеннан шундук кире кайтты. Вақыты, урыны түгел. Ул кирегә борылды. Салдатка да уеннан кире кайтырга гына калды. «Бозды барысын да» дип пошкырынган Салдатны Божаның назлы бер карашы эретте дә салды. «Ашыкма, жаным, мин – синекә!»

Бу вәгъдә хакына Салдат мәңгә катып салкыннарында кыш кичәргә дә эзер иде. Озак көтәсемәни? Берничә көннән авыл кешеләрөнә повестка килә

башлады. Әхмәтнең дә әтисен алдылар, Гафурныкын да. Аннары абыйларын да чакырта башладылар. Барысының да сценарий бер үк. Ирләр кырда эшләп йөргән жирдән кайта, жыена. Хатын-кызлар, балалар елаша, бабайлар дога укый. Ирләрнең кайберләре качып кына чиертеп ала, аннары, шат булырга тырышып, «кайтырбыз» дип сабууллаша. Яшърәкләр әле үзәк өзгеч жырлар жырлап, урам да әйләнә:

Киләсе ел бу чакларда
Булмас кайсыларыбыз.

Бөтен авылны елатты шул жыр. Йөз кешедән чак кына артыграк халкы булган авылны унбиш ир тотып торган икән. Шуларны алгач, сөякнең желеген суырып алган кебек, авыл бушап калды. Аتلарны исә хатын-кызларга жиктерә башладылар. Авылның мондый мескен хәлдә калуын күргән Божаның йөрәге сыза иде. Салдат та, малайларның хәсрәтле йөзләрен күргәч, аларны чын күңеленнән кызгана. Икәү генә калганда, малайларны кызганып серләшәләр.

«Салдат! Малайлар боек, күңелләрен күр шуларның!» Фәттер бабайлары рөхсәт иткәндә, малайлар Салдат белән «немецларга» һөжүм итәләр – каерысы каезланган тал чыбыгын кылыч итеп, елак талларның жиргә салынган ботакларын «кисәләр». Әйдә, Салдат, бир кирәкләрен, дип кычкыра малайлар. Салдат та тырыша – «нимесләр» жиңелә, малайлар шат. Малайлар шулай берәз юана, ә менә кыз күңеленә бигрәк кыен – авыл өстенә кайгы ишелеп төшкәндә, ничек түзәргә кирәк!

Божа суы тирәсендә печән әзерләгәндә, повестканы Әхмәткә дә китерделәр. Яңа гына унсигезе тулган егет, авыл ягыннан кәгазь тоткан Фазлыйның үзенә таба йөгереп килгәнән күргәч, барысын да аңлады, Божа да сизде эшнең нидә икәнән. Шушы сөлек кебек егет тә китеп югалачак, димәк.

– Тиз кайтырга куштылар, Әхмәт, – диде Фазлый.

– Тагын кем?

– Мин, Әхмәт...

Божа егетләргә авылга озата алмады. Вакыты ул түгел, эш күп. Авылда Фазлыйга атны болында калдырырга кушканнар: печәнне алып кайтырга кирәк. Чабышкы ат дигән булып, берәү дә ташлама ясамый – эшлисе бар. Божа малайларның артларыннан карап калды: авыл өстендәге теге караңгы кызыл томан беркая да юкка чыкмаган. Ә ике егет, өлкәннәр әйтүе буенча «борыннары да кипмәгән» дип әйтә торган малайны каядыр алып китәләр.

Нәрсә ул сугыш? Божа белми. Әмма бу малайларны ул бүтән күрмәчәк. Моңарчы сугышка киткән дигәннәрнең берсенен дә кире кайтканы юк... Печәннән арып кайткан Божаны туармадылар. Абзарда Салдат юк иде – аны урманда утын ташырга йөртәләр. Хәзер алар кич кенә күрешә. Сугыш вакыты! Урам әйләнергә Божаны алып чыктылар. Бу юлы егетләр кичтән китәргә тиешләр икән – Божа шуны аңлады. Гаҗәп! Урам әйләнергә Салдатны алып чыгалар иде бит егетләр. Шуңа да тынгысызланды. Нигә аны алып чыктылар соң? Әмма кушак, күндәм генә буйсынды. Шулай да, егетләргә күргәч, берәз тынычланды. Ни генә әйтсәң дә, яраткан малайларын озатып калуы әйбәт инде. Авылда исә мәхшәр. Барысының да диярлек күзләре кып-кызыл, барысы да елаша, мышык-мышык борыннарын тарталар... Кешеләр арасында элек булган үпкәләр онытылган, һәркем риза-бәхил булып калырга тырыша. Көязләнәп, оялып торырга инде вакыт калмаган – моңарчы булган

мәхәббәтләрен яшереп йөргән кызлар да барлык халык алдында яраткан егетләре белән елап сабуллаша. Әле мыеклары яңа гына тибеп чыккан бу егетләр дә аерылуның мәңгегә булу ихтималын чамалый – кызларны кысып-кысып кочаклыйлар, үбәләр. Әниләр балаларына күчтәнәчләр бирергә тырыша, әбиләр дога укый... Бабайлар егетләрнең кулларын кыса, «шулай итсәң, исән каласың» дип, акыл өйрәтә, киңәшләрен әйтә... Авыл үзенең иң яшә егетләре белән бик авыр хушлашты.

Киләсе ел бу чакларда
Булмас кайсыларыбыз...

Әмма Божа егетләргә урамнан бер генә әйләндерә алды. Егетләргә клуб каршына туктарга әмер булды. Авыл кешеләре дә шул тирегә жыелды.

– Ярар, егетләр, кузгалыйк, энә Фәттер бабагыз да килә, – диде егетләргә район үзәгенә озатырга тиешле авыл советы башлыгы Солтан.

Таныш исне сизеп башын күтәргән Божа шатланып китте: урамның аргы башыннан өч ат күренде. Баһадирның өстендә авыл егете, Эркәкәнең өстендә хәрби кеше утырган, уртадагысы, уйнап торганы – аның Салдаты! Салдатының жайдагы Фәттер бабай иде. Айгыр сөйгәнән күргәч, кешнәп жибәрде:

«Ул!»

«Син мондамы, бәгърем! Мин бит сине сагындым! Сагынып көттем!»

Жигүле Божа, уйнаклап каршына килгән өч айгырны күргәч, авылның кайгылы чагы икәнән онытып, куанычыннан кешнәп үк жибәрде. Салдатының да адымнары ук тизләнде, юыртып килде ул сөйгәнә янына.

«Мин килдем!» – дип, Божага борынын төртте. Аһ, нинди ис соң ул күнелләргә шулай рәхәт итә торган? Бу нинди хис соң шундый, ул бит күкләргә күтәрә, болытлар арасында гиздерә... Атларның күңеле алгысыды, кабат теге вакыттагы кебек яшә наратлар арасына йөгәрәселәргә килде. Ничек тә бу егетләргә озатсыннар да, ниһаять, бәлки, барыр алар үзләрен көткән әкият дөньясына!

Эркәкәгә утырып килгән хәрби кеше, ниндидер кәгазьләргә тутыргач, колхоз хужасына ымлады – китәргә кирәк.

– Жәмәгать, кузгалырга вакыт, – диде Солтан халыкка. – Никадәр генә озайтырга теләсәк тә, көнне озайтып булмас. Хушлашыгыз да, кузгалыйк.

– Нигә кичтән, Солтан? – дип сорадылар аннан.

– Жәмәгать, сугыш кешеләргә генә түгел. Атларга да. Колхозның атларын жибәрергә дигән фәрман килде. Военкомат исемлегә буенча аларны да алып китәбез.

«Атларны озатабыз» дигән сүз авыл халкына егетләргә алып китүдән дә ныграк тәэсир итте кебек. Моңарчы тыныч булырга теләгән картларның да күзләренә яшә бәрәп чыкты.

«И Ходем! Нинди афәт булды бу?! Кемнәр китерде бу сугышны безнең илгә?»

«Ю-ууук! Китмә, Салдат!!! Ташлама мине!!!»

Божаның үзәк өзгеч тавышы авыл өстеннән узып, урманнан кайтаваз булып кире әйләнеп килде. Менә нигә килгән икән авыл өстенә кара болыт?! Менә ни сизгән икән ат күңеле?... Район үзәгенә сузылган кичке юлдан жигүле ат теркелди. Ә янәшәдә исә – өч айгыр, өчесендә дә жайдаклар. Шуларның берсе – Салдат. Менә бу сугыш дигән әйбер Божа белән Салдатка да килеп житте. Аларны аерачак, мәңгегә аерачак бу сугыш. Салдат шуны аңламый да, ахры, Сабан туге майданыннан барамыни, уйнаклап йөгәрә.

«Кач, тиле! Йөгөр, кач!»

Атлар телен аңлаучылар булса, Божаның бу сүзләрен ишетер иде. Әмма Салдат берни ишетми дә, аңламый да кебек...

Божасыннан аерып, район үзегендәге ат абзарына өстерәп кертәп япканда да аңламады егет үзен каядыр алып китәселәрен. Әйе, аерылу авыр булды, әмма авылда да бит гел янәшә булмыйсың. Сугыш башланганнан бирле аларның бергә булганы юк – икесе ике эштә. Төрле авылларга эшкә жибәргәннәре була иде бит. Салдат та бу аерылуны вакытлыча дип аңлады. Ишегалдындагы Божаны үзәк өзгеч итеп кешнәде:

«Салдат! Китмә! Мин сине яратам!»

Төрле яклардан жыелган ристан атлар арасында урын бүлешеп, тавыш чыгарышкан Салдат кызны ишетеп тә, аңлап та бетермәде әле бу мизгелдә. Эше күп иде чөнки, бу ат абзарында кем баһадир икән ачыкларга кирәк... Атларны кичтән станциягә алып барып, иртән йөк вагонына төяп жибәргә тиешләр иде. Егетләргә дә шуңа күрә кич килергә кушканнар: бу эшнә аларга йөкләргә тиешләр икән. Шуңа да озак маташмадылар, кич үк юлга кузгалдылар. Дистәләгән атны теркәп, санап, кәгазьләргә әллә нәрсәләр язгач, юлга да кузгалдылар. Әхмәтне утырткан Салдат сафның гел алдыннан барырга омытыла иде – арттан йөрергә яратмый ярсу ат! Сабан туйларында гел беренче килгән айгыр нигә артка калсын?!

...Барасы юл озак, кырык чакрымны үтеп, таң атканда, район үзегенә барып кергәндә, барысы да бик йончыган иде. Уен эшмени көн буга эшләп йөргәннән соң тагын шулкадәр йөрү?

Станция дигәннәре бик шыксыз жир булып чыкты. Әллә нинди сумала исләре килә, адым саен хәрби кешеләр. «Ту-у» итеп зур тимер машиналар уза. Пычрак, чүп өемнәре, зур итеп үскән чүпләр! Әллә нинди ертык киёмле малайлар да йөри, биштәр асқан кешеләр. Монда халык та бик кырыс икән. Гел кычкыралар. Ул арада атларны бер эшелон кырына китерергә әмер булды.

– Әйдә, – диде Әхмәт Салдатка. – Аерылабыз, дуслым. Син дә китәсең.

Күндәм Эркәкәне теплушкага кертү авыр булмады. Менү юлы жайсыз булса да, авыр гәүдәлә ат күндәм генә кереп тә китте. Баһадир да каршылыксыз гына кереп китте. «Үзсүзлә нәрсә, моның белән авыр булыр», – дигән иде Әхмәт. Әмма егет кушкач, ул да пәси шикелле генә кереп китте. Вагон эчендәге мыеклы абзыйга иярне тапшыргач, Әхмәт битен атның яңагына терәде:

– Исән кайт, дуслым! Күрешә алмасак, гафу ит!

Ат моны аңлап бетермәде. Күрешә авылларга эшкә йөргәндә, Әхмәт болай сабуллашмый иде кебек. Тукта! Бу ни хәл? Әхмәт вагоннан төшеп, вокзал кырына тезелгән егетләр янына китеп барды.

Ә вагон эчендә калган мыеклы абзый атларның берсен бер, икенчесен икенче урынга урнаштыра да башлады. Салдатның иярәннән алып, вагон эчендәге күпсанлы ыргакларның берсенә бәйләп куйды. Үзләре өчен ят булган мондый жирдә атлар барысы да тынычсызлана, пошкырына. Мондый мөнәсәбәтне көтмәгән, Әхмәт үзе яныннан китәр дип уйламаган да Салдат кисәк кенә хәлнең бөтен фажигасен аңлады. Аны бит алып китәләр! Ниндидер тимер төрмәгә утыртып, каядыр озаталар! Ат шунда гына игътибар итте – бу тимер читлектән меңләгән атның исе килә иде. Анда аңа кадәр бик күп башка атлар да булган, аларны да алып киткәннәр һәм алар кире кайтмаган! Аны туган ягыннан – ургылып аккан Божаны суы буендагы ямьле авылыннан, чәчәкле болыныннан аерып алып китәләр! Ул үзенең сөйгәннән – Божаны беркайчан

да күрмәячәк! Ул бит әле яшәргә дә өлгәрмәде, ул бит әле бу дөньяда ике генә жәйнә күрдә! Ул бит әле Божаны яратырга да өлгәрмәде! Ул бит аның белән яшь наратлар янына барырга тиеш иде! Юк, юк!!! Болай булырга тиеш түгел! Әхмәт!!! Юк, Әхмәт аны коткара алмас! Әхмәтнең бит үзен дә тимер читлеккә утыртып алып китәләр. Нигә иркен басулардан барганда йөгереп качып китмәде ул Әхмәтне утыртып?! Божә китмәскә кушты бит аңа, качарга кушты. Нигә тыңламады ул аны? Ул Божасы янына кайтса, бүтән беркайа да китмәс! Усал кешеләр аны алып китә алмас! Ул кайтырга, яраткан Божасын бер генә тапкыр булса да күрәргә тиеш! Салдат, үзен коткарырга теләп, дулый башлады. Котырынган тавышлар чыгарып, уңга да, сулга да, өскә дә аска да тарткалады ул башын. Ат караучы мондый котырган атларга ияләнгән иде бугай – исе дә китмәде, ул калган атларны урнаштыру белән мәшгуль иде. Бавын да әйбәт итеп бәйли белгән – ычкынырлык түгел. Әмма авыл ипиен ашап үскән бит ул, һич бирешми, ычкынасына ышанып дулый иде. Салдатның дулавына түзә алмады мыек, таяк белән атның корсагына төртте:

– Тихо!

Поезд гудок бирде:

– Тууу....

Вагоннар селкенешеп куйды.

«Алып китәләр!»

Шунда Салдат Әхмәт тавышын ишетте:

– Хуш, Салдат! Бәхил бул!

Салдат жан ачуы белән соңгы ыргылыш ясады. Арт аякларына басып, башын артка чөйде, ал аяклары белән каршындагы стенага типте. Каеш бау бирешмәде, әмма вагон эченә беркетелгән тимер ыргак сынып чыкты, бәйдән ычкынган ат хәтта арткы аякларына чүкте. Әмма аны-моны уйлап торырга вакыт юк иде. Вагон ишеген ябарга маташкан мыекны күкрәге белән төртеп жиберде дә ул, вагон ишегеннән иреккә сикерде. Язмышы белән килешкән Әркәк аның соңгы әманәтен ишетеп калды:

– Хуш, Әркәк! Бәхил бул!

– Сто-ой! – мыекның ямьсез тавыш белән кычкырган тавышы һавада эленеп калды.

Поездга фәрман бирелгән иде – ул Көнбатышка юл алды. Вокзал янындагы хәрбиләр атны туктатырга да базмады – өсләренә ажгырып килгән айгырга юл биреп, як-якка сибелделәр. Салдат исә Көнъякка чапты.

Авыл һәр иртәдәгечә уяңды. Бүре Солтан хатын-кызларны Шурасу буена печәнгә барырга куды ул көнне. Ирләр авылда булганда, бүре түгел иде ул. Ирләр киткәч, бигрәк азды. Ул иртәдә дә эшәке сүзләр белән ачуланып, тиз барып житәргә кушты. Атларны жигеп, чалгыларын иннәргә салып, шул якка кузгалдылар. Сызылып таң атып килә иде. Көнчыгыштан чыгып килгән кып-кызыл кояшның бер өлеше күренеп тора. Әле кайчан гына таң кешеләрне ниндидер бер илаһи көч алдында гына була торган хөрмәт һәм соклану кебек хисләр белән әсәрләндерсә, хәзер бу кызыллык, сугышны хәтерләтеп, шөбһә тудыра. Божә өчен бу кызыллык – куркыныч әйбер. Салдатны шул якка таба алып киттеләр. Ул киткәннән соң аның өчен дөньяның бер кызыгы калмады. Ник туган ул бу дөньяга? Хатын-кызларга һәм бабайларга гына калган дөньяның нинди кызыгы бар? Авыл өстенә килгән караңгы кызыл томан менә шул сугыш дигән әйбернең яңгыны – кызыллыгы һәм кара төтене булган икән. Ул кызыл аждаһа аның бу дөньяда булуының мәгънәсен – яраткан жан иясен алып китте.

Ул жан иясе белән бергә бу дөньяга ярату өчен туган һәм шул ярату жимешләрен жиһанга калдырырга тиешле кыз баланың яшәү мәгънәсе дә китеп барды.

...Ялгыз калган Божа төн буе дулап чыкты ул төнне. Абзарны жимереп чыкмагае дип курыкканнар иде хәтта. Әмма ат абзары тәрәзәсеннән яктылык сирпеп кергәндә аңлады ат – дулауның мәгънәсе юк. Ул китте. Кыз аны хәтта каян эзләргә икәннән дә белми. Кая барырга, ничек эзләргә? Егетнең бит китмәскә дигән теләге дә юк иде. Күрәсен, егетләргә яратуга караганда, сугыш кирәгрәк. Кирәкмәсә, ул аны тыңлар иде. Абзарга иртәнге салкын һава бәрәп керде. Менә шул салкынлык белән бергә ишәкләрне ачтылар. Эш... Сугыш бара, сөйгәннең китте дип, беркемгә дә ташлама ясарга жыенмыйлар. Божаны да жиктеләр. Салкын чык. Кызыл кояш. Аякларына бәрелгән шушы чык салкынлыгы да элеккеге кебек болын буйлап чабарга ымсындырмый, «син – ялгыз», дип күңелне өшетә. Чалгы, тырма, сәнәкләрне күтәргән хатыннар арбаларга төялә башлады. Атка менгән Солтан ашыктыра, шуңа да тиз-тиз маташалар. Беришләре шыңшып кына жыр башлады:

Идел буйларына барсам, әйтер идем Иделгә
Минем кайгыларымны да илтөп сал дип диңгезгә...

Кояш чыккан тарафка юл алды атлар һәм кешеләр... Беришләре атка утырды, күбесе жәяү. Һәм шунда бөтенесен шаккатырган хәл булды. Кызыл коймак кебек кояш фонында ат шәүләсе пәйда булды. Ат та кояш кебек үк кып-кызыл иде. Елга үзәннәннән баручыларга тау башындагы ат әллә нинди дөньялардан килгән әкияти жан иясе булып тоелды.

– Мииһаһаһай!!!

Салдат!!!

Дөньяны яңгыратып кешнәп жибәргән бу атның Салдат икәннән барысы берьюлы таныды.

– Салдат кайткан! – дип кычкырды барысы да.

Божага әйтәсе дә юк иде, ул сөйгәнненә таба ук кебек томырылды. Кешеләр арбада каты борчак кебек сикерешә, энә төшеп калалар, менә хәзер төшеп калырлар сыман... Жәяүлеләре дә атка каршы йөгәрдә.

Тау өстеннән авыл күренешенә баккан Салдат бәхетеннән чак кына аңын жуймаган иде. Авыл ягыннан үзенә таба йөгереп килгән кешеләр һәм Божасын күргәч, йөрәге шатлыгыннан ярыла язды аның. Бу – аның туган авылы! Бу аның туган жире! Энә аның каршына сөйгәнә – Божа чаба... Салдатның башыннан каеш төшеп тора, анда тимер ыргак кисәге. Йөгөргәндә, ул тимер атның муенына бәрелә, күп тапкырлар бәреләп, бер-ике урынын канаткан да. Әмма ат аны сизми дә, ул сөйгәнненә чаба... Ике гашыйк, йөгөрешеп килеп борыннарын бер берсенә төрттеләр; муеннары, яллари бер-берсенә бәйләнде... Божаның борынына Аның исе килеп керде. Аһ, берни белән дә алыштыргысыз, бары тик аныкы гына булган ис иде бу... Тимер исләре, таныш түгел ат, май исләре катнашкан, әмма бу – Ул... Ул аның янына кайткан...

«Жаным! Син – минеке. Мин синең яныңа кайттым».

«Кайттың бит, бәгърем! Мин сине көттем, мин белдем, мин белдем синең кайтасыңны!» Инде беркайчан да күрмәмен дигән сөйгәннен янында тою бәхетеннән Салдат баскан урынында уйнаклап тора иде. Бүтән беркая да жибәрмәсләр аны. Китмәс ул! Ул бит кайтты! Кешеләр атны сырып алды... Туктале, нигә болар барысы да елый соң?

– Кайтты!!! Сугыштан кайтты!!! – дип елаша иде хатыннар.

– Хәерлесе булсын... Беренчесе исән кайтты, – диде Фәттер.

Шулвакыт жаннарны өшеткеч итеп, Бүре Солтанның кычкырганы ишетелде:

– Дезертир! Тотыгыз дезертирны!!!

Атка атланып килгән Солтан, килә-киләшкә үк Салдатка камчы белән сыдырды, ат читкә ыргылды, Фәттер аны көчкә тотып калды:

– Нишлисез, Солтан? Нигә малны кыйныйсың?

– Ул бит стансадан качып кайткан! Дезертир ул Салдатыгыз! Сугыш вакытында, беләсезме, андыйларны нишләтәләр? Дезертирларны атып үтерәләр!

«Атып үтерәләр» дигәннән хатын-кыз тагын да катырак елаша башлады. Солтан исә Фәттергә атны кәнүшниккә илтәп ябарга кушты. Фәттер кузгалмады.

– Солтан, ул бит инде кайткан. Стансадагылар үзләре бинават качырганнарына. Кем белә аның монда икәннән? Әйдә, калсын!

– Син нәрсә халык дошманы кебек сөйләшәсез? Илгә сугыш килгәндә, дезертир яшереп калдырмакчы буласыңмы? Әйдә, тагын бер кабатла әле бөтен кеше алдында, син дезертирны якыйсыңмы?

– Юк, юк, якламыйм, – диде Фәттер. – Колхозга ат кына калсын, димәкче идем... Үзе исә, иярне йомшак кына итеп тоткан иде. Исәбе – Солтан тагын сыдырса, ат чабып китәр дип уйлады ул. Әмма авылдашлары арасына кергән атның китәргә исәбе дә юк, хатын-кызлар биргән кечкенә генә ипи кыерчыкларын бик яратып ашый, һәрберсен бик яратып иснәнә иде.

Елашкан хатыннарны Солтан тиз генә куып жибәрә алмады. Сугыштан беренче кайткан егет дип хатыннар сырып алдылар атны. Бернишләтә дә алмады ул кешеләрне.

– Ярар, алып кайтып жик тә, эшкә алып чыгарбыз, – диде Бүре Фәттергә. Аннары хатыннарны ашыктыра башлады:

– Әйдәгез, марш! Ат күргәнегез бардыр. Печәнне кем чаба?

Фәттер дустанә дөшкәч, Салдат карышмады. Божаның, хатыннарның гына аттан аерыласы килмәде.

– Мин аны карточкага төшертерәм! – диде Фәттер. Аларга кичә кич кенә шәһәрдән кунак – туганнары кайткан иде. Кайткан саен авыл кешеләрен фотога төшереп китә торган Рөстәмне искә төшереп, халык куанычыннан гөжләп алды:

– Әйе, геройны төшерергә кирәк!

– Истәлеккә калсын! Безгә дә ясатырсың! – диештеләр.

– Дезертирны карточкага төшерерсез тагын менә! – дип мыгырданды Солтан. Әмма кешеләрнең йөзләрендә елмаю иде, алар бу жикеренүләрен авыр итеп кабул итмичә генә эшкә кузгалдылар. «Салдат кайткан!» – дип куаныша иде барысы да.

Фәттер исә атны авылга таба юыртып китте.

«Хуш, Божа! Очрашырбыз!»

«Хуш кадерлем! Бүген көндөз үк күрешербез!»

Әмма Салдат көндөз күрәнмәде. Хатыннарны эшкә озаткач ук, Солтан район үзәгенә шалтыратып, качак ат кайтканы турында хәбәр бирде. Атны алырга ике кеше килде, тиерчыбык кушып үргән камчылар белән ярып, Салдатны кабат район үзәгенә озаттылар. Аның документна «качак ат» дип язылган кәгазь дә беркетелгән иде. Бу юлы инде аны ычкындырмадылар. Кичен ат абзарына кайткан Божа Салдаттан кайткан бердәнбер истәлеккә тап булды. Салдатны вагон эчендә бәйләп куйган ыргакның сынык кисәге. Аны Салдаттан салдырып алып, идәнгә ташлап калдырганнар иде. Салдатның вагоннан ычкынырга маташып тартылуыннан чияләнеп беткән күн каешын да сүтеп алмаганнар. Ул каештан

ни өчендер Салдат исе түгел, ә аны урлап киткән кешеләр һәм тимер зиндан исе килә иде. Сөйгәненең истәлегә булып, шушы куркыныч әйберләр генә калды Божага. Сугышны хәтерләткән әйберләр булса да, алар Божа өчен бик кадерлегә әйләнде. Авыр эштән тетелеп бетеп кайткан ат, күнел күз яшьләре тулган карашын шушы әйберләргә текәп, бәхетле чакларын искә төшерә иде. Акчәчәкләр үскән болыннар. Ярлары кызыл балчыклы жылы буа. Божа суын тәмләп утырган елак таллар. Бәхетле балаларның тавышы. Һәм... алар барып житә алмаган яшь наратлар... «Бәлки, тагын качып кайтыр» дигән уйның ялган икәнән белсә дә, Божа тимер ыргак сыныгына карап, шундый хыялларга бирелә иде. Бәхетле мизгелләр мәңгә булып сыман тоелган иде бит ул заманнарда... Ул сөйгәненеке була алмады. Аларның давамчысы булган колыннар да Божа су буенда коена алмаячак... Божа, сынган тимер кисәгенә текәлеп, хыялындагы колыннары белән сөйләшә иде: «Әнә, балалар, күрегез атагызны! Ул нинди батыр һәм нинди кыю! Явыз кешеләр аны аермакчы, сезнең булмавыгызны теләмәкче иде! Ө ул менә шушындай киртәләргә жимереп чыкты! Сөз дә шундый көчле һәм батыр булыгыз!»

Берзаман тимер ыргак юкка чыкты. Аның белән бергә бу дөньяда Божаны бик яраткан һәм гайрәте ташып торган ат турындагы хәтер дә югала башлады. Ашау ягы такырайды, эш һәм каһәр артты.

Ул елны көз килми тилмертте. Жылы жәй яшен тизлегендә үтеп китеп, пычрак, салкын көз бик тиз килеп житә иде. Ө ул елны! Эссе жәй багырьләргә корытты. Көн саен кызарып чыккан кояш жанны жылыта, Божа суыннан салават күперләргә ясый торган яшәү чыганагы түгел, бу яктагы халыкка сугышның дәһшәтән күрсәтер өчен килгән явыз аждаһа булып тоела иде Божага. Көн саен шул кояшны күргәч, авыл өстендәге караңгы-кызыл томанны искә төшереп, дерт итеп китә иде ул.

Теплушкага утыртып көнбатышка жиберелгән Салдат Смоленск янындагы сугышларның берсендә харап булды. Сабан туйларында беренче булып килгән, ничәмә-ничә атларны эләктереп барган тимер ыргакларны сындыра алган ат сугыш дигән аждаһаның миллионлаган бер корбаны гына иде. Атларны түгел, кешеләрнең исәбе югалган заман иде – аның кайда, ничек харап булганын хәтта бик тырышсалар да, белә алмаслар иде. Белергә тырышучы да булмады – адәм балалары миллионлап үлгәндә, ат кайгысымыни кешедә?

Божаның язмышы нәкъ авыл хатыннарыныкы кебек үк булды. Көн-төн ачлы-туклы килеш эштә изелгән ат күз алдында картайды, бетереште. Сугышны чыга алды ул, әмма ирләрнең сугыштан кайтканнарын күрә алмады.

Ө аның ирекке омтылганда, вагоннан сындырып алып чыккан ыргагы әле дә Фәттер бабайларның оныкларында ята. Салдатның якты истәлегә дип әле дә саклыйлар аны. Әмма фотосы калмады Салдатның. Ни өчендер теге шәһәр малае төшергән фото барып чыкмаган. Плёнкасы бозык булганмы, әллә шул егет ясарга иренгәнме.

...Күп асыл ирләрән югалткан авыл үзе дә сугыштан соң мантимады, утыз-кырык еллап жан асрады да юкка чыкты, кешеләргә кайсы кая таралышты. Урман эчендә яшеллеккә күмелеп яткан авылына сугыштан качып кайткан кызыл атның туган жирен күргәч, дөньяны яңгыратып кешнәгәне турында сөйләгәндә, ул заманда житкән кыз, хәзер инде туксан яшьлек әби булганнарның күзләре әле дә яшьләнә. Сугышның бихисап күп корбаннарының берсе булган Салдат турындагы ул якты хатирә, телдән телгә күчеп, әле дә саклана.

Билал Добай улы Аппаев (Билал Аппаев) 1939 елда Карачай автономияле өлкәсенең Өчкәкән авылында дөньяга килә. Карачай-Черкас дәүләт педагогика институтының филология факультетын тәмамлагач, өлкә радиокомитетында мөхәррир булып эшли.

1983–1985 елларда Мәскәүдәге М.Горький исемендәге әдәбият институты каршындагы драматургия буенча югары курсларда белем ала. Черкас шәһәренә кайткач, карачай газетасында журналистлык хезмәтен дәвам итә.

Карачай-Черкас халык язучысы, Карачай-Черкас өлкәсенең һәм Россиянең атказанган мәдәният хезмәткәре Билал Аппаев – СССР (Россия) Язучылар һәм Журналистлар берлекләре әгъзасы. 2007 елда «Таулар зары» романы өчен Карачай-Черкас Республикасы Президенты премиясе белән бүләкләнә.

«Ватанга», «Ике мәхәббәт», «Сәер кешеләр» һ.б. китаплар авторы.

Билал Аппаев

ЧАЛАРСА ДА, ЧҮГЕП КАЛМАС ТАУ ЖАНЫ

Агачлар белән сөйләшү

– Газиз агачлар, киләм мин сезгә,
Арсам дөньядан, арсам сызланып.
Нигә соң болай моңлы карыйсыз,
Сез «Алып»ларны куям кызганып...

– Көзгә жилләрдә, яман жилләрдә
Безнең яфраклар очты-коелды.
Күпме юлаучы жәйге көннәрдә
Яңгыр-давылдан безгә сыенды.

Язга кадәрле шулай торырбыз,
Кирәксез булып, тырпаеп басып.
Урман жәнлегә саклана алмас,
Безнең яфраклы итәккә качып.

– Сез, агачкайлар, моңсуланмагыз,
Кышкы йокыга талырга вакыт.
Уатыр сезне, юатыр сезне,
Яз-чибәр безгә яңадан кайтып.

Бер-берегезгә иңегез куеп,
Тирән йокыга чумыгыз, әйдә.
Кирәк сез безгә һәрчак, һәрвакыт:
Язын-көзен дә, кыш та һәм җәй дә.

Шулай беравык дәшмичә тордым,
Болытлар күктән җиргә кар иште.
Шулчак агачлар миңа сүз катты:
– Нигә бу кадәр моңайдың, Кеше?

Кинәт бирелгән мондый сорауның
Йөрәкне угы яралап үтте.
– Эх агачкайлар, белсәгез иде,
Минем дә көзем җитте шул, җитте...

Моңаеп түгел, өшөп-өшәнеп
Багышлар торам гомер ярына...
Мин агачларга әйткән сүзләрне
Әйтер идеме... кешеләр миңа?

Аналарга

– Гомеремнең соң сулышын бирәм,
Яшә, балам, яшә син генә...
Шулай диеп авыру улкаеның
Баш очында ана тилмерә.

Улы үзе әти... әнкәсенен
Сүзен искә алды янадан...
Сез, аналар, соңгы сулышны да
Кызганмыйсыз газиз баладан.

И әнкәйләр, ни ул узган еллар...
Сез үзегез исән булыгыз!
Безнең өчен шулдыр иң зур бүләк –
Яхшы хәбәр юллап торыгыз.

Кайгы-хәсрәт сезгә кагылмасын,
Ана назы сездән китмәсен!

Ялкын ялмап, очар канатларын,
Сабыйларны ятим итмәсен.

Шау чәчәктә жимеш агачлары,
«Берсе корган энә», – дисезме?
Шау-шу килгән урам кочагында
Карашыннан таныйм үксезне.

Көлүе дә аның үзгә никтер,
Елау катыш көлү шикелле.
Балакайның ятим икәнлеген
Атлап баруыннан билгеле.

И әнкәйләр, нигә сезнең еллар...
Сез үзегез исән булыгыз!
Безнең өчен шулдыр иң зур бүләк –
Яхшы хәбәр юллап торыгыз.

Кеше – көчсез дигәннәре хата,
Сөю уты көйдералмый икән...
Киресенчә, соры тычканны да
Назлы бер сүз чын арыслан иткән.

Эльбрус-тау әгәр гашыйк булса,
Боз-бүреге эреп агар иде.
Гашыйк булса Ай да... чиксез күктә
Ике Кояш балкып янар иде...

Тик бер тапкыр үлөбез дип сөйлөнөбез,
Кайчагында үзөбөз аклар өчөн.
Без, балалар, бары бер кат үлөбөздөр,
Ата-ана мең кат үлө бала өчөн.

Яшәү – көрәш, мин дә гел көрәштә,
Тик кайчакта туям барсыннан...
Шул чагында тамак кырып куя
Ялгыз чыршы кыя башыннан.

«Әти» диеп чакыра да балаларым,
Аптырыйлар мин бер сүз дә дөшмәгәнгә.
Шактый озак күнөгелде бу ят сүзгә,
«Әти» диеп үзем бер дә әйтмәгәнгә...

Бала чакта зур үсәсе килде,
Яшь чагында – өлкән буласы.
Олыгайгач, бик тиз килеп житкән, –
Юк картлыкны көтеп аласы...

Очрашсагыз, берәр вакыт берсе белән –
Таныш түгел, дус та түгел, түгел туган –
Сүз катмагыз бу берәүгә: «Ни хәл?», – диеп,
Сез сорагыз: «Исән-саумы газиз анаң?»

Сабый бала, тәүге тапкыр күзен ачкач,
Бу дөньяга гажәпләнеп карый булып.
Гашыйк булган адәмнәр дә – якты көнгә
Икенче кат туган кебек карап торыр.

Хатыннар, чал чәчтән качмагыз –
Гүзәллек кимемәс алардан.
Домбайдан бизәрме күңелләр –
Көмештәй чал башлы таулардан?

Син, шагыйрь, артыгын масайма,
Даһилык намына табынма.
«Тауарны тик базар бәяли», –
Диләр, бел, Карачай ягында.

Сания ӘХМӘТЖАНОВА *тәрҗемәләре.*

ЗӨЛФӘТ ХӘКИМ. «АНА ЖЫРЫ»

XXI гасыр башы татар әдәбиятында үзенчәлекле, яңа гасырга тиң яңа чорны башлап жибәрерлек әдәби әсәрләр көтелә иде, дисәк, нич ялгыш булмас! Чөнки әдәби процесста сыйфат үзгәреше милли әдәбиятта туплана килгән заманча билгеләрнең, гаять калку булып, бер әсәрдә тәкъдим ителүеннән башлана!

Зөлфәт Хәкимнең «Ана жыры» романы эң шул көтелгән әсәрләрдән берәү кебек тоелды миңа. Татар әдәбиятының милли-ижтимагый юнәлешле традицияләрендә, кеше язмышы янәшәсәндә милләтнең үткәне-бүгенгесе-килчәгә юлын, траекториясен сызган әсәр булып чыккан ул! Аерыла алмыйча укыла, уйландыра торган! Әдәби эшләнеше ягыннан – язучының үз ижатында яңа бер югарылык-биеклеке яулап алу булган әсәр татар әдәбиятының мөмкинлекләрен, потенциалын да күрсәтә.

«Заманча милли роман», «психологик роман» атамаларына таңгәл килә торган текст, иң беренче чиратта, мажаралы-мавыктыргыч сюжетка корылуы белән үз дөньясына тартып кертә. 3 яшендә «югалган» ятим малай Рахман әнисен эзли! Детектив, эзләү мотивы – заманча романнарда хас төп сыйфатлардан, ул укучыны «кармакка каптырып» ала да әсәр ахырына кадәр кызыксыну дулкынында тота. Дөрес, сюжетны өр-яңа дип булмас: режиссёр Гарт Дэвис 2016 елда төшергән «Лев» (Арыслан) фильмындагы Сару язмышы, автобиографик «Озын-озак өйгә кайту юлы» тарихы белән аваздашлык шул хакта сөйли.

Эмма төп эзләгән кыйммәт – Рахманның әнисе генә түгел! Герой белән бергә без татар милләтенең ұзаңын тәшкил итә торган асыл баганаларны эзлибез! Әлеге икенче төп сюжет сызыгына язучы безне роман буенча сузылган юл мотивы белән сиздерми генә алып керә, бу юл – югалтулар белән тулы поезд юлы да, Рахманның Казанга килү юлы да, үзенең нәсел-нәсәбен, милли ұзаңын-тамырларын табу, үзенең кемлегенә төшенү юлы да... Көчле позициядә, әсәрнең башында кулланылып, символик мәгънә алган университеттан Кремльгә кадәр юл – тарих, божра ясап тоташчак (2нче бүлек) гомер юлы – яшәеш, вакыт агышы юлы да. Бик күп ачык калган мотивлар ярдәмендә (бу – заман әдәбиятына хас, андагы мәгънәви тирәнлекне һәм колачлылыкны тәъмин итә торган чара!) язучы укучысын гаять житди, катлаулы мәсьәләләр хакында уйландыра. Аларның берсе, хәтта, «үз тамырларыңны, ұзаңыңны эзләү – яшәү мәгънәсе ул» дигән шактый каршылыклы, бәхәсле фикерне дә калкуландыра («Гомер агышында һәрбер кеше үзәндә һичкайчан төшенмәслек сер тоя, эмма аның асылын аңламый. Кем ул, нәрсә ул, ник килгән бу дөньяга?.. Нигә бу?.. Әлеге сорауларны һичзаман шәрех кылу мөмкин түгел, җавап бирү дә хәлдән килми, аларның калку сәбәбе мәңгә чишелмәслек тирән сердән ләбаса»; «Башкаласы мәгърур Казан булган Татарстан – минем Ватаным дигән ышанычлы уй әлегә өметләнדרеп һәм канатландырып, аның бу Җирдә яшәве кирәк икәнне билгеләгән бердәнбер багланыш булып тора иде» һ.б.). Тамырларыңны тапканда гына, үзеңне табасың дип раслый («Исән чакта эзләргә кирәк. Әнине, этине, туганнарны. Аларны эзләмәсән, үзеңне табу да мөмкин түгелдер бу дөньяда», «Сәер халәт – үзеңнең кем булуыңны белергә теләү... Аңа ниндидер башлангыч нокта, координаталар системасы кирәк бит» һ.б.). Милли ұзаң, үзбилгеләнү, үз милләтен белән горурлану – кешене кеше иткән асыл сыйфат дигән фикерне дә язучы Рахманның Тимурга әйткән сүзләрендә күрсәтә: «Син үзеңнең кем икәнлегенә беләсең, эмма кемлеген белән канәгать түгелсең. Шуңа күрә кешеләрнең гел начар сыйфатларын, тормышның пычрак якларын гына күрәсең. Синнән мин татарлар турында да, татар халкының сәнгате хакында да бер уңай фикер, яхшы сүз ишеткәнем юк».

Сүзне үзәк геройдан башлайк. Рахман – төп герой да, хикәяләүче дә. Көчле, талантлы, хөр фикерле шәхес, язучы аны катлаулы характер итеп тудыра алган. Башта

ук үз исеменнән, 3нче заттан: «Детдом тәрбиясе рухны житәрлек ныгыткан, үзәктә какшамас багана булып шәхес утыра, өстәвенә гаярьлектән дә мәхрүм түгел иде ул» дип бәйләп куела. Роман геройларында еш күзәтелә торган «уңай герой» амплуасына төшеп китүдән (безнең заман сәнгатендә бу – массачыл әдәбиятка юнәлгән чикне узуга тиг), күрәсен, аның нәкъ менә «юлчы, эзләүче» булуы саклый. Язучы бу тәэсирне тагын бер көчле позицияне – герой исемен файдаланып ныгыта: гарәп телендә юлны аңлаткан «Раһ» сүзеннән ясалган Раһман-Рахман исеме юлчы мәгънәсен бирә. Жилбәзеклеге (Галина белән мөнәсәбәтләре, Алтананы ташлап китүе), кешеләрнең кимчелекләрен кичерә алмавы (Айгөлдән, Тимурдан читләшүе), горурлыгы (Идрис гаиләсеннән кире ятимнәр йортына китүе) – шушы төп миссиясе белән шәрехләнә.

Хикәяләүнең Рахман исеменнән алып барылуы язучыга психологизм алымын иркен кулланырга мөмкинлек бирә: аның уй-фикерләре, кичерешләре үзе исеменнән сөйләнеп, герой күзаллаулары ноктасыннан аңлатылыш таба (мотивлаштырыла). Шуңа да әсәрдә Рахманның жисми сурәте генә түгел, рухи, психологик сурәте дә тулы күзаллана. Бигрәк тә ятим бала психологиясен тергезү – язучының уңышы дияр идем. Бер үк вакытта милли үзәк белән бәйлә сюжет сызыгы Рахманның сыйфатлары – татар милләтенә хас сыйфатлар түгелме дигән сорауны да күтәрә, чөнки ул – әнисен генә түгел, татарлыгын эзләүче ир-егет! Аның үткәне-бүгенгесе-килчәгә – татар халкының үткәне-бүгенгесе-килчәгә белән ассоциацияләшә.

Әсәр Казанга килгән Рахманның фикерләре жебен күзәтеп башланып китә. Әлегә «аң агышы» шунда ук һәм шәхси, һәм милли төп сюжетларны төенләп куя: «Шәһәр сәгатеннән үрнәк алып, күкрәк эчендәгә кыйбланамәнең угы хәрәкәткә килсен дә, ниһаять, юнәлеш төгәл билгеләнсен иде, шул чагында ул сәгадәт нурларына бай тарафларга барып чыгар, төп сорауларга җавап табар, жан тынычлыгына ирешер һәм якындагы килчәк газамәтләрне якты бер манзара булып каршы алыр». Ике сюжетны да «кыйбла табылырмы», «юнәлеш төгәл билгеләнәрме» дигән сораулар хәрәкәткә китерә.

Шушы хәрәкәт эчендә мотивлар оеша башлый, алар текстны катлаулы, тирән эчтәлекле, яңадан-яңа мәгънәләргә юл күрсәтә торган романга әйләндерә. Аларның кайберләре һәм шәхси, һәм милли эчтәлекле булып чыга. Әйтик, 2нче бүлектәгә Рахманның югалуы контекстында 1993 елда булган тарихи вакыйгаларны күрсәтү кешенең үткәннең, илнең үткәннең, татар халыкның үткәннең – канлы, жинаятьчел чорларны кичү буларак бәяли. Үз чиратында, тарихи үткәннең фажигасе – дөньядагы иң олы кыйммәт булган баланы, ягъни килчәккә өметне югалту, жуу (бу урында классик татар әдәбияты, бигрәк тә Ә.Еники ижаты, аның Бөек Ватан сугышын бәяләве белән интертекстуаль бәйләнеш тоемлана). Бүгенгедән, XXI гасырдан торып, төп геройның милли узаңын, үзбилгеләнүен эзләве исә – килчәккә юл эзләве дә, монда бер шәхеснең, бер милләтнең, бер илнең килчәгә – милли үземчелекне саклауда, шуның белән горурлануда дигән фикерне күрмәү мөмкин түгел.

Романның 4 нче бүлегеннән язучы татар милләтенә хәлен тасвирлау-бәяләүгә күчә. Әдәбият бу өлкәдә ике юл сайлый ала: традицион, классик әсәрләрдә дөнья сурәте гармониягә килә. Модернистик-постмодернистик әсәрләрдә исә бу сурәт – хаос, тәртипсезлек итеп күрсәтелә. Әнисен югалткан, ятимнәр йортында тәрбияләнгән Рахманның тормышы хаос халәтендә булу аңлашыла: тормышта үз урынын табу өчен, аңа үзенә кем булуына төшенергә кирәк! З.Хәким сурәтләгән бүгенге Казан, татар милләте дә шундый ук тәртипсезлек, юлсызлык, кыйбласызлык чоры кичерә. Язучы моны берничә мотив белән бәйли.

Беренчесе – туган тел. Татарларның үз телен югалтуы әсәрнең буеннан буена кабатланып-калкүланып, язучы аны – нәселне югалтуга, тарихны югалтуга, тамырларны югалтуга тинди, моны Рахманның уй-кичерешләре, башка персонажлар белән шул хакта фикерләшүе, сызлануы ярдәмендә асызыклап бара. «Үжәтләнеп татарча сөйләшүе асылда үзенә нәселсез түгеллеген, кемнәреннәр дәвамы икәннең исбатларга теләүдән иде. Нәселсез түгелмен, дип, үзен зур бер кавемгә, бөек бер халыкка кирәкле кеше дип аңлатырга теләве аң белән тоталмаслык тарафтан, күңел төпкеленнән, аң астыннан һәрдаим калкып торды. Имеш, кардәш-ырусыз, туган-тумачасыз булырга тиеш түгелмен, алай була алмый!» кебек фикерләр туган телне

– милли ұзаң нигезе дип раслый. Тимур белән сөйләшүләрдә татар теленең бүгенге хәле, аңа караш мәсьәләсе кискен, төрлечә фикерли торган кешеләр мөнәсәбәтен бергә туплап куела. Телләрен жуйган татарларның тормышын – ямьсезлек эстетикасы ярдәмендә тергезү (Тимур яки Асия образлары мисал), язучының уңай геройлары – татар телле геройлар булу әлеге тәэсирне көчәйтә генә.

Икенчесе – сәнгать. Бу мотив гаять үтемле-тәэсирле үстөрелә бара. Рахманның сәнгать кешесе булуы, кемлегенә бердәнбер шаһит булып филармония (!) анында төшкән фоторәсеме саклану кебек детальләр дә бик мөһим роль уйный. Бу мотив лирик-эмоциональ, бер үк вакытта сызланулы жыр мотивы белән кушылып китә. Татар жыры – балалар йортында Фәйрүзә жыры, Рахманның аң төпкелендә сакланган әнисе жыры булып, милли ұзанны саклауда туган телдән дә югарырак дәрәжәгә куела! Роман исеме – көчле позиция белән тоташтырып, ана жыры буларак З.Хәким «Су буйлап» жырын файдалана. Жырының эчтәлеген, андагы Идел символы, үз чиратында, татар милләте өчен үткәннең караңгылыгынан арынып, ұзаңын ныгытып, киләчәккә бару юлы – рух, иман, жыр, моң белән бәйлә дип раслый. Шушы контекстта Гали Рәхимнең «Идел» (1921) повесте белән интертекстуаль бәйләнешләренә текст эчендә калкурак күрсәтергә дә мөмкин булыр иде. Заман әдәбияты, мәдәниятнең үткәне белән «уйнап», интеллектуаль эзерлекке укучыны яңа мәгънә катламнарына алып чыгарга сәләтле!

Өченче мотив – хәтер, язучы аны кеше хәтере, тарихи хәтер буларак күрсәтә, аннары фәлсәфи мотив кебек үстөрөп китә. Кеше хәтере – яратканнарны, кадерлеләрен, бәхетле мизгелләрен жанда саклап, «яшәүдән ваз кичмәү» чарасы. Тарихи хәтер – кешенең анында гына түгел, аң төпкелендәге мәгълүмат, ул шәхесне – милләт язмышына тоташтыра. Язучы моны яфрак-тамыр фәлсәфәсе ярдәмендә (13нче бүлек) шәрехли, тарихи хәтернең кешегә, милләткә азатлык, бәйсезлек тойгысы бирүен асызыкый. Әмма хәтер мотивы, беренче ике мотив белән чагыштырганда, йомшаграк, таркаурак эшләнгән.

Моңа, бәлки, беренче ике мотивны үстөрүдә максатчан кулланылган персонажларның өченче мотив белән бәйләнеше күренмәү дә тәэсир итәдер. Чөнки язучы һәр персонажын, туган телгә һәм сәнгатькә мөнәсәбәттә, ике чиккә аера: ихлас, чын, жылы кешеләр һәм ясалма, фальш белән тулы салкын затлар. Шагыйрь Сәмит Гани, Тимур, Айгөлнең эти-әниләре, Асия һ.б. мисалында ясалмалылыкның сәбәбе – матди башлангычны өстен куярга, шәхси мәнфәгатьләренә алга чыгаруда булып аңлашыла.

Бу урында романда кулланылган тагын бер алымга игътибар итәргә кирәк: ул – ярдәмче персонажларны бер типтагы кешеләр итеп сурәтләү. Әйтик, тамырларын югалтып, тормышта үзенең урынын таба алмаган Тимур – үз талантына тәңгәл булмаган урынны биләп алган Сәмит Гани – әмма моның белән бәхетле була алмаган Вәсим бер чылбыр хасил итә. Алар – бер язмышның үткәне-бүгенгесе-киләчәге кебек! Алсу, Фәйрүзә, Кадрия, Мәрзия – татар анасы, татар хатын-кызының иң матур сыйфатларын үзенә туплаган персонажлар, шулай ук бер типаж, бер чылбыр буыннары итеп сайланганнар. Бу алым язучыны текстта татар милләтенең уңай яки тискәре сыйфатлары турында турыдан-туры сөйләүдән коткара, күп кенә фикер-мәгънәләрен шушы кабатлауга урнаштырырга ярдәм итә.

Бигрәк тә Фәйрүзә татар әдәбияты өчен традицион ана образы – милләт анасы (архетип) төсөндә күренә. 19-20нче бүлекләрдә Рахман белән Мәрзиянең очрашуы – гаять тәэсирле, күздән яшә чыгарып дәрәжәдә нечкә, сентименталь дулкында булып, романның классик татар әдәбияты традицияләрен беләп һәм яратып куллануын раслый.

Рахман өчен күпмедер вакытка әнисен алыштырган Фәйрүзә кебек үк идеаллаштырылган ир-егет – Фәнискә язучы резонер-герой вазифасын да йөкли. Әйтик, роман куйган төп сорауларга җавапны да Фәнис исемненнән айтты: «Бүген без һәрберебез киләчәккә чынбарлыктан чыгып кайгыртырга тиеш. Милли хисләренә кемдер мыскыл итә икән, туган теленә бетерергә маташалар икән, бу – кеше хокукларын бозу дип лаф орырга кирәк! Достоинство булырга тиеш! Горурлык булырга тиеш! Ул бит милли горурлык кына түгел. Син яраткан, сиңең үзегеннән чыккан телгә, күңелендә яшәгән хисләргә кизәнүне кабул итмәү – менә шундый горурлык булырга тиеш бит татарда. Әллә кайчангы яман вакыйгаларда казыну кирәкми». Шунун белән

романга салынган концептуаль нигезне гадиләштерә. Мондый тип романда – бик күп мотив-мәгънәләр жемелди торган текстта әлеге гомумиләштерү кирәк түгел, киресенчә, ул әсәрдән таба торган, табарга мөмкин булган мәгънәләрнең күп булуы белән әзерлекле укучыны үзенә жәлеп итә.

Шулай итеп, татар әдәбиятында ике гасыр чигендәге яңарышны тудыручыларның берсе булган, әдәби иҗатның һәр өч төренә дә моңарчы милли сүз сәнгатендә күзәтелмәгән алымнар һәм күренешләр алып килгән, татар прозасында постмодернизм дигән олы бер юнәлеш, аның ике канаты формалашу да аның исеме белән бәйләнгән З.Хәкимнең «Ана жыры» романы татар әдәбиятында күренеш буларак бәяләнәргә ләск. Асылда, күпчелек әсәрләрен кешенең, халыкның, милләтнең, тарихи сынаулар аша узып, үз асылын, рухи кыйммәтләрен саклап калуы мәсьәләсе берләштергән булса, бу очракта эдип мәсьәләгә милли үзәннә, үзбилгеләнүне саклау яссылыгында якын килә. Кешенең дә, милләтнең дә асылы, яшәү көче, пассионарлыгы, хәтта киләчәге, язучы фикеренчә, тормышта һәм яшәештә үз нигез тамырларын, таяныч кыйммәтләрен таба алуы белән билгеләнә. Шуңа күрә, роман авторы – милләт вәсыйи үз күнелә аша уздырган милләтпәрвәр, фикерен үтәмле әйтә бирә алуы гражданин, философ, буларак күренә.

Үз иҗаты контекстында язучының, постмодернизм майданынан китеп, романны модернизм юнәлешендә иҗат итүен әйтәргә кирәк. Бу аңа, әйткә, «Телсез күк» яки «Гасыр моңы», «Легионер»лар белән чагыштырып караганда, татар дөньясының сурәтен милли классик әдәбиятка якынайтырга, кеше-ил-милләт өчен тормышны тәртипкә китерү юлын күрсәтергә мөмкинлек биргән. Нәтиҗәдә мотивларның жемелдәве, символаштыру, кабатлаулар һәм ассоциативлык тудырган эчтәлек төеннәре яшерелә, әзерлекле үз укучысына гына чишелерлек хәлгә килә. Асылда полифоник әсәр – лирик-сентименталь дулкында, ачык, үтәкүренмәле һәм тәэсирле «саф татар романы» кебек кабул ителә.

Текстны укыганда, З.Хәкимнең тел-сөйләмәндәге үзгәрешләренә дә күрми мөмкин түгел. Ул татарча, жылы, матур тел белән хикәяләнә, онытылган сүзләргә еш мөрәҗғәгать итү күзгә ташлана. Аерым бер очракларда тарихи сүзләрнең Рахман сөйләмә итеп бирелүе (гәрчә ул телне Фәйрүздән өйрәнгән булса да!) ышандырмый, кайчак татарчасы булган сүзнең гарәп-фарсы версиясен куллану сораулар тудыра. Әйткә, «уңай» урынына «мөнбит»; «файдалану» урынына – «истиһадә кылу»; «чуалган, буталган» урынына – «мохтәлиф» төшенчәләренә мөрәҗғәгать итү, бәлки, урынлы да түгелдер. Әмма болар гомуми уңай тәэсирне бозмыйлар.

Шуңа күрә, роман татар әдәбиятының – модернизм юнәлешен үз итүен, синтетизм күренешенә өстенлек бирүен тагын бер кат раслый. Татарлык асылын эзләгән һәм тапкан заман герое, милли герой тудыруы, татар тормышының үзенчәлекләре – татар ментальлегә, милләт киләчәгә хакында уйландыруы ягыннан ул әдәбиятыбызга (бәлки, халкыбызга да) билгеле бер кыйбла-юнәлеш күрсәтә. Дөнья әдәбиятында роман жанры нык үзгәргән бер вакытта әлеге текст заманча татар романы нинди булырга тиеш дигән сорауга бер җавап варианты булып та яңгырый.

Дания ЗАҢИДУЛЛИНА,
академик, филология фәннәре докторы

КУРГАН МАЖАРАЛАРЫ

Безнең балачактан да, үсмерчактан да сагынып, искә алырлык нәрсәләр аз. Күбрәк миһнәтле, жәфалы көннәр һәм вакыйгалар гына искә төшә.

Сугыш башланды... Эти – фронтта. Без эни янында дүрт малай. Сугыш башланганда иң олысы Равил абыйга ун яшь, иң кечесе Әнәскә бер яшь тә тулмаган була. Миңа – тәртип буенча өченчесенә 3 яшь. Миннән олырагы – кече абый Наилгә 7 яшь. Шул еллардан күнел түрәндә гомергә онытылмаслык булып урнашып калган берничә хатирәне искә төшереп китим.

Кыш көне. Эни безнең авылдан 30 чакрым ераклыктагы Урыс Алатына, колхоз эше белән, әлбәттә, кул чанасы тартып, бер капчык ашлык илтергә киткән (спирт заводына тапшыру өчен булса кирәк). Аннан кайчан әйләнеп кайтасын белгән юк. Равил һәм Наил абыйлар, мичкә ягар өчен, су буенда талчыбыклар кисә, басудагы эскертләрдән салам йолкый. Без кечкенә Әнәс белән аларның кайтканын салкын өйдә сәгәтьләр буена көтеп утырабыз...

Мичкә ягу минем вазифаларыма керә. Чыбык чи, чыш-пыш итеп, янасы килмичә генә утыра. Салам исә артык тиз яна: учлап алып, мичкә тыгып өлгермисең, гөлт итеп кабына да, янып та бетә. Ялкынлы салам кисәкләре идәнгә коелып төшөп, янгын чыга язып калган чаклар да булды. Бер тапкыр утлы салам ялкыны урын-жирләргә үрмәләде... Ярый әле, абыйлар ишәгалдында иде, йөгереп кереп сүндереп өлгерделәр. Юкса янып беткән булыр идек.

Минем хезмәт тәрбиясе шулай өч-дүрт яшьтән үк башланды. Эни мине, күрше-тирәгә йомыш белән йөртә. Аларга кереп житкәнче, нәрсә әйтәсен онытып жибәргән чакларым да була торган иде.

Аннары ашаган савыт-сабаны юып кую, идән себерү, бәрәңге эрчү кебек эшләр кушылды. Үсә барган саен өй эшләре арта һәм катлаулана барды. Башкача мөмкин дә түгел иде, ул чактагы авыл йортында мәшәкәтләр иксез-чиксез: учакка ягып, аш-су эзерлисең; самоварда чәй кайнатасың, суны бездән шактый ерактан, тау астындагы чишмәдән көянтә-чиләк белән ташыйсың (тимерчедә эшләнгән чиләкләр иләмсез зур). Мал-туар карау, кер, идән юу, балаларга гади генә киёмнәр тегү, ямау... Бер эни ничек өлгерсен? Без, балалар, кулдан килгәнчә булыша идек, әлбәттә. Абыйлар күбрәк утын кисү, аны яру, кар көрәү кебек тышкы эшләргә башкара. Аннан килеп, алар 5-7 классларны Яңа Кишеткә, ә 8-10 классларны 15 чакрымдагы Кенәр авылына йөрөп (атна арасында шунда яшәп) укыдылар. Тиздән олы абый армиягә китте. Өй эшләре, нигездә, миңа (үсә төшкәч, энем Әнәскә дә) элгә иде.

Эни иртән иртүк кырга киткәндә, мине уятып, дистәләргә эш кушып калдыра: савыт-саба юу, идән себерү; бозауны авыл читенә чыгарып арканлап кую; казларга, тавыкларга ат кузгалагы белән көрпәне бутап, әчетке эзерләү; эти-әниләр төшкә ашка кайтуга, яшь бәрәңгене кул белән казып алып (көрәк белән алырга иртә әле, үсәсе бар), аны юып, кабыгын эрчеп, казанда пешерү, баздан сөт-катык алып чыгып, самовар куеп чәй кайнатып, табын эзерләп кую...

Колхозда ул елларда, бигрэк тэ печэн, урак өстендэ эшнең никадэр күплеген, тэртипнең ничек каты булуын тасвирлап, махсус язарга була. Эни, төшке ашка кайткач, кайбер көннөрне ашык-пошык кына капкалый да тиз генә кер юып ала. Керне инешкә төшөп чайкарга миңа тапшырып китә. Мин аны чайкап алып кайтып, кибәргә элөп куям. Күрше хатыннар: «Лотфикамалның кызы урынына Рүзәле бар», – диләр иде.

Өй эшләренең иң үзәккә үткәне онга кушып ипи пешерү өчен бәрәңге уу булды. Һәр атнаны ике зур чиләк бәрәңге уабыз. Бер чиләген Наил абый уа, икенчесен мин. Ул, миннән дүрт яшкә олырак булганлыктан, бик үк жәфаланмагандыр. Минем хәл тиз бетә, жайлырак булсын өчен басып яки тезләнеп, көчәнеп эшлим. Калын калайны кадак белән тишөп эшләнгән угычның тешләре тупас, ыржаеп тора. Минем бармакларым сыдырылып, ертылып бетә. Берничә көннән, тазарып килә дигәндә, яңадан ипи салу вакыты житә... Тагын бәрәңге уу.

Болар гына түгел әле. Эни өй эшләренә вакыт табу өчен мине кайвакыт үзе урынына басуга хатын-кызлар белән чүп утарга жибәрә иде. Эти бригадир буларак, энине төнгә ат көтүенә билгеләп, берара мин аның урынына, бер абыйга ияреп, төнлә ат көтүенә чыга торган булдым.

Балачагымны искә төшергәндә, кайчакта мин үземне патша заманындагы крестьян тормышында яшәгән кешедәй хис итәм.

Сугыш елларындагы фәкыйрьлек галәмәт булды. Керосин, шырпы кытлыгы (утынны әйткән дә юк инде) хөкем сөрдә, ике чакма ташны берсенә-берсен бәреп, ут алу да бар иде. Берсе мичкә ягып жибәрсә, күршеләре кереп, аннан үз учакларын кабызырга утлы күмер алып чыгалар. Хәсби (Хәсбижамал булгандыр) апа утлы күмерне күршеләреннән учына гына салып алып чыга икән дип сөйләүләре исемдә калган.

Керосинны бик кадерләп, саклап кына тоттылар. Бишле, жиделе лампаны гына кулландылар. Уты тонык була, элбәттә. Сукыр лампадан гына файдаланган чаклар да булды.

Сугыш вакытында күрше хатын-кызлар бер-берсенә кереп, кул эшләрен эшли-эшли, кич утыралар иде. Күңел бушату да, керосинга экономия дә була. Безнең өйдә дә утырган чаклары булды. Фронт хәлләрен сөйлиләр, соңгы көннәрдә генә үлем хәбәре килгән яки яраланып, госпитальгә эләккән ир-егетләр турында гәп коралар, бик аянычлы хәлләр сөйләп елашып та, жырлашып та алалар...

Баланың табигый халәтенә, аның физик һәм акыл үсешенә турыдан-туры ярдәм итә торган мөһим нәрсе ул – уен. Бу – бөтен тереклек ияләрнен балаларына да хас күренеш. Без, бигрэк тә Өнәс белән мин, шушы күңелне күтәрә торган шатлыклы нәрсәдән дә еш кына мөхрүм кала идек. «Уйнарга атнага бер тапкыр чыксагыз, шул житә. Күп уйнасаң, ашарга да күп китә, киём дә тизрәк туза», – дип әйтә иде эни. Кайчакта безне уйнарга чакырып, күрше малайлар керә. Эни аларны ачуланып, куып чыгара. Гарылектән күңелләрем тулып кала иде шундый чакларда.

Кызык хәл: күптән түгел генә узган сугышның шаукумы хәтта балаларның уеннарында да чагылыш тапкан. Без, бик теләп әсирлеккә алу («ПЛЕНГА АЛУ» дип әйтә идек) уенын уйный идек. Малайлар ике төркемгә бүленеп, йортлар арасына кереп яшеренәләр дә безардан, берсен-берсе эзләп табып, «ПЛЕНГА АЛА» башлыйлар. Кайсы як сиздермичә генә якынаеп, каршы як кешеләрен күрөп алып, кинәт кенә беренче булып, «Үр-ра!» дип кычырып өлгөрсә, теге як кешеләрен әсирлеккә алган була. Бер кеше икенче якның бер генә кешесен, ике кеше – берничә кешесен әсирлеккә алырга мөмкин. Заман рухындагы, мәгънәле уен булган.

Яз килү – һәркем өчен дә күңелле күренеш. Кышкы кыска көннәргә ярым караңгы өйдә уздыру шулкадәр ялыктырган була: болай да кечкенә тәрәзәләргә, суыктан саклану өчен ыргылаш салам кибәгә яки саламның үзен тутырып каккан такталарны кубарып алып ташлагач, өй эче кинәт яктырып китә! Безнең өчен әйтеп бетергесез куаныч инде ул.

Март башларында килгән кара каргаларны күргәч, шатлыктан карга ятып ауныйбыз (йоласы шундый). Беренче тапкыр сыерчыкларны күргәч тә, шулай ук

карга ятып ауный идек. Шатлык бит: көлөч яз башлана, аның артынан матур, тэмле жэй килөчөк.

Ничек кенэ булмасын, авыл жирендэ туып үсү кешене табигатькэ жынайга, аның мөгжизаларын күрө, аңлый һәм аларга шатлана белергэ өйрэтэ. Кара каргаларның бала чыгарып, үстөрөп һәм очырып жибэргән урыннарына ерак жирлэрдэн исән-сау эйлэнөп кайтуларына куангандай каркылдашулары, сыерчыкларның өзөлөп-өзөлөп сайраулары эле дэ колагымда яңгырап тора сыман.

Өгэр мин балачак хатирэлэрэмдэ Шәрифел әбием (әниемнән әнисе Шәрифелкамал) белән Жәләлетдин бабамны искә алмасам, рухлары риза булмас иде.

Шәрифел әбиебез белән Жәләй бабабыз Этнә районының Иске Мәңгәр дигән бай тарихлы борынгы авылында яшәделәр. Этнә, Мәңгәр һәм Казан артындагы авылларның татар халкы өчен мәдәният һәм мәгърифәт үзгә булганлыгы тарихтан хәбәрдар кешеләргә яхшы билгеле. Бөтөн дөньяга мәгълүм мәшһүр Шиһабетдин Мәржанинән, бөек шагыйрь Габдулла Тукайның шушы төбәктә туып үсүе генә дэ моңа чын дәлил.

Сүз уңаенда әйтеп китим: Россиянән эчкә эшләр министры булган армия генералы Рәшит Нурғалиевнән әтисе Иске Мәңгәрдән. Ә шушы авылдан аерылып чыккан Олы Мәңгәр үзенән Төркиядә дөнья күләнмәндәгә «Мерседес-Бенц» компаниясен оештыручыларның берсе Вәли бай кебек уллары белән данлыклы...

Безнән Шәрифел әбиебез дөнья бәһасе кеше булды. Бик уңган, мәрхәмәтле Шәрифелкамал апаны Мәңгәрдә генә түгел, күрше авылларда да беләләр һәм хөрмәт итәләр иде. Жәй көнә Каенсар куаклыгыннан дару үләннәре жыеп, шулар белән ел эйләнәсендә күп кешеләрне дөвалады, им-том итте. Үзе намазлык өстендә озак утырмаса да, авыл халкына бала тугандагы, кеше үлгәндәгә йолаларны, мәшәкәтләрне башкарып килде.

Ул кунакка килсә, безнән өчен бәйрәм була иде. Без үзебез дэ аларга барырга ашкынып тордык.

Бервакыт мин Этнә базарына баручы әти белән әнигә иярәп, әбиләргә киттем. Бу хәлнән асылы шуннан гыйбарәт: Этнәгә юл әби-бабайлар авылы Иске Мәңгәр аша уза. Димәк, әниләр базарга барышлы, мине әбиләрдә калдыралар да кайтышлы, яңадан кереп алып кайтып китәләр. Мин, янәсә, ярты гына көн булса да, әбиләр янында торам.

Шулай итеп, алар китте, ә мин калдым. Ләкин минем һич кенә дэ үзәбезнән өйгә кайтасым килми. Анда, әйткәнәмчә, савыт-саба юу, идән себерү, бәрәңгә эрчү кебек эшләр минем өстә бит. Уенга да һәр көнне чыгармыйлар. Әбиләрдә рәхәт: эш тә кушмыйлар, ашау да тәмлерәк, теләгән чагында уйнарга чыгасың. Мин, әбиләрдә калу әмәлен эзләп, хәйләгә керештем. Өйләдән соң, Әмәкәй тавына чана шуарга чыгып киттем дэ кич караңгы төшкәнчә уйнадым. Әти-әниләр базардан кайтышлы, мине алып китәргә керәләр – ә мин юк. Көтеп тормыйлар, килсә якшәмбедә алып китәрбез, дип кайтып китәләр. Икенче якшәмбе көнне мин тагын чыгып китәм дэ кич соң гына кайтам. Бу юлы да мине көтеп тормыйча кайтып китәләр. Шундый хәл өч-дүрт атна кабатланды. Шулай итеп, мин айга якын әбиләрдә кунак булып яттым.

Бүтән инде андый рәхәтлеләр тәтемәдә. Мин тиздән укырга йөри башладым. Әмма бу әби-бабайлар белән очрашу-күрешү булмады дигән сүз түгел. Соңыннан жәйгә каникул вакытында бер-ике генә көнгә булса да, барып кайта торган идем аларга. Әбинән мине үзә белән Күшәр болынына, Каенсарга төрлө шифалы үләннәр, колмак жыярга ияртеп барганы исемдә... Колмактан ул ипи салырга чүпрә ясый торган иде.

Мин малай чакта Кышкар авылы кешеләре Казанга болай йөриләр иде: авылдан өч чакрымда узган Кенәр–Арча юлына чыгалар да шуннан сирәк-мирәк кенә үтеп йөргән берәр йөк машинасына кул күтәрәп утырып, Арчага кадәр баралар. Аннары станциядән поезд белән Казанга.

Ундүрт яше тулып житмәгән Кышкар малае – мин дэ жиденче классны

тэмамлагач, таныклыгымны кесэгэ бөклэп тыктым да юлга чыктым. Казанга беренче баруым иде.

Урамнан кайтып килүче прицеплы машинаны туктатып, уртадагы бүрэнэ башына менеп бастым, кабинада миңа урын юк иде. Юллар чоқыр-чакырлы. Тирэнрэк чоқыр аша чыкканда, кырыйдагы бүрэнэлэр алга таба этелеп, машина кабинасының артына килеп терэлэ, хэтта усылып кергэн эзлэре дә кала. Уртадагы бүрэнэ арткарак чыгып торганлыктан, кабинага бераз гына килеп житми. Шул куышлык мине сытылудан саклап кала. Абайламыйча, кырыйгарак килеп баскан булсам, шул чакта ук якты дөнья белән хушлашасы идем.

Поезддан төшкөч, сорапшырып, колхоз базарына юл тоттым. Эзлэгән адресым кызык: Колхоз базары урамы, түгэрэк баганалы капка, Зөләйха апа... Базар буйлап шактый йөрөргә туры килде: түгэрэк баганалы капкалар берничә булып чыкты. Ниһаять, базар урамының Нариманнан тимер юлга якын өлөшөндә миңа кирәкле өй янында, урта яшыләрдәге көләч йөзлө хатын-кыз бер кеше белән сөйләшөп тора. Мин ханымга эндәшәм: «Сез Зөләйха апа түгелме?» «Мин булам, – ди ул, елмаеп. – Син кем буласың соң? Ни йомышың бар?» «Мин Кышкардан, Йосыф Абдуллажаны малае Рүзэл, монда укырга килдем», – дим.

Зөләйха апа безнең туган кешеләр түгел, Казанда агай-энеләребез юк, эти-эниләреннән азык-төлек сатарга килгәндә, төн кунып чыгып йөри торган танышлары гына. Уртача зурлыктагы агай йортта фатирга керүчеләр белән унлап кеше торсалар да, мәрхәмәтле Зөләйха апа мине дә үзләренә сыендырды, йокларга идәндә урын табылды. Хәер, минем башка барып керер урыным юк иде.

Үжәт малай булганмындыр. Үзем эзләп табып, Казан кооперация техникумына укырга кердем. Мин мәктәпне «бишле» билгеләренә генә бетергәч, теләсә кайсы техникумга кабул итү имтиханнарын бирмичә генә керә ала идем. Әмма соңга калып килгәнмен: техникумнарда гаризалар кабул итү тэмамланган булып чыкты. Кооперация техникумы шул елны гына ачылган, шуңа күрә монда укучылар кабул итү срогы да озаккарак сузылган. Кооперация сүзенәң мәгънәсен дә белми идем әле. Минем өчен нинди булса да техникумга кереп уку әһәмиятле иде.

Русча гариза язып бирдем. Мине товароведлар (товар белгечләре) эзерли торган бүлектә алдылар. Техникумның тулай торагы юк. Беренче елны Зөләйха апаларда яшәдем. Дәһшәтле сугыштан соң яшәү шартлары искиткеч авыр. Азык-төлек, киём-салым, торак мәсьәләләрендәге кытлык, житешмәүчелек сөйләп бетерерлек түгел. Казан халкының күбесе берәр бүлмәле фатирларда жидешәр-сигезәр, унар кеше яши иде. Зөләйха апаларның урта кул зурлыктагы өендә торучылар: мәктәп яшендәге ике баласы белән хужабикә үзе, мек фабрикасында эшләүче ике квартирант кыз, кыш көннәрендә Битаманнан килеп, ат белән эшләүче ике ир кеше, Кавказдан килеп, базарда алма сатучы бер азербайжан һәм мин. Шуның өстенә, кайчакта төрлө авыллардан азык-төлекләрән сатарга килгән авыл кешеләре төн кунып чыга. Мин беренче курста икенче сменада укыдым, соңарып кына кайтам, идәндә тезелешеп яткан кешеләр арасыннан сакланып кына узып, үз почмагыма барып урнашам.

Техникумда уку гадәти булмаган шартларда барды. Беренчедән, кооперация техникумында уку срогы өч кенә ел, башкаларда – дүрт ел. Кыска срок илдә сәүдә белгечләре бик нык житмәүдән килә, димәк, аларны тизрәк эзерләргә кирәкле белән аңлатыла иде. Уку вақыты – аз, уку планнарының күләме чамадан тыш артык. Безгә өч елда белгечлек предметларын, гомуми урта мәктәп программасын үзләштерергә, ике тапкыр ай ярым практика узарга һәм һәр курста икешәр имтихан сессиясен үткәргә туры килде. Уку һәр көнне сигезәр сәгать. Миңа, татар мәктәбен тэмамлаган өч малай белән бергә, рус теленнән өстәмә дәрестәргә дә йөрергә туры килә. Имтиханда бер генә «өчле» билгесе дә алырга ярамый, югыйсә киләсе семестр буена (ярты ел) стипендия ала алмыйсың. Ә минем бөтен яшәвемнең финанс чыганагы шул 140 сум стипендия генә иде. Өйдән ярдәм көтеп булмый. Андагылар үзләре дә көч-хәл белән жан асрый. Колхозда көнә бие эшлэгәнә бер хезмәт көнә язалар. Аңа көзен, хөкүмәткә тапшырганнан калса, бер хезмәт көнә 400-500 грамм исәбеннән ашлык бирәләр. Эти – бригадир, бер хезмәт көнә эшли. Эти колхоз эшенә жәй көннәрендә генә

чыга. Гаиләгә ел буена эшләгәнгә 4-5 яки 5-6 капчык ашлык бүлеп бирәләр. Колхоздан бөтен керем шул.

Русча белмәү үзәккә үтте. Уку рус телендә. Укыту тәртибе мәктәптәгечәрәк: укытучы бер дәрестә аңлаткан материалны, икенче дәрестә укучылардан сөйләтеп, аларның ныграк үзләштерүенә ирешә. Миннән дә сорыйлар, сөйләтергә тырышалар. Укытучы Тамара Лазаревна Чудновская бик таләпчән, такта янына чыгарып, озаклап сорый, күнегүләр эшлэтә. Минем тел житми, әйтә алмый торам. Шунда оялганнарымны, кызарганнарымны гомердә онытасым юк. Мәктәптә «бишле»гә генә укып килгәнлектән, җавап бирә алмый тору минем өчен бигрәк тә авыр була иде. Шундый бер күренеш исемдә. Тамара Лазаревна: «Почему не отвечаешь, Рузаль?» – ди. Мин ни дип әйтергә белмичә: «Сам удивился», – дип җавап бирәм. Ялгыш әйткәнемне сизеп, бик нык оялам.

Андый михнәтле вакытлар узды, русчасын да өйрәндем, башка фәннәрне дә үзләштердем. Дәүләт имтиханнарының дүртесеннән өчесен «бишле»гә бирдем, берсеннән генә «дүртле» иде.

Сугыштан соң тормышлар авыр булуга карамастан, дәүләт тарафыннан халыкның тормышын җиңеләйтергә тырышу, кешеләрне кайгырту сизелә иде. Мәсәлән, ул елларда кибертә матди хәлләре бик хөрти кешеләр дә алырлык арзанлы киёмнәр була торган иде. Юлга чыксаң, билет бәяләре, коммуналь хужалык өчен түләү бик арзан булды. Хәзерге кебек ел саен бәяләр артып тормады. Балаларга, яшьләргә түләүсез спорт түгәрәкләре, секцияләр, бушлай спорт формалары һәм инвентарьлар бирү бар иде.

Минем Казан кооперация техникумында укыган елларның якты хатирәләре дә күңелдә саклана...

Икенче курста чакта Каюм Насыйри урамындагы бер йортта торырга туры килде. Хужа ханымның минем яшьләрдәге уллары һәм күрше малайлары белән дуслашып, якиннан аралашып яшәдем һәм ул чактагы Иске татар бистәсенен чын милли халәтен тоеп йөрдәм. Татар халкының теле, мәдәнияте алга барган, миллият үсеше өчен хәзергегә караганда, күбрәк хөррият хөкем сөргән чор иде ул. Шәһәр үзәгендә берничә күренекле татар мәктәбе, шул исәптән зур тарихлы һәм шөһрәтле 80 нче, 12 нче (хәзер ул бинада яһүд мәктәбе урнашкан) мәктәпләр гөрләп эшләп килде. Тукай, Нариман, Насыйри урамнарында яшәгән халыкның күбесе рәхәтләнеп, авыз тутырып, татарча сөйләшә иде. Ул тирәдәге рус малайлары да безнең белән татарча аралашты.

Техникум елларындагы бик зур сагышлы, бер монсу күренеш минем күңлемдә тирән эз калдырды.

1954 елның кышкы иртәсе. Радиодан Салих Сәйдәшев моңнары агыла. Диктор хәбәр итә: татар халкының күренекле композиторы Салих Сәйдәшев вафат, М.Горький урамындагы татар театры бинасында аның белән хушлашу мәрәсима булачак. Мин киосктан газета сатып алып, театр бинасына юл тоттым. Газетадан сокландырырлык чибәр бер кеше – Салих Сәйдәшев карап тора.

Театр янындагы һәм бинаның эчендәге тамашаны күрәп, хәйран калдым. Мәрхүмне күрергә килгән кешеләр колонна булып, Горький урамыннан бер кварталга сузылган. Мин дә театр бинасына керер өчен тезелгән сафка килеп бастым. Колоннадагы халык, әкрән генә татарча да, русча да сөйләшәп, бинага агыла. Ниһаять, урамнан театр эченә кереп, икенче катка менәбез. Оркестр үзәкне өзәрлек итеп, С.Сәйдәшев көйләрен уйный. Зур фойеның уртасында чәчәк букетлары арасында мәшһүр композитор ята. Ян-ягында почётлы каравыл, мин белми торган күренекле кешеләр, мәрхүмнең якиннары. Колонна, гадәттәгечә, әкрән генә Сәйдәшевне урап, чыгу юлына бара.

Мин, йөрәк түрләрән айкап чыгарлык моң эченә күмелгән мондый мәрәсимне беренче тапкыр күргән авыл малае, аңлата алмаслык тетрәндергеч бер халәттә булдым. Яшермим: газетадагы гаять чибәр кешене күз алдында тотып килеп, мәрхүмнең сулып агарган йөзен күрү авыр булды. Ул бик каты авырып, житди операциядән вафат булган, диделәр.

Соңрак, берәз олыгаеп, фикер туплагач, кайбер юньсез кешеләрнең шушындай

бөөк композиторны юкка гаеплэп, кагып-сугып, тинтерэтөп йөргөнлектөрөн белеп, йөрөгөм эрнеде. Исемэ төшкэндэ, эле дэ нэфрэтлэнэм. Аның үлөмсөз «Совет армиясе маршы» гына да ни тора бит! Ө тегрэндерерлек монлы көйлөре. Үзлөре исэн чагында ник кадрлөрөн белмилэр, нигэ тиешле югары бэя бирмилэр икэн бездэ шундый бөөк шэхеслэргэ?! Эшәке, явыз, көнчө кешелэр аз түгел шул...

Поезд, сагышлы итеп кычкырта-кычкырта, Курган шәһәрэнә юл тотта. Каты плацкартта уйларыма бирелеп ятам. Алда нилэр көтә торгандыр. Минә – 17 яше дэ тулмаган егетне, Казан кооперация техникумын тәмамлап, товаровед дипломы алган белгеч буларак, эшкә жибәрделэр. Өстөмдә инде шактый киелгән арзанлы гына костюм, үзем белән алган куртка, пәлтә кебек нәрсәм дэ юк. Кыршылган чемоданымда авылдан эни биреп жибәргән ипи белән атланмай кисәгә һәм мөндәр.

Менә Курган шәһәре. Мин вокзал каршындагы мәйданда бер мәлгә як-ягыма каранып, басып торам. Сораштырып, Курган облпотребсоюзына барып житәм. Юлламамда шул оешма язылган. Моннан мине кадрлар бүлгә шушы өлкәнөң берәр район потребсоюзына эшкә билгеләячәк.

Эшлисе район әлөгә хәл итеп куелмаган. Кадрлар бүлгәндә миңа ике көн көтеп торырга туры килде. Гостиницага урнашып йөрөп булмый: ана акча юк. Йокы ястык сорамай, дилэр, төннөрне контора өстәлендә черем итеп үткәрдем.

Ниһаять, яшь товароведка эш урыны хәл ителде. Кадрлар бүлгә башлыгы кабинетына чакырып алып: «Сине иң ерактагы, Казакъстан чигендәге, интернациональ районга жибәрәбез», – диде. Анда нинди милләт вәкилләрен күрергә телисен – һәммәсе дэ бар икән.

Сатулашып тормадым, әлбәттә, юлга чыктым. Башта поезд белән Шумиха дигән бер кечкенә шәһәргә киттем. Аннан йөк машинасына утырып, Усть-Уйский дигән районның административ үзгә Ново-Кочердык авылына барып життем. Якшәмбе көн булганлыктан, райпотребсоюз эшләми икән. Ләкин мин киләсен Курганнан хәбәр итеп куйган булганнар: конторада бер кеше утыра. Ул потребсоюз председателенөң урынбасары, соңыннан минем язмышымда игелекле роль уйнаган Анатолий Александрович Катаев булып чыкты. «Бигрәк яшь товаровед икәнсен», – диде ул, елмаеп.

Район үзгә элекке казаклар станицасы Усть-Уйскийдан Ново-Кочердык авылына яңа гына күчкән булган. Шунлыктан монда тормыш жайга салынып өлгөрмәгән. Берничә гаилә урнашкан барак тибындагы зур агач йорттан бер буш бүлмә бирделэр. Утын яга торган мичтән башка бернәрсәсә дэ юк. Тегеннән-моннан иске өстәл-урындыклар, тимер карават юнәтеп, райпотребсоюз складада ertyлганлыктан сатуга куелмаган матрас белән юрган күрөп алып, аларны гәмәлдән чыгардым да акт төзөп, үземә алып кайттым. Аылда кечкенәдән эшкә өйрөнөп үскән булуым ярап куйды: юрган белән матрасны үзем ямадым, ярыйсы гына урын-жир килеп чыкты.

Ул елны гына шулай булгандырма, анда, гомумән, һәрвакыт шулайдырма, сентябрьдә үк ачы жилләр исеп, көннәр салкынайта башлады. Ө минем өстөмә дэ, аягыма да жылы киём юк. Акчам да юк, яңа гына эшли башлагач, эле хезмәт хақы алмаган. Райпотребсоюз председателе Николай Иванович Калугинга кереп, хәлне аңлатып, аванс биүләрән үтөнәм. Ләкин кеше хәленә керә белә торган «хужа» булып чыкмады. Аның каты бәгырьлө кеше икәнлеген соңыннан да татырга туры килде миңа. Ярый эле, дөнъяда игелекле кешеләр дэ була. Баш бухгалтер хәлемә кереп, үзе чакырып алып, шыпырт кына аванс биреп торды. Мин шуңа телогрейка белән кирза итек сатып алдым.

Райпотребсоюзның үзөндәге күп төрлө эшләрдән тыш, миңа кышкы юлларда вакыт-вакыт 110 километрдагы Шумиха шәһәрэнә, 150 чакрымдагы Курганга барып, андагы базалардан товар алып кайтырга кирәк. Кайчакта буш машиналарны тотып, шофёрларга ялынып-ялварып, базадагы берничә складтан халыкка кирәклө, энәдән дугага кадәрлө дигәндәй, күп төрлө товарларны үзем яздырып алган счёт-фактура буенча районга төяп озатырга туры килә. Көнөнә жидешәр-сигезәр машина төяп жибәргән чаклар да булды. Товарны санап алырга да үзем, төяргә дэ үзем – грузчик

юк. Миһербанлы шофёр туры килсә, мине кызганып, булышып та куя, әлбәттә, каты бәгырьлеләре булышу түгел, киресенчә, ашыктырып, тупас сүзләр белән яшь татар егетен мыскылларга да күп сорамый. Түзә «егет», якларга беркеме дә юк бит!

Ул вакыттагы акча курсы белән базалардан миллионнарча сумлык товар алып кайтып тапшырырга туры килә иде. Ә бит 18 яше дә тулмаган кеше закон буенча үзенә товар җаваплылыгы алырга тиеш тә булмаган. Мин бу турыда соңыннан гына белдем. Берничә мәртәбә зур суммага алдый да яздылар. Берсендә склад мөдиренең һәм райпотребсоюз председателенең юньсезлегә, минем яшьлегем һәм тәҗрибәсезлегем аркасында, мине нахакка гаепләп, ярты ел буге хезмәт хакымны тотып калырлык итеп, рәхимсез карар чыгардылар. Үземнең гаепсез икәнлегемне район суды карары белән раслатырга туры килде. Бу чит-ят җирдә берүзем, авыр шартларда яшәп, эшләп йөргән яшь егет өчен зур сынау һәм кайбер кешеләрнең мәрхәмәтсезлеген тою күренеше булды.

Курган өлкәсенең Усть-Уйский районында эшләгәндә күргән мажаралар, күп еллар узгач та, хәтеремдә куркынчы төшләремне яңарткан кебек искә төшә.

Яз житеп, юллар жебеткәндә, мине Шумихадан Кочердыкка берничә машина йөк алып кайтырга җибәрделәр. Бата-чума, көч-хәл белән Половинное дигән сельполы зур авылга кайтып җиткәндә, юл көндөзгә кояштан бөтенләй машина йөрмәслек ботка хәленә килгән иде. Кайтасы ара әле тагын 40 чакрым. Минем җаваплылыктагы биш машина товарны сельпо складына, анда сыймаганын ишегалдына бушаттык. Үземне зур кыенлыктар белән Кочердыкка кайтарып куйдылар.

Көтмәгәндә, Половинноедан шалтыраттылар: мин складта калдырган берничә туюк тукуманы кар суы баскан... Ә склад ачкычы миндә. Атка атланып, шундук юлга чыктым. Күнекмәгән килеш атка атланып, озак барудан минем ботларым, арт шәрәфләрем шешенеп чыккан. Хәлең ни гүзәл. Иркәләнеп ятар чак түгел. Тукумалы туюкларны су керми торган икенче урынга урнаштырганчы, караңгы төште. Шулай итеп, мин авыртудан сызлана-сызлана (чаптырып барыр хәл юк), караңгыда янә 40 чакрым араны узып, төн уртасында кайтып егылдым. Берничә көн югары температура белән авырып яттым.

Көннәрдән бер көнне председатель Н.И.Калугин райпотребсоюздагы берничә махсус урта белемле кешене, шул исәптән мине дә, үзенә чакырып алып, безгә кызыклы бурыч йөкләде. Һәр белгеч (плановик, бухгалтер, товаровед һәм башкалар) атна саен үзенә беркетелгән сельпога барырга һәм кишетчеләрне җыеп, аларга сәүдә эшенең теоретик нигезләреннән белем бирү максатында дәресләр үткәргәргә тиеш икән. Аңлашыла ки, бу минем өчен зур капчыклы йөк ташудан да авыррак эш иде. Татар мәктәбенең җиде классын тәмамлаган, өч ел гына техникумда укыган 17 яшьлек егет урта һәм олы яшьтәге маржа ханымнарга рус телендә дәрес биреп карасын әле! Бу дәресләргә (курсларга) кишетчеләр кышкы юлдан 30-40 ар чакрым ара узып, төрле авыллардан җыелалар бит! Ул дәресләрне уздыргандагы кыенсыну, уңайсызланулар гомергә онытылмас.

Март урталарында, Шумиха шәһәре базасыннан ике машина чүпрә төяп җибәрдем. Үзем башка товарлар алу өчен калдым. Шофёрлар чүпрәне кайтарып, мин язып биргән накладной буенча райпотребсоюз складына бушатып киткәннәр. Склад мөдире бу тиз бозыла торган әйберне кишетчеләргә таратуны вакытында оештырмаган һәм, мин кайтканчы, көн жылынып, чүпрә складта жебегән. Мин базадан озатканда, көн салкынча булгач, чүпрә әйбәт иде. Потребсоюзга әйләнеп кайткач, чүпрә жылы складта озак ятудан бозылган дип, акт төзеп, тиешле кешеләрдән кул куйдырдым (бозылган, җитмәгән әйберләргә акт төзү минем вазифаларыма керә иде). Мондый очракларда бозылган товарны потребсоюз идарәсе утырышы карары белән «списать» ителәр иде. Бу юлы да шулай булып дип уйладым. Борчылмадым, чөнки монда минем гаебем юк иде.

Әмма иртәрәк тынычланганмын. Бу вакыйгадан соң бер-ике ай узгач, райпо председателе эмере белән чүпрә баясен миннән түләргә дигән карар чыгарып куйганнар. Ул сумма шактый зур булып, мин аны түләп бетерү өчен ярты ел буге бушлай эшләргә тиеш идем. Әлбәттә, потребсоюз «китергән зыянымны» түләтү өчен мине район судына бирде.

Мин судка эзерлэндем. Чүпрэ алып кайткан көнне температураның минус булганлыгын раслату өчен, районның метеорология станциясеннән белешмә алдым. Минем бәхеткә, чүпрәне машинага төяп ятканда, базага ниндидер эш белән Анатолий Катаев белән райподан йөк төяүче Равил килгәннәр иде. Алар, рәхмәт төшкөрләрә, шаһитлыкка риза булдылар.

Судны бөтен шартларына туры китереп үткәрделәр. Башта судья ханым эшнен асылын тасвирлап, кыскача гына минем анкета мәгълүматларымны ачыклалды. Исем-фамилиямне, кем булып эшләвемне һәм туган елымны сорады. Өле унсигез дә тулмаганын ишетеп: «Бигрәк яшъ товаровед икән», – дип әйтеп куйды. Миннән товарның ни өчен бозылганлыгын сорады. Мин гаебем юклыгын әйттем. Аннары ул шаһитларга сүз бирде. Алар шулай ук минем гаепсез икәнлегемне расладылар. Алай гына да түгел, Анатолий Александрович мине нахака гаепләүләренә нык ачуы чыгып: «Чүпрәнең бозылуында Рүзэл Юсупов түгел, председатель Калугин һәм ул яклап килгән склад мөдире гаепле, зыяның суммасын алардан түләтергә кирәк», – диде.

Суд мине аклады. Гаделлек жинде. Шулай итеп, минем беренче тапкыр суд каршына басуым унышлы тәмамланды.

Курган өлкәсендә эшләвем руслар тормышы белән якыннан танышырга, аларның горей-гадәтләрен, хольк-фигыльләрен өйрәнергә мөмкинлек бирде. Мин эшлэгән коллективны, нигездә, руслар гына тәшкил итсә дә, үземә кырын караш, кимсетүле мөнәсәбәт сизмәдем. Русларның киң күңеллелек, үзләрен иркен тоту кебек сыйфатларын тоеп яшәдем. Анда мин шактый күп рус жырларын да өйрәндем, Көнбатыш Себер халкының үзенчәлекләре, мохите белән ярыйсы гына таныштым.

Мин элекке казаклар яшәгән авылларда гомер кичергән, төрле язмышлар белән, ул якларга килеп утырган молдованнар, немецлар, Себер татарлары, казакълар һәм кайбер башка халыкларның тормышыннан да хәбәрдар булдым.

Бер казакъ гаиләсендә аларның яраткан ризыгы бишбармак эзерләү галәмәтен дә күрергә насыйп булды!

Кышкы көннәрнең берсе иде. Райпотребсоюз председателе мине кабинетына чакырып алып, ашыгыч эш кушты. Кайсыдыр бер авыл кибетендә тәртипсезлек хөкем сөрә икән. Кибетче әйберләрнең бәяләрен тәгаен белми, ничек тели, шулай сата, ләкин башка кибетләргә караганда кыйммәтрәк итеп... Шушы хәлне тикшереп, мәсьәләне ачыклар өчен минем белән район милициясе башлыгының урынбасары капитан бара. Икебез бергә шул ук көнне атлы чанага утырып, юлга чыктык. Барып житкәч тә, ревизия ясау өчен комиссия төзедек. Мин – белгеч-товаровед буларак, комиссиянең председателе. Кибетне төнгә ике йозакка бикләп, печатъләп, ачыкчларның берсен кибетчегә биреп, икенчесен үзәбез белән киттек. Иртәгесен иртән ревизия ясый башладык.

Шуннан кызык та, кызганыч та дигәндәй хәлләр башланмасынмы! Авыл халкы кибетченең эшен тикшерүләрен ишетеп, моң-зарлары белән безнең янга агыла башлады. Берәм-берәм шушы кибеттә сатып алган әйберләрен алып килеп, мин менә моны монда фәлән сумга сатып алдым, ә күрше авыл кибетендә ул фәлән сумга арзанрак, диләр, каткан дуңгыз майларына кадәр күтәреп киләләр. Ә мин барысының да дәрәс бәясен билгеләп, ревизия актында күрсәтергә тиеш. Миннән булмый бу, белмим дип тора алмыйсың. Товар белгече бит мин – белергә тиеш. Райпотребсоюздан прейскурантлар алып килгән идем, шулардан карый-карый маташтырдым инде шунда. Ничек килеп чыккандыр, белмим. Тирли-пешә, кулымнан килгәнчә хәл иттем. Өч көн буена көч-хәл белән ревизияне тәмамладык. Район үзәгенә кайтканда, милиция капитаны, эшен тикшерү өчен кибетчене дә үзәбез белән алды. Моны күреп, миңа уңайсыз булып китте, кибетче ханымны кызганып та куйдым. Соңыннан ачыкланганча, гаебе зурдан булган икән һәм аңа житди генә жәза да бирелгән. Кызганыч булса да, мин берничек тә ярдәм итә алмый идем шул инде аңа.

Ревизия ясаган көннәрнең бер кичендә, капитан мине шул авылда яшәүче үзәнә таныш казакъ кешесенә кунакка алып барды. Кечерәк кенә өй. Ишектән кергәч тә, уң якта мич, анда зур казан, казан астында учак янып тора, булачак бишбармак өчен ит белән токмач пешә.

Безне, ишек катында өстебезне чишендереп, аягыбыздан салдырып, түргә – келәм өстенә кертеп утырттылар. Өстәл дә, урындык та юк. Аякларыңны бөкләп, идәндә утырасың. Алай утыру жайлы түгел: аякларың бөгеләсе килми. Түзәргә инде. Хәер, бер уңайлыгы бар: стенага сөялп утыру өчен кечкенә мөндәр бирделәр.

Өйдә безне каршы алып, түргә утыртып, кунак итүче – урта яшьләрдәге хужа – ир кеше. Аның түр башында утырган әнисе казан тирәсендә кайнашкан килененә боерыклар биреп кенә утыра. Тагын бер булышып йөрүче яшь ир кеше бар. Берәздән хужа кеше комганнан су агызып (яшь ир кеше аккан су астына ләгән тотып тора), безнең кулларны юдырып, тастымал белән сөрттереп чыкты. Килең казаннан агач жамыякларга кайнар бишбармак салды, хужа кеше (аның ире) жамыякларны безнең алга куеп чыкты. Бишбармак – казакъларның яраткан милли ризыгы. Токмачлы, аз гына шулпалы сарык итеннән тора. Тәмле ризык. Аны исеменә күрә, кашык-чәнечкесез, кул белән генә жамыяктан аласың да, ашыйсың. Казакълар үзләре моны оста башкара: учларыңнан иреннәре белән жайлы гына итеп суырып алалар да авызларына шудырып жибәрәләр. Урыс капитан да шактый оста башкара бу гамәлне, тәжрибәсе бар, күрәсен. Ашар алдыннан аның белән миңа кашыклар тәкъдим иткәннәр иде, ләкин капитан баш тартты. «Кул белән ашау тәмлерәк», – дигән булды. Мин дә аннан үрнәк алдым.

Ит белән токмачны ашап туйгач, зур касә белән шулпа бирделәр. Шулпа тәмле, үз өлешемне эчеп бетердем. Ул арада хужа, минем бушаган касәмне тутырып, алдыма янә шулпа китереп куйды. Мин рәхмәт әйтеп, баш тартам. Хужа кеше эчеп куярга кирәк дип, үтереп кыстый. Мин туйдым дип, каршы киләм. Янәшә утырган капитан, бу хәлне күрә, минем колакка гына: «Туйгач, касәне өстен аска әйләндереп каплап куярга кирәк, югыйсә алар һаман да чыгарып биреп бараачаклар», – ди. Төрки халыклардагы бу гадәтне мин онытып жибәргәнмен икән шул. Үземне көчли-көчли булса да, икенче касә шулпаны да бушатырга туры килде. Аннары инде савытны әйләндереп каплап куйдым...

Жәйге урак өстендә эшкә кеше житми иде. Шунлыктан район житәкчеләре карары белән колхоз-совхозларга Ново-Кочердыктагы төрле оешмаларда эшләгән яшьләргә ярдәмгә жибәргә булганнар. Исемлеккә мин дә эләккәнмен, әлбәттә. Безне, егермеләп егет-кызлардан торган төркемне, бер ерак авылга илтеп ташладылар. Үзәбезгә бер буш өй табып бирделәр. Без, совхоз биргән продуктлардан ашарга әзерләп, шунда төн куйып яшәдек. Кыр эше жиңел булмый. Ләкин мин – авыл малае, әллә ни авырлыгын күрмәдем.

Бер күнелле эпизод исемдә. Эшләгән кешеләргә ашарга әзерләп торучы (миннән олырак) Зоя исемле кыз миңа – араларыңдагы иң яшь, оялчан, бердәнбер татар егетенә, энесе кебек күрәп иркәләп, якын итеп карый иде. Без кырдан эшләп кайтканда, мине «Белым снегом» дигән матур гына жыр жырлап (үзенә тавышы да матур иде) каршы алган чаклары булды. Миңа мондый игътибар күрсәтү күнелемә хуш килә иде, әлбәттә.

Шулай итеп, кайбер мажаралар, шактый зур кыенлыктар белән Себер чыныгуларым узып китте. Ел ярым эшләгәннән соң, ял алып, туган жиремә кайтып киттем. Армиягә алынырга аз гына вакыт калганлыктан, Курганга яңадан барып тормадым. Берничә ай Казанда «Пищеторг» (азык-төлек сәүдәсе) дигән оешмада товаровед булып эшләдем дә армиягә китеп бардым. Өч еллык кырыс солдат тормышы башланды...

Ленин районының хәрби комиссариатында комиссия узганда, минем белән әңгәмә ясаган офицердан: «Нинди төр гаскәрләргә жибәрәсез?» – дип сорыйм. Ул миңа: «Кавалерист булачаксың!» – ди. Шаяртадыр дип уйладым. Хәзерге заманда нинди кавалерия булсын инде, минәйтәм. Әмма офицер шаяртмаган булып чыкты. Тиздән чыннан да, шлея кебек кавалерист каешлары һәм кылыч тагып йөрергә, атка атланып чапкан килеш, кылыч уйнатып, төрле күнегүләр эшләп, малкайны киртәләр аша сикертеп күнегергә туры килде...

«Казан утлары» архивынан

*Язучы һәм галим Жәвәд
Тәрҗеманов (1920-1995).
Бу айда аның тууына
100 ел тула.*

*Классик әдипләр
Әмирхан Еники,
Гомәр Бәширов,
Шәйхи Маннур.
1965 ел.*

*Әлмәттә язучылар
белән очрашу.
Сулдан уңга:
Мөхәммәт Мәһдиев,
Ренат Харис,
Әхәт Гаффар.
1985 ел.*

*Төрле елларда «Казан утлары» журналы редакциясендә эшләгән
язучылар (сулдан уңга): Мөдәррис Вәлиев, Нури Арсланов,
Рашат Низамиев. 1982 ел.*

*Язучылар «Казан
утлары» журналы
редакциясендә. Сулдан
уңга: Солтан Шәмси,
Рәзил Зәйдүлла,
Әхсән Баян,
Тәлгат Галиуллин,
Марсель Галиев,
Наис Гамбәр,
Марсель Зарипов.
2000 нче еллар башы.*

*Язучы-прозаик, галимә
Халисә Ширмән. 2007 ел.*

Сәхифәне Рәзил ФӘЙЗҮЛЛИН әзерләде.

ЯШӘЕШ ҺӘМ ЧОРЛАР САГЫНДА

XX гасырның 90 нчы елларында – Татарстан өченче тапкыр үзенң суверенлыгын кайтарырга йөргәндә – аның «Хөррият маршы»н майданнарда жыр-гимн буларак ишетсәк тә, Чыңгызхан, Сөембикә арияләрен тыңласак та, Розалина Шаһиева шагыйрә буларак, укучыга ачылып бетмәгән.

Розалина Гомәр кызы Шаһиева 1945 елның 28 июлендә Яшел Үзән районы Бикет авылында туа. Казан шәһәренең 80 нче урта мәктәбендә белем ала. Мәктәптә укыган елларында ук инде ул әдәбият һәм сәнгать белән кызыксына, Татарстан радиотапшыруларында еш катнаша. Радио режиссёры Әхтәм Зарипов аңа шигырьләр сөйләтә. Р.Шаһиеваның актёрлык сәләте, сөйли торган эсәрнең, уйнаган роленең фикри асылына төшенеп башкаруы күпләрне жәлеп итә. Мәктәпне тәмамлагач, югары белем алганнан соң, сәнгать белгече булып китә.

Р.Шаһиева әдәбият майданына 80 нче елларда килеп, беренче китабын 1997 елда чыгара. Аның тәүге шигырьләр китабы «Кара мәржән» дип атала. Ә 2003 елда «Ниса» дип исемләнгән икенче жынтыгы дөнья күрә. Р.Шаһиева ижатының асылын билгеләп, шагыйрь Р.Фәйзуллин болай дип язган иде: «Оригинал фикер ташкыны, сурәтләр тезмәсе, көтелмәгән ассоциацияләр аша бөтереп ала, әсир итә»¹. «Шәрык шигъриятен бар иткән төп телләрне, ул телләрдә сөйләшкән халыкларның сурәтле фикерләрен, сүз сөрешен шагыйранә аһәң сизгерлеге белән тоя ул», – дип характерлый аның төп ижат стилин шагыйрь Зөлфәт. Дөрөстән дә, Р.Шаһиева ижатының төп үзенчәлекләрен атаганда, без аның эсәрләрендә чагылыш тапкан шәркый образларны, төрки мотивларны, сүз сөрешен, Хафиз, Низами, Руми стилинә хас язучу равешен искәрми үтә алмыйбыз. Ижатының һәм рухының шәрык поэзиясенә якынлыгы Р.Шаһиева атаган жанрларда – дастан, касыйдә, газәл, келәү һәм башкаларда чагылыш таба. Шагыйрә шәрыкның философия шагыйрьләре рухында жиһанның яратылышы, яшәеш хақындагы хакийкаткә омыла.

Жанрлары белән төрле булган Р.Шаһиева лирикасы үзенң композициясе белән дә бүгенге шигырьләрдән күпкә аерылып тора. Төрки-татар әдәбияты жирлегендә Р.Шаһиева яңа шигъри эксперимент ясый: төрле жанрларны үзара үрәп һәм янәшә бирә.

Р.Шаһиева ижатына хас төп үзенчәлекләрдән без аның лирикасының шәрык поэзиясе рухына якын булуын күрсәтә алабыз. Р.Шаһиеваның әдәби зәвыгы киң. Ул ихтирам белән фарсы шагыйре Хафизны, фарсы-тажик шагыйре Гомәр Хәйямне, гарәп шагыйре Әбү-Галәл Муаррины, төрек шагыйрьләре Ю.Әмрене, Әхмәт Пашаны, Карачы Огланни, швед шагыйре Тумас Транстрёмерни, үзбөзненң милли шагыйрьләрдән Г.Тукай белән Дәрдемәндне үзенң әдәби остазлары итеп кабул итә; аларның тәржемәләре аша гарәп-фарсы, төрек, швед әдәбиятлары, дөньяга карашлары белән таныша. Шагыйрә ижатында өч агым бергә кушыла һәм аның индивидуаль стилин формалаштыруда төп рольне үти. Бу – фәлсәфи рефлексиялелек (ягъни үз-үзен кабат тудыру сәләте), психологик анализ һәм лирик башлангыч, лирик ирония. Аның ижатындагы һәрбер башлангычка аерым сәнгатьчә логика, гомуми кыйммәтләренә барлау сыйфаты да хас.

Рефлексиялелек милли яшәешкә, гомумкешелек яшәешенә карата булган фәлсәфи карашларда чагылыш таба. Шагыйрь яшәеш турында катлаулы – ярымсуфичыл, ярымматериалистик уйлар белән яна. Фәлсәфи рефлексиялелек анык чагылган эсәрләренә тәүгесе – ул «Әбелһәүл» шигыре.

¹ Шаһиева Р. Кара мәржән / Р.Г.Шаһиева. – Казан, 1997. – 6 б.

*Барлыым – эзлим, узган, киләчәкне, –
Әллә бөөк акыл, әллә кол –
Тешем кысып карыйм тирә-якка
Рух ирекле, бәйдә – аяк-кул!*

Шагыйрә бу әсәрендә мәңгелек яшәешнең күчәрендә торучы Әбелһәүл (сфинкс) образын фәлсәфи яссылыкта ача. Сфинкс үзенң бөөк миссиясен – Яшәеш сагында торуын – аңлый. Шушы миссия күзлегеннән торып караганда, тормышның җилбәзәклегә, вакытлы булуы тагын да анык сизелә.

*Җилләр үбә! Гөрли гомер, вакыт...
Мәңге сакчылыкта торасым!..
Тешләп саклыым милләт мирасын.*

Соңгы юлы исә мәңгелеккә куелган һәйкәл – сфинксны милләт сакчысы дәрәжәсенә күтәрә.

Р.Шаһиева шигъриятенң сурәтләр дөньясы, форма үзенчәлекләре күпчелек очракта урта гасыр көнчыгыш әдәбиятлары традицияләрен хәтерләтә. Шагыйрә еш кына, ирекле һәм ак шигърьдән тыш, гарәп-фарсы, төрек һәм иске татар романтик әдәбияты өчен хас булган касыйдә, газәл, кыйтга, фәрд жанрларына мөрәҗҗәгать итә.

Р.Шаһиева ижатының төп мотивларын билгели калсак, алар түбәндәгедән гыйбарәт: мәхәббәт һәм шигърияткә бирелгәнлек, даһилык, соң чиккәчә житеп ярату, бәхетле булу, газап кичерү, идеал эзләү, хыял дөньясы һәм чынбарлык арасында бәргәләнү. Аның шигъриятенң фәлсәфилеге хакында сүзне дәвам итеп, яшәешне милләт призмасы аша карауны да атый алыр идек. Әмма шагыйрә милли фажиғәгә һәрдаим басым ясамый; ул милли традицияләр, милли жанрларга мөрәҗҗәгать итү аша яшәеш фәлсәфәсе һәм милләт язмышы яссылыкларын үзара якынайта. Әйтик, төрки халыклар өчен хас жанр дастанга мөрәҗҗәгать итеп, Р.Шаһиева бүгенге чор лирик героен үткән гасырлар белән тоташтыра.

Ижатта чагылыш тапкан икенче бер агым – психологизм, психоанализ. Аның шигърьләрендә чынга ашмаган мәхәббәт тәәсирле һәм нечкә төсмерләрдә тасвирлана. Бу да шәркый стильдә бирелә һәм күпмедер дәрәҗәдә шәрыкнең мәхәббәт концепциясе һәм матурлык эстетикасына нигезләнә.

Лирик герой сурәтләнгән дөнья яссылыгының ике сферасында бирелүе дә кызыклы. Тасвирлау планында һәм шул тасвири вакыйга әчендә һәм экзегесиста, ягъни никадәр якын килсә, шулкадәр үк ераклашып бирелә. Мәсәлән,

*Син – минем бөтен барлыгым,
хәтәрәм, газапларым,
сүз тимәс нечкә күңеләм,
җил тимәс канатларым.*

Р.Шаһиева ижатында күренеп торган өченче агым – ул лирик ирония, лирик башлангыч. Лирик ирония белән сугарылган «Илаһдашлар китә...», «Рәссам – галиҗәнап, ал пумалан», «Кояш баеган чагында», «Агулы берничә шигърь» һәм башка әсәрләре шагыйрә жанының шәхси борчуларын, омтылышларын ярымирония, ярымсагыш белән ачып бирәләр.

*Агулы берничә шигърь –
дәва булыр бу ярама.
Җәрәхәттән тартып алган
тимер уклар ята – әнә...*

Шагыйрә – үзе яшәгән чорның жырчысы дигән борынгы фикер ияләре. Әмма шагыйрә бары тик үзе кабул иткән идеологияне генә яклап һәм мактап, сүз әйтә ала.

Чын шагыйрь һичкайчан идеологиягә буйсынмый, ул хаклык һәм гаделлек жырчысы, фәлсәфәче буларак чыгыш ясый. Чорның рухын белергә теләсәң, шагыйрьләр ижатына мөрәжәгать итәргә кирәк. Шигърият үзендә замана, чор сулышын, аның актуаль проблемаларын йөртә, аларга җаваплар эзли, бәя бирә.

Розалина Шаһиева ижатында милли тема да киң яссылыкта ачыла. «Казан маршы» әсәрендә татар халкы – «кайнар күзәнәк» метафорасы аша бирелә; бу кайнар күзәнәк инде ничә гасыр салкын яр буенда – сугышта шәһит киткән кавемнең; «төрки йолдызлыкның какшамас дәвамы».

*Шәһитләр аһы иңгән
Казансу буенда
Кызыл кабырчык эчендә
Салкын илнең кайнар күзәнәге –
Гөрләр татарлар, ярулар...
Төрки йолдызлыкның
какшамас вальчыгы...*

Бүгенге чор, ягъни суверенлык һәм аны алганнан соңгы чорына багышланган әсәрләр шактый күп. Мондый әсәрләрдә автор хөррият турында, дүләтчелекнең жимерелүе – торгызылуы турында, хәтта Дүләт Советына сайлаулар хакында да уйлана. Бу тармакка без XX гасырның 90 нчы еллар башында язылган әсәрләрдән «Хөррият гимны», «Сайлау алдыннан», «Сөем-сөем-сөембикә», «Кубарылу», «Жаный, асыл безнең ил» кебек әсәрләргә кертә алабыз.

Татарстан жөмһуриятенен туган көнен бәйрәм иткән вакытта – 30 августта «Хөррият гимны» яңгырый. Аның музыкасын – Луиза Батыр-Болгари, сүзләрен Р.Шаһиева ижат иткән. Шагыйрә монда киләчәккә алтын бишәктә тирбәлүче дип, ана телен «үлмәс дастан», милли үткән «серле сандык» дип атый.

Милли тема Р.Шаһиева ижатында «милли этнография» детальләрен, үзенчәлекләрен ассызыклау аша да үстерелә. Әйтик, «Этнографик шигърь», «Сабый чакта күрәп үскән» кебек әсәрләрдә ул татар миллиәтенен матур горел-гадәтләрен, милли киёмнәрен, яшәү рәвешен искәртә.

*Әфсен уку, кич утыру, «фал салулар»,
Исемнәре: Бадерхәят, Таңсылулар?
... Ул кызларның сөрмәләре, бөрмәләре –
Алсу ияк төпләрендә «төрмәләре» –
Муенында эчепкә тезгән хөрмәләре,
Орчык кеби бөтерелеп йөрмәләре!
... Мәхәббәттән өстен булып көлүләре...*

Аерым урын алып торган тема – ул шәһәр темасы. Шәһәр аңарда табигатьне жимереп, өстенә цивилизация «ясау» итеп каралмый. Шәһәр аңарда – үзе меңәр ел тарихы булган, тамыры белән ерак үткәннәргә барып тоташкан «хәтер капкасы» итеп карала.

*Шәһәр! Нинди язмышларга
урнаштың син!
Нинди сандугачлар каберендә тирбәләсәң?
Нинди таш юлларны комлыкларга әйләндереп,
бара синең белән кул тотышып,
сизгер атлар, кошлар, падишаһлар,
сөю – мәхәббәтләр, орышлар?!*

Авылда туып, кечкенәдән шәһәрдә үсә дә, Р.Шаһиеваның күңелендә авыл табигатенә дә аерым урын бар. Бу мәхәббәт, ихтирам «туган авыл» темасына

мөрәжәгать иткәндә, аеруча ачык сизслә. Автор авылның халкын, аның яшәешен табигать белән бербөтен итеп карый.

*Ат күзгалагы, көтүләр!..
Йолдызлар кыбыр-кыбыр...
Шул авыл кабыргасында
Кабынган сыман гомер!*

Автор каләменә хас төп үзенчәлек шунда: ул күренешне хикәяләп бирми, ә аның турында туган хисләр, образлар тезмәсен бирә. Шуңа да аның әсәрләре ярым экспрессив, ярым импрессионистик төсмердә ижат ителгән.

Милләт, туган авыл темалары кебек үк мөстәкыйль дәрәжәле тагын бер тема – ул ата-анага мөнәсәбәт, ярату темасы. Шагыйрь еш кына үзенә этисе – Гомәргә мөрәжәгать итә; күңелендә аның турында якты хатирәләр йөртә.

*Ах, әти, мин нинди көчсез!..
Калдырган сүзең, җәмләң –
Моңыңны алып калырга
Шулкадәр өлгермәгән!..*

Этисен моң, илһам тапшыручы итеп кабул итсә, әнисе Маһирәҗәбне исә шагыйрә «жан бирүче», «рух сакчысы» итеп тоя. Яшәешнең давамчысы хатын-кызда дип санаган шагыйрә аларга (хатын-кызларга) аерымы «Таш язы. Ниса» дигән цикл багышлый, шул циклы белән мәдхия укый.

*Меңәр туа, сөяр туа,
янар туа, язар туа,
таш бәләләр гомерен кисә,
башын иеп, тешен кыса,
хоһур Ниса,
чыдам Ниса,
бәллүр Ниса!*

Аерымы багана булып «утыртылган» темаларны барлау экспрессив хисләр җыелмасы булган әсәрләрне система итеп карауга мөмкинлек бирә. Һәр ижат әһелендәге кебек, аңарда да конкрет темалар, проблемалар күтәрелә, хәл ителә. Образларының кабатланмаган булуы, метафораларының ярәшә алмаслык гыйбарәләрне янәшә куеп ясалуы Р.Шаһиева стилин үзенчәлекле итә.

Р.Шаһиева киңкырлы сәнгать белгече булу белән беррәттән, үзен кайнар йөрәкле милләтпәрвәр итеп танытты; ачылык мәйданнарында булмаса да, шигырь «мәйданнарында» халкының киләчәген күзаллый; бүтәнгесен анализлай; укучысын дәрәслек юлыннан барырга рухландыра ул. Гомумән алганда, борынгы татар, шәрык мотивларын мул кулланып ижат ителгән фәлсәфи эчтәлекле, экспрессив табигатьле һәм импрессионистик тасвирлы әсәрләре белән Розалина Шаһиева татар поэзиясендә үз сукмагын салды.

Алсу ШӘМСУТОВА,
филология фәннәре кандидаты

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез үзенә юбилеен билгеләп үтә. Аңа исәнлек-саулык, ижат уңышлары телибез.

«ХӘТЕРДӘ МӘҢГЕ ИСӘН»

Габдулла Тукай әдәби музееңың беренче директоры, әлеге музейның нигез ташларын салучыларның берсе – Госман Хәбибуллинга быел июнь аенда 70 яшь тулган булып иде. Кыска гына гомерендә ул татар фәнендә, татар ижтимагый тормышында якты эз калдырырга өлгерә, халкыбыз күңеленә игелекле гамәлләре белән кереп кала. Госман ага Габдулла Тукай әдәби музеена 1986 елның 1 апрелендә директор итеп билгеләнә һәм гомеренең соңгы көненә – 1992 елның 7 нче декабренә кадәр шунда эшли.

Госман Әкрәм улы Хәбибуллин 1950 елның 10 июнендә Саба районының (хәзерге Теләче районы) Олы Саурыш авылында туган. 1957-1967 елларда ул туган авылының – сигезьеллык һәм Икшәрмә урта мәктәпләрендә укый. Аннан соң Госман Казан дәүләт университетының тарих-филология факультетында белем ала. Шул елларда иске татар язуы һәм фарсы теле буенча күнекмәләр ала (алга таба бу күнекмәләр ана бик еш ярдәм итә!), Татарстан тарихы һәм татар тарихчылары белән тирәнтен кызыксына. Университетны тәмамлагач, ике ел Арча районының Олы Этнә авылында (хәзерге Этнә районы) тарих укытучысы булып эшли.

1973-1976 елларда Г.Хәбибуллин Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтында фәнни хезмәткәр булып эшли, шунда ук аспирантурада укый һәм Х.Хәсәнов житектелегендә «XIX гасырның икенче яртысындагы татар историографиясе» дигән темага кандидатлык диссертациясен әзерли, ләкин, кызганычка каршы, аны якларга насыйп булмый.

Рәсми биографиясен киңәйтеп, Госман Хәбибуллинның фәнни, журналистик һәм мәдәният хезмәткәре буларак эшчәнлеге турында да искә алыяк.

Госман Хәбибуллин 1977 елның гыйнвар-март айларында татар телевидениесенен Казан студиясендә башкалабыз Казанның 700 еллык юбилеена багышлап, «Урам исемнәре ни сөйли?» дигән тапшырулар циклын әзерли. Бу тапшыруларны оештыручы һәм алып баручы буларак, Хәбибуллин Казан урамнарының тарихы турында кызыклы, шул ук вакытта яңа да, тирән дә, фәнни дә материалны телевизор караучыларга житкәрә. Беренче тапшыру Казан белән бәйле революционерлар В.И.Ленин, Н.Бауман, М.Фрунзе, В.Блюхер, Садык Әхтәмов исемен йөрткән урамнарға багышлана. Алга таба – Казанда булган күренекле язучылар А.Герцен һәм Н.Чернышевский, Казанда яшәгән һәм эшләгән галим-химиклар Н.Зинин, А.Бутлеров, А.Арбузов һәм Г.Камай исемендәге урамнар һәм ул шәхесләр турында күпләргә билгеле булган фактлар файдаланылган тапшырулар. Телевизор караучылар Казанда яшәгән медицина өлкәсендә атаклы галимнәр һәм врачлар Е.Адамюк, В.Бехтерев, В.Груздев, А.Вишневский һәм алар исемен йөрткән урамнар турында тирән мәгълүмат алалар. Казанның күренекле математиклары Н.Лобачевский, И.Курчатов, Н.Гарифжановларга багышланган тапшыру да бай эчтәлекле. Бу циклның һәр тапшыруы турында жентекләп язарга мөмкин. Ул циклдан хәзерге экскурсовод-гидлар да рәхәтләнеп файдалана ала. Бу урында шул тапшыруларның берсендә китерелгән бер кызык фактны гына искә алып узыйк: Павлюхин урамы элек Лачыннар урамы дип йөртелгән, чөнки шул тирәләрдә патша явы өчен лачын үрчетүчеләр яшәгән булган. (Бу турыда хәзер дә иң хәбәрдар гидлар гына белә!) Казан урамнарына багышланган циклын йомгаклап әзерләнгән тапшыруда Г.Хәбибуллин шәһәрбезнең 4 нче Парк, 7 нче Союз урамнары кебек «йөзсез-тарихсыз» урамнарын, күренекле татар галимнәре һәм язучылары исемнәре белән атарга кирәклегенә басым ясый, XIX гасырның атаклы мәгърифәтче-галимнәре Г.Курсави, Ш.Мәржани исемнәрен атый. Безнең көннәрдә авторның бу теләге тормышка аша да башлады: элеккеге Комсомольская урамы хәзер Ш.Мәржани исемен йөртә. Казан шәһәренең берәр яңа ямьле урамына Г.Хәбибуллин исемен бирү дә бик күркәм гамәл булып иде! Бу телевизион тапшыруларның сценарийлары

Г.Хәбибуллинның шәхси архивында сакла. Айгөл Хәбибуллина үзенә «Госман Хәбибуллин: гыйльми һәм мәдәни эшчәнлегә» дигән диплом эшендә «бу тапшырулар материаллары Казан шәһәренә микротопонимикасына багышланган, ә бу үз чиратында аның (Г.Хәбибуллинның – Л.Т.) татар филологиясенә ономастика бүлегенә кергән өлеше дә булып тора» дигән нәтижә ясый.

1977-1979 елларда Госман Хәбибуллин Казан телевидениесендә СССРның һәм ТАССРның яңа Конституцияләренә проектны өйрәнү һәм пропагандалауга багышланган тапшырулар сериясендә Татарстан

республикасында фән һәм мәгариф үсеше, ТАССР тарихы турында чыгышлар ясый, Бөек Октябрь социалистик революциясенең 60 еллык юбилее турындагы махсус тапшырулар программасында катнаша, ТАССР тарихының кайбер бүлекләренә кагылышлы телевизион программалар әзерли. Аның һәр чыгышы, һәр программасы – тирән фәнни эзләнүләр һәм ижади якин килү нәтижәсе. Күренекле татар педагогы, галим, шагыйрь һәм тәржемәче Нигъмәт (Николай) Ибраһимов һәм аның улы, шагыйрь һәм педагог Арыслан (Лев) Ибраһимовларның исемнән жәмәгәтчелеккә житкерүче, беренче татар большевигы, революционер һәм журналист Хөсәен Ямашевның тормышы һәм күпкырлы эшчәнлегә турында туганнарының (алар ул елларда әле исән!) истәлекләрен һәм фән эшлекчеләренә фикерен халыкка телестудиядән күрсәтүче дә ул. Бу тапшыруларның сценарийларын вакытлы матбугат битләрендә яки электрон басмаларда чыгару безнең көннәрдә дә актуаль. Хәзерге гид-экскурсоводлар нинди генә сайтлардан һәм социаль челтәрләрдән файдаланмасыннар, һәр фактны чыганаклардан эзләп табып, архивларда өйрәнеп, фәнни-публицистик стильдә телевизион журналист буларак, тамашачыга житкәргән яшь галим Госман Хәбибуллинның бу хезмәте алар өчен бик кыйммәт һәм файдалы булып иде. Гомумән, барлык мәкаләләрен, диссертация материалларын, чыгышларын, архивын, фотоларын һ.б. жыеп, рәткә салып, «Шәхесләребез» сериясеннән яки аерым китап итеп чыгаручы табылып дигән ышаныч та юк түгел.

Фән юлына инде студент елларында ук баскан Г.Хәбибуллинның милләт алдында фидакярлегә дә ихтирамга лаек. Шуңа аерым игътибар итәргә кирәк: Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институтында эшләгән һәм аспирантурада укыганда, ул сайлаган «XIX гасырның икенче яртысындагы татар историографиясе» темасы күпкырлы гына түгел, узган гасырның 70-еллары өчен бик катлаулы һәм кыюлык таләп итә. Теманы өйрәнү барышында ул Хөсәен Фәезханов, Ибраһим Хәлфин, Шиһабетдин Мәржани, Каюм Насыри, Габдрахман Ильяси, Сөләйман Аитов, Хөсәен Әмирханов, Ризәддин Фәхрәддинов, Гайнетдин Әхмәрәв һ.б. мәгърифәтче-галимнәрен хезмәтләрен өйрәнә. Бу шәхесләрен күбесе турында ул елларда мәгълүмат табу бик чәтерекле эш була. Яшь галим Хәбибуллин аларны Казан, Мәскәү һәм Уфа архивларында туплый. Эзләнүләренә нәтижеләре белән вакытлы матбугат битләрендә милләттәшләребезне таныштырап барырга да вакыт таба.

Госман Хәбибуллинның XIX гасыр ахырында яшәгән һәм күпкырлы эшчәнлек

Г.Хәбибуллин (уңнан беренче) Г.Тукай әдәби музеенда кунакларны каршы ала.

алып барган, исеме инде күптән онытылган шәхес – тарихчы, этнограф, тел галиме һәм педагог Гайнетдин Өхмәрөвкә багышланган «Галим, жәмәгәт эшлеклесе» дигән мәкаләсе 1978 елда «Казан утлары»нда дөнья күрә. Мәкаләне тарихчы, академик Индус Таһиров «тирән эчтәлекле, төпле» дип бәяли, игътибарны материалның яңа булуына юнәлтә. Г.Тукай музеенда татар мәгърифәте тарихы һәм татар педагоглары турында лекцияләр һәм төрле форматта чаралар эзерләгәндә, бу үтемле һәм бай материал тамашачыларда да кызыксыну уята.

Г.Хәбибуллин күренекле татар галиме Шиһабетдин Мәржани белән бәйләнешле материаллар да туплый, «Шура», «Сөембикә» һәм «Аң» журналларында 1911-1915 елларда аңа кагылышлы дөнья күргән Борһан Шәрәф, Габделхәбир Әл-Мөслими, Сабиржан Курамши, Мөхтар бине Ядкәр Әл-Мәрхүб (Өстерхан), Шәриф Хөсәенов, Өхмәтзәки Вәлиди, Галиәсгар Чыгтай, Якуб Хәлим, Галимжан Ибраһимовның мәкаләләренә тирән анализ ясый. Материалларны туплау һәм анализлау белән генә чикләнеп калмый, аларга үзенең карашын һәм мөнәсәбәтөн белдәргән искәртмәләр һәм нәтижәләр ясый. XIX гасырның икенче яртысында татар халкының профессиональ тарих фәне барлыкка килгән һәм аякка баскан, дип саный ул.

Аспирантураны тәмамлагач, Г.Хәбибуллин Г.Ибраһимов исемендәге институтның гыйльми сәркатибә булып эшли. Г.Хәбибуллин белән шул чорда эшләгән хезмәттәше, ул елларда – институтның фәнни архивы мөдире, безнең көннәрдә – күренекле галим, тарих фәннәре докторы Гамиржан Дәүләтшин «институт елларында аеруча аның башта профкомда («местком»да) спорт комиссиясе рәисе, аннары профком рәисе булып эшләгән еллары хәтергә уелып калган», – дип искә ала. Г.Хәбибуллин турында истәлекләрен Г.Дәүләтшин болай дәвам итә: «Элеккегечә үк актив, әдәпле, гажәеп пөхтә, матур киенә, чөченең һәр бөртөгә урынында. Һәрчак чиста, үткүләнган кулъяулыгы үзе белән. Элеккечә үк кешеләргә зур хөрмәт белән карый, игътибарлы, ярдәмчел, кешеләрне авызына каратып тотта ала. Гомумән, коллективның жаны. (...) Бөтен коллектив аны үз итте, институтта аны яратмаган кеше булдымы икән?!» Филология фәннәре кандидаты, язучы Рәшит Ягъфәров истәлекләреннән күренгәнчә, коллективның жаны, кеше кайгысын кайгыртып яшәгән Госманны хезмәттәшләре «алга таба институтның житәкче даирәләрендә булырга тиеш дип күрә».

Әмма Г.Хәбибуллин педагогик эшчәнлеген дәвам итәргә карар кыла. 1979-1985 елларда ул Казан дәүләт университетының тарих факультетында, Совет чорына кадәрге СССР тарихы кафедрасында башта ассистент (1979-1983), соңрак өлкән укытучы (1983-1985) булып эшли, СССР тарихын һәм ТАССР тарихын укыта. Педагогик эшчәнлегенә ул һәркайдагыча һәм һәрвакыттагыча бик җаваплы карый, лекцияләрен бик кызык итеп алып бара, бик төпле фәнни семинарлар үткәрә. Тиз арада өлкән укытучы исемен ала, факультет партбюросы секретаре урынбасары итеп сайлана.

Аспирантурада укыган һәм университетта эшләгән елларда Г.Хәбибуллин төрле археографик экспедицияләрдә актив катнаша. Аның Алексеевск районыннан гына да иллеләп кулъязма китап алып кайтуы мәгълүм. Галим Хатыйп Миңнегулов берничә мәртәбә ул тапкан кулъязма китапларны бергәләп карап утырганнарын да хәтерли. Тел-әдәбиятны, милләтне, язма мирасны яратуын күрә, «Безнең бүлеккә күч», – дип кодалап та карый ул аны. «Әмма ул бу тәкъдимгә сүзсез генә, елмаюлы мөнәсәбәтөн белдерде», – дип искә ала Хатыйп ага.

1985 елның 30 сентябреннән Госман Хәбибуллин Татарстан дәүләт музеенда бүлек мөдире булып эшли башлый. Аны музейда эшли башлау белән ТАССРның атказанган мәдәният хезмәткәре Дания Баһаветдинова житәкчелек иткән Г.Тукай әдәби музеен оештыручылар төркеменә беркетәләр. Дания Борһановна истәлекләрендә аның беренче көннәрдән үк үзен музей өлкәсендә чын профессиональ итеп күрсәтүен, жиң сызганып, бөтен көчен-сәләтен биреп, төптән жигелеп эшләвен сокланып сурәтли.

Музейда эшли башлагач, Хатыйп Миңнегулов аның: «Менә, Хатыйп абый, соң булса да, сезнең киңәшне тоттым: әдәбиятка, Тукайга күчтем», – дигән хәтерли. Бөтен фәнни ачышлары һәм тикшеренүләре, туплаган материаллары, татар тарихы, мәдәнияте һәм әдәбияты буенча энциклопедик белем аңа музей экспозициясен төзегәндә дә, фәнни документацияне эшләгәндә дә, нигез булып тора. Булачак

музейда «Хәтердә мәнге исән» дигән залның тематик-экспозицион планын төзүне аңа тапшыралар. Шул ук вакытта Г.Хәбибуллин экспонатлар жыю буюнча төрле экспедицияләр оештыра, үзе дә аларның составында була. Шундый сәяхәтләрнең берсе – 1985 елның 27 октябреннән 6 ноябренә кадәр бер төркем хезмәткәрләр белән Казакъстанның Жәск (Уральск) шәһәренә материаллар һәм экспонатлар тупларга бару. Г.Тукай әдәби музей өчен материаллар һәм экспонатлар жыюны истә тотып, ул Жәск шәһәрендә шагыйрь исеме белән бәйлә урыннарда (Усмановлар һәм Төхвәтуллиннар йортында, ул укыган мәдрәсәдә, Тукай эшләгән типографиядә) була, Жәскта «Тарихи чыганаclarны өйрәнү» музейның әдәбият бүлегендә Тукайга кагылышлы экспонатлар белән таныша, Кызыл Урда өлкәсенә Арал районы Оралком станциясендә казакъ халкының тормыш-көн күрешә белән бәйлә предметлар – казакъ юртасы, ияр, ат дирбиясе, чыбыркы, киез, келәм, кымыз эзерли һәм саклау өчен кулланыла торган савыт-саба, казакъ хатын-кызларының милли бизнү эйберләрен ала, аларны көнтейнерга төяп, ТАССРның Арча станциясенә жиберә. Татарстан республикасы Милли музейда аның кулы белән тутырылган экспонатларны кабул итеп алу актлары сакланган, биредә шулай ук фондка кабул итү комиссиясендә ул ясаган чыгышлар белән дә танышырга мөмкин.

Музей 1986 елның 26 апрелендә – Г.Тукайның 100 еллыгы көннәрендә ачылырга тиеш булса да, бу эш ай ярымга соңга кала. Сәбәбе – экспозициянең рәссамнар эшләргә тиеш булган сәнгати проекты эер булмый. Ул вакытта Казанда андый белгечләр юк, проектны Мәскәү рәссамнары башкарырга тиеш була, ләкин алар, вакыт тар булуны сәбәп итеп, 1986 елның гыйнварында эштән баш тарталар. Мәнә шул проблеманы хәл итү Госман Хәбибуллинга йөкләнә. Ул рәссамнар эзләп, Минск, Киев, Ленинградка бара, сөйләшүләр уздыра. Аның кешеләр белән аралашканда ышандыру сәләте, тырышлыгы, зирәк һәм төпле акылы, жаваплылыкны үз өстенә алырга эер булуы шул авыр хәлдән чыгарга мөмкинлек бирә. 18 нче гыйнварда Казанга Ленинград рәссамнары килә, экспозиция проектын төзү буюнча эш башлана. Болар – Рус этнография музейда көнчыгыш халыкларына багышланган күргәзмәләр эшләгән төркем, алар үзләренә бөтен көчләрен куеп, проектны да, экспозицияне дә жиренә житкереп башкарып чыгалар.

Журналистлык «жене кагылган» Госман Хәбибуллин Г.Тукай музей турында телевидениедә чыгышлар ясый. Ачылуга, мәдәни тормышта гадәттә сүлпәнлек сизелә торган жәй айлары булуга карамастан, музей Казанның һәм Татарстанның ижтимагый, мәдәни һәм әдәби үзгенә эйләнә.

Г.Хәбибуллин директор булып эшләгән чорда биредә XX гасыр башындагы әдәби салоннарны хәтерләткән Әдәби салон эшли башлый, «Тукай көннәре», фәнни конференцияләр, түгәрәк өстәлләр үткәрү традициягә әверелә. Әдәби-музыкаль кичәләр, күренекле шәхесләр һәм ижат әһелләре белән очрашулар гөрләп уза. Музей туристик маршрутларга кертелә, биредә чит илләрдән килгән делегацияләр эш кунак була. Экскурсияләр бик күп оештырыла, фәнни хезмәткәрләр белән беррәттән Госман Әкрәм улы аларны үзе дә үткәрә. Музейның «Тәкъдимнәр һәм фикерләр китабында» аның экскурсияләрендә булучылар «гаять эчтәлекле, матур сөйләмә», «сөйләмә бик жанлы, аңлаешлы, гади һәм фәнни», «саф татар телендә», «саф рус телендә» дигән язмалар калдыралар. Директорның экскурсантлары арасында гади кешеләр – укучылар, укытучылар, төзүчеләр, хезмәткәрләр, студентлар да, шулай ук Ленин премиясе лауреаты, шагыйрь Мостай Кәрим, СССР Язучылар берлеге идарәсе секретаре Ю.И.Суровцев, Ленин премиясе лауреаты, академик Камил Вәлиев, Тукай шигырьләрен тәржемә итүче Венера Вәлиева, СССР Фәннәр Академиясенә Галәмне тикшерү институты директоры, Ленин премиясе лауреаты, Социалистик Хезмәт Герое, академик Роальд Сәгъдиев, Бөек Британиядән Үзәк Азияне өйрәнү жәмгыяте директоры Мари Броунсон кебек дәрәжәле кунаklar да бар.

Бер үк вакытта Госман Хәбибуллин үзе дә һәм аның житәкчелегендә фәнни хезмәткәрләр дә экспонатлар эзләүне, фәнни-тикшеренү эшләрен давам иттерәләр, музей экспозициясендә күрсәтелә торган һәм фондларда сакланган экспонатларның тарихларын өйрәнәләр. Нәтижәдә матбугат битләрендә күпсанлы мәкаләләр басыла.

Г.Хәбибуллинның Г.Тукайның музейда күрсәтелә торган шәхси әйберләре – кара бәрхет түбәтәе, бронза кара савыгы, металл стаканы – карандаш савыгы, апасына бүләк иткән кәрәч тартмачыгы, шулай ук үлеменнән соң алынган битлегә һәм өч фотографиясенен төп нөсхәсе турында тирән эчтәлекле һәм күңел жылысы белән язылган «Кыйммәтле ядкарьләр язмышы» дигән мәкаләсе 1997 елда «Казан» журналында дөнья күрә. Бу мәкалә чын-чынлап «бестселлер»га әйләнә – Тукай турында экскурсия текстларында, укучы һәм студентларның рефератларында, курс эшләрендә андагы мәгълүматлар еш куллана.

Музей ачылганнан соң да экспонатлар туплау дәвам итә, шулар арасында иң билгелеләре – Г.Тукайның жиң каптырмалары. Аларны рәссам Альфред Низаметдинов тапшырган. Ул каптырмаларны аңа, әле ул малай чагында, шагыйрьнең фикердәше, журналист, нәшир, Тукай эшләгән «Аң» журналы редакторы Әхмәтгәрәй Хәсәнинен тол хатыны, Низаметдиновларның күршесе, «Аң» журналының секретаре Зәйнәп Хәсәни биргән. Шулай ук Г.Хәбибуллинның тырышлыгы белән фондларга XIX гасырда һәм XX гасыр башында басылган күпсанлы татар китаплары, Татарстан рәссамнарының сынлы сәнгать әсәрләре, Г.Тукайның төрле телләрдә дөнья күргән басмалары алына. Ул шагыйрьнең нәсел шәжәрәсен өйрәнә, аның туганнарын эзләүне башлап жибәрә. Музейның яңа экспозициясендә «Тукай шәжәрәсе» дигән электрон жайланмада шагыйрь нәселеннән ике йөзләп туган-тумачасы турында мәгълүмат бирелгән, анда Г.Хәбибуллин туплаган материаллар да кулланылды.

Г.Хәбибуллин белән музейда эшләгән хезмәткәрләр аны житәкче буларак та, белгеч буларак та, кеше буларак та зур хөрмәт белән сагынып искә алалар. Г.Тукай әдәби музееда 1986-1991 елларда фәнни хезмәткәр булып эшләгән Ольга Захарова (хәзерге вакытта ТРның Милли музее фондларының өлкән фәнни хезмәткәре) «хәзер дә аның ягымлы якты елмаюын һәм дустанә кул бирүен хәтерлим», – дип яза. Житәкче һәм белгеч буларак, Госман Әкрәм улының тирән, төпле белеме, киң эрудициясе, шул ук вакытта чиксез гадилеге, музей буйлап экскурсияне эзерләүгә кадәр булышуы гажәпләндергән Ольга Ивановнаны. Госман Әкрәм улы эшкә кабул иткән, аның белән 1991-1992 елларда эшләгән, хәзерге вакытта Г.Тукай әдәби музееның өлкән фәнни хезмәткәре Резеда Нәгыймуллина: «Хәтер бик яхшы иде, Тукай даирәсе, әдәбият белән бәйлә вакыйгаларны һәм фактларны көне, сәгате белән әйтә сөйлә иде. Таләпчән, гадел, мөзәкчән», – дип искә ала. Госман Хәбибуллин белән өч кенә ай эшләп калган фәнни хезмәткәр Рәйсә Адеева да аның холкы, табигате, эше турында «кешеләрнең үтенечен кире какмады», «бала кебек сөенә белә иде», «планнары зур иде», – дигән истәлекләр калдырган.

Әйе, планнары зур була Госман Хәбибуллинның: ул элекке «Болгар» кунакханәсенен Г.Тукай 5 ел яшәгән 40 нчы бүлмәсендә музейның филиалын ачарга телә, фәнни концепциясен һәм документациясен эшли. «Искә Татар бистәсе тарихи-архитектура комплексы» проекты идеясе белән чыга. Бүген бу проект тормышка ашты, аларда Госман Әкрәм улының да өлеше зур.

Әгәр Г.Тукайның Казандагы музее без халкыбызның олы мирасы итеп кабул итәбез икән, бу мираста Госман Хәбибуллинның өлеше бәһаләп бетергесез. Г.Тукай музее – аңа һәйкәл ул. Музей-һәйкәлләр бит алар кеше күңелендә, хезмәттәшләре, дуслары, туганнары, якыннары һәм балалары күңелендә ачыла, куела, яши. Аның рухы гайләсендә – тормыш иптәше Рәмзия ханым, кызлары Айсылу, Айгөл һәм Алсу күңелендә, оныклары хәтерендә яши.

Тукайга Госман Хәбибуллин гомере бусе килгән дисәк тә, ялгышмабыз: татар авылында туып-үскән, Тукайның шигырь-поэмаларын туган телендә укыган-ялаган, тарих белән кызыксынганда да, ул Ш.Мәржани, Г.Курсави, Г.Ибраһимов, Г.Әхмәров кебек Тукайның шәхес буларак формалашуына һәм халык шагыйре югарылыгына күтәрелерлек иҗат юлына басуына этәргеч биргән талантлы милләттәшләребез эшчәнлеген өйрәнгән һәм исемнәрән халыкка житкәргән.

«Тукай» дигәч, күпләр «Туган тел» һәм «Туган авыл»ны, Шүрәле һәм Су анасын искә төшерә. «Габдулла Тукай әдәби музее» дигәндә, Госман Хәбибуллинны искә алыгыз...

Лена ТЯБИНА,

Г.Тукай әдәби музееның өлкән фәнни хезмәткәре

ЖЫР ШАХТАСЫ – ЙӨРӨКТӨ

Танылган шагыйрэ Флёра Гыйззәтуллинаның «Яну дәверләрендә» поэма-трилогиясе Әлмисактан алып, бүгөнгәчә бихисап фәлсәфи һәм тарихи янулардан гыйбарәт. Китапны укучыга тәкъдим иткән юллар да шуны дәлилли:

*...Акыл, хыял, йөрәк бер учымда:
Мин аларны төйнәп сыйдырам.
Акылдан – тау,
хыялымнан – кыя,
Ә йөрәктән кыйбла койдырам.*

«Шагыйрәнең бу китабына милләтебезнең фажиғәле язмышын, аның ирек өчен борынгыдан килгән көрәшен, легендар батырлыкларын, горел-гадәтләр, изге йолаларын һәм соңгы егерме ел эчендә үзгәреш-яңарыш чалымнарын тасвирлаган поэма-трилогиясе кертелде», – диелә тәкъдимнамәдә.

Һәм бу дөньякүләм кыйммәтләрне, гамьнәренә эчәнгән алган эпик әсәр хаклы рәвештә Татарстан Республикасының Беренче Президенты Минтимер Шәрип улы Шәймиевкә багышлана.

*Өммәтнең аклык йоласын
Кай тарафларга уясы?
Актаныш – таңнар оясы,
Азнакай – кояш кыясы...*

Шагыйрэ безне шул ак таңнар оясыннан күтәрелгән Жир улы, иманлы гамьнәр, тирән акыл, игелекле гамәлләр иясе, татарның дәрәжәле, абруйлы Илбашы тарафына, «Азатлык!» дип яңылган көрәш елларына дәшәр. Ул елларның утлы елъязмасын шигъри дастан итеп, кояш кыяларына уя барыр. Без исә аларның

шигъри нәкышенә, балкышына хәйран калып, бүгөнгәдәй хәтер утларында яна-яна укырбыз.

Илбашының йөрәге – утлы чакматаш. Аның иңнәрендә гасыр эманәте – милләт жанының иминлек, хөрлек, яшәү утын саклау! Ләкин яшәү утын саклау берәүгә дә жигел генә бирелми. Ул гел көрәш уты белән янәшә йөри...

Безгә инде мәгълүм, Флёра Гыйззәтуллинаның йөрәгендә дә балачактан шушы ике ялкын теле көч алыша. Жанының бу янып сыкраулары ятимлектән, сугыш елларыннан башлана да, гомере буена «өйдәш», «килдәш» булып яши.

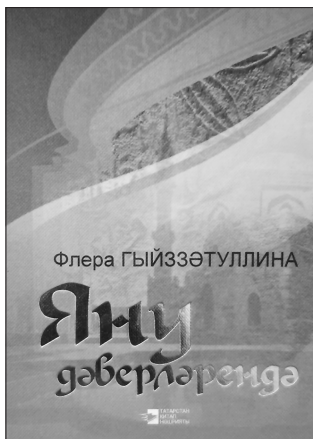
Ятимлек – шагыйрэ жанының төзәлмәс ярасы. Бәлкем: «Һаман шул ятимлек», – диючеләр дә табылыр. Ул – иң ачы язмыш, иң авыр сынау, ул – сабак, ул – хәтер.

Ни аяныч, Жир шарында ятимнәр саны һаман арта тора. Жирдә бихисап ятимнәр хакы бар! Шагыйрэ бары шул хакны искәртә.

*...Әверелгәннәр хәтта очар кошка,
Жилгә, гөрләвеккә, яшенгә...
...Яшеннәр дә моңга талган быел
Яшьнәп Тукайның күз яшендә!*

Ятимлектен сыену урыны – туган жир. Шагыйрэнең йөрәк түрәндәге Әсәенә, Азнакасна, Чатыр тауларына, күз яшьләренә ничек битараф каласың да, әлегә юлларны ничек урап узасың.

*Балачагым чирәмлеген жир утты.
Мин дә жүйдим
әткәм күзә төслә
Зәңгәрләрдән зәңгәр һаваны,*

*Безнең эчтә Герман уты булып,
Дүрт ел янды сугыш дәвамы.*

Шагыйрә безнең зиһенебезне гел шулай утка ялгап тора. Жаннар чымырдап куя. Соң бит мин үзем дә, ничарадан бичара, коебызны күмеп киттем. Бабакаемның шушы «төсен» сагынудан жаным күпме сызланды. Тешне сындырырлык шушы салкын суның, ярты гасыр буге йөрәгемне өтеп, уты янды...

Иә Аллам, саклыйсы никадәр коелар, чишмәләр, авыллар югалган?! Йолалар янып, күмергә әйләнгән. Йолалар гынамы?! Телләр, ил-дәүләтләр, халыклар янып, көл булган. Ә бәлкем, шул йолаларны, иманыбызны, тарихыбызны йомарлап, утка атканга янып юкка чыкканбыздыр, һәмишә янабыздыр?!

«Дәүләтләр булган – беткән, халыклар яшәгән, эзе дә калмаган. Ай калган да, Кояш калган. Китап калган...»

Шагыйрә тарихтан хәбәрдар. Шуңа да ул шагыйрьләргә, шигъри сүзгә, моңны, телне, язмышларны хаксыз янулардан сакларга теләп, утлы елларны гыйбрәт итә. Бу януларда шагыйрә Флора Гыйззәтуллина ялгызы гына түгел. Туры Тукайларның йөрәк утында азмы жылынган, илһамланган бу дөнья! Шуңа да әлегә поэмада чорларның ак моңын чагылдырган, татарның көрәш жыры булып яңгыраган, «илаһилык һәм даһилык» белән өрәтелгән ватандар шагыйрьләре, асыл затлары гәүдәләнгән.

Китапның тышкы һәм эчке бизелеше дә шушыны куәтли. Талантлы рәссам Ринат Хәсәншин шул илаһи эчке хиссиятне гажәеп бер нечкәлек белән тоемлаган.

*Тик калдырып авыл кырында мин
Бар өметен, гөлән гомернең.
Сабыйлыктан чыгып,*

меңнәр белән

*Себер сөргененә сөрелдем.
Тайга гизеп, анда урман кистем,
Шахтасына төштем күмернең.
Билдән су эченнән вагон этеп,
Язмышымнан алда йөгәрдем.*

Бусы инде шагыйрәнең үзенең ташкүмерләр урынына янган чоры, дип беләм. Кара күмер базларының тирәнлеген уйласаң да, тын кысыла. Ә шахталардан чыга алмыйча сукурайган атлар, алар

белән кыз баланың тарткан йөкләре! Синең соңгы ипи кыерчыгың һәм атларның мөддәр-мөддәр яшыла күзләре! Боларны күрер, кичерер өчен, һичшиксез, «ат йөрәкле» булу кирәктер! Кеше мондый михнәттә бары тик йөрәк уты бәрабәрәнгә генә эшли, яши аладыр.

...Шагыйрәнең януларына чик юк. Шулайдыр. Ут бит ул! Сикерә, ялмый. Туган ил-чатырны харап итә күрмә, берүк. «Бәхет ул туган жир төсендә»... Эмма хикмәт, парадокс: Галәм туктаусыз яна-яна киңәюгә, ә дөньялар һәм күчеләр һаман тараюга бара. Табиғый ки, язмышның ачысын-төчесен татыган олуг шагыйрәбезнең жанын, үзеннән дә битәррәк, гомумкешелек борчулары биләп тора.

*Күрәп алам бөтен Европаны
Сыртка салган сугыш заманасын.
Газиз әткәемнең буразнада
Басып калган атлы сабандашын.
Күрәп алам сабан тургаеңың
Күктә кунып сайрап ноктасын...
Сагышларга нокта куелмыйча,
Ул сугышлар ничек туктасын?!*

Гажәеп юллар! Гажәеп сурәт, тасвир көче! Һәм хакыйкатың үзе. Шагыйрә безне шулай хакыйкатың үзегенә тоташып, «Минтимерле көрәш еллары»на китереп житкәрә. Бу яну дәверенең ин көчлесе. Без дәррәү йөрәк утларында яна-яна меңселлекларга, Болгарларга, Ирек мәйданнарына, киләчккә табан агылабыз. Кол Шәрифләрдә, Ак Мәчетләрдә сәждәләрдә оеп теләк телибез. Дөнья әле тын калып, әле ут йотып, Акыл белән Ут көрәшен күзәтә.

*Туктаталмый һичкем бишек жңырын,
Ул кыйбласын азатлыкка яра.
Ирек белән коллык арасында
Кул сузымы кадәр генә ара!..*

*Азатлыктан чигенгәннәр өчен
Аллаһның да сынаулары каты.
Аяклары тышауланган килеш
Жиңу яулы Татарстан аты!*

Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре, Сажидә Сөләйманова һәм Нади Такташ исемендәге әдәби премияләр лауреаты, олуг шагыйрәбез Флора Са-

биржан кызы Гыйззәтуллинаның минем күнелемдә күптәннән бер сурәте яши. Балачагымның су буенда үскән мәһабәт, моңлы таллары төсле ул. Салмак, сабыр, килешле йөреш, жылы жилдә таллар лепердәшкән төсле йомшак сөйләм, иркә табыш һәм жанында тибрәгән биниһая моң.

«...Яну дәверләрендә». Ул мөгаен, гавам тарихы озынлыгындадыр. Аңарда татар иленең шанлы-шөһрәтле чорлары да, тәкъдирләренң үкенечле, үртәлүле сынаулары да утлы сызык булып сызылып үтә. Шагыйрә заман сурәтен гажәеп зур поэтик осталык белән, хәтер утын үрләтеп тудыра. «Оныта күрмә!», «Гыйбрәт ал!», «Сакла!». Биредә шулай дистәләрчә поэма, жыр, дастан йөрәк уты белән сугарылып дулкынландыргыч, тетрәндергеч поэма–трилогия булып, дөнья поэзиясенә тоташа. Татарстан китап нәшрияты тарафыннан чыгарылган әлеге жыентык тиз арада укучы күчелен яулап, иң күп укучылган «Ел китабы» булып таныла.

Һәрнәрсә яну бәрәбәрәнә табыла яки югала. Ут дигән мөгжизаның асылы шундый. Ә шагыйрь жаннар алар янудан туктамаслар инде. Берүк туктый күрмәсеннәр! Дөньяларны әле күпме шигъри утта жылытасы, яшәртәсе бар.

*Шигърь, жыр шахтасы
йөрәктә бит –
Ябыла ул йөрәк ярылса.
Илнең аяк асты таймас иде,
Йөрәкләргә сукмак сабылса.*

Минем күнелемдә дә «Яну дәверләре»ннән күчкән изге бер теләк дөрли. Язымым белән мин дә шагыйрәнең ятимлек ачысын бүлешәм. Әмма минем әбекәем белән бабакаем мине «ятим» сүзеннән, «ятим», дип башымнан сыйпаулардан уттан саклагандай сакладылар. Шагыйрә исә «ятимәм» дип яратып, башыннан сөюләргә һаман гажизләнеп кетә. Һәм минем «ятимнәр хакимәсен» оылап, санлап, сокланып, ак кылгандай чәчләреннән сыйпыйсым, «Яну дәверләре»ннән исән-имин чыккан асыл йөрәкле затны ихлас котлыйсым килә.

Аның «Башкаемда дөнья исәпләре» дип исемләнгән шигърьләр, поэмалар, балладалар жыентыгы инде 2007 елда ук укучы хөкеменә ирешкән. Шул гомердән бирле дәшми калырга ничек көчем жит-

кән дип, үз-үземә аптыраган, гажәпләнгән көнем.

Ләкин чын шигъриятнең бәһасе, каде-ре нәкъ шулай еллар узган саен арта гына бара лабаса! Флөра Гыйззәтуллинаның да ижаты шундыйлардан: кайта-кайта укырлык, уйланырлык, сокланырлык.

*Ул бәхет – татарның язмышы!
Ул бәхет яклауга сусаган.
– Мә эч! – дип, чүмечләп-чүмечләп,
Язымым учына су салам.*

Флөра Гыйззәтуллинаның шигъриятә – ул татар сүзенең укалы чигүе, фикер куәте, фәлсәфи тирәнлегә. Ул – Ил, Ватан, Милләт төшенчәләренең мең халәткә кереп үрсәләнүе, көрәше, «Яну дәверләре»нә күчәчәк йөрәк уты.

*Шушы зурлык, шушы тойгы соңра
Кояш уйды минем күзләремә,
Һәм шуннан соң, тау итәген үбеп,
Мәҗсүр булдым мин дә
Синең кебек
Язым каршысына тезләнергә.*

Кинәт йөрәкнең бар кыллары чыңлап куя. Әллә өзелеп ялгана, әллә ялгана дигәндә, өзелә. Һәрхәлдә, минем абайлавым, тоемлавым шул төсле. Бу миңа музыка дөньясындагы гайре бер табигый күренешне хәтерләтә. Ул атаклы композиторларга, музыкантларга триумфаль жиңү китергән гаять зур сынау-сыналу мизгелләре.

Күз алмыйсызмы? Иң югары нотада, музыка ташкынына, моңнар нәфислегенә, йөрәк ярсуына түзә алмыйча, искәртмәстән, бер-бер артлы скрипка кыллары өзелә бара. Исең-ушың китәрлек: музыкаль эсәрнең азагы, илаһи бер тылсым белән, бары бер кылда уйнала. Бердәнбер кыл мең халәткә кереп моңлана, өзгәләнә дә кинәт тынып кала. Ул да булмый, тынлыкның һәр күзәнәге алкышлы, сокланулы авазларга күмелә. «Мәхәббәт элегия»се дә нәкъ шул рәвешле янгырый. Афәрин, шагыйрәбез!

Йөрәкнең «көмешләнгән» кылы ул, мөгаен, сөю-ярату, илаһи рух, кодрәт көче белән өрәтелгәндер. Ул, мөгаен, яшәү һәм моңнар камертоныдыр... Ул жанның һәм ижатның гүзәл бер фасылыдыр.

Филисә ХӘКИМОВА

УРАЛ-ТАУНЫҢ АЛТЫН БӨРТЕГЕ

Фәрит Нәбиуллин рудникта.

*Дусларым, нык билләренә,
Дусларым, фонарьлар тагып,
Тезләнеп ятып, тирән базларда,
Кәйлә уйнатып, эшлиләр анда.*

*Анда юк урак, анда юк сабан,
Анда икмәкне алалар сатып.
Эшчеләр санын номерлар тагып,
Меңәрләп кенә саныйлар анда.*

«Шахта» сүзе телгә килүгә күз алдына Кәрим Тинчуринның «Зәңгәр шәл» мелодрамасы килеп баса һәм колакта Булат жыры яңгырый. Әйе, шахталарда элек-электән кулларына кәйлә белән чүкеч тотып,

күбесенчә татарлар эшләгән. Таза егетләр бәхет эзләп, авылларын калдырып, шахталарга юл тоткан. Шахта турындагы жырларның гына да халкыбыз телендә ничәмә-ничә варианты бар лабаса.

Шәхсән үзем, шахта базының ни икәннен узган ел редакциябез белән Туфан ага Миңнуллинның туган якларына – Кама Тамагына барып, гипс руднигы күргәч күзаллый башладым. «Исән килеш, жир астында үтә лә безнең гомер!» – дип жыр сузган, әле берничә дистә ел элгәре генә 25әр килограммлы двигательле, метрдан артык озынлыктагы бораулар белән көнне-төнгә ялгап эшләгән көчле һәм чыдам шахтёрларыбызны кызганып та куйдым. Ә үзем өчен, урамда 30 градус эсселек торуына карамастан, мәгарә эченә төшеп, берничә минут йөргәннән соң, «көн бозыла калса» дип, куртка ала баруыма да сөенеп туя алмадым – дымлы суык һава үзен яхшы ук сиздерде. Гомуми озынлыгы йөзләргә чакрымнарга сузылган туннель авызына кереп китәр алдыннан башка кидерелгән фонарьлы каскалар исә хәвеф-хәтәргә дучар булу ихтималын кисәтә. «Гомерем бетеп, таш басмаса, ташламам жанкисәгем!» – дип, шахтёрлар юкка гына жырламаган.

Сүз башым бит Шүрәле дигәндәй, бүген сүз телгә алынып үтелгән ташкүмер яки гипс шахталары турында түгел, ә Урал таулары итәгендәге Свердловск өлкәсенең Берёзовский каласында урнашкан алтын руднигы хакында бара чак. «Берёзовский рудник» жаваплылыгы чиклэнгән жәмгыятенең генераль директоры Фәрит Миңнәхмәт улы Нәбиуллин сүзләренә караганда, Алтын шахтасында эшләүчеләр арасында татарлар безнең заманда да аз түгел икән.

– Татарлар күп. Сәбәпләре берничә, сез аларны үзегез дә чамалыйсыз: татар тырыш, күндәм, түзем, намуслы. Хәзер алар кара эштә генә түгел. Кәйлә белән чүкеч заманнары инде еракта калды. Алмашка куәтле техника һәм заманча технологияләр килде. Аларны эшләтә белү өчен хәзер физик көчтән бигрәк югары квалификацияле һәм үзбездә практика үтеп, тәжрибә туплаган, зифенле профессиональ кадрлар кирәк. Шәһәрбездәге 59 мең чамасы кешенең ун меңнән артыгы – татарлар. Дөрес, саныбыз кими бара, урыслашу көчле. Без кулдан килгәнчә, бу мәсьәләне уңай якка үзгәртәргә тырышабыз, жирле татар милли-мәдәни мохтарияте белән тыгыз эшлибез. Элек шәһәр халкының өчтән бере татарлар, дип әйтә торган идек. Нәркәмгә дә үз милләте якынрактыр ул. Гел рус арасында яшәгәч, туган телнең дә кадерең күбрәк аңлайсың. Урамда ике татар сөйләшеп торса, ирексездән туктап колак салам, жанга рәхәт булып китә, күңел кинәнә! – ди Фәрит әфәнде.

Татарлар арасында алтын руднигында Вәкиловлар, Нигъмәтжановлар һәм Гайнуллиннар кебек бөтен нәсел-нәсәбе белән инде өчәр буын алтын чыгаручы, үзара кодалашып беткән династияләр дә бар икән. Арада вагон йөртүчеләр, бушатучылар, сигналчылар, шартлатучылар, бораулаучылар, юл яручылар, беркетүчеләр, руда баेतучылар, геологлар, клет йөртүчеләр һәм тагын шахтёр һөнәре эченә кертеп карап була торган әллә ничаклы белгеч бар. «Южный» шахтасына 58 ел гомерен биргән, әле дә тау жайланмаларын ремонтлау белән шөгыльләнүче, 80 нче яше белән баручы Фәрит Галимжан улы Нәжметдиновны гына атап үтү дә ни тора! Ул үз гомерендә дозиторчы да, руда төяүче дә, бораулаучы да, юл яручы да булып эшләгән, бүген дә сафта. Ә Гайнуллиннар нәселендә быел гомумән юбилейлар елы: Ясәви Зәйдулла улына – 85, карчыгы Флора Тәхәви кызына – 90, уллары Ринатка 65 яшь тула. Инде Ринатның улы – икенче Ринат та, аның хатыны Надия дә шахтада эшлиләр. Надия маркшейдер (тау инженеры) булып эшләсә, ире шахта эшенең барлык төрләрен дә үзләштерергә өлгергән. Бу яшь гаиләнең эти-энисе, туган-тумачасы арасында тормышын шахта белән бәйләмәгән кешеләр юк диярлек.

«Алтын руднигы» турында сүз чыктымы, күз алдына яр буенда олы иләккә су катыш ком салып, шуны улак сыман тагаракта юып утыручы кешеләр, «алтын бизгәге»нә багышлап төшерелгән «Эльдорадо», «Клондайк» фильмнары, америка индеецларының жирләренә басып кергән инглизләр белән ике арада барган бәрелешләр, алтынга хужа булу хакына кылынган явызлык, канкөешләр килеп баса. Икенче яктан исә, бүгенге байларыбыз турында сөйләшкәндә, еш кына үрнәк буларак телгә алынучы алтын приискалары хужасы, беренче рус революциясеннән соңгы милли күтәрелеш елларында байлыгын кызганмавы, «Вақыт» газетасын, «Шура» журналын гамәлгә куеп, аларны чыгаруы, каләм эһелләренә мул гонорарлар түләне, «Хөсәения» мәдрәсәсенен багучылар советы эгъзасы булып торуы, мәчет-мәдрәсәләр салдыруы, шул ук вакытта мәңгелек темаларга үзенчәлекле фәлсәфи шигырьләр ижат итүе белән мәгълүм шагыйрәбез – Көнъяк Уралда Таналык, Гаделша, Балкан кебек приискалар тоткан Дәрдемәнд (Закир Рәмиев) искә төшә.

Фәрит әфәнденең үзен дә татар дөньясында күпмедер дәрәжәдә бертуган Рәмиевләрнең юлын дәвам итүче дип атарга була. Шахтёрлар каласындагы татарлар, хәер, башка кавемнәрдән булган шәһәрдәшләре дә, сүзе белән түгел, ә гамәлләре белән хөрмәт яулаган әлегә шәхесне мактап туя алмый: «Гәҗәп тырыш, акыллы, кешелекле егет. Калабызда мәчет, мәдрәсә салдырды. Бер генә иҗтимагый чарадан да читтә калмый. Татар бәйрәмнәре үткөрү булсынмы, башка халыкларныкымы – һәрвакыт ачык, ярдәмчел, юмарт. Сүз сорап, кесәгә керә торганнардан түгел ул», – диләр аның хакында өлкән шахтёрлар. Ул – менә дигән шәп гармунчы да әле. Аның гармунда уйнау осталыгын берничә ел элек Нурлат районы халкы да күрде: туган якларына өлкән улы Салават белән кайтып, якташларын менә дигән бәйрәм концерты белән сөендерде. Улы – баянчылар арасында Россиякүләм бәйгеләрдә жинүләр яулаган металлург. Фәрит Миңнәхмәт улы үзе милләттәшләрен һәм шәһәр халкын кайгыртып, даими рәвештә хәйриячелек, иганәчелек белән шөгыльләнсә дә, бу хакта жәелеп сөйләргә яратмый. «Бу минем шәхси эшем», – дип кенә жавап кайтара.

«Россиянең атказанган алтын табучысы» ордены кавалеры, Екатеринбургтан уника чакрым читтәрәк урнашкан Берёзовский шәһәренең мактаулы гражданы, шәһәр округы советының депутаты, Экология, ТКХ, транспорт һәм элемент буенча даими комиссиянең, шулай ук Свердловск өлкәсә сәнәгатьчеләр һәм эшкүарлар берлеге эгъзасы Фәрит Миңнәхмәт улы Нәбиуллин 1954 елның 1 гыйнварында Нурлат районының Кычытканлы авылында туа. Тик язмыш жилләре аны теле ачылып, тәпи басарга өйрәнү белән диярлек Урал таулары итәгендәге Свердловск өлкәсенә илтеп ташлый һәм аяк астында алтын комы жәйрәп яткан жирләргә беркетә. Миңнәхмәт һәм Халисә Нәбиуллиннар гаиләсә кечкенә Фәриткә өч яшь тулганда, Свердловск өлкәсенен Краснотурьинск шәһәренә күченә.

1972-1974 елларда Чиләбе өлкәсенен Чибәркүл шәһәрендә Ватан алдындагы бурычын үтәгеч, Фәрит әфәнде ике ел дәвамында Курган машина төзү заводында сынаучы булып эшләп ала. Үзен үстергән калада аяк астында яткан кыйммәтле

металл рудаларын эшкәртәргә, бастырга, житештерәргә өйрәнү теләге аны кабат Красноурьинскка кайтара һәм ул жиде ел дәвамында Богословский алюминий заводында металл коючы булып эшли. 1992 елда Екатеринбургта «Файдалы казылма ятмаларын ачык юл белән чыгару ысулы» буенча Тау институтын тәмамлагач, Берёзовский шәһәрәндә файдалы казылмалар табу буенча «Габбро» предприятиесенә нигез сала, 1996 елда Ивдель шәһәрәндә «Урал-Норд» алтын табучылар артелен оештыра.

2008 елда исә, Фәрит Нәбиуллинга Берёзовский мэры Вячеслав Брозовский шалтыратып: «Алтын руднигы шәһәр карамагына тапшырылды, йә яңа житәкче табарга ярдәм ит, йә үзең житәкләргә алын», – дип, гозерен житкәрә, ә алдагы перспективалар хакындагы сорауга: «Горизонтларны биш миллиард сумга консервацияләү проекты һәм шахталарны су басмасын өчен алга таба аны даими суыртып, бушатып тору бурычы бар», – дигән җавап ала. Өч тәүлек дәвамында барысын да үлчәп, уйлап бетергәннән соң ачык карьерда казу эшләре алып бару һөнәрән үзләштергән Фәрит Миңнәхмәт улы, ташландык хәлгә килә язган шахтаны үз кулына алып, ябык юл белән казылма байлык табу эшенә баштанаяк чума. Беренче эш итеп ул үз командасын булдыра, файдалы казылмаларны басту системасын камилләштерә. Ике елдан руда концентратларын аффинаж фабрикаларына эшкәртәргә озатуны чыгымы зур булган тимер юлдан алып, аэропортка кадәр машиналар белән илтәп, Себергә озату эшен көйләп жибәрәләр. Нәтижәдә, чималның үзкыйммәте шактый түбәнәя, ә хезмәт нәтижелелеге күзгә күренеп арта. Меңләгән эшчеләр «хезмәт хакы алганчы көнем үтсәнгә» дип түгел, ә акча эшләү өчен тырыша башлай, акрынлап хужалыкның техник базасы яңара, искергән механизмнарны заманча технологияләр алыштыра, руда базларынан су суурту системасының насослары ремонтлана, яңа компрессорлар урнаштырыла. Электр энергиясе чыгымнарын киметүнең яңа ысуллары уйлап табыла, вакыт һәм тырышлык һәммәсән дә үз урынына куя. Бүген предприятие Берёзовский шәһәрәндә зур күләмдә салым түләүчеләрдән санала. Эшчеләр югары уку йортларында һәм көллиятләрдә предприятие хисабына укый, һәр кеше үзенең киләчәген ачык күзаллап, лаеклы хезмәт хакы алып эшли. Шулай ук «Берёзовский рудник» идарәсе кайчандыр шәһәрнеке саналган руда басту фабрикаларын да жирләре белән үз карамагына сатып алган. Бүген ул фабрикаларга өлкәнең якын-тирәләрдәге башка шәһәрләреннән дә руда китерәләр.

«Шәһәр белән руда шахталарының язмышы бер-берсенә тыгыз бәйләнгән, шуңа күрә дә мин икесенә дә үзәгәндә кайнарга тиеш! Рудниктан дәүләт казнасына керә торган акчаларның дәрәҗәсиз юнәлештә тотылуын, шәһәрбез халкына файда китерүен тәэмин итү – безнең бурычыбыз», – ди депутат. Ә шахталарда жыелган суны исә ел әйләнәсе суыртып торырга кирәк. Шулай эшләмәсәң, жир убыла башлау белән бәйлә берәр төрлө фажига килеп чыгуын көт тә тор. Моның өчен шәһәргә өлкә казнасынан транш бирелә, тик ул шахта чыгымнарының 30 процентын гына капларга житә, калганын алтын табучылар үз хисабынан капларга тиеш була. Кыскасы, шахта эшендә керемә күп булган кебек чыгымнар да шактый жыела.

Сүз уңаеннан, «Берёзовский рудник» чыганагы Россия тарихына иң беренче алтын табу урыны булып кергән, узган ел монда руда ятмалары табылуның 275 еллыгын билгеләп үткәннәр. Биредә яшәгән жирле халыклар элек-электән төрлө асылташлар эзләү белән шөгыльләнгән. Россиядә төзелгән Берг-коллегия 1719 елда буйсындырылган территорияләрдәге табигый байлыкларны өйрәнү максатында махсус Указ чыгарган. Аның нигезендә, кайда яшәвенә, нинди дәрәжәгә ия булуына карамастан, Россиядә яшәүче һәр кешегә дә жир куенындагы табигый байлыкларны эзләү хокукы бирелгән. 1745 елда Шарташ авылында яшәүче Ерофей Марков сазлык янында шурф казыганда, алтын кисәгенә юлыга. Нәтижәдә бу вакыйга Россия сәнәгатендә өр-яңа тармак – алтын табучылар, ягъни «старательләр» барлыкка килүгә сәбәпче була.

Фәрит Миңнәхмәт улы сөйләвенә караганда, «Берёзовский рудник» өч өлештән – «Көнъяк», «Үзәк» һәм «Төнъяк» шахталарынан тора. Монда, алтыннан тыш, көмеш, ак алтын, тау бәллүре, топаз, малахит, лиственит, крокоит һәм башка төрлө кыйммәтле

минераллар да чыгарыла. Элбәттә, ике гасыр ярымнан артык вакыт дәвамында алтын запаслары бик нык кимегән, кайчандыр алтын 100 метр тирәнлектә табылган булса, хәзер инде 512 метрга, ягъни ярты чакрымнан да түбәнгә төшеп житкәннәр. Инде юл яручылар 612 нче, 712 нче горизонтларны алтын табу өчен алга таба эзерләү эшләрен алып бара. «Шуннан артыкка төшүнең мәгънәсен күрмибез. Тирәнгәрәк киткән сәен, руда тоннасына туры килүче алтын күләме кими бара. Бүген эш бара торган урыннарда руданың тоннасыннан бер – бер ярым грамм чамасы алтын табылса, элгәрәк ул ике граммга якин иде, ә кайчандыр, өске катламнарда биш граммга кадәр житә торган булган. Кисәкле, бөртөкле алтыннар да табылган. Хәзер инде аны коточкыч катлаулы технология белән, төрлө-төрлө минераллар катнашмасыннан аралап алырга кирәк. Геология һәм минералогия өлкәсеннән хәбәрсез кеше буларак, әлеге технологияне, химик процессларны жиңел генә аңлап бетерә торган түгел. Эш барышы кыскача болай. Вагонеткаларга төялгән руда шахтадан казылмаларны басту фабрикасына китереп бушатыла. Аны башта ваклап, порошок хәленә китерәләр, аннары су, химикатлар кушып, кирәксез токимнардан аралыйлар, күбек хәленә китерәләр, киптерәләр дә, алынган концентратны фабрикага озаталар. Шахтадан килгән руда эшкәртелгәннән соң бер тоннадан 33 грамм чамасы алтын чыга. Шахтада меңнән артык кеше көнөнә 7 сәгать дәвамында эшли. Аларның уртача яше – 37-40 тирәсе. Уртача хезмәт хақы – 37 мең сум чамасы, пенсиягә чыгу яше 50 дән башлана икән. Бүген шахта туннельләренә күпчелек урыннарына камералар куелган, алар бер яктан эшнән барышын күзәтсә, икенчедән, куркынычсызлыкны тәмин итә. «Коронавирус пандемиясе сәбәпле, моннан ун еллап элек урташтырылган әлеге камералар конструкторлар, экономист-бухгалтерларга, кадрлар бүлегендәгеләргә өйдән торып эшләргә дә ярдәмгә килде, үзем дә өйдән чыкмый гына шахтада баручы тулы эш процессыннан шәхсән хәбәрдар була алам», – ди житәкче. «Северный» шахтасына бүген яңа вентиляторлар һәм биш миллион сумлык яңа компрессор урнаштырылган. Мондый компрессорлар «Северный» шахтасына дүртәү кирәк булчак», – ди житәкче. Моннан тыш бораулау эшләре өчен яңа керн бораулау станогы да сатып алганнар. Ул йөзәр миллиметрлы таш кыйпылчыкларын ватарга сәләтле. Шулай ук Фәрит әфәнде Рудникның музеең булдыру эшен дә алып бара.

«Аена 30-35 мең тонна руда эшкәртәбез. «Төньяк» шахтада тагын 50 еллап эшләргә була әле, ә менә «Көнъяк»ныкында руда күләме кими бара. Ул, күп дигәндә, тагын 15 елга житәргә мөмкин. Без жир астыннан составында унлап минерал булган су суыртабыз. Кул астында барыбер шахта сулары суыртылып яткан чакта, эчәр өчен әллә кайдан ерактан су торбалары сузу жүләрлек булыр иде. Безнең су саклау өчен санитар зона проекты эзер инде. Ул радиусы 50 метр булган мәйданнан сәгатенә 120 кубметр су бирергә исәпләнгән. Алга таба заманча фильтрлар куеп, аны чистарту күз уңында тотыла. Шәһәр үсә, яңа микрорайоннар арта бара, димәк, суга да ихтыяж артчак», – ди Фәрит әфәнде.

Өңгәмәдәшем сөйли, ә минем жомга көннәренә берсендә хәзрәт вәгазә сөйләгәндә искә алынган бер риваять хәтердә яңара. Чүл уртасында япа-ялгызы калган бер байга «Бер йотым су эчәр өчен күпме байлыгыңны бирер иден?» – дигән сорау бирәләр, ул, «Ярты байлыгымы!» – дип җавап кайтара. «Ә шул эчкән суыңны үзәң бушатырга сәләтсез булсаң, бу эштә булыша алуыңга күпме байлыгыңны сарыф итәр иден?» – дигән сорауга ул: «Байлыгымың калган өлешен!» – дип җавап кайтара. Әлеге риваятьнең хикмәтеннән без эчә торган суның тереклек өчен алтын бәясеннән күпкә кыйммәтрәк булуын, һәм барча нигъмәтләрне кешелек дөньясына бирүче Аллаһка шөкер кылып яшәргә тиешлегебезгә янә бер инанабыз. Ә Берёзовский шәһәре мөселманнары Фәрит әфәнде ярдәме белән салынган «Алтын» мәчетендә гыйбадәт сәен аның исәнлеген сорاپ, дога кыла. Без дә догада булыйк: дөнья буенча сибеләп яшәүче татарлар арасында Фәрит абый кебек үзләре алтын бөртегенә тиң милләтгәшләрбез күбрәк булсын иде! Амин!

Фәнил ГЫЙЛӘЖЕВ

Камил Кәримовка - 70 яшь

Халыкара «Идел» лагеренда
ижат яшьләре семинары.
Сулдан уңга: Хәсән Ильясов,
Флүс Латыйфи,
Камил Кәримов,
Роберт Миңнуллин,
Госман Садә. 1976 ел.

ТАССР Язучыларының
X съездында. Сулдан уңга:
Марсель Галиев,
Туфан Миңнуллин,
Камил Кәримов,
Рафаэль Мостафин,
Роберт Миңнуллин,
Рәдиф Гаташ.
1984 ел.

Күренекле композитор
Мирсәет Яруллинның
туган ягы – Мамадыш
районы Түбән Сон
авылында. Сулдан
уңга: Камил Кәримов,
Рәстәм Мингалим,
Илдар Юзеев, Мирсәет
Яруллин. 1986 ел.

Өчәү юлга чыктык...
Сулдан уңга:
Алмаз Гыймадиев,
Камил Кәримов,
Алмаз Хәмзин.
2004 ел.

Бүгенге проза
турында бәхәс.
Камил Кәримов
Фәнис Яруллин
янында. Ноябрь,
2011 ел.

Өлкән язучыбыз
Марат Әмирхан
«Казан утлары»
хезмәткәрләре
белән. Сулдан уңга:
Мансур Вәлиев,
Марат Закир,
Марат Әмирхан
һәм Камил Кәримов.
2009 ел.

«ХАТЛАРДА – МИНЕМ ЯЗМЫШЫМ»

КАМИЛ КӘРИМОВ ИЖАТЫНА БЕР КАРАШ

Камил Кәримовның «Исемсез хат»¹ дип аталган роман-элегиясе иң элек үзенен жанры белән игътибарны жәлеп итә. Гадәттә, сагышлы, моңлы лирик шигырьне «элегия» дип атыйлар. Өлбәттә, әдәбият өчен роман-элегия дә ят нәрсә түгел. Мондый романнарда мәхәббәт һәм юксыну хисләре, шәхеснең еллар узган саен тирәнәя барган сагышы, югалтулары һәм табышлары, катлаулы язмышы, эчке дөньясы чагылыш таба. «Исемсез хат»ны укый башлауга ук, аның роман-элегия жанрында язылуына шигем калмады. Геройның хисләр дөньясы һәм сентименталь кичерешләре, аның дөньяга карашы һәм шәхси язмышы, тормыш интригалары – бар да тиешле психологик яссылыкта сурәтләнгән, бар да табигый. Аның хакыйкәт һәм тормыш турында уйланулары, яшәеш проблемалары, мәхәббәт һәм бәхет турында фәлсәфи фикерләре эмоциональ кичерешләр аша бирелгән.

Авторның үзенчәлекле язы стиле, ягъни сәнгатьле фикерләве аерым игътибарга лаек. Аңа табигыйлек һәм ихласлылык хас, сөйләмдә, фикер сөрешендә ясалмалык юк. Өсәрнең тагын бер үзенчәлеге шунда: автор үз биографиясенә бәйле вакыйгаларны хикәяләүче генә түгел, ул романның төп герое да. Нәселләре «Корыч» кушаматлы булуын истә тотып, аны да бала чагыннан ук «Корыч» дип йөртәләр.

Кайбер авторлар биографик әсәрләрендә үзләрен кимчелексез әүлия итеп, тискәре якларын шомартып, тормышларын матур буяуларга буяп күрсәтәләр. Камил Кәримов чынбарлыкны ничек бар, шулай тасвирлаган, укучыга яраклаштыргач тырышмаган. Иң мөһиме: үзе кылган эш-гамәлләрне, тормышының иң катлаулы вакыйгаларын да үткән юморга һәм ирониягә төреп биргән. Автор кулланган жор фикерләр, урынлы чагыштырулар әсәрнең тәрбияви кыйммәтен арттыра, романны тирән фикерле һәм тормышчан итә. Болар аның югары интеллектка ия булуын раслый һәм укучыга эстетик яктан да көчле тәэсир итә. Тирән фикерләү сәләтенә ия булган авторның үз эшенә ижади якын килүе вакыйгаларны сөйләп кенә чыгудан саклый. Ул уйлана, анализлай, нәтижеләр асы.

Романның кереш өлеше аерым игътибарга лаек. Автор герой тормышында чагылыш тапкан һәм хәтерендә уелып калган төрле вакыйгаларга фәлсәфи якын килеп, афоризмнар, әйтемнәр ярдәмендә бәя биреп бара. Болар бар да аның гомерлек тормыш тәҗрибәсеннән чыгып ясаган нәтижеләр, күңел кичерешләре дип уйлыйм. Аларның берничәсен карап китик.

«Һәр шәхес – үзе бер архив. Бәхетле кеше үз биографиясен үзе язып калдыра, даһиларның үткән юлын башкалар яза». Шәп әйтелгән. Күп тә үтмәс, бу фикерләргә башкалар да афоризм итеп куллана башлар. Гениаль фикерләр күктән төшми бит.

«Фото – каты бәгырьле хәтер инде ул, һәм позитив булган жирдә негативы да бар» – ди автор. Дөрес фикер. Мәңгегә хәтердә калырдай шәхесләр белән беррәттән, искә төшерергә теләмәгәннәр дә житәрлек бу дөньяда.

Автор: «Бөекләргә каберенә басып, йолдыз чүпләүчеләр дә күбәйдә...» – дигән афоризмын бөек шәхесләрнең исеменә таянып, аларның хезмәтләрен үзләштереп, зур дәрәжәләргә ирешкән кайбер «талант ияләре»нә карата кулланган, дисәк тә, ялгышмабыз кебек.

Китап укырга яратмаган, аның кыйммәтен, төмен аңламаган кешеләрнең күбәя

¹ Роман «Казан утлары»ның 2019 елгы 9-10 санныңда басылды.

баруына эрнеп: «...ул синең ярты гасырлык ижатыңны ярты сэгатытэ укып чыгарга мөмкин», – дип белдерә автор.

«Талантлы язучы булыр өчен, талантлы укучы кирәк», – дигән гыйбарә дә буш жирлектә тумагандыр, мөгаен. Әйе, бүген китап сөючеләр күп, дип, мактана алмыйбыз. Авторның бу сүзләрен татар әдәбиятының киләчәген уйлап борчылу дип кабул итәргә тулы нигез бар.

«Шундый сәер кешеләр инде без – ирләр! Гомернең сөеп-сөелеп үткән көннәрен генә Яшәү дип атыйбыз. Яшәлгәнән яза торам», – дип дәвам итә автор. Бу фикер аның яшәү кредосын чагылдыра сыман. Кеше сөеп-сөелеп яшәргә тиеш. Мин автор белән килешәм, чөнки чын ярату гына кешене зур биеклекләргә күтәрергә сәләтле. Ярату – кешелекле булып калу ул. Яратуның ни икәнән белмәгән кеше бәхетле була алмый. Чын ярату гына бәхетле гаилә төзәргә, балалар үстерергә, бер-береңнең назын, жылысын тоеп яшәргә мөмкинлек бирә. Кешеләрне, тормышны, үзенең яратырга кирәк. Яратмыйча яшәү чын яшәү була алмый.

Авторның кыска гына, эмма тирән фикерләренә сыйдырган һәр жөмлесе «афоризм» дип аталырга хаклы. Бу жөмлеләрдә тормыш тәҗрибәсе зур булган шәхеснең хакыйкаткә мөнәсәбәте ярылып ята, интрига сизелеп тора.

Романның шул ук «Кереш» өлешендә «Хатлар ялгызлыктан коткарды, жанымны асрады. Язмышымның сюжеты хатлардан килә», – дигән юллар бар. Болай кистереп әйтүе белән автор, бәлки, хаклыдыр да, чөнки кешеләр арасында яшәп тә, күңеле белән ялгыз булганнар азмы әллә? Күңел галәм кебек үк киң дә, тылсымлы да, анда кеше белмәгән әллә ниләр бар. Адәм баласы гомер буге үзен яратуларын, аның белән бер дулкында тирбәлеп, күз карашыннан ук үзен аңлауларын тели. Үз жанына тиң булганны эзли һәм, нияятә, таба. Эзләп-эзләп тә жан сөйгәнән таба алмаучылар житәрлек. Автор бик яшлы классташ кызларына, чит авылныкыларга хатлар, шигырьләр яза. Егет чагында да бу «һөнәре» аның яраткан шөгыленә әйләнә. Хатлар аша аралашу аңа хатын-кыз йөрәген, гомумән, кеше хисләрен аңларга, йомшак күңелле һәм кешелекле, эчкерсез жанлы кеше булып калырга ярдәм иткәндер, мөгаен. Авторның үз гомерендә күзә төшөп йөргән кызлары бик күп. Ул аларның исемнәрен, туган авылларын яттан белә. Матур кызларга сокланып, гомер буге гыйшык утында янып яшәгән герообизның күңеле чиста. Ул берәүне дә рәнжетми, киресенчә, кыз балага нәфис зат итеп карый. Зәрия, Гөлназ, Илсәяр һәм башка бик күпләр аны тормышны яратырга, авырлыктардан курыкмаска рухландырганнардыр, мөгаен. Ул чын сөюнең ни икәнән белә, «үзе өчен генә үскән» сөйгән ярын – хатыны «Кларунчигын» гомер буге чын күңелдән яратуы, ихтирам итүе шул турыда сөйли. Ул аны «Нуриэхмәт кызы» дип йөртә. Нуриэхмәт кызының аның илһам чыганагы булуына укучы һич шикләнми.

Шулай да яшьлегендә хата ясарга өлгерә герообиз, эмма үзеннән «унсигез яшькә генә яшәрәк малае» һәм «Зәмзәмия исемле ялгышы» барлыгын хатыныннан һәм укучысыннан яшерми ул. Яшереп калса, аның «язмыш сюжеты»на хилафлык килгән булыр иде. Биографик әсәрдә мондый нәрсә гафу ителми. Укучы да аның намуслы һәм чиста күңелле булуына шикләнеп карар иде. Шулай итеп, һәркем дәрәжәләргә белә, ә роман герое шул ук сөйкемле сөяк, кешелекле зат булып кала бирә.

Романның «Исемсез хат» дип аталуын искә төшерик. Аның сюжет линиясе дә шул хат белән бәйле. Корыч почтадан бандероль ала. Бандерольдә «Матрешка» дип атала торган уенчык һәм аның эчендә «Мин» имзасы куелган хат була. Исемсез хат. Кем хаты? Гаиләне таркату өчен язганнармы? Ниндидер куркак кешенең эшме бу? «Теле, фикер сөреше, кинәйе һәм уйнаштан туган «матрешкаларга» ишарәләве белән – мондый ясалма бомбаны бары тик ялгыз калудан коты алынган хатын-кыз гына ыргыта ала», – ди автор бу хат хужасы турында. Бер кәгазь кисегә бөтен тормышыңны пыран-заран китерергә дә мөмкин. Нишләргә? Бер атна дәвамында хат турында хатынына әйтә алмыйча газапланып йөри ул. Романга сыеп беткән шул шартлы вакыт эчендә укучы геройның яшәлгән кадәрле тормышы белән таныша. Сер дә көтелмәгәндә жайлы гына ачыла. Хатыны барысын да белә булып чыга. Хәтта хатны укырга да теләми. «Мин аларның нәрсә язасын беләм. Жыртып ташла...» – ди. Әйе, дөнья баясе торырлык акыллы хатын белән яшәү – бәхет эше. Бер атна

дәвамында эзәрлекләгән исемсез хат һәм ул тудырган борчулар юкка чыга. Бу роман шул рәвешле матур гына төгәлләнә.

Әсәр сюжетын оештырганда, автор хронологик тәртиптән читкә тайпылып, ин элек бүгенге чор тормышының кайбер әһәмиятле вакыйгаларын сүрәтләүдән башлый. Бу турыда ул ике бүлектә сүрәтли. Калган өч бүлектә (алар күлмәле булулары белән аерылып тора) балачак, үсмерчак һәм яшьлек чорлары сүрәтләнгән. Романның соңгы бүлегендә автор кабат бүгенге чорга әйләнеп кайта. Атна дәвамында жан тынычлыгын бозып торган исемсез хат һәм аның белән бәйлә проблемалар да шушы бүлек ахырында чишелеш таба.

Автор тормышының төрле этаплары сүрәтләнгән бүлекләр турында берничә сүз әйтеп китик. «Хат ташучы курчаклар» бүлегендә геройның исемсез хат салынган бандероль алганнан соң кичергәннәре, гаилә бәхетен югалту куркынычы турында уйланулары сүрәтләнгән. Бу бүлекнең ахырында автор: «Хатлар кавыштыра ала һәм шул ук вакытта кырык ел буге корган жылы-көйлә ояңны тудырырга да бер хат җитә», – дигән нәтижә ясый.

«Нух көймәсе» егетләре» бүлегендә укучы роман героеның кайда һәм кем булып эшләве белән таныша. Аның шул елларда булып узган вакыйгаларга төгәл бәя бирүен күрә. Ул вакыйгаларны мин үзем «бөек күченү чоры» дип атар идем. 1986 елда Бауман урамында урнашкан Язучылар союзын һәм 2018 елда газета-журналлар редакцияләрен Кәжә бистәсеннән «Байлар бистәсе»нә күчерү вакыйгаларын һәркем беләдер, дип уйлыйм. «Күченү фронт кебегрәк бит ул, киттеңме – йә яраланып кайтасың, йә хәбәрсез югаласың...» – ди автор. Бу чагыштыру бик тә урынлы. Татарда әле күченүне зур янгынга тиңләү очрагы да бар. Кайсын гына алсак та, мондый күченүләрнең файдасыннан бигрәк зияны күбрәк булуын беләбез. Автор юкка гына Нух көймәсен искә төшермәгәндер. Нух пәйгамбәр үз көймәсе белән кешеләрне, хайваннарны коткарып, киләчәк тормышны саклап калган булса, хәзерге чорның бернинди максатсыз-нисез күченешләре әдәби мирасны, кыйммәтле архивны, кулъязмаларны югалтуга китерә, югалган хәзинә халыкка хезмәт итүдән туктый. Бауман урамындагы «Язучылар союзы»н күчерү нәтижеләре хакында автор: «Ул вакытта да татар әдәбиятының алтмыш ел буге бөртекләп жыелган архивы... юлда югалган иде», – дип ачынып яза. Әйе, бу галәмәтне күргән авторның йөрәге сызлануын, алай гына да түгел, әрнеп сыкравын сиземләү кыен түгел.

«Салам түбәле академия» бүлегендә автор үзен тәрбияләгән тормыш «академия»сенен бар якларын да ачыктан-ачык сүрәтли, яшүсмер вакытын искә төшерә. Әтисе Әдһәмне хәтерләмәсә дә, тормыш авырлыгын үз жикәсендә кичергән кадәрле кешесе турында жылы хисләр белән искә ала автор. Аның авыр тормышын сүрәтләгән вакыйгалар берәм-берәм күз алдыннан үткәндә, адәм баласы ничек барысына да түзә ала икән, дигән уйлар килә. Сугышка кадәр мал врачы булып эшләгән әтисе башкалар гаебе аркасында сугыш алдыннан төрмәдә утырып чыга; Германия фашистларына һәм япон милитаристларына каршы сугышларда катнаша. Орден-медалльләр дә алган. Катты сугышлар барганда, Днестрның *(бу елганы автор студент елларында Молдавиядән кайтышлы үзе дә күрә)* бозлы суын кичәргә туры килгән әтисенә, шуңа күрә сугыштан үпкәсенә салкын тидереп кайта ул һәм туган авылында нибарысы биш ел гына яшәп кала. Автор аның көчле характерлы, нык рухлы кеше булуын бик оста итеп сүрәтли алган. Әтисенә холкы турында ул әнисе сөйләгәннәрдән чыгып яза. «Атаңның сүзе үтә торганы. Байлыкка исе китмәде, ризыктан өзмәде. Туры сүзле, жор телле булуы аркасында күпме кыен алды. Үжәт иде», – дия торган булган әнисе.

Әнисе дә дә үткен акыллы кеше була. Аның баш бирмәс характеры Шәлегә килгән художниклар эше белән бәйлә эпизодта ачык чагыла. Дөрөсләп туп-туры күзгә карап әйтүнең нәтижәсе шул була: колхоз аның гаиләсенә көзгә кадәр өй салып бирә.

«Салам түбәле академия» бүлегендә укучы төрле кызыклы мәгълүмат белән дә очраша. Автор туган авылы Шәле, бигрәк тә авыл атамасының килеп чыгышы турында дәлилләп исбатлый. К.Тинчуринның «Зәңгәр шәл»е белән бәйлә фикерләр дә ышандырырлык.

Шәленең 40 ел дәвамында гөрләп эшләгән һәм 600 баланы сыйдырган агач мәктәбе

(аның 200 кешелек пионер бүлмәсе генә дә ни тора!) турында сөйләгәндә авторның сагынгануы сизелә. «Үндүрт яшеннән Габдулла Тукайга гашыйк булган Зәйтүнә шушы мәктәптә мөгаллимлек иткән» – ди автор. Зәйтүнәнең улы Атилла (Расих) әнисенен дәресләрен тыңларга яраткан. Заһид Хәбибуллин белән Сара Садыйкова да, күп кенә язучыларыбыз да (автор аларның исемнәрен дә күрсәткән) булган бу мәктәптә. Яңа таш мәктәп төзелгәч, икесенен кирәге калмый. Ничә мең балага белем биреп, олы тормыш юлына озаткан мәктәпне жимерү күренеше күңелләргә әрнәт. Мәктәп белән сабуллашыр өчен, бик күп халык жыела. Әйе, тарихи әһәмияте булган, халык хәтерен саклай торган күп нәрсәләр юк ителде безнең илдә. Бу хакта барыбыз да белә торгандыр.

Сабантуйлар – авылның рухы, борынгыдан килгән изге бәйрәм. Автор авыл һәм Питрәч сабантуйларында йөргән чакларын үзгәч бертөрлө жылы хисләр белән сурәтли. Бер вакыйга аның хәтерендә нык уелып калган: колга башына эленгән күнитекне ел да бер малай – Миңнулла алып төшә. Бер үк нәрсәнең ел саен кабатлануы туйдырганга күрә, ул: «...күнитекне ел саен... Миңнулла алып төшәсен беләләр бит инде... аны (күнитекне) баштук Миңнуллага бүләк итеп булмый микәнни?» – ди яшүсмер егет, рациональ фикер йөртеп.

Бу бүлектә унбиш яшьлек яшүсмер егетнең беренче тапкыр кызлар белән танышуы, аларга хатлар яза башлавы турында да мавыктыргыч итеп язылган. Гөлнәз исемле матур кызга «...минем әле Гөлнәз исемле ямьсез кызларны күргәнем булмады», – дип яза ул алдагы бүлекләргә берсендә.) беренче тапкыр шигъри хат язуы аны бөтенләй икенче яктан ача. Ул кыю, үз максатына ирешергә тырыша, түземле. Хатны Питрәчкә илтеп сала. Аның күчермәсен башка кызларга да жиберә (кат-кат язып торып вакытны ала, бу хәйләкәрлек түгелмени!) Хат – роман сюжетының үзгәндә ята торган бер деталь. Гөлнәзга язылган беренче хатның әһәмияте шунда: хатлар аша кызлар белән танышу «һөнәр»нә нигез салына һәм бу яшүсмер өчен мавыктыргыч нәрсәгә әйләнә. Хатлар язып, төрлө төбәкләрдә яшәгән ничәмә-ничә кыз белән таныша егет. Кызлардан да бигрәк, алар язган хатлар аның күңеленә илһам сала. Кызларның саны арта барган саен яшүсмер егет күңелендә илһам да арта. Язган саен язасы килә, каләм дә шомара. Автор бу турыда романның «Кереш» өлешендә әйтеп тә китә: «Әгәр мин язучы була алсам – кызлар гына гаепле... Алар мине хат язарга өйрәтте». Күңеленә ошаган һәр кыз белән таныша ул һәм хатлар яза. Хатлар аның өчен «юаныч та», «дус» та, «кара-каршы сөйләшү» дә. Героебыз, мөгаен, хат ул – матур әдәбиятның иң матур төре, дияргә теләгәндер.

«Кешенең бәхетсезлегә бәхет эзләүдән башлана...» Автор бу афоризмына тирән мәгънә салган. Бәхет эзләү – билгесезлек. Бәхет эзләү – шул билгесезлектән үзгәч тиң яр табу. Хатлар шуңа хезмәт итә. «Һәм мин бары тик минем өчен генә үскән бердәнбер кыз баланы матур әдәбият белән эзли», – ди автор. Иң матур хатларны ул студент чагында жан сөйгәнә – Нуриәхмәт кызына яза. Бер жәйдә – 27 хат. Күңел түрәндә башкаларга урын калмый.

Хатларның да төрлесе була. Роман героена алар жан рәхәтлегә бирә, аның күңел түрәндә – саф хисләр, йөрәгендә – мәхәббәт һәм кешеләргә ярату тойгылары уята. Зәмзәмиянең исемсез хатында тирә-яктагы бар нәрсәне жимерерлек көнчелек тулып ята. Бу хатта сафлык та, мәхәббәт хисләре дә юк. Ул, гомумән, ярата белми. Исемсез хат – яман ниятләр, түбән хисләр кешеләргә чын йөзгә ул. Бернинди дә тискәре хисләр уятмый торган гөнаһсыз яшьлек хатлары чисталык, сафлык белән аерылып торалар. Алар һәркемгә күңел жылысы бирә.

«Абау, мәхәббәтсез» бүлегендә героебызның мажаралары арта төшә. Егетлек чорына кереп баручы Корычны ике мәсьәлә борчый. Беренчесе – башта университетка, соңыннан консерваториягә укырга керә алмавы, икенчесе – үзбәк егеткә белән хат язышып, Үзбәкстанга китеп барган апасыннан хат-хәбәр булмау. Әнисе апасын барып алу турында сүз кузгата, тик ерак юлга чыгу өчен акча кирәк. «Корыч» бер жәйдә өч урында эшли. Казанның 16 нчы заводында эшләү, сельпога товар кайтарту, ә өченче эш – Апакайда тавык фермасы төзү өчен, тирән чокырлар казу. Апакайда Зәрия белән танышу һәм хатын-кызлар төрмәсендә срок тутыручы күрше һажәр апа

белән төзелештә эшләү. Ике герой, икесе дә хатын-кыз затыннан. Автор аларның характерын, тормышка карашларын сурәтләгәндә, ирекле булу һәм тоткын булып яшәү позицияләреннән чыгып бәяли. Зәрия – тормышның матурлыгын арттыручы телгә оста, акыллы кыз, һажәр апа тормышның караңгы ягын – тоткынлыкны чагылдыручы хатын-кыз. Зәрия тормыш гүзәллеген тоя белергә өйрәтсә, өметсезлеккә төшкән һажәр апа, яхшылык һәм игелек барлыгына ышанмаучы тоткын буларак, кешегә түгел, үзенә дә ярдәм итә алмаучы бер меккен зат.

Яшь егетнең тормыш тәҗрибәсе арта тора. Шул ук жәйдә, апасын эзләп, Ташкентка килеп төшү белән башланган мажаралар бу тәҗрибәне тагын да үстерә. Чит шәһәрдә документларын урлату (карак булмаган жир юктыр ул), ачка тилмереп йөрү, жизнәсенә телеграмма сугып та, аннан җавап алмау (вак жанлы, саран жизнәсе «кияү бүлгә итеп, сөяк саплы пәке дә бүлөк итә белмәде!») һәм, ниһаять, тормышның начар якларын жиңәрлек, кешеләргә яхшылык эшләүче Миләүшә исемле гап-гади «фәрештә» апа. Ул «Корыч»ны ачлыктан коткарып, аналарча ярдәм кулы суза, аннан соң Казанга кайтучы поездга утыртып жиберә. Ташкент мажаралары тормышка бөтенләй икенче яктан карарга өйрәтә. Яхшылык белән яманлык янәшә яшәсә дә, яхшылык һәрвакыт өстен чыгачак.

Ун елдан соң «Корыч» Нуриәхмәт кызы белән Ташкент якларына барып чыга. Апасы аңа теге вакытта алган телеграмманы бирә...

«Әгәр дә мәгәр...» бүлегендә героёбызның характеры тагын да ныграк ачыла. Укучы аны яшылгәнен соңгы баскычына баскан, акыл утырткан, тормышка үз карашы булган, үзенчә фикер йөртеп, үзе теләгәнне генә эшли торган зат итеп күрә. «Һәркем безне үзгәртсә тели... Остазлар күбәйгән саен, үз булып калу кыенлаша», – ди ул, канәгатьсезлек күрсәтеп. Шулай да «Корыч»ны сындыру жинел түгел, ул гел үзе булып кала. «Менә сез укудан соң эшләп тә йөрисез. Ә үзегез зачәтларны, имтиханнарны да вакытында тапшырып өлгәрсез», – ди аңа педагог Миләүшә Шәйхиевна. «Мин бары тик үзем генә таяна алам. Нәселебез шундый», – дигән кыска гына җавапта геройның чын йөзә, табигый асылы, затлылыгы чагыла.

Мәдәният институтында укый башлаганда ул, башкалардан ун яшькә олырак, ягъни тормыш тәҗрибәсе туплаган студент санала. Стипендия алып укыса да, алимент түлисе бар. Зарланып, елап яшәү – аның өчен чит нәрсә, ул үзен яшьләргә терәк булырга тиеш дип саный. Кыен чакларында ярдәм итә. Хәтта коллектив белән эшләгән эш өчен дә (концертлар куеп йөрү), башкаларны акасыннар өчен ул берүзе җавап бирә. Характеры шундый.

90нчы елларда Югары Совет креслосына үрмәләп булса да менәргә тырышкан затлар күбәя. Андыйларга да ярдәм кирәк. Кемнәрдер булчак депутатның «асыл» зат булуы турында халыкка житкерергә, очрашулар оештырырга тиеш. Мурат Сиражинны депутат итеп сайласыннар өчен «Корыч» көне-төне халык каршында чыгышлар ясый. Депутат булгач, ара өзәлә. «Мурат Сиражин Югары Советында бер срок утырып чыкканнан соң ял итте. Һәм өченче чакырылышта тагын миңа килде, янә депутат булырга иде исәбе. Ләкин мин инде алга таба андый уеннарда катнашудан ваз кичкән идем», – дип яза автор. Уңышлы ирония үз эшен эшли. Кайбер депутатлар «эшчәнлеген» бәяләү өчен, моннан да төгәлрәк сүзләр табу кыен: «утырып чыкты» (эшләде, дип әйтергә тел әйләнми), «ял итте», «уеннарда катнашу». Яши-яши тормыш тәҗрибәсе экрен генә шулай туплана бара.

Советлар Союзында жәйге каникул вакытында студентлар отрядларга тупланып, илнең төрле почмакларында эшләп алалар иде. Алдагы бүлектә автор үзләренен Молдавиядә эшләрүләрен сурәтли. Аларның отряды помидор җыюрга тиеш була. Ул үзе бригадир Доничка өй сала. Бу чор егет тормышында иң матур вакытларның берсе булып истә кала. Ике ай дәвамында Нуриәхмәт кызы белән аралашып тора. «Көн саен күрешә торгач, жан жанга үтеп керә икән ул; аураларыбыз кушыла... араларыбыз якыная», – дип яза автор. «Мәктәп елларында язган хатлар жылгә очкан кебек, Сәвияләр, Илсәярләр, Гөлназлар да юк. Хәзер Нуриәхмәт кызы гына бар.»

Молдавиядән киткән чакта, үзәк өзгеч бер вакыйга булып ала. Татар кызы Рәйсә кайчандыр стройотряд белән килеп, шунда калган. Ул Казанда яшәүче авыру атасына

күчтәнәч биреп жибәрә. Поезд кузгалып киткәч тә, «өчөбөз дә шаяртырга омтылып карадык. Ләкин Рәйсәнең сагышы кызлар жанына кереп поскан иде инде». Татар кызы. Бәхет эзлөп, кайларда гына югалып калмаганың да, нинди генә милләткә балалар үстөрөп бирмәгәнсең син?!

Романның соңгы бүлегендә автор тормыш, мәхәббәт һәм бәхет турында фәлсәфи уйларга бирелә һәм нәтижәләр ясый. Аларның күбесе афоризмнар кебек яңгырый. «Яшьлектә һәр егет үзенә чибәрне эзли. Ә бер кеше бары тик бер генә кешенә бәхетле итә ала – бу аксиома... Жир шарына жиде миллиард бәхетле сыеша алмый, бәхетнең дә үз квотасы бар... Чибәр кызларга... күз тиюдән бигрәк... сөөлми калган гашыйкларның сагыну сагышы каргыш булып төшә. «Шәле авылының кичке урамында йөргәндә, героёбыз үзе дә сизмәстән яшә чагы белән сабууллаша. «Яшьлегемнән кайтып киләм... Мәхәббәттәме бәхет?! Ныклап уйлап караганда, бар, дисәң – бар, юк, дисәң – юк ул бәхет...» Романның башында ук авторның: «Кешенең бәхетсезлегә бәхет эзлөүдән башлана», – дигән афоризмы белән очрашкан идек. Ниһаять, ул уйларының очына чыга. Ә бит ул Нуриәхмәт кызы белән генә бәхетле икән. «И Ходаем, минем өчен генә үскән берәр кызны насыйп ит, дигәнәмне ишетте Раббым, теләгем рас килде», – дип нәтижә ясый ул.

Гомер юлын бергә узган якын кешең янында булудан да бәхетләрәк мизгелләр юк шул. Бәхетне читтән эзлөү – үзе үк мәгънәсезлек. Кешенең күз карашы, гадәттә, еракка төбәлә, ә якындагыны күрми. Бик күпләрнең гомере эзләнеп үтә, ә бәхетен таба алмый. Роман героеның бәхетке үзе янында гына икән ләбаса. Бернинди исемсез хатлар да, Зәмзәмияләр дә жимерә алмаслык бәхет ул.

Әсәрнең идеясе дә бәхет белән бәйлә: һәр кеше үз бәхетке белән туа. Бәхетне кулдан ычкындырмыйча сакларга гына кирәк.

Авторның хикәялөү динамикасы сюжет тарафыннан куелган бурычларга туры килә. Вакийгалар логик эзлеклелектә сурәтләнгән. Шулай да роман сюжеты белән тыгыз бәйләнештә торган лирик чигенешләрне дә күрергә була. Лирик чигенешләр – авторның уйлары ул. Алар искә төшерүгә, фәлсәфи уйландуға һәм нәтижә ясауға, юмор һәм ирония ярдәмендә фикер йөртүгә корылган. Авторның тормыш-көнкүреш (тормыш, мәхәббәт, гаилә, уку, эш һ.б.) темалары буенча ясаган лирик чигенешләре укучыны уйландырган мәжбүр итә, вакийгаларга дәрәс бая бирергә өйрәтә. Иң мөһиме: лирик чигенешләрдә авторның гражданлык позициясе чагылыш таба. Ул тормыш проблемалары турында гади хикәялөүче булудан туктап, аларны чишү юлларын күрсәтүчегә әйләнә.

Геройларның тормышын үсеш хәлендә күрәбез. Алар укучы күңелендә жылы һәм уңай тәэсир калдыралар. Әсәр героеның тормышы, аның кылган гамәлләре үзенә характеры белән тәңгәл килә. Әсәрнең тәэсир итү һәм ышандыру көче зур. Бу әсәр – укучы өчен зур табыш.

Романны яза башлаганда да, ахырында да автор бер үк жөмләне куллана, дигән идея: яшәлгәнән яза торам... Нәтижә ясап, шуны әйтсәм килә: яшәлгән гомер шактый озын һәм ул турыда язылды. Яшәлсә гомер дә байтакка сузылып төсле. Димәк, авторга килчәк тормышы турында да язасы булыр. Әйе, шулай булсын. Уңышлар теләм!

Гүзәлия ТАРХАНОВА,

Риззәддин Фәхрәддин исемендәге премия лауреаты

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Камил КӘРИМОВ

«Козёл» белән «баран»

(Тукайга ияреп)

Габдулла Тукайның «Кәжә белән Сарык» әкиятен моннан бер гасыр элек язылган. Ләкин андагы вакыйгалар безнең көннәргә бик тә туры килә. Тукай ул – Әүлия бүгенге базар реформасын алдан ук күреп бара – әкият белән үреп бара:

«Борын заман бер Ир белән Хатын торган
Тормышлары шактый гына фәкыйрь булган...»

Нәкъ безнең тормыш инде бу!..

Г. Тукай һәр гектардан 68 шартлы гектар уңыш жыеп ала белә торган Арча районын ташлап, хәерче Казанга күчеп килә(!). Шуңа күрә аның әсәрләре үзәк кебек ярлы халыкны яклау хисе белән сугарылган...

Әкияттә ачлы-туклы яшәп яткан Ир белән Хатын тоталар да Кәжә белән Сарыкны урманга куып чыгаралар... Ышанасы килми! Соң, егетләр, кайсы гына хәерче, һәр килосы айлык пенсия хакына торган ике түшкә итне күрәлтә урманга чыгарып ташласын?! Юк, куып чыгармаган! Кәжә белән Сарык үзләре чыгып качкан, хужаларының изүенә түзә алмыйча! Ник качмасын бичара хайван? Сарык, мескен, үзен шашлык итеп ашаганның көтеп ятсынмы? Кәжә дә кача – көнгә бер тапкыр ашатып, көне-төне имиенче кармалый башласалар – чит илгә чыгып качарсың! Әле дә ярый, Кәжә халкы урлаша белә. Урлаша белгән хайваннар әйбәт яши безнең илдә! Сарык та, батыраеп, Кәжәгә ияргән, тукта, чү, кешечә яшәп булмасмы дигәндер инде...

Халык әйтә: Кәжә тәкәсенә Сарык иярмәс, ди. Ә бу әкияттә киресенчә – Тукайның Кәжә белән Сарыгы ничек кавышканнар соң? Хәер, шагыйрь – чын әкият остасы. Әкиятләрдә бар да мөмкин... Аккошны яратсаң – сылу кызга әверелә; Бакага өйләнсәң – Хан кызы булып чыга; Камырдан әвәләп батыр малай ясыйсың... Ә чынбарлыкта исә, бөтенләй киресенчә... Хан кызы дип өйләнсәң, Аждаһа булып чыга; Асыл егет ир булгач, Дуңгызга әверелә...

Г.Тукай әкиятләрен яратып яза. Ул демократлар кебек алдый, коммунистлар кебек куркыта, президентлар кебек юата. Аның әкиятләре күп түгел. Тукай чаманы белә. Юкса, матур киләчәк турында күпме әкият сөйләргә була инде халыкка?!

Ярый, сүз башына әйләнеп кайтыйк... Кәжә белән Сарык, ямаулы капчык

асып, спонсор эзлэп киткәннәр. Капчыктагы бүре башын да ачыкларга кирәк. Каян килгән ул?

Моңарчы, татар әдәбияты тарихында бүреләрне суеп ашап, башларын капчыкка салып йөрү очраklары юк иде. Минемчә, бүгенге бизнесменнар, рэкетирлар, дилерлар һәм киллерларга охшарга тырышып кына, Кәжә белән Сарык теге капчыктагы бүрене тереләй тотып ашаганнырдыр. Нишлисең бит, базар урманының үз законы бар...

Әкият дәвам итә. Кәжә белән Сарык бер аланга килеп чыга. Алан уртасында зур учак. Ә учак тирәсендә өч-дүрт бүре 8 Март көнен бәйрәм итеп утыра. Асылмалы казанда ботка пешә. Ләкин ботка итсез! Г.Тукай монда бүрене мафиозникларның саранлыгыннан эче сарказм белән, ягъни итсез ботка белән көлә!

Боткага ит булды дип сөенәсе урында Бүреләр мафиясе Кәжә белән Сарыкны ташлап кача. Ни өчен? Тукай үзе бу сорауга болай дип җавап бирә:

«Асраганныр бер Кәжә берлә Сарык –
Болар булган берсеннән-берсе арык» –

ягъни, Казан тирәсендәге колхозларда мал-туар бүреләр куркырлык арык булган дияргә тели автор. Һәм ялгыша. Бүре сөяктән курыкмый, иптәшләр. Әкиятне алга таба укысак, без чын җавапны да табарбыз:

«Ми-ки-ки-ки, ми-ки-ки-ки,
Капчыктагы Бүре башы бит уника...»

Аңлагансыздыр, Кәжә белән Сарык рэкетирлар була! Алар шушындый янау белән бүреләрне куып, урман хужалыгын берүзләре хосусыйлаштырып куя.

Тукай Кәжә белән Сарыкны олылап, әкиятнең буеннан-буена исемнәрән баш хәрефләр белән яза. Шагыйрь ни әйтергә тели?

Бүреләр мафиясенә боткасын татыгач, Кәжә белән Сарык өйләренә, ягъни элеккеге хужаларына кайтырга һич теләми. Алар хәзер үзләре хужа. Талау кәсебе белән көн итә башлагач, Кәжә белән Сарык хәйран баеп, Кәжәбез «Козёл», сарыгыбыз «Баран» булып, кысык күзле машиналарга гына утырып йөрерләр. Идел буенда бюджет акчасына өч катлы коттедж күтәрерләр. «Сарык» акционерлык җәмгыятендә Кәжәбез генераль директор булып, хайваннар жыенында сайлауларда катнашыр. Һәм без алар каршына буш капчык күтәреп киләсе кешеләр...

Кәжә белән Сарык әкиятенә азагы юк. Ул кинәт өзәлә. Бүгенге көн турында язылганга күрә цензура кискәндер инде. Шунысы билгеле, тора-бара Кәжәнең кулы артык озынайгач, салым инспекциясе хезмәтләре – Былтыр аны бүрәнә ярыгына кыскан...

Хәер, монысы инде яңа әкият...

БӨЕК ЖИҢҮГӘ – 75 ЕЛ

Казанның Ирек майданында Бөек Жиңүнөң 75 еллыгына багышланган тантаналы марш булды. Быел ул коронавирус пандемиясе сәбәпле, РФ Президенты В.Путин күрсәтмәсе белән беренче тарихи парад узган 24 июнь көненә күчерелде. Башта халыкны майданга куелган экран аша Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин котлады. Ул үзенә чыгышында Жиңүнөң зур бәһасен искәртте, ил язмышы өчен хәлиткеч булуын ассызклады. Аннары Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов котлады. «Жиңүчеләр буынына хәрби һәм хезмәт батырлыгы өчен зур рәхмәт, сезнең алда баш иябез. Сөз һәрвакыт безнең өчен батырлык, чыдамлык, патриотизм үрнәге булчаксыз», — диде ул. Парадта бер меңнән артык хәрби катнашты. Майданнан Казан гарнизоны хәрбиләре, Жуков исемендәге югары танк училищесы, РФ Эчке эшләр министрлыгы, көч структуралары, прокуратура, РФ Гадәттән тыш хәлләр министрлыгының ТР буенча Баш идарәсе вәкилләре, махсус билгеләнештәге гаскәрләр, локаль сугышларда, хәрби низагларда катнашкан ветераннар, хәрби кафедралары булган югары уку йортлары студентлары, суворовчылар, хәрби техника, ретро автомобильләр колонналары узды. Хәрби марш тантанасында ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев, ТР Премьер-министры Алексей Песошин, ТР Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәмәтшин, Казан шәһәре мэры Илсур Метшин, Бөек Ватан сугышы ветераннары, тыл хезмәтчәннәре катнашты.

ТАВЫШ БИРҮ

1 июль — Гомумроссия тавыш бирү көне иде. Россия Федерациясе Конституциясенә төзәтмәләр өчен тавыш бирү 25 июньдә башланды. Татарстанда 65 территориаль, 2809 участок сайлау комиссиясе эшләде. «Мобиль сайлаучы» механизмы ярдәмендә вакытлыча яшәү урыны буенча тавыш бирү өчен алдан ук гаризалар кабул ителде. Участоклар тавыш бирүдә катнашучылар — комиссия әгъзалары һәм сайлаучылар өчен шәхси саклану чаралары белән тулысынча тәмин ителде. Ишегалларында тавыш бирү өчен күчмә майданчылар урнаштырылды. ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов 25 июньдә Казан илкүләм тикшеренү техник университеты бинасында

беренчеләрдән булып тавыш бирде. Ул Гомумроссия тавыш бирү уңаеннан халкыбызга мөрәжәгатендә республикада федераль үзәк һәм шәхсән РФ Президенты Владимир Путин ярдәме белән масштаблы программаларның гамәлгә ашырылуын, Төп Законга төзәтмәләр кертүнең күп күрсәткечләр буенча лидер саналган Татарстанның булган казанышларын ныгытуын, коронавирус пандемиясе шартларында гражданның һәркемгә дә үтәмле һәм сыйфатлы медицина ярдәменә социаль яклануын тәмин итү өлешендә зур әһәмияткә ия булуын әйтте.

ТАССР ТӨЗЕЛҮГӘ 100 ЕЛ ТУЛУ УҢАЕННАН КОТЛАУЛАР

Моннан нәкъ бер гасыр элек — 1920 елның 25 июнендә хакимият вәкәләтләре тулысынча Вакытлы революцион комитетка тапшырылып, Бөтенроссия Үзәк башкарма комитеты һәм РСФСР Халык комиссарлары советының Автономияле Татарстан Социалистик Совет Республикасын төзү турындагы декреты (27 май, 1920 ел) реаль эчтәлек белән тулыландырылды.

Бу уңайдан Татарстан халкын РФ Президенты Владимир Путин котлады. «Кадрларе дуслар! Сезне чын йөрәктән олы, истәлекле юбилей — Татарстан Республикасының 100 еллыгы белән котлыйм! Республиканың барлыкка килүе сезнең борынгы жирегезнең бай тарихында әһәмиятле этап булды, телне, Идел һәм Чулман ярларында гасырлар давамында яшәүче халыкларның уникаль мирасын саклауга ярдәм итте.

Күпмилләтле Татарстан Россия дәүләтчеләген ныгытуга, илебиз ыктысадын, фәнне, мәдәниятне, мәгарифне үстерүгә керткән өлеше белән һәм, әлбәттә, илебезгә, дөнйәга танылган язучылар, шагыйрьләр, галимнәр, музыкантлар, абруйлы жәмәгать һәм дин эшлеклеләренең искиткеч пleyдасын бүләк итүе белән дә горулана», диде әлегә котлауда. Татарстанлыларның республиканың гасырлык юбилее белән РФ Премьер-министры Михаил Мишустин да котлады.

ТАССР төзелүгә 100 ел тулу уңаеннан үзенә котлавын ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов та ирештерде. «Авыр сәнәгать, авиация һәм суднолар төзү тармакларын илебезнең машина төзү өлкәсе флааманы — КАМАЗны оештыру, авыл хужалыгының нәтижәле үсеше, нефть чыгара башлау, нефть

химиясе комплексын, дөньякүләм дәрәжәдәге фән һәм мәгариф үзәкләрен булдыру, мәдәни казанышларга ирешү республиканың тарихи елъязмасына алтын хәрәфләр белән язылды», – диде ул үзенң котлавында.

ФЕДЕРАЛЬ ОЕШТЫРУ КОМИТЕТЫ УТЫРЫШЫ

Казан Ратушасында ТАССРның 100 еллыгына эзерлек һәм бәйрәмне үткәру буенча федераль оештыру комитеты утырышы булып узды. Анда ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов чыгыш ясады. Ул элге максатта эшләнгән эшләргә тукталды. ТАССРның 100 еллыгын бәйрәм итү ел давамында барацагын искәртте. ТРның беренче Президенты, ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев үзенң чыгышында күпме генә милләтләр яшәсә дә, Татарстанда халыклар дуслыгы саклануын әйтте. Бу дуслыкны бәяли, аның кадерен белергә чакырды. Утырышта РФ вице-премьеры Марат Хөснуллин катнашты һәм чыгыш ясады.

13 СЕНТЯБРЬ – ТР ПРЕЗИДЕНТЫН САЙЛАУ КӨНЕ

Рөстәм Миңнеханов ТР Президентына кандидатлыкка Үзәк сайлау комиссиясенә документларын тапшырды. Ул «Бердәм Россия» партиясенң төбәк бүлге тарафыннан тәкъдим ителде. ТР Президентын яңа срокка тәкъдим итүне шулай ук РФ дәүләт башлыгы Владимир Путин да хуплады. ТР Дәүләт Советы депутатлары ТР Президентын сайлауларны 2020 елның 13 сентябрендә – бердәм тавыш биру көнендә үткәру турында карар кабул итте.

МЕМОРИАЛЬ ТАКТА КУЕЛДЫ

ТР Дәүләт сынлы сәнгать музей бинасында (монда 100 ел элек республика Вахытлы революцион комитетының беренче хакимият органнары оештырыла) ТАССР төзелүгә 100 ел тулу унаеннан мемориаль такта куелды. Аны ачу тантанасында ТР Премьер-министры Алексей Песошин, ТР Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин, РФ мәдәният министры урынбасары Владимир Осинцев катнашты.

КАЗАН АЭРОПОРТЫНДА – ЖӘЛИЛ САМОЛЁТЫ

Казандагы Габдулла Тукай исемдәге халыкара аэропортка «Аэрофлот» жәмгыятенң каһарман-шагыйрь Муса Жәлил исемдәге самолёты төшеп утырды. Беренче рейс башкарган очкычны тантаналы төсгә ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов каршы алды. Шушы самолётта Казанга РФ Президенты ярдәмчесе Игорь Левитин, М.Жәлиленң кызы Чулпан Жәлилова, оныгы Татьяна Малышева, оныкчылары Ми-

хаил Митрофанов һәм Елизавета Малышева килде. Кунакларны һәм пассажирларны Казан танк училищесы оркестры Салих Сәйдәшевнң Совет Армиясе маршын башкарып һәм милли ризык – чәкчәк белән каршы алдылар. Һәр пассажирга истәлеккә Муса Жәлиленң «Моабит дөфтәре» китабы тапшырылды.

МИҢНЕХАНОВ – КИТАПХАНӘДӘ

ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов Казандагы Авиатөзелеш районындагы элекке 26 нчы балалар китапханәсе базасында ачылган яңа төрдәге китапханәдә булды. Анда терминал ярдәмендә «Тукайча татар кодексы»н (проект авторы Зиннур Мансуров) укырга алды.

ТАТАРСТАН ЯЗУЧЫЛАР БЕРЛЕГЕ ИДАРӘСЕ УТЫРЫШЫ

Татарстан Язучылар берлеге идарәсе утырышы булды. Анда Язучылар берлегенң XIX корылтаена кадәр рәиснң һәм идарәнен вәкаләтләрен озайту мәсьәләсе каралды. Устав буенча корылтай 2020 елның июнендә узарга тиеш иде. Пандемиягә бәйлә вазгыятьне истә тотып, идарә берлек рәисе Данил Салиховның вәкаләтләрен озайту турында карар кабул итте. Салиховның аңлатмасына караганда, вәкаләтләр корылтай булганчы үз көчендә кала. Элегә аның кайчан буласы төгәл билгеле түгел.

2020 елның 6 июнендә 73 нче яшендә язучы-эзтабар, шагыйрь, ТРның атказанган мәдәният хезмәткәре, «Фидакар хезмәт өчен» медале, «Татарстан Республикасы алдындагы казанышлары өчен» ордены медале иясе **Шәһинур Әхмәтсафа улы Мостафин** вафат булды.

Мәрхүм Мамадыш районы Арташ авылы зиратында жирләнде.

2020 елның 14 июнендә 90 нчы яшендә шагыйрь **Лена Биньямин кызы Садыкова-Сабитова (Иделбикә)** вафат булды.

Мәрхүм Ульяновск өлкәсенң Ишевска бистәсендәге мөселман зиратында жирләнде.

2020 елның 15 июнендә 71 нче яшендә язучы-прозаик, журналист, мөхәррир-нәшир **Әхмәтжан Хәсән улы Хәмәдишин (Әхмәт Дусайлы)** вафат булды.

Мәрхүм Мөслим районы Баск авылы зиратында жирләнде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман Ф.ЗАМАЛЕТДИНОВОЙ «Место, где птицы свили гнёзда», повесть Т.ГАЛИУЛЛИНА «Пчелиная матка», рассказы Р.ХАННАНОВА; стихи Л.ГИБАДУЛЛИНОЙ, Н.КАСИМА, Г.РАХИМА, Ф.САФИНА.
Литературный конкурс «Помни о Родине»: рассказ Н.ГИМАТДИНОВОЙ «Шарифулла», рассказ Р.ЛАТЫПОВА «Любовь «Салдата».
«Из литературы родственных народов»: стихи Б.АППАЕВА (переводы С.АХМЕТЗЯНОВОЙ).
«Читаем вместе»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.
«Воспоминания»: статья Р.ЮСУПОВА «Приключения в Кургане».
«Искусство»: статья А.ШАМСУТОВОЙ «На страже бытия и эпох».
«Память»: статья Л.ТЯБИНОЙ «Вечно в памяти».
«Книжное обозрение»: статья Ф.ХАКИМОВОЙ.
«Соотечественники»: статья Ф.ГИЛЯЗОВА.
70 лет Камилю Каримову: фотоархив.
«Отклик»: Г.ТАРХАНОВА «Моя судьба в письмах».
«Страницы юмора»: подготовил К.КАРИМОВ.
Из фотоархива журнала.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: Люпиновое поле. Фото А.Арахамия;
журналист-публицист Риман Гилемханов. Фото И.Мухаметзянова.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: novel by F.ZAMALETDINOVA «The place where the birds nested», novel by T.GALIULLIN «The Queen Bee», stories by R.KHANNANOV; poems by L.GIBADULLINA, N.KASIM, G.RAHIM, F.SAFIN.
Literary contest «Remember Your Homeland»: story by N.GIMATDINOVA «Sharifulla», story by R.LATYPOV «Saldat's love».
«From the literature of related peoples»: poems by B.APPAEV (translated by S.AHMETZYANOVA).
«Read together»: article by D.ZAGIDULLINA.
«Memories»: article by R.YUSUPOV «Adventures in Kurgan».
«Art»: article by A.SHAMSUTOVA «On guard of being and eras».
«Memory»: article by L.TYABINA «Forever in memory».
«Book Review»: article by F.KHAKIMOVA.
«Compatriots»: article by F.GILYAZOV.
70th anniversary of Kamil Karimov: photo archive.
«Response»: G.TARKHANOVA «My fate in letters».
«Pages of humor»: prepared by K.KARIMOV.
From the photo archive of the magazine.
Diary of social and cultural life.
On our covers: Lupine field. Photo by A.Arakhamia;
journalist- publicist Riman Gilemkhanov. Photo by I.Mukhametzyanov.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: Татарстанның чәчәкле болыннары.
А.Арахамия фотосы.

Тышлыкның дүртенче битендә: журналист-публицист Риман Гыйлемханов.
И.Мөхәммәтҗанов фотосы.